

894.342-3

Т52

Архив
809

САРҒАБАНДА БОЛҒАН ОҢИҒА

Кемел Токаев

КЕМЕЛ ТОҚАЕВ

**САРҒАБАНДА
БОЛҒАН
ОҒИҒА**

ПОВЕСТЕР

“ЖАЗУШЫ” БАСПАСЫ
АЛМАТЫ — 1975

Тоқаев Кемел

Т 52 Сарғабанда болған оқиға. Повестер. Алматы,
«Жазушы», 1975

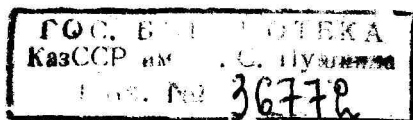
332 бет.

Кемел Тоқаев көптен бері милиция өміріне қалам тербеп келе жатқан жазушы. Автордың «Сарғабанда болған оқиға» атты бұл жаңа кітабы да сол байырғы тақырыпқа арналған. Отан алдындағы парыз, адалдық, ерлік — жинаққа енген повестердің негізгі арқауы. Повестердің сюжеті ширақ, оқиғалары шынайы, тартымды оқылады.

2 Каз

Т $\frac{70303-264}{402(07) 75}$ 35-75

© Издательство «Жазушы» — 1975

„ДИКАРЬДЫҢ“ ӨЛІМІ

БІРІНШІ ТАРАУ

Күн жексенбі еді. Тұрғын халық жексенбіні «саудагерлер күні», «базарлы күн» дейді. Алып сатарлар Ташкенттен тасыған жемістерін жаймаға салып, көкбазарды бір қыздырып кетеді. Алтынмен аптаған ақықтар, судыраған таза маржандар, күміс белдіктер таразы басын әрең басатын шайырлы өрікке айырбасталып жатады. Дорбамен өрік әкелген саудагерлер атадан қалған асыл бұйымдарды қаптап, арқалап қайтады.

Лейтенант Кузьменко бұрын базарға барып көрген емес-ті. Түннен қалған ботқаны жылытып ішіп, кетейін деп жатқанда: «Петя!» деп мұң аралас жалынышты үн қатқан Евдокия Кирилловнаның даусын естіп, өріксіз кідірді. Түні бойы үһлеп, дөмбекшіп, ыңырсып шығып, таң алдында ғана талып ұйқыға кеткен Евдокия Кирилловна басын көтерген екен. Киіз тәрізді тапталып қалған жүн одеялды үстінен лақтырып тастап, жалбыраған сары келте шашын екі алақанымен ұстап, желкесіне апарды да, төмен қараған бойы оны жылтырауық түйреуішпен асықпай түйреді. Евдокия Кирилловна жүкті еді. Айына жетіп отырған. Орнынан әрең көтеріліп, темір торлы терезенің алдына барды. Көкнәрмен боялған дәке пердені екі жаққа сырып, беті қара қотыр сынық айнаға жүзін тосты. Домбыққан бет-аузын быртыған саусағымен батырып көрді, сырға тағатын кісідей құлағының ұштарын тартқылады. Ал өзі айна сынығынан босағаға жотасын тіреп тұрған күйеуінен көз алмайды. Әлден соң бұрылып:

— Кетіп барасың ба? — деп ызалы үнмен күбір ете қалды. Күйеуіне емес маңдайшаға қарап тұрып сөйледі.

Кузьменко қабағы түйіліп:

— Өзің білесің, Дуся! Базарға еріккеннен бара жатыр деймісің: істің жайы соны керек етіп тұр. Қайтесің, жұмысымыздың түрі осындай, — деді.

— Жұмыс, жұмыс демей үй қамын ойласаң нетті! Күз бойы қаңғып келгенің кеше еді. Қол-аяғымызды жинатпай мұнда қуды. Өлгі саған үйіп-төккен жақсылығы қайда? Ең болмаса мына жыртық үйін жөндеп берсін де! Жоқ, аязға қатырып, тірідей жерлемек пе екен! Мені аямасаң да... — деп, Евдокия Кирилловна халатының шолақ жеңімен көзінің жасын сұртті.

— Үйді жөндеп береміз деген уәдесі бар. Шыдай тұралық, Дуся.

Евдокия Кирилловна баж ете қалды.

— Менің шыдамым бітті, таусылды!

— Маған не қыл дейсің? Көздің жасын төккенмен іс біте ме?

— Жыламағанда қайтем. Сөз ұғып жатқан сен бе? Әйтеуір берекесіз болдың ғой. Мақтап қойса, дегбірің кетіп, тыным таппайсың. Өзіңді де, өзгені де ұмытасың. Санасы болса, жан-жағы күйіп тұрған осы қымбатшылықта кісі жылы қонысын тастап кеше ме? Әйтпесе бұл жердің өртең екенін Алматыда отырған сіңіршенділер білмеді дейсің бе? Пайдалы жер болса сені аттап өздері жетер еді. Енді міне, не үстімізде, не тісімізде жоқ.

Петр Петрович әйеліне қарсы дау айтпады. Өйткені оның табалауында шындық бар еді. Күз бойы үй көрмегені рас. Жаз аяғында айрықша тапсырмамен Қ. қаласына аттанған. Бір топ оперативтік қызметкерлермен бірге екі ай бойы ұйқы көрмей арып-ашып, құлазыған жон даланы айнала шауып, қарулы бандының ізіне түсті. Тұрақты мекені жоқ бұзақы топ ұсталғанға дейін әбден әбігерге салған.

Осындай қиын сапардан соң Кузьменконың өзі де аз күнге болса да демалыс сұрауды ойлады. Қыс қамын жасап, азын-аулақ азық жиып алмақ болды. Соғыс болса мынау. Әлі бітетін емес. Ал дүние күн сайын қымбаттап барады.

Алматыға келісімен ертеңіне облыстық милиция басқармасына өз өтінішін айтып барғанда:

— Мұнда адам жетпей жатса, сен дем аламын дейсің. Демалыс жеңіс күнінен кейін!— деп полковник Жамбылға шұғыл аттануға жолдама ұсынды. Бұйрықты орындауға тура келді.

Жамбыл қаласына келгелі бірер айдың жүзі болды. Евдокия Кирилловна қабағын ашпады. Күйеуі үй сұрап жүргендей кірсе де, шықса да «әлгі үйің қайда?», «мына бір барактан қашан құтыламыз?» деп бір сөйлеп қалады. Алматыдағы келісті екі бөлмелі үйін бекер тастап, күйеуінің тіліне еріп, ілесіп келгеніне өкінеді. Бұл жолы бәрінен күдер үзген, ашынып тіл қатады.

Кузьменко осы үйге алғаш кіргенде оны жөндеу керек екенін айтып, қалалық үй басқармасына барғаны бар. Үй басқармасының бастығы Маринец:

— Барына қанағат етіңіз, лейтенант жолдас. Үй жөндейтін уақыт емес қазір. Бір тілім ағаш болса бұйырмасын,— деген-ді.

— Майдан бізден ағаш тілемейтін шығар.

— Ағаш керек болмаса транспорт, түсіндіңіз бе, транспорт керек. Ағашты кесіп ала қоятын өз орманымыз жоқ. Бәрін сонау Сібірден тасимыз. Осы күні вагонды кім береді бізге?— Ол Кузьменконың жотасынан қағып:— Жастық, тәжірибесіздік деген осы да. Әйтпесе есті кісі астанадағы үйінен тірі айрыла ма? Үндемесең бұл жұрт әлі басыңа секіреді. Соны біл, бауырым. Осы кезде сыпайылықтың керегі не? Сізге сары майдай сақтап отырған үйіміз бар еді. Ана бір жүгенсіздің басып кіріп алғаны. Бар күш, заң өз қолыңызда. Лақтырып тастаңыз, оныңызды қолдаймыз. Білсең, уақыт сондай, бауырым. Егер сізді жақтасақ, онда бізге қарыздар бола қоймассыз деп ойлаймын. Ха-ха-ха! Уақыт солай, жолдас лейтенант!— деді.

Осында келер алдында қала орталығынан екі бөлмелі оңды үй өзірлесе керек. Бос пәтерді аңдыған біреу: «Тылда тығылған қандай құдай ол? Мен жаумен алысып, аяғымды беріп келгенде, оның мұнда жылы пәтер іздеуін қарашы! Шолақ аяғымды қарыған сыз оның қатынының ақ балтырынан өтеді деп қорқа ма! Отырсын ол да мен тұрған сызды тамда»— деп үйге кіріп алыпты. Маринецтің осы үй туралы әңгіме қозғап тұрғанын байқаған Кузьменко:

— Ол да азамат, Отан соғысының мүгедегін лақ-

тырып тастай алмаймыз,— деп жақтырмай тік жауап қатқан.

— Әр адам бұлай жақсылық жасай алмайды. Сіз аса мейірімді адамсыз. Өз үйіңізді жаралы жанға қиып отырсыз. Білсеңіз бұл нағыз патриоттық. Бірақ сіздей абзал жанға бос үйдің болмай қалғанын қарашы. Ренжімеңіз,— деп Маринец жылы сөзбен шығарып салды.

Бұдан соң Кузьменко үй сұрап қалалық үй басқармасына барған емес. Ойы да жоқ-ты. Ол әйелінің қазіргі шаншу сөзіне:

— Әх, Дуся, қыстың ызғары өтті ғой. Алдымыз жаз. Шыдай тұралық. Сонан соң бір жөні келер,— деді.

— Шыдамағанда амалым қайсы!

— Ал мен кеттім. Жарған томар босағада үюлі тұр. Бүгінге жетеді,— деп Кузьменко жұмыстан кеш қайтатынын айтып жедел тысқа шықты.

Аспан төрі бозамықтанып тұр екен. Күн көзі көрінбейді. Айнала төңірек қырау тозаңымен шықтанып тұр. Теректер көшенің екі жағына тізіп қойған ақ гранит тас секілді сүйірлене түскен. Болымсыз ызғарлы жел бар. Кузьменко жағасын көтеріп, базарға қарай бет алды. Көшеде шұбаған халық көп. Буынып-түйінген адамдар екі-үшеуі бас қосып, дабырласып, сөйлесіп базарға қарай бара жатыр. Кісілердің арасынан сусып өтіп, жан-жағына алақтап қарап, әркімнің түйіншегіне көз тіккен шпаналар да жүр.

Кузьменко базарға келген жұртпен сығыса көк қақпадан кірді. Базар ығы-жығы, бүкіл қала осында жиналған тәрізді. Сатып, я саудаласып жүргенін біліп болмайды. Біреу қойнынан таза кездеме шығарса, бәрі топырлап, әрқилы баға беріп, әп-сәтте жинала қалады. Бірақ ешкім оны сатып алмайды. Сатушы кездемесін әркімнің алдына жайып күні бойы жүреді де қояды. Базарды екі рет айналып шыққан Кузьменко жеміс сатушыларды жағалады. Қақпа жақтағы шыға берісте үшінші таразыны иемденген бадырақ көз, қазан бас, қара сұр саудагердің маңына жұрт жиналып қалған. Ол екі қолын ербеңдетіп:

— Алмаймын да, сатпаймын! Аулақ жүр, аулақ жүріңдер!— деп ентелеген адамдардың кеудесінен итеріп, безек қағады.

— Бұ, неме, түсінбеймін хайуан, сенің ескі-құсқыңды жиып көріме тығам ба? Былай тұрыңдар, сауда жасайтын кісіге жол беріңдер!

Кузьменко шетте тұрған біреуден сұрап білді. Бұл базар жемістерін ылғи затқа айырбастайды екен. Жағасы бүтін костюмдерді, пальтоны, тіпті киілген көйлек-дамбалдарды «Балалар бір киіп тастар» деп, талғамай ала береді екен. Ол бүгін өзінің осы алып сатарлық кәсібін өзгертіпті. Жемістерін ақшаға сататын болыпты.

Лейтенант Кузьменко алыпсатарға наразылық айтқан адамдардың сөзін бір сөт тыңдап тұрып, шуақ түскен жабық дүкен алдына қарай жүрді. Оған керегі мұндай майда кәсіпті алып сатар емес-ті.

Бұдан бір жеті бұрын ұрылар Меркі ауданының селодық дүкенін бір түнде тонап, тиеп әкеткен. Дүкен қосымша товар түскен күні ұрланған. Сол күні кеште біреу машинамен седоны ұзақ шарлап жүріпті. Кабинада шофер жанында отырған шүңірек көз, шоқша сақалды, сары кісі магазинге кіріп, белгісіз біреудің аты-жөнін, қайда тұратынын сұрапты. Сол күні дүкенде одан басқа бөгде адам келмеген.

Лейтенант Кузьменконың алып қайтқан құнды дерегі — басы балтамен шабылған, әл үстінде жатқан күзетші әйелдің екі орамға келген сөз. Шамасы, ұрылардың бастығы болуы керек, балта жұмсаған адам бетіне қара шүберек байлап алған. Ұрылар тобы бес адамнан құралғанын, оның арасынан жүзі таныс село тұрғындарынан ешкімді кездестіре алмағанын, дүкенге екі машинамен келгенін әрең ымдап түсіндірді. Күзетші әйел машинаның кабинасын көздеп мылтықпен атуға оқталған кезде басын қара шүберекпен байлап алған біреу беліне қыстырып алған айбалтасын ала ұмтылыпты. Қорыққанынан мылтықты тастай салған.

Әдетте кісі тонап, кісі өлтіріп жүрген қаныпезердің екінші бір қылмыскерге ұқсамайтын өзіндік айда-тәсілі болады. Егер бетіне қара шүберек байлап алған адам өзіне кезенген мылтықтан сескенбей қолындағы айбалтаға сеніп ұмтылса, онда ол мұны әрдайым құрал еткені, әрі оны пайдалануға әбден дағдыланған. Бірақ бұл маңнан балтамен жарақаттанып, жәбір көргендерді Кузьменко есіне түсіре алмады.

Қайсы жағдайда болмасын, екі миллион сомның¹ затын ұрлаған қарулы топ оны дүниедей бөлісе алмайтыны айқын. Бұл бітпес дау-жанжалға соқтырады. Бөліске салудың ең оңай жолы — ақша. Ұрланған мүлікті олар қайткенмен де сатуға тырысады. Осындай ойда болған лейтенант Кузьменко арнаулы бригада құрып, базарға бүгін әдейі келген еді... Базар қызғанмен жаңа бұйымдардың сатылғанын байқай қоймады. Екі-үш адамның қолынан кездеменің кесінділері көрінген. Күнге тосқанда сетінеп, түгі көтерілгенін байқады. Нафталиннің иісі шығады. Көп жатып қалған мата тәрізді.

Лейтенант Кузьменко базарды күні бойы шарлады. Жиналған жұрт тарай бастады. Екеу-үшеу боп шұбап кетіп жатыр. Бұл күні базарға жаңа дүние салынбады. Жеміс сатқан дүкеннің алдынан өткенде, әлгінде ғана өлшеген өрігін қайта төгіп, қарсы алдында қап арқалаған тымақты кісіге таразының табағын оқтанып, бұлан-талан боп тұрған ала тақиялы саудагерді байқады. Айғай шыққан жерге сол сәт мыжырайған кепкі киген екі жігіт жетіп келді.

Үрейі кеткен байқұс шалды кеудесінен итеріп түйгіштеп барады. Жиналған адамдар сырыла жол берді. Ешқайсысы арашаға түспеді. Өзін қорғауға әдейі кісі ұстаған бұл кім өзі? Мына жұрт неге сескенеді одан?

— Соқ, дәйісті, тұмсығынан соқ, біреудің қазынасын қызғануын қара!— деп екі жігітке дем беріп, тұрған алыпсатардың ту сыртынан бір әйел тақап келіп, жақын тұрды. Ақырын түрткілеп, саудагердің жеңінен тартты. Жақтырмай жалт қараған саудагер әп-сәтте құбылып, жүзі жылып бас ие берді. «Дәм тат» дегендей екі алақанын жайып, үюлі жемісті көрсетті.

Әйел жұпыны киінген. Юбкамен парлап тіккен қоңыр телогрейкасы, аяғында пимасы бар. Қоңыр түбіт шәлі жамылған. Ажары төп-төуір. Бірақ сұлу реніне сай нәзіктік, әйелге тән жұмсақ қылық байқалмайды. Қимыл әрекеті мен жүріс-тұрысы дөрекілеу, жүзі сұсты. Алдында ебелектеп әлек боп тұрған саудагерді ғана емес, бүкіл базарды қуып, таратып жіберем десе де өз қолында тұрғандай.

¹ Бұл кітапта 1960 жылға дейін қолданылған ақша мөлшері алынды.

Тосын келіп киліккен әйел мен саудагер қылығына таңданған Кузьменко жақындап келді.

— Тұтатып алуға рұқсат етіңіз,— деп, осы кезде біреу папиросын тосып, жол бөгеді. Қалың қара көзілдірігін көтергенде:

— Бұл сен бе, Талғат? Жел айдап келді ме? Қайдан жүрсің?— деп қолынан шап беріп ұстай алды Кузьменко.— Қашан келдің? Мен сені күтпеген едім.

— Күтпеген жерден тап болу сізге жаңалық емес шығар,— деп Талғат Майлыбаев ақырын сыбырлады.— Байқауымша, анау бір әйелге қадалып қалыпсыз,— деді темекісін тұтатып жатып.— Өзі тәңір алғыр, әрлі, тіпті қылмыс жасайды деуге аузың бармайды. Назарын өзіңізге аудара бермеңіз, өйтсеңіз, айырылып қалармыз, ол өзі жұмбақ жан. Біздің қалаға сирек келеді. Ал анау саудагердің қай көшеде тұратынын білем.— Ол темекісін тұтатып алғанға ризалық білдіргендей бас изеп дүкенді айналып жоғары қарай кетті.

Лейтенант Кузьменко «Қайда барасың?» деп дауыстай жаздады.

«Қайда лағып бара жатыр?» Таңырқаған Кузьменко дүкен жанындағы жеміс сатушыларға қарап еді. Саудагер өзбектің жанында тұрған әлгі жас әйел көрінбеді. Өп-сәтте ғайып болған.

Қайтып Кузьменко ол әйелді еш жерден кездестіре алмады.

ЕКІНШІ ТАРАУ

Көк базардан іздегенін таппай күдер үзіп қайтқан Кузьменко сол күнгі кеште Талғатты асыға күтті. Сикырлы жұмбақ әйел, саудагер өзбек және оның сыртынан қорғап жүрген екі жас жігіттің қылығы кісіні ойландырарлықтай еді. Оның торығаны — дүкен тонаған топ. Сонда олардың әлгі саудагерге қандай қатысы бар? Кузьменко өз кабинетінде отырып көп ойланды. Бәлкім бұл саудагер сол ұрылармен сыбайлас шығар? Өйткені ол Ташкентке жиі барады. Құлқаны кең алыпсатарға қисапсыз дүние тегін қазына көрінуі ықтимал.

Бірақ ол өз болжауының тиянақсыз екенін аңғарды. Мүмкін, өрік сату саудагердің негізгі кәсібі емес шығар?

Кузьменко Меркіге барғанда үлкен үмітте еді. Ұрылар өздерін әйгілейтін бір белгі қалдырар деп сенген. Олай болып шықпады. Сарапшылар қалған заттардан саусақ таңбаларын таба алмады. Тек айқыш-ұйқыш іздер қалдырған.

Шкафты ашып, әрқилы папкаларды ақтарып отырған Кузьменко сол сәт ашық хатқа жазылған жазуға үңілді. Кейбір әріптер көрінбейді. Ежелеп көз талдыра отырып оқығандағы ұққаны — бір полковник Жамбылға қоныс аударған семьясының тағдырын біліп беруді сұрайды екен. Хаттың бұрышына: «Мұнда тұрмайды» деп қол қойылыпты. Кузьменко бұл хатқа назар аударған жоқ. Есіктен енгігіп кірген Талғатты көргенде папканы лақтырып тастап:

— Дәл келгеніңді қарашы. Уақытты оздыра алмай, мазам кетіп отыр еді, — деді. Оны қапсыра екі қолының қарынан ұстап, көнетоз сары былғарымен тысталған креслоға отырғызды. — Сапарың қалай? Соныңды айтшы алдымен? Әлгі «Қобызшы шал» тірі ме екен? — деп күле сұрады.

Өткен жылы дорба асынып, қайыр тілеген бір қобызшы шал Шолақтауда жүріпті. Үйді-үйді қыдырып, босағада кепкасын жайып:

«Ей, жаратқандар, тулаған теңізде қираған кеменің бөренесін құшқан матросындай соғыс дауылы айдап әкелген бір жанмын. Қол ұшын бермей суға батырсаң да, жағаға сүйреп шығарсаң да өз қолыңдамын. Мүсәпірмін» — деп телміре тұрып, садақа сұрайды екен.

Сол «Қобызшы шал» бір түнде із-түзсіз жоғалып кеткен. Алғашқыда оның бар-жоғына ешкім назар аудармады. Кейін ел арасына әрқилы аңыз тарады. Біреулері: «Елге ес жидырғалы келген Қыдыр екен. Жұрт мұңын шағып, ай жарықта қобызын шалып көрінеді екен» десе, әйелдер жағы: «үсті-басын қыл басқан айыбы болмаса нағыз еркек еді» деп күңкіл шығарыпты. «Адам-ата кейпіне енген аруақ қой! Күйзелген елдің күйін көрейін дегені ғой» — деп молдалар оны өз кәдесіне жаратуға ыңғайлады.

Талғат «Қобызшы шал» жайындағы аңызды анықтау үшін бұдан бір жеті бұрын Шолақтауға аттанған еді. Содан бүгін оралған. Талғаттың жауап қатпай бір сәт үнсіз отырғанын қаламаған Кузьменко:

— Сен барғанда тірі аруақ көрінбеді ме? — деп

оның иығына қолын салып, кресло шетіне жантая отырды.

— Меніңше, ол «Қобызшы шал» да, жұрт айтқандай әруақ та емес. Бұл туралы ерекше ойласқан жөн. Менің байқауымша, ізіне талмай түсер қауіпті жауың сол ма деймін. Оның Шолақтаудан кеткеніне талай уақыт өтті. Дегенмен ол жайында ақпар жинаған дұрыс.

Бұл сөзге елең ете қалған Кузьменко:

— «Қобызшы шал» деген кім? Қайдан келген адам?— деп тәптіштеп сұрап көріп еді.

— Оның кім екенін қазір айта алмаймын,— деп Талғат елден естіген әңгімесін қысқа баяндады. Жергілікті тұрғындардың ешқайсысы дәл айта алмапты. «Қаңғырған қайыршы шал», «Қобызшы шал» деп білсе керек. Үйіне жиі түнетіп жүретін бір жесір қатын ғана мынадай мәлімет беріпті: «Күндіз көрмейтінмін. Қонуға ол тек түнде ғана келетін. Алғашқы кезде мүсәпір адам деп қарадым. Кейін бой үйренді... «Мұның бәрі қандай мәжбүрліктен туды?» деген сұраққа: «Осы күні еркек таңсық қой. Кәрі-жасын талғамайсың. Әйтеуір шалбар кигеннің бәрі сұлу көрінеді»... деп шын сырын айтыпты.

Аса қарулы екенін де сөз қылған. Бір жолы погребтен тұздалған қиярға толы үлкен бөшкені шелекше көтерсе керек. Сөйлегенде ысылдап, тұтығатын әдеті бар екен.

«Қобызшы шал» жөнінде Майлыбаевтың сөзін барынша тыңдаған Кузьменко:

— «Аюдай тегеурінді еді, Адам-ата күйінде келген аруақ» деп жүрген әлгі жесір қатынның әуені екен де. Енді түсінікті,— деп басын шайқап, орнынан тұрды.— Ең алдымен Шолақтауға барғанына таңданам. Сірә тегін бармаған секілді. Ол бір мақсатты көздеген. Кезінде біздің жолдастар бұған назар аударуы керек еді. Сәтті уақытты өткізіп алғанбыз.— Кузьменко терезе алдына барып, бір сәт үнсіз тұрды да: — Ғажайып нәрсе деп өзіне-өзі күбірлеп Талғатқа бұрылды.— Сол шал біз ізіне түсіп жүрген біреу деп ойлайсың ба?— деді.

— Қазір дәл айту қиын.

— Ол тағы да мүсәпір түрде көріне ме?

— Жоқ, Петр Петрович, енді ол «Қобызшы шал» күйінде бұл дүниеге келмейді.

— Сонда қандай түрде еніп келмек?— Кузьменко өткір, көк көзін қадап, сәл ойланғандай болды.— Мүмкін, «Қара маска» жамылып көрінер.

— Сондай жорамалдың қисыны келе ме деймін.

— Осы күні «Қара мысық», «Қара маска» деген жұрттың үрейін кетіретіндей үлкен құбыжық бар. Әзірге бұл мәселені ашық қалдырайық. Шолақтаудың бөлімшесіне барған кезінде документтерін жоғалтқандар жоқ па екен?

— Екі әйел және бір жұмысшы өздерінің паспорттарын жоғалтқанын хабарлаған,— деп Талғат қалтасынан қойын дәптерін алып, адамдардың фамилиясын іздестіре бастады. Ол адамдардың атын атағанда.

— Кучмеев, Горелкина, тағы кім дедің?— деп Кузьменко қайталап сұрады.

— Кітапханашы Невежина Мария,— деді Талғат.

— Солай де,— Кузьменко өз орнына отырып, маңдайын сипалап:— Байқауымша, «Қобызшы шал» әйелден безбейтін секілді. Жесірмен тұрған кезі осыны аңғартады.

— Я, бұл ақиқат,— деді Талғат Кузьменконың пікірін қостап.— «Қобызшы шал» онша алаңғасар көрінбейді, әрі жігерлі еркек, ондай кісіден әйел несіне жерісін! «Қобызшы шалға» маскамен жүрудің өзі де қауіпті. Жыбырлап тұратын сол қолының саусақтары бәрібір оны әшкерелемей қоймайды. Сондықтан ол өзінің барлық іс-айласын тілін алатын әйел арқылы жүргізеді.

— Ерекше белгісін ескергенің жақсы болған. Бұл біз үшін аса маңызды мәлімет. Айтқандай, базарда ұшырасқан манағы үшінші таразының қасында тұрған әйел байқауымша әрсіз де, ақымақ та емес сияқты. Оқыс өрге бұрылған саған қараймын деп теңір алғырдан көз жазып қалдым.— Кузьменко өзін әбігерлеген бастапқы ойына ауысты. Оған дәл қазір өз долбарын Талғат мақұлдаса бар ісі оңалатындай көрінді.

Кузьменконың ойын бағдарлаған Майлыбаев сол жақ тізесіне оң аяғын қойып, тізесін селкілдете отырып әңгіме қозғады.

— Мұндай сұраққа жауап берместен бұрын бастан өткен бір жайды айтқым келеді, Петр Петрович. Бұл әңгімені бұрынғы бастықтарға да айтқам. Әйтеуір жасырған емеспін. Соғыстың алдындағы күзде Алматыға оқуға бардым. Жастықта білінбегенімен есейген

шақта жетімдіктің зарын тарттым. Қыдырып, сайраң салғың, жақсы киім кигің келеді. Ал қалтаңда көк тиын жоқ. Тамақ жегеннің жанында жалтаңдап тұрасың. Ал қайыр сұрауға дәтің шыдамайды. Тұрмыс шыдатпаған соң ректорға университеттен шығаруға арыз бердім. Ол тәуір адам екен. Оқуды тастамауға кеңес берді. Ақыры сабақтарды сырттан тапсыруға рұқсат етті. Енді бұрынғыдай күні бойы сабақта отырмаймын. Уақытым бос. Не істеу керек? Әрине, фабрика-заводтарға барып, бір мезгіл қара жұмыс істеп жүрдім. Одан жұмыс таппағанда станцияға барып жүк түсіріп, тиеймін. О кезде студенттер қара жұмыс істеуге арланбайтын. Бір күні қаңғып жүріп Люкске¹ бардым. Қалтамда небәрі 35 сом ғана ақшам бар. Соған, неге екенін өзім де білмеймін, тегі адамдар жапырласып алып жатқан соң болу керек, алты метр кездеме сатып алдым. Алғанымды қайтейін соңынан өкіндім. Өйткені маған мата керек емес, ақша керек еді. Бар тиыным да сол. Не істерімді білмей абыржып тұрғанымда біреу саудаласа қалды. Сөз етпей 15 сом пайда беріп алып кетті. Оңай олжа тапқаныма қуандым. Тағы да Люкске кезексіз кіріп, кездеме алдым. Сол күні 100 сом пайда тапқаным есімде бар. Сөйтіп Люкс оңай табыс табатын орын болды. Жұрт секілді таң сәриден кезекте тұрмаймын. Қайсы уақытта келсем де алдыңғы кезек менікі. Өйткені қалтаға түсетін шпаналар алдыңғы қатардан кезекті сайлап қояды. Жалғыз мен емес бүкіл саудагерлерге істейтін кәсібі осы. Оның есесіне ол қалтаға түскенде сен үндемейсің. Бүркеп, қалқалап тұрасың. Егер жәбір көрген біреу айқайлап, милиция шақырып, көмек сұраса «жала жапты», «өзі алыпсатар» деп бүкіл саудагерлер шуылдап қалтаға түскен ұрыны ақтап, құтқарып алады.

Бір күні ауру шешесіне көйлек сатып алуға келген жас қыз ақшасын тонатып алды. Қыз ұрыны таныды. Қалтаға түскенін мен де көрген едім. Шырылдап жылаған қыздың сөзіне нанбай, саудагерлердің қаралауына еріп милиционер оны сүйрелей жөнелгені бар емес пе? Шыдай алмадым. Кезегімді тастап, қызбен бірге милиция бөлімшесіне бардым. Бастыққа қыздың кінәсіздігін, оны тонаған аласа бойлы, томпақ мұрын, өзімнің серігім екенін айттым.

¹ Люкс — кездеме, киім-кешек сататын магазин.

Дегенмен көптің аты көпшілік емес пе? Менің пиғылымды сезіп, бөлімшеге бет алғанымды байқаған 4-5. саудагер мені өкшелеп аңдып, ілесіп келеді. Мен бастықтың бөлмесінің есігін ашқанда олар да тобын жазбай, ентелей кірді. Солардың сөзіне иланды ма, бөлімше бастығы алғаш маған сеніңкіремей: «Сен мұны қайдан білесің? Қыздың өзі адал адамның ақшасын алу үшін әдейі жала жауып тұрған шығар?— деді. «Мұның айтып тұрғаны қып-қызыл жала, жолдас бастық!» деп саудагерлер де дес бермей шуылдап тұр. Мен ұрылармен және мына тұрған саудагерлермен сыбайлас екенімді жасырмай, шынымды айттым. Бастық маған қарап: «сенің сыбайлас екеніңе сенейін, мыналардың аты-жөнін айтшы»— деді. Мен тәнтіштеп айтып бердім. Бөлімше бастығы қыз екеумізді босатып, саудагерлерді тергеуге алды. Қыздың ұрланған ақшасы тиынына дейін қайтарылып берілді.

Жәбір көрген қыз Шамалғаннан екен. Милициядан шыққаннан кейін «Апаңа көйлек алмайсың ба?»— деп едім. «Кездемесі құрысын!»— деп қыз азарда-бездер болды. Автобусқа шығарып салайын деп аялдамаға қарай келе жатырмыз. Екінші көшені айнала бергенде милиционердің ысқырық шалғаны, жұрттың айқай-шуы естілді. Қыз екеуміз аң-таң болып тұрып қалдық. Біреулер бізге ұмтылатын тәрізді. Бірақ милиционерлер жол бөгейді. Байқасам, маған әрдайым кезек алып, жағымпазданып жүретін баяғы ұры. Көк алуды көздесе керек. Әп-сәтте оларды машинаға отырғызып алып кетті. Үсті-басын тозақ басқан әлгі милиция бастығы маған қарсы жолығып: «Міне, сіздің айтқаныңыз енді дұрыс келді, жігітім!» деп күлді.

Бұдан соң саудагерлік кәсіпті біржола тастадым. Кезек көрсем жүрегім айниды. Сондағы менің бір байқағаным, саудагер жүрген жерде ұрылар да жана-малап күн көреді екен. Еңбексіз күнелткеннің заңы солай ма, әйтеуір олар бір-бірін алыстан таниды және қызғыштай қорып жүреді. Байқасаңыз, араларында сондай серт байлаған келісім де жоқ. Бірақ бөтуашыл. Егер бір саудагерге көз тіксеңіз, оны көлеңкелеп жүрген ұрылар бар деп есептей беріңіз. Менің түйгенім осы.— Талғат орамалын аузына төсеп, булыға жөтелді де:

— Ал біздің базарда көргеніңіз Абдоллаходжаев деген саудагер. Өмір бойы алыпсатарлықпен күнелтіп

келеді. Бір-екі мәртебе тергеуге алынып, ұсталған еді. Әйтеуір абақтыда көп жатпайды, құтылып кетеді. Түрмеден шықса, баяғы кәсібiне қайта ойысады. Оны ылғи көк базардан көресiң. Ал оның қасында тұрған әлгi әрлi әйелдi осымен үшiншi рет байқадым. Бір жолы киiм тiгетiн мастерскойда, соңғы екi ретiнде де таразы маңынан кездестiрдiм. Кiм де болса Абдоллаходжаевпен ым-жымы бiр кiсi.

— Алыпсатарға әмiрiн жүргiзедi-ау деймiн сол әйел,— дедi Талғаттың сөзiн ықылас қойып тыңдаған Кузьменко.— Тiптi жан-жағына қаһарын шашып айқайлап тұрған Абдоллаходжаев оның алдында жұмсарып, майысып кеттi. Тәуелдi тәрiздi. Кейде маған мынадай ой келедi: мол дүниенi тонаған «Қара маска» осындай саудагерге қалайша соқпай өтедi? Ол кездеменi сатуға тиiстi емес пе деймiн.

Жемiс-жидек сатып, кәсiп еткен саудагердiң бәрi бiрдей кездеменi пұлдай алмайды. Олар да жасаған саудасына қарай маманданады. Абдоллаходжаевтың қосалқы кәсiбiн анықтау керек.

— Сол Абдоллаходжаев сенiң органда iстейтiнiңдi бiле ме?

— Саудагерлер милиционердi пәренжi iшiнен таныса керек,— деп күлдi Талғат.— Бiрақ мен милиция формасын киiп жүрген емеспiн. Оның үстiне қалада көп болмай, сапарға жиi шығамын. Бiр жолы Абдоллаходжаевтың: «Е, бала, табыс молайды ма?» деп сұрағаны бар. Тегi үш доңғалақты мотоциклмен баяғыдай жолаушы тасып, табыс табады деп ұғады бiлем. Шолақтауға жүрерде қасымдағы кiрпiш қалаушыны көрiп: «Бала, үй салайын деп жүрсiң бе?» деп тағы да сұрап қалды. Тегi милицияда қызмет iстейтiнiмдi бiлмейдi-ау деймiн.

— Онда, тiптi жақсы. Абдоллаходжаевтың негiзгi кәсiбiн анықтағанша кеңсеге жоламасаң қайтедi? Үйде бол. Өзiмiздiң ойымыз, жоспарымыз жайында майорға айтып, оның келiсiмiн сұрармын.

— Абдоллаходжаевтың «Қара маскамен» байланысы бар деп ойлайсыз ба?

— Алыпсатардың қосалқы кәсiбiн анықтайық деп өзiң айттың ғой. Соны бiлейiк. Егер майор бiздiң жоспарымызбен келiссе, саған дереу хабарлаймын. Мақұл ма?

— Жарайды.

— Үйлеріңде тосын келе қалғанда кісіні мазалайтын ит жоқ па еді?

— Ит асырап қайтем. Өзім милицияда істеп жүрмін.— Ол шашала күлген Кузьменкоға:— Қайсы мезгілде келсеңіз де үй маңы тыныш,— деді.

— Нағыз милиционер жүрген жерде тыныштық болуға тиіс.— Кузьменко күлкісін тия алмай, жасаураған көзін орамалмен сүрте берді.— Мені үйден күт. Келемін.

Талғат кеткеннен кейін Кузьменко көп аялдамай тысқа шықты. Қала үстінің аспаны көгілдір. Төңіректі құрғақ аяз қысқан. Шытырлап жарылған терек үні естіледі. Петр Петрович әйелінің азанда айтқан сөзін енді ғана есіне алды. Шынында да мына аяз ескі баракты кеулеп, көтеріп тұрған шығар.

Кузьменко есік қаққанда Евдокия Кирилловна:

— Бұ кім?— деп үреймен үн қатты. Күйеуінің дауысын танып:— Мен қорқып едім, жаным. Тез кір,— деп есікті жартылай аша берді.

— Неге үрейлендің сонша?

— «Қара мысық» деген бәле қалада қаптап кетіпті ғой,— деп Евдокия Кирилловна шиқылдап мазасыз ашылған есікті екі жерден ілгішек салды.

ҮШІНШІ ТАРАУ

Бүкіл тұлғасы жұп-жұмыр, алпамсадай көрінген біреу тун қараңғысын жамылып, оқшау тұрған үйдің қора жақтағы терезесін қақты. Іштен үңілген адамның көлеңкесі көрінді. Қол фонарьдың жылтылдаған жасыл сәулесін көріп, терезенің тиегін тырс-тырс ағытты. Тұтас әйнек рамасымен қоса жұлынып алынды. Тыстан шапшаң секіріп түскен адам екінші біреуді жеңіл көтеріп, ішке ала кірді. Терезе қараңғыланып қайта жабылды.

Түнде келген екеуге орын көрсетіп, шырақ жағып әбігер боп жүрген үй иесі:

— Мына жерге жайласыңыздар. Қақап кетті ғой. Суық өткен шығар?— деп пештің ыстық қозын қозғап, сексеуіл салып жатты.

Қалың кенеп плащтың шошақ күләпарасы қара

маска тәрізді, бетін жапқан зор денелі жолаушының қасында үй иесі жеті жасар бала тәрізді.

Келген адам плащын шолақ пальтосымен қоса сыпырып тастады да, жарықшағынан сәуле көрінген есікке бұрылды. «Мұнда кім бар?» дегендей үй иесіне бас шұлғып, иек қақты. Есікті аяғының ұшымен нұқып ашты. Ауызғы бөлмеден кемиек, істік мұрын, кішкене көзі кіртііп шүңірейген арық кемпірді көріп:

— Байқауымша, бізді күтпеген тәріздісіз. Танымай тұрсыз ба, Агафоновна. Өткен жылғы түнді шынымен-ақ ұмытқансыз-ау! Хе-хе-хе! Есіңізге түсіріңізші: алтын білезік, тасты, тассыз алтын жүзіктер, судыраған гауһарлар көз тұндырмайтын ба еді. Талапайға салып, қойын-қонышымызға рахаттана тыққанымыз қайда? Сол кеште: «Біз құрыдық, милиция түбімізге жетеді» деп қорқып едіңіз. Дәл айтпаған екенсіз. Көрдіңіз бе, әлі тірі жүрміз,— деп келген кісі селкілдей күлді.

Агафоновна қолы дірілдеп, екі көзі шарасынан шығып, қолымен сүйеніш іздеп шегіншектей береді. Бұл адамды бұрын-соңды көрмеген тәрізді. Сопақтау біткен шақша басы кереқар иықтың ортасына жапсыра салған тұтқыштай. Қолдарының жүні ешкінің балағы секілді, сусылдап, төгіліп тұр. Еңгезердей денесі бұтақсыз жуан томардай үйге сыймайды. Қорқынышты сол қанды кеште бұл адамның өзیرهіл кескінін аңғармаған еді.

Агафоновнаның үрейлі түрін байқаған жолаушы:

— Өңіңіз солғын. Қол балаңызды сағынып жүрген түріңіз бар. Қайтесіз, соғыс ана жүрегіне қарай ма, тәйірі. Шыдаңыз. Күнәкәрді де құдай сақтап жүр ғой. Хе-хе-хе! Бізге қарағанда, ол адал жан емес пе? Әйтеуір дұғаңызды ада ете көрмеңіз. Бізге бағыштап оқи беріңіз,— деп мысқылмен суық күлді де, есікті шапшаң жапты.

Есі шығып, бажырайып тұрған үй иесіне:

— Жақсылықты ұмытқан алапес неме! Сен ит, менің келетінімді кемпірге айтпап па едің? — деп, түйіле түсті.

— Дабырлап қайтеміз, Кучмеевич, осы күні қатынға сенім бар ма? Сіздің тыныштығыңызды ойлап айтпап едім.

— Қарай гөр, мына неменің басы жұмыс істей-

ді, — деп, Кучмеевич қасындағы әйелге қарады. — Мұны саған үйретіп жүрген кім?

— Өзіңіз ғой, Кучмеевич мырза.

Кучмеевич алтын құтыны сырт еткізіп ашып, сары мойнақ сигаретасын алып тұтатты да көк түтін арасынан сығырая қарады.

— Кучмеевич дегенді енді біржолата ұмытқын. Ондай адам өмір сүрмейді бұл дүниеде. Оның орнына «Қыли барон» бар. Түсіндің бе?

Столетов мән-жайды ұқпағанымен, Кучмеевичтің әп-сәтте «Қыли барон» бола қалғанын тапқырлық санады. Өзінің осындай ақылды адаммен сыбайластығын мақтан қылғандай жымың-жымың етеді.

Жарым сағаттан кейін стол үстіне табақ-табағымен тағамдар әкелінді, таза спирт қойылды. Кемпір дастарқанға шақырылмады. Бұлар үшеу болып отырды. Вапшен пісірілген тауық етін сүйегінен сыпырып қомағайлана жеп отырған «Қыли барон» бір кезде кекіріне түсіп, стол шетіне сырғи отырды. Шашақты жұмсақ түкті орамалмен аузын сүртіп, қасында отырған жас әйелдің желке шашын сипалап, аймалай бастады.

— Жаным Галина, шаршадың ба? — деді үлкен шағыр көзін қадап. — Алдағыдан жұтып жіберші. Сонда бәрі ұмытылады. — Ол алдында тұрған қырлы стаканды әйелдің ерніне тигізіп еді, ол орталата кіміріп жіберді. — Қалғанын сенің саулығың үшін көзгеремін, — деп «Қыли барон» көмекейіне қағып салды. Жыбырлап тыным таппаған саусақтарымен қалың ернін сүртті. Құрақ ұшып, құлшылық етіп отырған үй иесі Столетовқа:

— Кемпір біз үшін дұғасын аямасын. Нанын ақтап жеймін десе, дұғасын оқи берсін. Құдай жаратқан пенде ғой, бізге сауабы тиер, — деп қарқылдап күлді.

Үй иесінің:

— Тыста жүр. Тамақ иісі шықса, көрші-қолаңның жөн сұрамай кіріп келетін әдеті бар, — деген сөзін елемей:

— Қызынды Шымкентке жіберіп ақыл жасағансың. Құдағиларыңның қасында жүрсін, ол байқұстардың көңілін жұбатсын. Қарайласып тұрасың ба өзің? — деді.

— Сол тыны құрғыр қолға түсе бермейді. Менің итшілеп тапқан бес-он сомым неге жетсін. Ақша түссе, жіберейін-ақ деп жүрмін.

«Қыли барон» өзінің иығына басын тіреп жатқан әйелге көз қиығын тастады. Галина еркектің ниетін түсінді білем, орнынан тұрып былғары сумкадан қатталған еңшең 30 сомдық қызыл ала қағазды алды да столдың үстіне тастай салды. Столетов аларын, я алмасын білмей дағдарып тұр. «Қыли баронға» ыржалақтай береді.

— Ала бер, кейін байығанда қайтарасың. Ақша есепті қалайды, санап ал, қарыздар екенінді ұмытпа,— деді.

Столетов бұл ақшаны біреу тартып алатындай жалма-жан қойнына тығып, есікке қарай сырғи берді.

— Қайда асықтың?— деді «Қыли барон» орнынан тұрып:— Әлгі жұмыс не болды? Соныңды айтшы алдымен.

— Ойбай-ау, қазір бүкіл қала сол жайында шулап жүрген жоқ па? «Қара мысық» десе бәрінің зәресі ұшады. Осы күні ымырт жабылған кезде көшеде қыбырлаған жан көрмейсіз.

Столетов бұл істі өзі тындырғандай көзін қысып қойды.

«Қыли барон» қалаға түсерден бұрын алдағы базарды көздеп, қасындағы әйелге «Қара мысық» туралы аңызды таратуды тапсырған. Базардағы жұрт бұл жайсыз хабарды әп-сәтте бүкіл облысқа жайып әкете-тіні белгілі. Оның үстіне станция да жақын, күн сайын талай жолаушы келіп, кетіп жатады. Қазір «Қара мысық» жайында еңгіме талай жерге тараған секілді. «Мияулап есік тырмалап тұрады екен. Байқаусызда есік ашқан адамның екі көзін ойып алады», «Түнде жүргендердің ішек-қарнын ақтарып кетеді», «Ыршығанда телеграф сымына жетеді екен, бұл нағыз қара мысық емес, аяғына доп байлаған адам» дегейсің деп, әр сөзді хабаршысына қайталап айтқызып, әбден жаттатқызыған.

Бұл хабарды таратқанда «Қыли баронның» өз есебі бар еді. Біріншіден, көп көзіне көрінбей қалаға жетуді ойласа, екіншіден, милицияның назарын басқа жаққа аудару болатын. Өйткені, магазиннен тоналған мүлікті іздеп, бүкіл милиция соңына түсетіні айқын. Ал «Қара мысық» бөлесі шыға қалса, соғыс титығына жетіп, күйзеліп, ашынып отырған халық «Мына бөлені тыйғын?» деп талап қоятыны белгілі. Милицияда іс-

тейтін адам онша көп емес. Олар бар күшін «Қара мысық» оқиғасын анықтауға бағыштайды.

Бұл істе «Қыли барон» өзінің жалғыз қалмайтынын байқаған. Қаланың қалташыл, ұсақ шпаналары осындай дақпыртты пайдаланып, үлкен бұзақы іске ойысуы мүмкін. Милиция «Қара мысықпен» әлектеніп, оның ақиқатына жеткенше ол да бар мүлікті сатып, жасырынып үлгереді. «Қыли барон» өзінің бұл ойын қасындағы «сенімді серігі» жас әйелге де айтқан емес. Әйткенмен Галина «Қыли баронның» арамдығын іштей сезетін. Кейде тар төсекке жатқанда «шыныңды айтпадың» деп әбден әурелейтін. «Қыли барон» Галинаның қиқарлығы мезі еткенімен ашуын сыртына шығармайды, бұл әйелден айырылу оған таяғын жоғалтқан соқырмен бірдей еді.

Столетов ақырын басып, есікті жауып кеткенде:

— Ақшақұмар ит! Тиынға бәрін сатады,— деді «Қыли барон» білегіне басып салып, жантайып жатқан әйелге.— Меркіге барған қайсысы екен? Анықтадың ба?

— Кузьменко деген біреу көрінеді!

— Кім ол? Қайда істейтін адам екен?

— Ешкім дәлін айта алмайды. Біреулер милицияның жәй қызметкері десе енді бірі қылмысты іздеу бөлімінің жаңадан келген бастығы дейді. Анығын біле алмадым.

«Қыли барон» жыбырлап тұратын саусағымен екі ұртын дамылсыз сипалап, тісін шықырлатты.

— Қайдан келсе де мейлі. Бізге оның бәрібір. Бірақ оның жоғалған мүлікті іздеу жөнінде жүргізіп жатқан ісін, алдағы жоспарын қайткенмен де білуіміз керек.

— Оны қалай білесің? Олардың жұмысы ерекше құпия. Кімнің немен шұғылданып жүргенін милицияның ішінде қызмет істеп жүргендердің өзі де біле бермейтін көрінеді.

— Е, солай дегін!— «Қыли барон» ақырын күрсінді. Ол көз алмай отырған Галинаға:— егер машинисткамен келіссең қайтеді. Тілеген ақшасын берейік.

— Машинисткамен дейсің бе? Сонда ол бізге не айта қояды дейсің?

— Барлық кіріс-шығыс қағаз соның қолынан өтпей ме?

— Мейлі, өтсін делік.

— Машинкаға басқан қағазының бір данасын бізге беріп отырсын.

— Милиция жұмысын білетін кісілердің сөзіне қарағанда машинкаға басылатын кейбір қағаздың данасы көрсетілетін көрінеді. Машинистка ондай ашық қылмысқа бара алмайды.

— Оны көндіретін амал қайсы?

— Білмеймін.

— Өзі қандай адам екен?

— Жас әйел көрінеді. Мен жігіт болсам бір сәрі. Ал сен де көріне алмайсың оған. Сонда кімге сенеміз?

«Қыли барон» қабағы тырысып, үнсіз отырып қалды. Әлден соң күрсініп:

— Ия, маған кісі көзіне көрінуге жарамайды. Жыбырлап тұратын мына қарғыс атқыр саусақтарым дереу әшкерелейді. Осы үшін әрдайым көрде жатқан шешеме лағнат айтам. Қарғаймын. Тегі, менен әйгілі қобызшы шығады деп күтсе керек. Бала кезімнен дағдыландырыпты. «Барон» болып, бұғып жүретінімді қайдан білсін сорлы кемпір! Енді міне жұрт көзіне көріне алмай қашқақтап жүргенім мынау!

«Қыли баронның» осындай әлсіз жағын әрдайым пайдаланып уысынан шығармай, ықпалын жүргізуді үйренген сайқал әйел:

— Қойшы соны! Несіне қиналды, сонша. Бір мәні болар. Одан да қазір жатайықшы. Соңғы кезде қасыма жөндеп жатқан жоқсың. Тіпті денеміз жат боп кетті,— деді.

«Қыли барон» қалтасынан судыраған маржан баулы үш бұрышты алтын тұмарды алып, әйелдің мойнына тақты. Іріктеліп алынған өңшең таза тастар. Қара барқыт көйлекке сәуле шашып әдемі жарасып тұр.

— Анау өлі бұйымдар өтсе, сом алтынмен апталған гауһарды төсеңе қадаймын. Уәдем осы! Бірақ сен де қарыздар болып қалмассың деймін. Мына жаңа атыңмен таныс: Галина Сусякова! Жақсы есім емес пе?— Ол әйелдің алдына мөр басылып, қол қойылған жаңа паспортты тастай салды.

— Нежежина Мария деген есім ұнамады ма саған? Күн сайын атымды өзгертіп, мені әбден шатастырдың-ау. Сенсең шын есімімді ұмытып қалдым.— Галина мойнын қытықтап сипалаған «Қыли барон»

ның» саусақтарын шымшылап, қатты күлді.— Кісінің делебесін қоздырып біттің ғой.

— Енді Невежина деген атпен жүру қауіпті. Егер біліп қалса тырп еткізбей ұстап алады,— деп «Қыли барон» қақпақты алтын сағатың ашып қарады. Әлдекімді күткендей. Сақ басар қарақшының бүгінгі асығыс келуінің мәнісі құпия мәслихат жайы екенін әйел де аңғарған секілді. Түрегеліп тарана бастады.

Осы кезде малақайы көзіне түсіп, ентигіп кірген Столетов:

— Куч-чч-ч-аа, бар... барон! Тыста екеу жүр. Аңдып жүр,— деді. Өңі қуарып, көзі шарасынан шығып кеткен, «Тығыл, қаш!» дегендей төрде отырған екеуге белгі береді. Әйел қазір ғана таққан маржан алқаны шапшаң үзіп тастап түбіт шәлісін иығына жамыла берді. Столетов пен Галинаға мысқылдай қараған «Қыли барон» қасы-көзі қимылдай суық күліп:

— Аңдушы емес, қорғаушы де! Неменеге үрейлерің ұшты. Бар, есікті аш!— деп бұйырды. Столетов дәліздің есігін ашты.

Көзіне түскен дудар шашын бастырып, жайпақ кепкасын бір шекесіне киген, өңі сұп-сұр жігіт кірді. Қойнына тығып алған қара мысығы бар. Үшкір тілімен тұмсығын жалап, мияулап дір-дір қағады. «Қыли барон» келген жігітке «қалай?» дегендей бас изеп еді. Ол үнсіз көз қысты.

Осы кезде жымың етіп, жадырай түскен Столетов жылжып, есікті ақырын ашты да, босаға тұста сәл құлақ түріп тұрып, қайта жапты. Ол өз үйінде үлкен пәлені көздеп мәслихатқа жиналған бұл үшеудің пиғылын білмеді. Дәл қазір өзіне жан адам тие алмайтындай сезінді.

Талтаңдап екі аяғын маңғаз басады. Бұл дүниеде «Қыли баронмен» тіршілік кешу оған әрі қызық, әрі хауіпсіз көрінді. Егер ол айнып кетпей өз уәдесінде тұрса, аз күнде мол байлыққа кенеледі. Өзін осы сәтте ұшы-қиыры жоқ осы аймақтың қатал қожасына балайды. Сарайдың терезесінен май шамның сәулесін түсіріп, істік мұрнын көрсетіп көңілін бұзған Агафоновнаға жақтырмай айқай салды:

— Ой, нақұрс неме, соншама неге үрейлендің! Бәрі де қызметінді жасап жүрген өз адамдарың емес пе? Шық бері!— деп әмір етті.

ТӨРТІНШІ ТАРАУ

Өткен жетінің оқиғасы титықтатып, әбден әбигер еткен Кузьменко бүгінгі түнді де мазасыз өткізген еді. Өзіне мәлім емес көмескі жайлар барған сайын қоюлана түседі. Аңдамай ағат басқан қылығына өкінеді.

Ізіне талмай түсіп, өкшелеп аңдыған Галина Сусякова бар күдікті бір сәтте жойып, көз алдында бұл маңда соғыс кезінде бола бермейтін аса сый-құрметпен поезға шығарып салынды. Гүл ұсынып, құшақтасып, сүйісіп шығарып салып жүргендердің ішінде осындағы жауапты қызметкерлердің бәйбішелері де бар. Әйтеуір жүздескен адамдардың бәрі сәтті сапар тілеп, көздеріне жас алысты.

Поезға отырған кезде станцияның комендатурасы арқылы Сусякованың документтерін тексеріп еді. Дау-жанжалға қалды. «Жау тылында азап шегіп, дұшпанмен алысып жүрген ер партизанның жалғыз ұрпағын қорлағандық» деп, әлгі бастықтың әйелінің бірі бүкіл жұртты қостатып, жүрер поезды бес минутқа тоқтатқаны бар емес пе?! Кешірім сұрап, әйтеуір ерең құтылды. Бұл жанжал осымен бітсе бір сәрі еді. «Жайлы пәтер бермегенім үшін мені мұқатқысы келді. Семьямды, әйгілі әулетімді мазақ қылғандық бұл» деп қалалық үй басқармасының бастығы Кирилл Моисеевич Маринец байбалам салып, безек қағып, обкомға барды.

Бұл Кузьменко ойламаған жай еді. Басқарма бастығы майор Дайыров бұл іске өзі араласып, тыйып тастамағанда тәжірибесіздіктен туған бұл қатесі үшін Кузьменконың қызметтен қуылып кетуіне де тура келер еді.

Партизан қызы саналған әйел шынында да мұнда жария еткен адресі бойынша Шыршыққа жақын жердегі бір үйге түскен. Кирилл Моисеевичтің үйіне жіберген телеграммасында жақында үйлену тойын жасайтынын, болашақ күйеуі Ташкентке көшіп келген Харьковтің химиялық әскери училищесінің жас офицері екенін мақтан етіп көрсеткен. Маринецтің үй-ішін тойға шақырыпты.

Егер бұл әйел кінәсыз жан болса, онда «Қара масканың» серігі қайда? Әйелсіз жерде «Қара маска» күн көзіндегі үкідей соқыр емес пе? Әлде Кузьменко Меркіге барғанда дүкен тонаған топ жайында дұрыс қорытынды жасай алмады ма? Үрейі ұшқан күзетші

әйелге тонаушы «Қара маска» түрінде көрінген шығар. Және әйелмен, саудагермен байланысы жоқ басқа біреу болуы да ықтимал. Ұрланған мүлікті мұнда әкелмей-ақ, қырғыз жеріне әкетсе қайтеді? Меркінің ар жағында Піспек жақын.

— Шынымен қателескенім бе?

Әрқилы ойға кеткен Кузьменко осы сұрақты өзіне сан рет қойды. Тіпті бұзақы топтың өзін осы қаладан іздеуі қалай? Егер іздеу ісі жалған жорамалға құрылса, онда майордың бұл жолы кешірім бермейтіні анық.

Өзінің дұдамал ойын Талғатқа айтқанда ол: «Ұры алыстан ала бөлініп келмейді. Бұзақылар осы маңда. Осы жерден іздеу керек» деп бой бермеді.

Қазір Талғаттың айтқанына да күмән келтіреді. Саудагер шал «Жүк апаруға қолқа сала ма?» деген үмітпен оны автобазаның шофері етіп орналастырып қойып еді. Бір жолы Майлыбаевтың үйіне барғанда ол:

— Еңбексіз жатып ішер мен болдым ғой, Петр Петрович. Ең құрыса алыпсатардың әжетіне жарамадым, — деп күле отырып ащы өзіл айтқан. Қапа көңілдегі Кузьменко мұны өзінің дәрменсіздігіне айтылған мысқыл деп білді. Бірақ Майлыбаев Кузьменконы үйден шығарып салғанда қандай ұры болса да және мынадай мол дүниені ұрлаған ұры қайткенмен де саудагерге соқпай өтпейтінін, асығыспен іс жасауға жарамайтынын мәслихат еткен. Талғаттың айтқан бір жаңалығы «Қара мысықты» басқарушы «Қыли барон» деген біреу көрінеді. Көргендер де бар деседі. Бірақ кім екенін айта алмады.

Тосын кезіккен күдікті әйел күнәсіз жандай тайқып шыға келген соң Кузьменконың қылмыстыларды нысанаға алып, соңына түсер дәнекері қалмағанды. Бар ұзданы: «Ол кінәлі еді, бұл нағыз Сусякова емес, одан көз жазып қалма» деп тұрса да, қазір партизан қызы саналған әйелге тағар айыбы жоқты. Саудагермен, тігіншімен ымы-жымы бір деп жас әйелге қалай кінә тағады? «Тойдың қамы, сол үшін әбігер болып жүрмін» десе Кузьменконың оған тағар айыбы қайсы?

Бойын суық қысқан Кузьменко ұйқыдан оянғандай ойы серпіліп, төңірекке енді ғана зер салды. Ызғарлы суық жел көтеріліпті. Кузьменко екі алақанын ысқылап үйге кірді.

Көптен бері жөнделмеген барак үйдің бітесе тол-

майтын жарықшағынан жел азынайды. Терезе жақтағы бұрышы дымқылданып, қырау басқан. Маңдай жібітетін жылуы жоқ. Темір пешке сексеуілді толтыра салып, жер маймен от қойып жатқан Евдокия Кирилловна үйге шапшаң кіріп, киіне бастаған күйеуіне «Таң атпай қайда кетіп барасың? — дегендей сұрақты пішінмен қарады. Қасына келді. Ол Петр Петровичтің түн қатып ұйқы көрмей мазасызданып жүргенін өзінің қамы, жақсы пәтер сұраудың әбігерлігі деп білді. «Баяғы бір айтқан сөзім жанына батқан екен» деп езу тартып, жымыып қарайды.

Евдокия Кирилловна күйеуінің жағасын түзетіп:

— Үй алам деп мұнша әбігерге түскенің не? Ұйқы көрмей жүдеп барасың. Сақалың да өсіп кеткен. Құрысыншы сол үй! Осында лекерлеп, қыстап шығармыз. Тек берекеңді алмашы, жаным, — деп жан ашу білдірді.

Петр Петрович:

— Не деп кеттің, Дуся! Үйің не? Мен үй сұрамай, үйдей пәленің шыққан жерін тілеп жүрген жоқпын ба? Саған да ежелеп айтуым керек пе осыны. Ұқпадың ғой бір! — деді.

— Мен ұқпайтын не бар, тәйірі. Қаланың бастықтары өзіңе болымсыз тілек айтқан көрінеді ғой. Орындай салсаң қайтеді соны!

— Бастығың кім? Не депті ол маған?

— Жә, жасырмай-ақ қой. Осы күні тамыр-танысыз өмір сүру қиын. Оны білмейді дейсің бе?

— Сенің сөзіңді ұқсам құдай атсын. Жөндеп түсіндіріп айтшы.

— Дым білмегенсіп қайтесің, — деп күрсінді Евдокия Кирилловна. — Қазір соғыс уақыты. Үлде мен бұлдеге орамадың деп кінә тағар жайым жоқ. Тек, жарқыным, мен үшін бұлай күйінбеші. Қатты айтсам кешір! — Сызданып үнсіз шығып бара жатқан Петр Петровичтің құлағына сыбырлап қалды. — Айттым ғой, үйі құрысын. Мен үшін таусылып, әбігерленбе. Үстің жүріп «Қара мысыққа» тап боларсың. Ерте кел, — деді.

Ашудан булығып, қызарған Кузьменко Милиция басқармасы үйі алдында демін бір-ақ алғандай болды. Гимнастеркасының түймесін ағытып, шеткі орындыққа отыра кетті. Екі қолы дірілдеп, тұла бойы бір суып, бір қызады. Безгек қысқандай тоңазып барады.

Екі шекесін шала бүгілген жұдырығымен қысып, бүк түсіп отырған Кузьменко әлден соң басын көтеріп, маза бермей шырылдаған телефонға келді. Трубканы көтергенде баяу үнмен жай сөйлейтін Майлыбаевтың дауысын таныды.

— Талғатпысың, аман ба? Ия, ия! — деп Кузьменко дауыстап жауап қатты. Машинаның қайдағы бөлшектері жайында сөз еткен боп шартты белгімен ұғысқаны: саудагер Абдоллаходжаев ертеңгі шайға шақырып, Талғатты жақсы сыйласа керек. Шу станциясына апарып тастауды өтініпті. Ертең түнде сапарға шықпақ.

— Шын айтасың ба? — деп Кузьменко қуанғаннан айқайлап жіберді. Осы бір сәт жадау көңілі жадырап қатты толқыды. Қасында дәл кәзір Талғат тұрса мұндай хабары үшін айнымас досын құшақтап бауырына қысар еді... Неге екені белгісіз дәл кәзір Кузьменкоға бұл дүниеде өмір сондай қызық көрінді. Әрине Евдокия Кирилловнадай әйелінің болғаны да жаман емес.. Осы сәт бұлт арасынан күн де қылтия шығып, сәуле төгіп, тайғақ жолға жарық түсіріп тұр еді.

БЕСІНШІ ТАРАУ

Ашу қайтып, кең пейіл үстінде отырған Кузьменко ертеңгі күннің әрекет-жоспарын ойластырды. Қат-қабат дүдәмал жайлар сансыз сұрақпен тоғысады. Ең алдымен Абдоллаходжаевтың түнделетіп Шу станциясына аттануының себебі қалай? Осы қара суықта мұндай сабылған жүрісі қандай ділгерліктен туды екен? Шу станциясы мына тұрған жер. Алыс емес. Поезд күнара жүріп жатыр. Сол түні Шуға қарай жүретін жолаушы поезы тағы бар. Сонда машина не үшін қажетті болды екен? Әлде мол мүлікті станция маңына жеткізудің амалы ма? Оның бағыты Ташкент емес пе еді...

Кузьменконың Абдоллаходжаевты «Қара маскамен» немесе «Қыли баронмен» сыбайлас деуге ешқандай негізі жоқ-ты. «Ұры өткен жерден алыпсатар да құр қалмайды» деп Талғаттың қанықтырған сөзінен бе, әйтеуір саудагер сол бұзақы топтың бірі көрінген. Талғат хабар айтқанда Петр Петровичтің қуанғаны осы.

Егер ұсақ кәсіппен күнелткен Абдоллаходжаев беталды жүрген жан болса, онда алыпсатардың «Қара маскамен» байланысы бар деген болжам қате және іздеу әрекеті де дұрыс емес. Өйткені күдікті әйел Суслякова күнәсіз болып кеткен соң, Кузьменконың ендігі көз тіккені осы Абдоллаходжаев болатын. Кузьменко бұл күмәнді ойын бір жолы майор Дайыровқа айтқанда ол зейін қоя тыңдап, ақыры осы бағытта әрекет жасауына кеңес берген.

Дегенмен, Кузьменконың әйтеуір көңілі күпті. «Немен тынар екен?» деген сұрақ көкейінен кетпейді. Бар оқиға түйіні саудагердің осы сапарында айқындалмақ. Әншейінде таңның атысы мен күннің батысын білмей қалушы еді. Бүгін күн батпай қойды. Еңкейіп келіп дәл терезе тұсында шақшиып тұрып алды. Кузьменко кеше кеңседе ұмытып қалдырып кеткен сағатын алмақ болып, столының кілтін қарап жатқанда:

— Лейтенант жолдас, рұқсат етіңіз!— деп, шұғыл кірген кезекші қазір ғана телефонмен алынған оқиғаны баяндап шықты. Қала шетінде біреудің өлігі табылған. Екі көзін ойып, ішек-қарнын ақтарып кетсе керек. Жұрт «Қара мысық» деседі.

Кезекшінің сөзін шыдамсыздана тыңдаған Кузьменко:

— Не қылған «Қара мысық?!» Мотоцикл осында ма?— деп жүре киінді. Жолдан тергеушіні, ғылыми техника бөлімінің қызметкерлерін ертіп, оқиғаның болған жеріне бет алды.

Өлік жатқан жерге жұрт көп жиналған екен. Жалғыз милиционердің «Ары жүр», «Былай тұрыңдар», «Жақын келмеңдер» деп ысқырық шалып, байбалам салып, айқайлағанын тыңдар емес. Шалқасынан жатқан өлікке ентелей түседі. Ойылып тасталған екі көздің орнына жентектеліп қан қатып қалған.

— «Қара мысықтың» сұмдығы ғой бұл!

— Жуликтерге тыйым салынбай-ақ қойды, осы!

— Милиция қайда?

— Саудагерлердің қасында өз құлқынын қуып, базарда жүрген де! Одан басқа олардың не бітіретіні бар,— десіп жұрт гу-гу етіседі. Ащы сөздер өзіне қадалып тиіп жатса да, Кузьменко естімегенсіп, сарапшылармен бірге бұл адамды қай сәтте, қай кезде өлтіргенін мөлшерледі. Шамасы, оқиға таң алдында болғанға ұқсайды.

Ұзақ уақыт дақпырты тараған «Қара мысықтың» алғашқы құрбаны — қарауға күйкі көрінген бүкір арбакеш болды. Бұл момын жанның кімге қиянаты тиді екен?

Көк қақпаның алдында шақырумен әрең шыққан төпелтек толық әйел Кузьменконың алғаш жөн сұрасқан сөзін мұрнын шүйіре, ерін шығарып тыңдады.

— Ол кембағал кімге керек дейсің, осы маңда жүрген-дағы!— деп Кузьменконың сөзін пайымдамай селқос жауап қатты. Калмыковтың азаппен өлгенін естірткенде:

— Не дейсің! Не деп тұрсың!— деп лейтенантқа тұра ұмтылып, омыраулап келді де, көзі шарасынан шығып, — а-а-а!— деп ащы дауыспен етпетінен құлады.

Жиналып қалған жұрт көптеп көмектесіп үйіне кіргізді. Су бүркіп жатыр. Аздан соң есін жиған әйел бетін тырнап, шашын қос қолдап жұлып, дауыс шығарып жылады. Тірлігінде тірегі, сүйеніші болғанын, жас кеткенін, қыршын кеткенін арман етеді. Жалғыз қалдым деп зарлайды. Тағдырдың момын жанға мейірімсіздігін айтып қарғайды.

Ақылға келген кезде, ара-кідік қойылған сұраққа өксіп отырып жауап қатты.

— Осы күнгі еркекті соғыс қыр мінез қиқар етті ғой. Бір нәрсені сұрай қалсаң бәлсініп: «Нең бар, отырсаңшы жөңіңе!» деп дүңк ете қалады. Марқұмның ондай қылығын байқамаған едім. Тиын тапса, балаша қуанып қолыма ұстататын,— деп тұл әйел жиналып қалған жұртқа күйеуінің адамшылығын мадақтайды.

— Қашан кетіп еді?

— Қайда кетіп еді?

— Жалғыз неге жібердің?— десіп аяп, бақытсыздық іске күйініш білдірген жұртқа:

— Осынысына көрінді ме, өзі де түнде мазасызданып шықты. Бір-екі рет тұрып менен сағатты сұрады. «Байқұс-ау, неге сонша дегбірің қашты? Қараңғы түнде қайда барасың? Жат, «Қара мысыққа» кез боларсың»,— деп едім. «Сандалма өйтіп, сол «Қара мысықты» аман болса, мен жалмармын» деп қолын бірақ сілтеді. Екінші жолы оянсам — жоқ. Жүгіріп тысқа шығып едім, кетіп қалыпты,— деді.

«Сол «Қара мысықты» аман болса мен жалмармын!»— осы бір сөзді көңілге түйген Кузьменко, жы-

ласып, сырласып отырған үй ішінен елеусіз шығып, басқармаға қарай бет алды.

Кеңсеге келгенде секретарь әйел қарсы шығып жолығып, майордың іздеп, жоқтап жатқанын айтты. Оның өзі де жаңа бір әзірде келсе керек. Кузьменко сырт киімін қабылдау бөлмесіне шешіп, шашын тарап, кителін түзеді де, бастық кабинетінің алдында сәл бөгелді. Арасына мақта жүргізіп, қара былғарымен тысталған жылтырауық жалпақ бас сары шегемен өрнектеле шегеленген қара есік, бөлмедегі бар құпияны сақтағандай тым салмақты көрінеді. Кузьменко жүрексініп бір сәт тұрды да, тұтқасын ұстап тартты. Осы кезде маңдайшадағы қоңырау да шылдыр ете қалды. Өзін іздеп жатқан белгідей. Құты қашқан, сұрланған Кузьменко ішке кіре, босағада тұрып қалды.

Үлкен бурыл бас, бетінің торлама қызғылт әрі бар, қоңырқай, кесек жүзді майор Дайыров — осындай қарапайым пішінмен қызметкерлер арасында аса қатал адам саналатын. Осы қаталдық немен көрінетінін ешқайсысы жөндеп айта алмайды. Әйтеуір «Қатал мейрімсіз жан, жөн-жайды ұға бермейді...» десетін. Бірақ Кузьменко майор Дайыровтың біреуді тілдеп сөгіп, табалағанын, немесе адырайып ашу шақырғанын көрген емес. Бастық екенін танытып, ықылассыз іске мойындатқан мінезін де байқамаған. Айтар сөзін айқындап түйіп, бір-ақ айтады. Қайталамайды. Жағымпаздық жасап жанасқан адамдарды да жақтырмайды.

Алдымен ол сен кірген кезде қырыс қабағы астынан елеусіз көз тастап, жұмысын соза береді. Бас көтермейді. Кабинетте өзінен басқа жан жоқтай отыра береді. Бірталайдан соң еңсесін көтеріп, жазған қағазын сырып қасында өңі қашып тұрған адамның алдына қояды. Шақырған кісісі сөйлеп жатқанда ол үндемейді. Қою қас астындағы үлкен көзін қадап, талмай тесіле қарайды. Ойланып отырғаны немесе сөзді тыңдап отырғаны белгісіз. Осы кезде мысы басып кетеме, әйтеуір не айтқаныңды білмей қаласың, — десетін.

Лейтенант Кузьменко Мұқан Дайыровичтің ондай қатал адам емес екенін алғаш жүз көріскенде аңғарған. Бар өмірін еңбек етуге, қол астындағы адамдардың риясыз жайлы жұмыс істеуіне жұмсаған ірі

білімді адам деп таныған. Түлеп жетілмеген, игі ісінен шатпағы көп жандарға кездескен ақылшы, аға деп білген. Ташкент асқан әйелдің кесапатынан елеусіз іс кеулеп, «Адал қызмет жасауға пиғылы жоқ, шынайы совет адамын қаралаушы алапес, жағадан алған жаудың тылдағы етекпен алған бөрісі!» деп жанжақтан қаралап, материал қарап, анталай түскен шақта, арымен Кузьменконы қорғап қалған осы Дайыров болатын. Кузьменко өзін жаладан ақталамын деп қажетсіз адамдар отырған кезде қылмыстыларды іздеудің құпия тәсілдерін аңдамай айтып қалғаны бартын. Осы үшін жауап беруі керек еді. Ол жөнінде Дайыров ләм демеді. Ол басын шайқап күліп қалған обком секретарына:

— Мұнысы албырт шақтағы аңдамағандық шығар. Кейде жас адамға осының өзі жараса ма, қалай? Кешірейік. Дегенмен Майлыбаев екеуінің Галина Сусякова жөніндегі болжамы дәл келе ме деймін, — деп өзіне үлкен үміт артып, сенім көрсеткен.

«Осы сенімді ақтап жүрмін бе?» — деп Кузьменко қатты налынатын. Келмей жатып мол мүлікпен дүкен тоналды. Күдікті жерге бақылау қойылып, дүкендерге тексеріс жүргізілді. Ұрланған мол мүлікті магазин арқылы сата ма деген оймен қоймадан алынған әр товардың қағазы тексерілді. Ешбір дүкендерде түскен артық кездеме байқалмады. Ендігі көз тіккен Абдоллаходжаев. Бұл ісі құр әбігерлік пе деген күдігі де бар.

Кешегі «Қобызшы шал» түрінде көрінген бүгінгі «Қыли барон» із-түзсіз жоғалып кетті. «Қара мысық» — «Қара масканың» яғни «Қыли баронның» айланы, құр дақпырт деп майорды сендірген еді. Енді ол майорға не айта алады?

Осындай мазасыз оймен Кузьменко майор Дайыровтың кабинетіне өңсіз, көңілсіз кірген еді. Оған: «Өнерлі жігіт пе десем, ашық ауыз ба едің? Көз алдындағы жуликті көрмей ай қарап жүрсің бе?» — деп зекіп, ұрсатын сияқты көрінді. Бірақ майор Дайыровта зеку-кейс байқалмады. Баяғыдай баз қалпында алдындағы қағазға үңіліп жұмыс істеп отыр.

Майор Дайыров аздан соң басын көтеріп, есік алдында сілейіп тұрған Кузьменкоға сүзіле қарады да, бас изеп амандасып, креслоны нұсқалды. Суырмадан басталмаған «Беломорды» ашты да, Кузьменконың

алдындағы бір кісілік столға шынтағын тірей, қарсы келіп отырды. Оған папирос ұсынды. Екінші рет шаққан шырпыны Кузьменкоға тосып:

— Кешіріңіз, Петр Петрович, шаққан шырпыны әуелі елге ұсынбай, өзім тұтатып алғаннан кейін жалма-жан өшіріп тастайтын әдетім бар. Майданда алдыңғы шепте түнде жүргенде темекі тартқызбайтын. Ұрлап тұтатып, жең ішіне тығып тартатынбыз. Рас, соғыста көп болғаным жоқ. Дегенмен, майдан өмірі осы әдетті бойыма сіңіріп-ақ жіберді,— деді.

Кузьменко пейіл көрсетіп, мол ықыласпен тілдесіп отырған майор Дайыровтың түпкі ойын бағдарлай алмады. Жай сөзбен оқыс жасаған әрекеттерін айтып ескертетіндей көрінді. Өйткені арбакешті өлтірген қаніпезерлердің алыста емес екені айқындалып отыр. Енді майордың қалай сөгіп, жазаласа да дәлелі бар. Дайыров әлден соң, темекісін орталап тартып болған кезде әңгімесін бастады.

— Байкасаңыз, Петр Петрович, әрбір істе, әсіресе біздің жұмысымызда адамға деген сенім, ілтифат керек. Әйтпесе айқын істің өзін аяқтай алмаймыз. Біздің жолдастарда кейде осы жағы жетіспей жатады.— Дайыров дегбірі кетіп отырған Кузьменкоға көз астымен қарап:— Қателеспесем Талғат екеуіңіздің «Қобызшы шалды» «Қара маска» деп, сонан кейін оны «Қыли барон» деп болжағандарыңыз дұрыс. Бірақ оны әшкерелейтіндей әрекет жасай алмай жатырмыз. Неге олай? Менімше жай адамдармен байланысымыз нашар. Бар істі құпия сақтап, адал адамдардан аулақтаймыз. Талғат Майлыбаев екеуіңіз қанша адал қызмет көрсеткеніңізбен, кездейсоқ жасалған оқиғаның қасында бола бермейсіздер. Ал жергілікті халықпен байланыс мықты болса, онда жұмыс істеу жеңіл әрі көңілді болар еді. Солай емес пе?

Кузьменко мақұлдағандай бас изеді.

Майор Дайыров стол шетінде жатқан бір жапырақ қағазды алды да, Кузьменконың алдына қойды.— Мынау майданда жүрген бір полковниктің телеграммасы. Бұдан бір жыл бұрын Жамбылға қоныс аударған әйелі мен қызының тағдырын біліп беруді сұрайды. Көшкен үйдің қонысы қайда? Олар қайда аялдауы мүмкін?

— Сондай бір қағазды көргенім бар еді. Бірақ оған «Мұнда тұрмайды» деп бұрыштама қойылыпты. Тегі,

жолда бір қалаға түсіп қалған шығар,— деді Кузьменко.

— Менің бұған күмәнім бар, Петр Петрович. Кітапшаға қарап жоғалған адамды іздеу жарамайды. Үй кітабына тіркелмей тұрып жатқандар аз ба осы күні? Ал олардың Жамбылға келгені анық. Бірақ қайда тоқтағаны белгісіз. Әдетте, станцияға поезбен келгендерді қалаға таситын арбакештер бар. Олар мұндай шағын қаланың тұрғындарының көбін біледі. Мен сол полковник семьясын тасыған бүкір арбакеш емес пе екен деп ойлаймын. Түбінде әйгіленбеудің қамын жасап, «Қара мысық» кейпіне еніп, оны өлтіруі ықтимал.— Майор Дайыров телеграмманы екі бүктеп стол үстіне қойды:— Сіздің соңына түсіп жүрген «Қара мысығыңыз» — қолын қалқалап, саусақпен қалтаға түсетін ұсақ ұрылар емес. Зұлымдығы мол, айралы сұрқия жау. Байқауымша өзіне серік кісілер табу үшін оған мол ақша керек болды. Магазинге түсіп бар мүлікті қомағайлықпен алып кетуі де содан. Қазір автомобиль апаты кезінде өлі саналған баскесер бандиттің қашқаны мәлім болып отыр. Жуырда оның аты-жөнін сипаттайтын документтері келмек. Бірақ оған дейін қарап отырмауымыз керек.— Ол екінші папиросты тұтаты; — Иә, сізге айтуға ұмытып кетіппін ғой. Партизанның қызы Сусякова күйеуге шыққан көрінеді. Бұған не айта аласыз?

Кузьменко Мұқан Дайыровичтің мысқыл күлкісін байқамай:

— Сусякова дейсіз бе?— деді таңданып.

— Иә!

Кузьменконың еңсесі түсіп кетті. Ол бұл әйелдің адалдығына іштей күмән келтіретін. Бірақ тәжірибесіздіктен бе, айыбын мойнына қойып дәлелдей алмады. Егер Мұқан Дайырович айтқандай, қымсынбай күйеуге шықса Сусякова айыпсыз жан болғаны. Онда ол әйел алдында да, Кирилл Моисеевичтің алдында да шын кінәлі.

Кузьменконың осы сәттегі ойын таныған майор Дайыров:

— Кімге күйеуге шыққанын анықтаңыз,— деп сөзін түйді.

Кузьменко шығуға бет алғанда дауыстап тоқтатты.

— Майлыбаевты саудагермен жалғыз жібермекшісіз бе?— Ол Петр Петровичтің жауабан күтпей:— қал-

тарыс бұрылыстың бәріне күзет қойылсын. Өзіңіз де солармен бірге болғаныңыз жөн, — деді.

Кузьменко мұнша мол ақыл қосып, қамқорлық жасаған майор Дайыровқа тәнті болды. Тіпті мұндай адамдар еш жерде жоқ, жалғыз осы сияқты көрінді.

АЛТЫНШЫ ТАРАУ

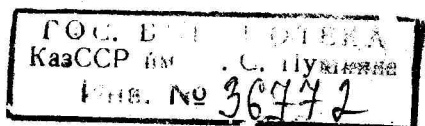
— Көшкен үйдің қонысы қайда?

Лейтенант Кузьменко майормен жолыққан әңгімеден соң осындай ойда қалған. Соңғы екі жылда үй кітапшасында Сергиенко деген фамилия тіркелмеген. Бірақ Мұқан Дайыровичтің сеніммен айтқан сөзі әсер етті ме, әйтеуір олар Жамбылға келіп бір үйде аялдаған сияқты болып тұрды. Кімнің үйіне түсуі мүмкін? Кузьменко ақыл жеткізе алмады.

Қайсы семья болса да алыс жұртқа қоныс аударғанда жақын туысын, танысын паналайтыны белгілі. Қаладан қалаға көшіп әдеттенген Сергиенко өз семьясын бұл қалаға жібергенде, сөз жоқ әлде кімді арқа тұтқан. Әрине оның әскери немесе жай адам болуы да ықтимал. Кузьменко әрқилы адамдармен кездесіп әңгімелескенде:

— Әскери басшының әйелі жөн-жобаны аңғармайтын жабайы адам емес шығар. Көшіп әдеттенген жан қайда түсетінін білмейді дейсіз бе? Полковник семьясының дәл қайда кеткенін білмей, қаласын шатастырып алып жүрген де. Бұл қалаға келсе қайда кетуші еді, — деп мән бермеді. Ересек екі бірдей адамды жоқтап жүргенін ерсі көрді.

Сергиенко өзінің телеграммасында қызы мен әйелінің 42-жылдың он екінші январь күні Жамбыл станциясына түсіп қалғанын дәл айтқан. Бұдан соң ол хабар ала алмаса керек. Кузьменко станция қызметкерлерімен сөйлескенде олар жолаушы поезының осы күні жүріс графигін сақтамайтынын айтты. Жолда әскери эшелон кездесіп қалса жолаушы поезы кейде тәулік бойы кешігіп қалатын көрінеді. Бірақ Кузьменко өткен жылдың он екінші январь күні поездың қайсы сағатта станцияға келгенін біліп беруді талап етті. Егер поезд түнде келсе, онда қыз бен әйел бақытсыз оқиғаға вокзал маңында ұшырауы ықтимал. Қылмыстыларды сол жақтан іздестіру керек. Ал поезд үстінде

жол бойы біреулер өкшелеп аңдып келді деген жорамал Кузьменконың көкейіне қонбады. Өйткені жолаушылардың қандай асыл дүниесі барын тосын кезіккен ұрылар қайдан біледі. Тегі оқиға осы маңда, шамасы түнде болған.

Станция қызметкерлері 12 январь күнгі поездың таңертеңгі сағат 10-да келгенін хабарлағанда Кузьменко қайран қалды. Бұл қалай? Сонда жазатайым оқиғаға күндіз кезіккені ме? Мүмкін емес. Ондай кездейсоқ жай қалада тіркелмеген. Сол күні түнде қазаға ұшыраған дейін десе, оған да ақыл жеткізе алмайды. Өйткені жол жүріп әдеттенген адам әдетте ақжарқын ашық келеді. Серіксіз жүрмейді. Оның үстіне жолаушы әйелдің өзі де бір үйге тоқтай қалған күнде үйдің иесімен және көршілермен танысса керек еді. Жол жүріп дағдыланған әйелдің ешбір кісімен сөйлеспей кетуі мүмкін емес сияқты.

Кузьменко қала картасын алып алдына жайды. Жырақ жатқан бытыраңқы үйлер сирек. Атшабар базарының жанында және қаланың оңтүстік шығыс жақ бетінде жолдан шеткері жатқан үйлер бар. Думанды жерде тұрып үйренген Инесса Васильевнаның бұл жаққа баруы неғайбыл. Талас өзенінің жағасында тағы бір оқшау үй тұр. Айнала төңірегі қалың ағаш. Дача тәрізді. Әрі қалаға жақын. Мүмкін Инесса Васильевна қызымен осы үйде аялдаған шығар?

Кузьменко дереу анықтама жүргізіп көрді. Алексей Анцифрович Столетов деген біреу екен. Табиғатында елгежей-кембағал болғандықтан жұмысшы батальонына жарамаса керек. Семьясында үш адам бар — әйелі, қызы және немересі. Еш жерде жұмыс істемейді.

Лейтенант Кузьменко алғаш Столетовты шақырып жауап алғысы келді де, соңынан бұл ойынан айныды. Жауап алудың қисынын таппады. Инесса Васильевна дегенді білесің бе дей ме? Оған Столетов шынын айта қоя ма? Айыпты болған күннің өзінде ол мұны мойнына алмас еді.

Қылмыстыларды іздеу тәжірибесінде күдік алған адамдарды дереу тергеуге алу сияқты жайлар жиі кездеседі. Мұның пайдалы әрі зиянды жағы бар. Егер жаңадан болған оқиғаны тез анықтау үшін күдік келтірген адамнан сол сәтінде жауап алынса іске пайдасы тиеді. Ал арада жыл өткеннен кейін долбармен құр тергеу жасау нәтиже бермейді.

Кузьменко қылмыстыларды іздеудегі өз тәжірибесінде, жалпы асығыс іске жол берген емес-ті. Сырт қараған адамға, тіпті бөлімдегі қызметкерлерге оның істі жүргізу тәсілі тым шабан әрі сылбыр көрінетін. Кісі өлтіру бұл маңда кездеспеген сұмдық оқиға еді. Бөлімдегілер қылмыскерді іздеп әбігерге түсетін күн туды деп ойлаған. Бірақ Кузьменко ондай бұйрық бермеді. Тіпті оның қандай әрекет жасап жүргені де жұмбақ болып қалды.

Әйткенмен, бұл оқиға Кузьменконы қатты мазалаған. Қарауындағы қызметкерлерге нақты тапсырма беру үшін алдымен істің мән-жайын өзі анықтап алғысы келді. Ешкімге қиянаты жоқ бүкір арбакешті соншама азаптап өлтіруі қалай? Қолдағы жинап-терген мәліметтер арбакештің бұзақы топтан аулақ, момын ғана тіршілік кешкенін дәлелдейді. Өмір бойы есек арбамен жүк тасып, күнелткен. Кісіге қиянаты жоқ, жуас жан. Көршілері де Калмыковтың жаман қылығын айтпайды. Сондай-ақ момақан кісінің сол түні жан адамға айтпай қаладан түнделетіп жүріп кетуінің мәнісі қалай? Әйтеуір шұғыл жұмыспен бет алғаны айқын. Қайда баруға асықты?

Таңсәриден тұрып кетуіне қарағанда, ол арамдықпен мол олжа тауып жүрген біреуді байқаған. Онымен сыбайласуды немесе күдікті топты білгісі келген. Әрине, өлген адамның ойын біле алмайсың. Сондықтан Кузьменко бұл күні арбакештің әйелі Калмыкованы шақырды. Калмыкова дәл түскі үзіліс кезінде келді. Өткен жолғыдай емес, күйеуінің қайғысын ұмытпайын дегені ме сәнденіп киініпті. Мойнына қара түлкінің терісін салған. Мол себілген әтір иісі салқын бөлменің ауасын жеңілдетіп жіберді. Есік алдында сәл тұрды да жан-жағына бір қарап:

— Сіз мені шақыртып па едіңіз, начальник жолдас? — деді. Күліп стол басына жақын келді.

— Отырыңыз, Ксения Путиловна, — деп Кузьменко іс тіркелген сары папканы жанына жауып қойды да, қолын тарақтап еңсесін алға салып отырды. — Халіңіз қалай?

— Өлік артынан ілесіп кетпеген соң тірі адам тіршілігін жасайды екен. Әйтпесе тұл қалған қатыннан не күй сұрайсыз, — деп Ксения Путиловна Кузьменкодан жүзін тайдыра ақырын күрсінді. — Тіршіліктің бар ауыртпалығын арқалайтын еркек байғұс қой. Тірлігін-

де қадірін білмейді екенбіз. Көз алдыңнан ұшқанда ғана сый-сипатын ұға бастадық. Кейде өзіңнен-өзің отырып аласұрасың. Жоғыңды іздейсің. Бірақ өлімге қарсы амалың жоқ. Жақын адамың күн санап алыстай береді. Алыстаған сайын тәтті қылығы есіңе түседі. Ең қиыны осы екен...

Бөлме ішін аз тыныштық басты. Қабырғадағы тот басқан сағаттың тілі тықылдап соғады. Аракідік тыстан сигнал берген машина үні естіліп әп-сәтте ол да тына қалады. Кузьменко папирос сабағын уқалап төмен қараған бойы бас көтерместен тіл қатты.

— Біздің ісімізде, Ксения Путиловна, құр қайғы, шындығында да, жақсылыққа болыспайды. Бұдан бізді мейрімсіз жан екен деп ұқпаңыз. Уайым-өкініш бізде де аз емес. Дегенмен шындықты ашуға тырысамыз. Өйткені әрекетсіз қол қусырып отыра берсек, әлі де бізге кешірім бермейді. Егер Калмыковты шын қадір тұтсақ, ең алдымен айыптыны тауып әшкерелеуіміз керек. Бізге сіздің көмегіңіз керек.

— Менің бе?

— Я, Ксения Путиловна.

— Сізге қалай көмектесе аламын.

— Қалай өмір сүрдіңіздер? Араларыңызда қандай әңгіме болушы еді?

— Мен жұмыс істемеймін ғой. Еріккен адамның қайбір берекелі сөзі бар дейсіз?

— Қысылмай, ұялмай айта беріңіз. Іске пайдасы тиюі ықтимал.

— Қылмысты ашарсыз-ау, начальник жолдас, байдан айрылған қатынның одан көретін қызығы қайсы? Сол жерін ұқпаймын. Сұраған соң үндемей қалуым жарамас, айтайын. Марқұмның тірі кезінде ешнәрсені ойламай, уайым-қайғысыз күн кештік. Күні бойы жұмыссыз отыру кісіні зеріктіре ме, кейде кешке шаршап-шалдығып келгенінде тосын жанжал шығарып, өр көкірек еркекті терісіне сыйдырмай ашуландыруға құмартып тұратынмын. Енді осының бәрі көз алдымнан ұшты.— Ол жұқа ақ орамалмен шошақ ернін сүртіп ақырын күрсінді.— Өткен істі қойшы. Бәрінен де соңғы түнгі бейбастақтығым есіме түскенде өзіме өзім кешірім бергім келмейді. Ол сол күні кеш қайтты. Есегін доғармай қораға қалдырып, ұзын өрім қамшысын сүйретіп үйге кірді. Еңсесі түсіп кеткен. Соңғы кезде жанын қоярға жер таппай, өзінен-өзі лағып сөйлейтін-

ді шығарды. «Менен бүккен сырың бар, жасырасың» деп мен де бұлан-талан болатынмын. Осы күні жесір қатын көп. Кеш оралса көкірекке қызғаныш ұялап қалатын. Марқұм менің жанжал шығаратынымды сезді ме, есіктен кіре бере бір уыс ақшаны лақтырып жіберді. «Саған керегі осы ғой, мұра болса көрермін» деді. Мен кішілік жасамадым. «Тиын табатын жалғыз еркек сен бе едің? Соншама неге бәлсінесің!» — деп шапши түстім. Ал өзім саусақтарым жыбырлап, ақшаны қойныма тыға бердім. Санағым келеді, қанша екенін білуге құмартып тұрмын. Ол менің пиғылымды сезді ме, әлде өзінің басқа жұмысы болды ма, шешінбестен тысқа қайта шықты. Сөйтіп ұзақ уақыт бойы далада жүрді де қойды.

Калмыкова сөйлегенде қағаз бетін сызғылап отырған Кузьменко:

— Өзінен өзі сөйлеп жүргенде біреуді, я өзіңізге таныс кісінің атын атамады ма? Есіңізге түсіріңізші, — деді.

— Жоқ, ол адам атын ауызға алған емес «Енеңді... Әліне қарамай қораздай қоқилануын қарашы! Әлі сені қазық қып жерге тірідей қағармын. Көріп тұр...» деп күйініп жүретін. Бір жолы: «Ей, байқұс, оның кім еді? Сенің кімге әлің келеді? Қойсаңшы» дегенімде, «Бұл қатынның жұмысы емес. Ол мыртықты біліп қайтесің». Есімін ауызға алуға әуелден аулақ екенін білгеннен соң мен де қайтып сұрай қоймадым.

— Өкінішті екен, — деді Кузьменко. — Соңғы кеште әкелген ақшасы қанша еді?

— Дәл бес жүз сом.

— Бес жүз дейсіз бе? Әрдайым табысы осындай ма еді?

— Құдай-ау, ондай табыс қайдан келсін. Күн сайын ондай ақша тапса байып кетпейміз бе?

— Қанша табатын еді? — деп Кузьменко сұрауын қайталады.

— Жиырма, отыз, ең көп дегенде елу сом әкелетін. Кейде құр қол қайтатын. Осы күні құдайға шүкір, машина бар. Көше арасында отын-су тасығаны болмаса, есек арбаға кім зәру дейсіз.

— Үйден қайсы мезгілде шыққанын шамалай алмайсыз ба?

— Тегі сағат 4-5-тің шамасы шығар деймін. Сол кезде тысқа шыққанымда қораның ішінде жүр еді.

Кузьменко Ксенья Путиловнаны есік алдына шығарып салып:

— Егер жаңалығыңыз бола қалған күнде хабарлап тұрарсыз, — деді.

Ксенья Путиловна кеткеннен кейін Кузьменко Абдоллаходжаевтың жеке ісін алып, ол туралы күн сайын тіркеліп отырған мәліметтерді қарады. Абдоллаходжаев ешқашан арбакешпен кездеспеген. Ал Калмыков түнде қаладан шықпас бұрын бір жерге аялдаған. Сонда қайда тоқтады? Абдоллаходжаевтың үйіне барды дейін десе, олар бірін-бірі танымайды. Әлде Столетовтың үйіне кірді ме? Онда қаланың екінші шетіне қалай шығып кеткен.

Сол күні жұмыс соңында Ксенья Путиловна Кузьменконың кеңсесіне тағы келді. Ол күйеуінің қалтасынан табылған бір жапырақ қағазға жазылған адресіті әкеп берді.

— Дәл келуін қарашы! — деп адреске үңілген Кузьменко таңқалды.

ЖЕТІНШІ ТАРАУ

Қар жапалақтап жауып тұр. Қала үсті бұлыңғырлау әппақ түске енген. Көше жым-жырт. Үрген иттердің де дауысы естілмейді. Осы шақта қаладан шыға беріс жерге машинасын тоқтатқан Талғат Майлыбаев әлдекімді іздегендей төңірекке көз жүгіртті. Ешкім көрінбейді.

Ол кабинадан секіріп түсті де, машинаны айналып өтіп, доңғалақтарын аяғымен теуіп көрді. Қол фонарьдің сәулесін түсіріп, бүтіндігін байқады. «Сіріңкең жоқ па, бала? Темекі тұтата алмай қор болдым?» деген шартты белгімен қап арқалаған Абдоллаходжаев жолығуға тиіс еді. Талғат қалтасын қараған болады. «Кабинада қалыпты, жүріңіз» — дейді. Екеуі кабинаға отырады. Машинадан түспей жүріп кетеді. Бірақ Абдоллаходжаев келмеді. Талғат қол фонарь сәулесін доңғалақтарға түсіріп қойып әрі-бері жүрді. Тоңа бастады. Кабинаға кіріп, жылынып алған соң қайта шықты. Аздан соң бойын суық шалды ма, күркілдеп жөтеле бастады.

Сержант Майлыбаев Талғат Москва түбіндегі шайқаста ауыр жарақаттанып, өкпесіне зақым келіп, ар-

миялық госпитальда ұзақ жатты. Дәрігерлік комиссия әскери бөлімшеге қоспай елге қайтарды. Жамбылдағы жақын ағайынының үйіне келіп сонда тұрды. Оның тот басып бұзылған үш доңғалақты машинасы бар екен. Әр жерден запас бөлшектер жинап, күні бойы соны құрастырып, ермек етті. Түнде кітапқа үңіледі. Денсаулығы көтерсе алдағы жылы Алматыға оқуға кетпек ойы бар-тын.

Кейін үйде отыруға жалықты ма, әлде ағайындары төрт мүшесі сау соқталдай жігіттің бос отырғанын мақұл көрмеді ме, жұмыс іздей бастады. Үміт артқан жері қалалық комсомол комитеті еді. Өзіне ыңғайлы жұмыс тауып бере ме деп сенген. Оған барған кезде секретарь қыз:

— Армияда барлаушы болған көрінесіз. Сіздің көмегіңіз мұнда да керек. Облыстық милиция басқармасы бізден адам сұрап жатыр. Лайықты кандидатура таба алмай отыр едік. Қаласаңыз, соған жолдама берейік,— дегенде Талғат:

— Мазағыңыз ба бұл. Немене милицияны көрмеппе едім! Ұнаса өзіңіз барыңыз. Онда да юбкалы кең етекті жандар керек шығар,— деп есікті тарс жауып, ашуланып шығып кетті.

Бір жолы Гродиково селосына бүгінгі өзі күткен Абдоллаходжаевты мотоциклмен апара жатып, оған комсомол комитетінің секретарымен арадағы осы әңгімені айтып бергені бар-тын.

— Көрмегенім көк киімділердің есігі болсын, жұртпен жағаласып жек көрінішті болып жүргенше, қара суымды ішіп үйде қарап отырғаным жақсы емес пе?— дегенде, Абдоллаходжаев оның сөзін мақұлдап қойды:

— Бала, жүдә дұрыс жасағансың. Ол бәледен аулақ болғаның жөн. Осы үш доңғалақты темір арбаңмен жолаушыны тасысаң бір милиционердің айлық жалақысын бес-алты күнде таппайсың ба? Одан соң үй салып аласың. Меншікті қора-жайың болады,— деген-ді. Осы күні Отан соғысының мүгедектеріне ерекше құрмет көрсетіліп отырғаны, оларға кеңшілік берілгені, сондықтан осыны пайдаланып, табысы мол осындай іске ауысуға кеңес берген. Сол жолы Абдоллаходжаев өз сөзінің дұрыстығын дәлелдегісі келгендей Талғатқа мол ақша беріп кетті.

Талғат Гродиковода біраз аялдап қайта орайды. Жолда келесі қыстаққа жақындағанда аялдамада өт-

кен-кеткен машина-көлікке қол көтеріп тұрған көп адамдардың арасынан секретарь қызды таныды. Тоқтамай, теріс қарап өтіп кетпекші еді.

— Талғат!— деп айғайлаған дауыстан біраз жүріп барып, амалсыз тоқтады. Қасына жүгіріп келген қыз:

— Қалаға дейін апарып тастай аласыз ба? Мұнда ауылға келіп едім. Майдандағы жауынгерлерге посылка әзірледік, хат жаздық,— деп күле сөйлеп люкке жайласып отырды. — Сағатыңыз қанша? Он екі ме? Сіз болмағанда кешігетін едім. Бүгін сағат екіде бюро.

Секретарь қыз жолшыбай Талғаттың қалай тұратынын, денсаулығын, қандай кәсіппен шұғылданып жүргенін сұрады.

— Мотоциклмен саяхат жасауға тым әуестеніп кеттіңіз білем. Дәрігерге бармайтын көрінесіз,— деп маржандай ақ тістерін көрсетіп сүзіле қарап күлді.

— Оны қайдан білесіз? Өкшелеп аңдып жүр ме едіңіз?— деп Талғат жалт қарап, мойнын қайта қырыс бұрды.

— Сізді аңдып қайтем, Талғат. Ол менің кәсібім емес,— деп жел жұлқылап кеулеп көтерген кенепті қымтай өзіне тартты.

Қалалық комитеттің алдына келгенде қыз салмақты үнмен:

— Ең алдымен денсаулығыңызды, өзіңізді күткен жөн, Талғат. Сіз әлі жассыз, он тоғыз деген не тәйірі. Барлық қызық алда емес пе?— деді... Төмен қарап үнсіз кеткен Талғат бір көше айналып мотоциклін тоқтатты. Оған дәрігерлер темекі тартуға қоспайтын. Бірақ Талғат көшеде кетіп бара жатқан бір арбакештен темекі сұрап тартты. Осы бір сапардағы екі адамның сөзін ой елегінен өткізгендей. Бірі еңбексіз, игіліксіз жалған жолға итермелейді... Екіншісі ше? Жоқ, ол бөлек ортадан. Күннің мына қапырық ыстығында шаң жұтып, жауынгерлерге сыйлық әзірлеп, әбігер боп жүр. Оған жұмыс істеу қиын. Бірақ ол өзі туралы ойламайды. Алыстағы майдан туралы, өзін табалап кеткен біреу туралы қам жеп, соның бас амандығын, саулығын тілейді. Ал Майлыбаев ше? «Барлаушымын, мен мүгедекпін! Сендер дәрінің иісін иіскемегенсіңдер?»— деп көкірек қағады. Ал өзі қаға берісте саудагер тасып пайда табады.

Талғат қалтасындағы Абдоллаходжаевтан алған ақшасын пәре-пәресін шығарып жыртып еді. Одақ

гербіне көзі түсіп, қолы дірілдеп, ақшаны қалтасына қайта салды. Не істеп жүр ол?.. Не үшін жараланды?.. Арманы күн сайын құнықтырып бара жатқан оңай кәсіп пе еді!

Талғат маңдайына шып-шып шыққан терді қара май болған қолының сыртымен бір сипап мотоциклін сүйреп қалалық комсомол комитетіне беттеді. Теріс жолға түсірген осы үш доңғалақ сияқты. Ол мотоциклін есік алдына қойды да, секретарь қыздың кабинетіне кірді. Екі-үш қызбен бастары түйісіп, қызу әңгіме жасап отырған секретарь қыз:

— Бізге жауынгер барлаушы келді. Талғат, отыр,— деп, қасындағы қыздарға Майлыбаевты таныстырып, өбігер болды да қалды.

Түйіліп төмен қарап отырған Талғат:

— Кешіріңіз, бәрін кешіруіңізді сұраймын. Мені бір жерге қызметке жіберуіңізді сұраймын. Қайда жіберсеңіз де әзірмін.

Қалалық комсомол комитетінің секретары кейінгі кезде Талғаттың оңай кәсіппен шұғылданып жүргенін білсе де, ешнәрсені сезбегендей.

— Біз ешнәрсені білмейміз, Талғат. Біздің білетініміз — сіз Совет Армиясының жауынгерісіз. Солай емес пе?— деді, қасындағы қыздарды күлдіре қостатып.— Аяқ киім фабрикасындағы жұмысшы қыздар соғысқа қатысқан кәдімгі жауынгермен кездесуді сұрап, мазалап жүр еді. Мүмкін сіз оларға майдан туралы қызық әңгіме айтып берерсіз?

— Бұл қиын емес қой,— деді Талғат күбірлеп.

Сол күнгі бюрода Талғатқа жолдама берілді. Сонымен ол облыстық милиция басқармасында қылмыстыларды іздеу бөлімінде істеп жатқан. Жақында жарты жыл толады. Алғашқы кезде бір сарынды көрінген жұмыс, енді ғана қызықтыра бастаған. Бірақ дәл бүгінгі түнгідей мазасызданған емес-ті. Уәде бойынша Абдоллаходжаев мана келуі керек еді. Уақыт өтіп барады...

Талғат кабинаға отырып, телогрейкасының жұқа жағасын көтеріп қисая жатты. Көз алдына майдандағы ұйқысыз өткізген ауыр күндері, қырғын шабуылдар елестейді... Секретарь қызбен болған төтті әңгіме де жүрегін жылытып өткендей болады. Кейде алдағы оқу жайын қиялдайды...

Үстіп жатып көзі ілініп кеткен Талғат кабина әйне-

гін қаққан дыбыстан шошына басын көтерді. Әйнектен үңіліп қарады. Тысқа шықты. Машинаның доңғалағын аяғымен теуіп, қол фонарьдың жарығын түсірді. Осы кезде қасына біреу тақап келді:

— Кешір, сіріңкең жоқ па, бала? Темекі тарта алмай қор болдым, — деді.

Талғат қалтасын қарады.

— Кабинада қалыпты. Жүріңіз, — деп Талғат шартты белгімен келген адамның ішіні тануға тырысты. Шырамыта алмай тұр. Аузы-басын қара шүберекпен байлап алған, жіңішке үнді мыртық адам, бойы кіндігінен ғана келеді. Абдоллаходжаевқа ұқсамайды.

Хабаршы кісі машинаға мінбеді. Кабинаға отырғалы жатқан Талғаттың жеңінен тартқылап:

— Шал бүгін жүре алмайды. Науқастанып қалды, — деді.

Талғат қараңғы түнді тесе қарады. Ешкімді көре алмай тұр. Абдоллаходжаев сынағысы келгенін, ауырдым деп сылтауратып мына мыртықты жібергенін сезді. Төңіректе хабаршыдан басқа кісі болса солар естисін дегендей, Талғат:

— Маған ақшаны кім төлейді! Түнім бекер өте ме? — деп қараңғы түнді басына көтерді.

Мыртық күйбең қақты:

— Ойбай ақырын сөйлеңіз. Ақшасы құрғыр табылады. Мүлікті апарған күні мол етіп бір-ақ аласыз.

— Ертеңгі күнмен емеусіретуін қара? Ақымақты тапқан екенсіңдер. Түні бойы қақайып тұрғаным жетер. Ақымды бер. Әкел ақшаны! — Талғат алақанын жайды.

— Мына азын аулақ пұлды ала тұр, — деп хабаршы түйіншекті ұстатты. — Жүретін түнді өзіміз хабарлаймыз.

— Мен бойы боғынан аспайтын адаммен сөйлеспеймін. — Талғат ашуланған кісінің кейпін көрсетіп есікті тарс жапты да, машинасын дырылдатып қалаға қарай кетті. Сонымен бұл түні Абдоллаходжаевпен жолыға алмады.

Абдоллаходжаев жүкті тасуға осы шофермен уәде байласып жүргенін айтқанда «Қыли барон» қатты күдік алып, сенбей алдымен өзі тексеріп алуды ойлады. Оның ойынша: егер қазынаның машинасымен пайда табуды көздеген ақшақұмар біреу болса, түн

ішінде оның жанына өздерінен басқа ешкім келе қоймайды. Жай үй жанында тұрған машина деп қарайды. Осында тұрғалы бері тек бір жедел жәрдем машинасы ғана осы тұстан өтті. Ол да тоқтаған жоқ. Бұған қарағанда Абдоллаходжаевтың сөзінің қисыны бар: шофер қазынаның машинасымен табыс табуды көздеген. Осылай ойда қалған «Қыли барон» екі қолын жеңіне тығып бүрсіп кеткен саудагерге:

— Мен қазақтарға сенбеймін. Тымақ астында мықырайып, аңқаусып, момын көрінгенімен олар өте сақ, қу халық. Көзін жұмып мүлгіп отырып, іштегі сырыңды біледі,— дегенде Абдоллаходжаев:

— Тақсыр-ау, олардың бері бірдей білімпаз деймісің. Көз ашқалы бері бақалшылап, алдап жүргенім солардың жуастығы ғой. Мынау өзі кембағал жігіт. Бұрын мотоциклмен пайда тауып жүруші еді. Енді машинаға отырыпты,— деді. Сонша мол дүниені қолына түсіріп алуға асыққан қомағай саудагер бар дәлелін айтып, жанын салып тұр. Оның да өзінше есебі бар. Ташкентке барғаннан кейін асыл заттар мен мол кездемені екі-үш есе артық бағасына сатады. Соған соң ше? Ақшаны қалтаға басады. Одан қазіргі өзі бас иіп тұрған «Қыли баронға» бір тиын да татырмайды. Одан құтылудың амалын тауып қойды. Ондағы немересімен келісіп, соңғы кездемені сатып тұрғанда ұсталған болып милицияға түседі. Үш-төрт күн жатады. Тіпті ай бойы жатса да мейлі. Оның қолға түскенін естісе «Қыли барон» қарасын көрсетпей зытатыны айқын. Сонда төрт-бес миллион сом Абдоллаходжаевтың қалтасында қалмай ма? «Қыли барон да» қомағай саудагердің түпкі ойын сезеді. Ол күні ілгері Суслякованы жалған атпен Ташкентке әдейі жіберіп отыр. Әрине, мұны Абдоллаходжаев білмейді. Ол Ташкентке барса еркіндік алатын секілді. «Қыли баронның» есебі бөлек. Кездеменің біраз бөлегін пұлдап, арадағы делдал кісілерді біліп алған соң Абдоллаходжаевтың да, өзінің «сенімді серігі» Суслякованың да көзін жойып, бір түнде тайып тұрады. Бірақ ол қазіргі шақта дәрменсіз. Абдоллаходжаевтың сөзін тыңдауға мәжбүр.

— Сақтықта қорлық жоқ деген,— деді «Қыли барон» бір сәт іштей үнсіз арбасудан соң.— Сол шоферіңді тағы да сынап көрелік. Арғы күні күндіз жүруге уәде байлас. Егер бірден келісім берсе, онда маңайын көрме, аулақ жүр, соңыңа түскен қызыл көз бәле деп

біл! Ал қиналып, гараж бастығынан жолдама алу үшін ақша сұраса, онда сенуге болады. Түсіндің бе?

— Күндіз жүру қауіпті ғой, — деп еді Абдоллаходжаев.

— Сіз үйленетін кенже ұлыңызға сыйлық апара жатқан жоқсыз ба? Қайсы мезгілде жүрсеңіз де бәрі-бір емес пе?

— Әйтседе, шақырайған күннің көзінен кісінің жүзі тайсалады. Қорқам.

— Ажалың жетсе, қорық-қорықпа, бәрі бір. Одан қашып құтыла алмайсың. Бұл бір, екіншіден, шоферге төлейтін ақшаны өзім бөлек берем. Сараңдық жасап, бармағыңды тіліңмен жалап, есептеп жүрме! — Ол саудагерді былайырақ апарып: — Бізге артық куәнің керегі жоқ. Шоферді тірі қалдыру жарамайды, ақшаға у жағылған, — деп құлағына сыбырлады.

Осы кезде Талғат та милиция басқармасы алдынан сигнал беріп өткен-ді. Ешкім көрінбейді. Терезелер қараңғы. «Кузьменконың шынымен кетіп қалғаны ма?» деп ойлады Талғат.

Ол келесі көшеден қайта бұрылайын деп еді, жолын кесіп біреу қол көтеріп тоқтатты. Қалың плащтың құлапарасынан жүзі көрінбейді. Ол кабинаға тақап келіп:

— Жолдамаңызды көрсетіңіз! — деді. Майор Дайыровтың дауысын таныған Талғат кабина есігін аша беріп еді:

— Қозғалмаңыз! — деп майор қол фонарьмен документтерін тексерген болды. — Әбден тоңған көрінесің. Түсің қашып кетіпті. Қалың киініп жүрмейсің бе?

— Оларды бұлай ұзақ күтем деп ойлаған жоқ едім.

— Сіз оларға оңай олжа табуға әдеттенген жан көрінгеніңізбен ұрланған мол дүниеге бөгде адамды куә ете қоюы қиын. Ондай күрделі жұмыс тапсырмас бұрын алдын ала сыннан өткізейін деген шығар. Оқасы жоқ. Кузьменко оперативтік топты алып сіздің соңыңыздан жедел жәрдем машинасымен кеткен еді. Олар да қайтып қалар, — деді майор Дайыров кабинаның есігін жауып жатып. — Абдоллаходжаевты апарып тастағаннан кейін ол сөз жоқ ақша ұсынады. «Сізге сенем» деп санамай қалтаңызға сала салыңыз. Түсіндіңіз бе? Осыны ескертейін деп едім.

— Жақсы, жолдас майор! — Майлыбаев әлгінде өзін қараңғы түнде серіксіз, жалғыз қалған жандай сезініп

еді. Сөйтсе, бүкіл басқарма адамдары қызғыштай қорып, қорғаншы боп қасында жүр екен. Майор Дайыров та осында жүр. Бойын қуаныш кернеген Талғат машинаны гаражға қарай құйындата айдады.

СЕГІЗІНШІ ТАРАУ

Талғаттың саудагермен жүретін жолын тосып, қалаға таң алдында оралған лейтенант Кузьменко кешегі түннің сәтсіздік себебін майор Дайыровтан білді. Хабаршыға Абдоллаходжаев емес, басқа біреу келген.

«Әрине уақ-түйекті алып, сатып кәсіп етіп жүрген саудагердің мынадай қулыққа өресі жетпес еді. Оның жотасында жөн сілтеген, жол көрсетіп тұрған біреу бар. Ол саудагерді мол дүниені артып, шоферге қосып жібермес бұрын сол айдаушының өзін сынап алғысы келген. Майор Дайыров өзiрге Талғатпен тікелей байланыс жасауды қойып, қалаға белгілі шатақ автоспектор арқылы хабарласу керек,— деп кеңес берді.

Абдоллаходжаевтың мықты жасырынған шірік ұямен байланысы бар екені енді айқын. «Ұры өткен жерден саудагер де қалмайды» деген Майлыбаевтың баяғы бір айтқаны деп келді. Бәлкім майдандағы полковниктің семьясы осы бандының тырнағына ілініп қалуы да ғажап емес. Кузьменко шкафты ашып, тозақ басқан ескі істерді қарай бастады. Қампиған сары папка ішінен полковниктің телеграммасын алып, оның таныс жолдарына тағы көз жүгіртті.

— 1942 жылдың басында әйелім Инесса Васильевна мен қызым Клаваны Жамбыл қаласына жіберген едім. Январдың 12-де аман-есен жеткені жөнінде телеграмма алдым. Одан кейін хабар-ошарсыз кетті. Көңілде қобалжу, қорқыныш бар.

Семьямның тағдырын біліп беруіңізді сұраймын.

Гвардия полковнигі А. Сергиенко.

— Он екінші январь,— деп қайталады Кузьменко. Майор Дайыровпен әңгімеден кейін қосымша анықтау жүргізгенде лейтенанттың көз тіккені мейманхана еді. Мол дүниемен көшкен, және қонысын жиі ауыстырып жүретін әскери адам семьясының аялдайтын бір жері — қонақ үй. Бірақ қонақ үйдің кітапшасында Сергиенко аттас адам тіркелмеген. Қызметшілер де мар-

дымды ешнәрсе айта алмады. «Күн сайын талай адам келіп-кетіп жатады, қайсысын есінде сақтай бересің. Бұл күнде соғыс ылаңынан босқан семья аз ба?» — деп, жалпы әбігерлікті сөз қылды.

Әскери адам семьясының тағы бір із қалдыратын мекемесі — соғыс комиссариаты. Онымен хабарласып еді. Ешнәрсені біліп болатын емес. Бұл уақыттың ішінде талай бөлім бастықтары ауысқан. Бірсыпырасы майданға кеткен.

Ең болмаса көмескі ізге түсуге арбакештер бағалы дерек айта ма деп еді. Олар бұл оқиғаны естіп, таңданысып, әрқайсысы әртүрлі жорамал айтады. «Бір білсе, бүкір арбакеш пен қысық көз қазақ шалы білер, со кезде олар көбірек кірешіледі ғой», деп бұл дүниеде жоқ адамдарды еске алады. Өйткені қонақүй маңы сол екеуінің еншісіне тисе керек. Басқаны жолатпай, келім-кетім кісілерді кезекпен өздері тасыған. Бүкір арбакеш оқиғасынан соң, қазақ шалын іздеп еді. Өткен жазда қылтамақтан қайтыс бопты. Өлерінде: «Бір жұтым шәй өтпеді-ау, өңешімнен. Айналайын ажалыңнан қашпайын. Алсаң, жанымды қинамай, сусынымды қандырып алшы!» — деп зарлап өтіпті.

Бүкір арбакештің ерке қатынының айтуына қарағанда күйеуі, «Қара мысық» туралы қауесет тараған соң, бір-екі күннен кейін қатты мазасызданған. Үй-жайға қарамай, бүк түсіп жатып алатынды шығарыпты. Арақтың дәмін білмейтін ол үйіне ішіп келетін болыпты.

Былай болуы да ықтимал: Бүкір арбакеш алғашында өзінің не істеп жүргенін аңдамай, мол ақшаға қызығып, «Барып кел», «Алып кел» дегенге қолбалдай жүгіріп жүрген. Әрине, оңай табысқа кенелгенін басқаға білдірмеген. Басқа арбакештердің ортақтасуынан қорқып, оларға сырын ашпауға тырысқан. Кейін өзін жалдаған адамның шикілігін сезіп қалып тайсақтай бастаған. Бірақ, біржола қол үзіп кетудің амалын таппайды. Мол ақшаға қызығып, сол жолы да жүк тасуға ықылас білдірген. Бір сәтте: «Байқа, ақшаға құнығып кеттің. «Қара мысық» жолыңды қиып жүрмесін» деген арбакеш серіктеріне: «Сол «Қара мысықты» мен жалмармын!» деуі де осыдан шығар.

Кузьменко алдында жатқан папкаларды шапшаң жинастыра бастады. Біреу рұқсат сұрап есік қақты. Бір шекесін есіктен жартылап көрсетіп сығалап қарай-

ды. Маринецтің үйіндегі қызметші әйелді: «Қолыңыз тигенде бөлімшеге соғарсыз» деп шақырғаны есіне түсті.

— Прося тәтейсіз бе? Кіріңіз, жоғары шығыңыз, мына жерге отырыңыз,— деп Кузьменко орындық ұсынды.

Беті жалпақтау келген шапыраш көз, жырық ерін, сары әйел екен. Ажарсыз кейпін әдепті қимыл-отырысымен жуып-шайғандай. Өз ісіне мығым, момын жан секілді.

Ол қолындағы қауашағын сипалап:

— Сүтке бара жатыр едім, сіз келсін деген соң, жолшыбай кіріп едім,— деп, төмен қарап, басын көтермей сөйледі. Кузьменконың: «Маринецтің үйінде көптен бері тұрасыз ба?»— деген сұрағына: — Иә, бала кезімнен... Шешем марқұм да осы үйдің қызметін атқарып, өмірін өткізді. Құдайға шүкір, осы үйдің бір адамындай тұрып келеміз. Мекеніміз, жұртымыз Тула жағында болады. Онда жазда тұратын сәнді дачамыз бар еді. Соғыс әлек салды ғой. Бәрін тастап Москваға көштік. Оған да неміс таянған соң осылай қарай көшіп келдік. Қожамның ақылдылығы ғой, әйтпесе әлдеқашан тентіреп қайыр тілеп кетер едік,— деп, өз сөзін өзі құптағандай басын изеді.

Прося тәтей партизан қызы атанған Сусякова туралы қойылған сұраққа үзіп-үзіп жауап қатты. Қайсы күні екені дәл есімде жоқ (шамасы сенбі күні секілді, өйткені хозжайка бұл күні қала жаңалығымен танысамын деп ателье мен дүкендерді аралайды екен), үй иесі әйел әскери гимнастерка мен көк юбка киген раушан жүзді жас әйелді ертіп келеді. Өздері киім тігетін мастерскойда жолығыпты. Жерлес боп шықса керек. Олар тұрған жерінің жақсылығы, таза ауасы, соғыстың көп қырғын-қиыншылық әкелгені жөнінде көп сөйлесіп, ұзақ әңгімелесіпті. Прося аракідік кіріп-шығып жүргенде осы жайындағы сөздерді құлағы шалып қалған. Ал шәй үстіндегі барлық әңгіме — «Қара мысық» жайында бопты.

«Терең тылға келіп, есімізді жидық па деп едік. Мұнда да тыныштық жоқ. «Қара мысық» деген пәлесі тағы шықты, деп үй иесі әйел бүкіл милицияны «Ашық ауыздар», «Ас ішіп, аяқ босататын дарынсыз далбайлар» деп даттап отырыпты.

«Бәрі Кирилл Моисеевичтің қолында ғой. Оның

айтқанын екі етпейтін шығар. Тегінде милицияның немен шұғылданып жүргеніне назар аудармаған ғой» деп қонақ қыз үй иесінің лауазымына үлкен құрмет көрсетіпті. Сонда үй иесі әйел:

— Біздің Кирилл ақылды жігіт, қадалған жерінен қан алмай тынбайды. «Қара мысық» деген жоқ; құр қауесет, өсек» деп жалтарғандарға ол: «Айтпады дегенің. Мұның соңы кісі өлімімен тынады. Сендермен сонда сөйлесермін» десе керек. «Өзір тыныштық қой. Бас жарып, көз шығарып жатқан дәнеңе жоқ» деп сөзін бітіріпті.

«Жұрттың бәрі «Қара мысық» деп таратып жүргені немене сонда?— деп қыз күле сұрапты.— Олардың айтқаны құр өсек дей ме?

— «Сүйдеп сендіріпті ғой, анабір майор қазақ. Олар «Қара мысықты» емес, «Қара масканы» іздеп жүрсе керек. Барлық бәле сонда деп, соған шүйіліпті».

Қыз бір сәт үнсіз отырған соң Просяға қарап: «Аты ылғи қарадан басталатын қорқынышты бәле екен. Айтпай-ақ қойыңызшы» — деп тітіркене түсіпті.

Галина сол күні кеш қайтыпты. Ертеңіне үй-ішіне сый әкелті. Бір табақ кептірген өрік, мейіз, үстіне салған жиырма шикі жұмыртқасы бар. Екінші жолы келгенде не жайында сөйлескендерін біле алмапты. Есікті жауып алып, түпкі үйде отырыпты. Бұдан кейін де қыз шамасы бір жеті бойы келмеген.

— Бір жолы базардан тауық етін іздеп, кеш қайтқанымда, үйде отырған Галинаны көрдім. Етегі тобығына түсетін панбархат көйлек киіп алыпты. Хозяйкамның үстінде де көк гүлді сондай жібек көйлек. Тіпті кісі қызығады. Қолыммен ұстап көрейін деп жақындап барғанымда, хозяйкам: «Әрі тұр, ас үйге бар, Прося» деді. Үлкен адамдар ғой, құпия әңгімесіне бөгет жасамайын деп ауызғы үйге кетіп қалдым. — Прося тәтей басын изеп отырды да, әңгімесін одан әрі жалғастырды. — Я, айтқандай, Кирилл Моисеевич менімен ілесе кірген еді. Галина қарсы жүгіріп шығып, секіре мойнынан құшақтады, екі бетінен кезек-кезек сүйіп алды. Жастың ісі жарасымды ғой. Сол сәт мойнындағы жібек орамалмен қожамның көзін байлады. Хозяйка екеуміз таң-тамашамыз. Галина пілдің сүйегінен өрнектелген құтыны Кирилл Моисеевичтің қолына ұстатты да: «Ішінде қандай зат бар, табыңыз» деді. Қо-

жамыздың дені жуас кісі. Тапқанынша әлгі қыз өзімен әбігер етті.

— Құты ішіндегі не зат екен?— деп, Кузьменко шыдамсыздана сұрады.

— Бір имек трубка,— деді Прося сұқ қолымен ауаны сызып көрсетіп.— Тағы жылтырауық сары портсигары бар. «Гауһары бар екен», «Таза алтын екен» деп жатты. Қожам мен хозайканың неге сонша қуанғанын білмеймін. Әдемі сырлы табақ, күміс ожау болса бір сәрі. Көзге ілінбейтін өңшең бірдеңелер,— деп қызметші әйел таң қалғанын білдірді.

— Есіңізде жоқ па, үй иесі ол заттарды қайдан алғанын сұрамады ма?— деді Кузьменко.

— Я, Кирилл Моисеевичтің алған затын тәптіштейтін әдеті бар. Бірақ ерке қыз: «Сыйға тартқанның сырын сұрамас болар» деп, кәдімгідей, бұртиып ренжіп қалды. Бәрі үлкен адамдар ғой, өздерінен сұрасаңыздар да жасырмай айтып берер,— деп Прося сөзін түйді.

— Бұрын үйге кісі келгенде, онымен бірге отыратын ба едіңіз?

— Хозайканың өзі қызық адам. Бұрын біреу-міреу үйге келе қалса: «Әй, Прося, мұнда кел. Жұрт сөзін тыңда. Одан басқа не қызығың бар сен байғұстың» деп шақырып, қоярда қоймай қасына отырғызатын. Осы қыз келгелі қабағын түйіп жақтырмайтынды шығарды. Кім білсін, жақпай қалған ағат ісім бар шығар. Ие, айтқандай, анау күні ағаш жарам деп жүріп, күріш ботқаның түбін күйдіріп алып едім. Соған ренжіп жүр ме, қайдам. Бізге үй қожасының жұмысына араласу үлкен күнә,— деді Прося кетуге ыңғай көрсетіп.— Я, рұқсат болса, қайтайын. Әйтпесе сүттен құр қалармын.

— Сіз әуре болмаңыз,— деп, Кузьменко Прося төтейдің қауашағын алып, шоферді шақырды. Шапшаң сүт әкелуге бұйырды. Аздан соң шофер келді. Қауашақ толы сүтті көріп қуанған Прося:

— Көп рахмет, сізге! Сүт ала алмай қалам ба деп уайымдап отыр едім. Екі күнге жететін болды. Кирилл Моисеевич сүтсіз күріш ботқаны жемейді. Әйтеуір соны жақсы көреді. Өзінің бала күннен дағдыланған асы білем. Шешем марқұм да айтушы еді. Ия, сау болыңыз. Мені күтіп қалған шығар, кетейін,— деп иіле кабинеттен шықты.

Кузьменко алдында жатқан қағазды шиыршықтап

бірталай отырды. Просяның айтқан әрбір сөзін ой елегінен өткізгендей. «Маңызды не айтты? Неге назар аудару керек?» деп, өзіне сауал қойып, жауап іздейді. Жүзім, өрік, жұмыртқа... бәрі қатындардың үй арасында ауысып жататын уақ дүниесі. Ал трубка мен портсигар ше? Ондай асыл дүние ювелир магазинінің өзінде де кездесе бермейді. Галина оларды әдейі іздеп жүріп, сатып алып, жерлесіне сыйлаған шығар. Алыс жұртта жерлес тапсаң бауырыңдай ыстық көрінеді. Олардың Просяны шығарып жіберіп, оңаша әңгіме құрғаны да орынды. Өйткені күйеуге шығатын қыздың сыры мен мұңы көп.

Майор Дайыров: «Қызметші әйелмен сөйлесе қалсаң, біз білмейтін сыр ашылып қалар» — деп үміт артқандай болып еді. Дәл қазір Кузьменко Просяның әңгімесінен көмескі ізді айқындайтындай дәнекер таба алмады.

— Үйдің күйбеңімен күнін өткізген адам не білуші еді. Біздің майордың өзі де қызық-ау! — деп Кузьменко орнынан тұрып, киініп тысқа шықты. Қарсы жолыққан майор Дайыровты көріп:

— Өзіңізде боласыз ба? Қазір ғана қызметші әйелмен сөйлесіп едім, әңгімесін айтайын.

Майор Дайыров Кузьменконың бас-аяғына көз жүгіртті де:

— Байқауымша әлі демалмаған көрінесің. Үйге барып тынық. Евдокия Кирилловна да күтіп отырған шығар. Түстен кейін сөйлесейік, мақұл ма?

— Мен шаршаған жоқпын, жолдас майор!

— Түстен кейін деп келістік қой. Демалыңыз! — деп Дайыров өз кабинетіне кетті.

Бір сәт аңырып тұрып қалған Кузьменко жай басып үйіне қарай бет алды.

ТОҒЫЗЫНШЫ ТАРАУ

Кеңсеге түстен кейін оралған Кузьменко өз кабинетінде отырған майор Дайыровты көрді. Алдындағы жатқан нәрсеге шұқшия үңілген. Ол бас көтерместен:

— Келіңіз, Петр Петрович. Сізге жақсы жұмбақ әзірлеп қойдым, — деп есік алдында дағдарып тұрып қалған Кузьменконы қасына шақырды. — Мынадай ұсқынсыз жанды көргенің бар ма? Қараңызшы. — Ол

суы кеппеген, қазір ғана қағазға түсірілген екі суретті Кузьменконың алдына жайды. Сурет тым жақыннан түсірілгендіктен бе бобрік пальтоның түгі борбып, кісінің беті табақтай болып кеткен. Ін аузында отырған борсық тәрізді.

— Осы екі суретте айырма бар ма? — деді майор Дайыров.

Кузьменко хабаршыға келген адамды Талғаттың түсіріп алғанын енді білді. Қол фонарь ішіндегі фотоаппаратты жақсы пайдаланған. Көз тұсын жапқан қара шүберек болмаса, мұрын ұшы, аузы, иегі дүрдиген еріні екі суретте бірдей айнымаған. Оң жақ ұртында жалғыз тал қылы да сояудай үрпип тұр.

— Айырмашылығын көре алмай тұрмын, Мұқан Дайырович, екеуі бір адамның суреті сияқты, — деді Кузьменко суреттерден көз алмай.

— Мұның бар құпиясы осында, Петр Петрович. Мына бірінші суретті Талғат түсірген. Ал екіншісін Столетовтың жеке делосындағы суретті алып, оған ретушпен шүберек жасап, суретке қайта түсірдік. Сонда Талғаттың түнде түсірген суретінен айнымады. Міне, Столетов деген осы!

— Мұның қайсысы Столетов, — деді Кузьменко екі суретке кезек қарап. Суреттегі адамдар тым кішкентай, мыртық. Бұттарында мақталы сырма шалбар, мадақайын қолына ұстап тұр. Белін кендір жіппен буып, байлап алған. Желімдеген тұмсығы ажырап кетіпті.

— Я, мен бұл адамды вокзал маңынан жиі көретінмін.

— Вокзал маңында носильщиктер жетеді. Ал Столетовтың табиғатында кембағал жан екенін көріп отырсыз. Қаға берісте тапқан он-он бес сомы неге жарайды? Үйінде өзінен басқа үш жан: кемпірі, қызы және немересі бар екені өзіңізге белгілі. Менімше, оның дәндеген басқа да кәсібі бар.

Кузьменко Мұқан Дайыровтың қазіргі ойын аңғарды. Столетов көбіне вокзал маңын торып жүрсе, оның бұдан бір жыл бұрын мол мүлікпен қоныс аударған Сергиенконың семьясын да білуі ғажап емес. Қонақ үйде орын болмай, оның үйіне тоқтауы ықтимал. Соғыстың азабын тартып, бар жұртты бауырмал санаған сенгіш әйел жуас, момақан көрінген Столетовты қиянат жасайды деп ойламаған.

Бірақ табиғатында әлсіз Столетовтың бойжеткен

қызы бар қарулы әйелге әлі келмес еді. Ал, Столетовтың өзі кісі өлтіру секілді зұлымдыққа бара қоймайды. Ол мектепте оқыған, әрі күйеуі майданда жүр. Ол әкесінің қылмысына болыспайды.

Сонда Столетовқа көмектескен басқа адам бар. Кім ол? Қайдан келген? Әлде осы жердің байырғы тұрғыны ма? Қылмыстыларды іздеу тәжірибесінде мұндай қанды іске, көбіне шеттен келгендер араласады. Өйткені көрші тұрған адамдар, бір-бірін жақсы таниды, сырларын біледі. Тіпті жасырған күннің өзінде өз көршісінің күдікті ісін екіншісі айтып берер еді. Арызбен ашық келмегенімен күңкіл сөз жатпайды. Жасаған қылмысын жыл бойы білдірмегеніне қарағанда бұл қанды оқиғаға араласқан адам басқа жақтан келген. Бұл жердің тұрғыны емес.

Ал, Абдоллаходжаев кісі өтіруге қатысты деуге ешқандай негіз жоқ секілді. Ол сауданың адамы. Пайда үшін Ташкент асуға бар. Бірақ кісі өлтіріп, тиын таппайды. Ол туралы жиналған бар мәлімет осыны аңғартты. Майор Дайыровтың күдігі орынды делік, Сергиенконың семьясының түбіне жеткен Столетов-ақ болсын. Бірақ оның қылмысын мойнына қойып беретін дәлелі қайсы?

Сарапшылар бүкір арбакештің өлімі жайындағы өздерінің қорытындыларын шығарды. Арбакеш ең алдымен дәл қарақұсынан таяқ жеген. Өлмеген. Онысына қарамай қарнын жарып, көзін ойған. Қылмыскерлер оны қатты қинаған. Кім өлтірді, кім қинады?

Кузьменко қысылшаң кезде өз бетімен қылмыстың бетін аша қоятындай дәрежеге жетпегенін енді байқады. Айқын көрінген бір істі бастай қойса, әп-сәтте шешуін таппай тұйыққа тіреледі.

Кузьменконың қиын ой үстінде қалғанын сезген майор Дайыров:

— Біреуді вокзалға жиі барасың деп кіналау, әрине қиын. Осы күні поезд жолын тосып жүрген жұрт аз ба? Вагон терезесінен бір жаралы солдат көрінсе: «Әй, қарағым, соғыстан келесің бе? Менің баламды көрген жоқсың ба?» — деп қазақ кемпірлері сұрау салып жүреді. Олар станциядан өткен әрбір поезды құр жібермейді. Ендеше, Столетовтың вокзалға баруы орынды секілді. — Мұқан Дайырович темекі түтінін үнсіз үсті-үстіне жұтып отырды да: — Я, Столетов майданға кеткен күйеу баласын ойламайды, қайғыр-

майды, деп қалай айта аласыз? Ол да пенде, сүйенішін жоқтайды. Ал күнкөріс кәсібіне келсек, ақша үшін қалталы саудагердің жұмсағанына жүгіріп жүрген жан секілді көрінеді. Бірақ маған Столетовтың жүзін жасырып, маска байлап алғаны ұнамайды. Меніңше, оған да, Абдоллаходжаевқа да жөн көрсетіп, үйретіп отырған біреу бар. Шамасы аса тәжірибесі бар кісіге ұқсайды. Біз бір ағат іс жасадық. Абдоллаходжаев шартты мезгілде келмегеннен кейін сол тұсты дереу қоршауға алып, тексеру керек еді. Өйткені Столетовтың жалғыз келмегені айқын.

Ол сұрланып, біресе қызарып, үнсіз тұрған Кузьменкоға тағы көз алмай қарады. Оның қысылшаң күйін жуып-шайғысы келді ме:

— Сіздің тексеріп бітпеген ісіңізге тосыннан киліккеніме кешірім сұраймын, Петр Петрович. Өзіңізге мәлім, бізде алты ай бойы қылмысты іздеу бөлімінің бастығы болмады. Бөріне жүгіріп, әр іске араласуға тура келді. Үйреншікті ескі әдетпен киліккеніме ренжімессіз деймін, — деп күлді. Ол төмен қарап ойланып отырды да: — Я, Прося не жаңалық айтты? — деп оқыс сұрақ қойды.

Өзіне тіке арналып қойылған сұрақ Кузьменконы жадыратқан сияқты. Ол Прося тәтеймен болған әңгімені қысқаша баяндап шықты.

Майор Дайыровтың:

— Бұдан не аңғардыңыз? — деген сұрағына:

— Үй арасындағы әйелдердің ұсақ әңгімесіне ұқсай ма деймін, Мұқан Дайырович. Әйтеуір мен ешнәрсені аңғара қоймадым, — деп Кузьменко шынын айтты.

Майор Дайыров жалт қарап, қабағын шытты.

— Солай деңіз, — деп, орнынан тұрып терезе алдына барды. Бар іске терезенің пердесі бөгет болып тұрғандай оны екі жаққа шапшаң сырып тастады. Өз шешіміне майордың тәнті еместігін аңғарған Кузьменко қыбыжықтап, не айтарын білмей, жалтақтай берді.

Аздан соң Дайыров:

— Қалай ойлайсыз, әй-шай жоқ, піл сүйегімен өрнектелген құтыны және бармақтай гауһары бар портсигарды ұсына салу оңай ма? Меніңше, арзанқол сый емес. Не үшін бергенін Кирилл Моисеевич те аңғармаған ба деймін. Қайткен күнде де трубка мен портсигар-

ды алып көріп, тексеріп шығыңыз. Әйткенмен зат біреудікі, оны иесінің білмегені жөн.

— Партизанның қызы Сусляковаға күмәніңіз бар ма?— деді Кузьменко таңданып. Өткен жолы оған өзінің күдігі барын аңғартқанда майор ләм демеген. Егер Дайыров мұндай күтпеген қорытындыға келсе онда Кузьменконың о бастағы болжамы дұрыс. Қыз — күдікті адам.

— Сіз бен біздің партизан қызына, жалпы көрінген адамға негізсіз күдік келтіруге қақымыз жоқ. Біреуге нақақ жабыссақ ол үшін жауап береміз. Бірақ, істің пайдасы үшін Ташкент асқан қыздың жомарттығын білу артық болмайды.

Майор стол үстіндегі суреттер мен Столетов жайындағы мәліметтерді жинастырып, Кузьменконың алдына қойды да:

— Ендігі әрекетіміз айқын ғой деймін. Істің жайымен Майлыбаев та танысып шықсын. Мақұл ма?— Майор есік алдына барып, кідіріп бұрылды.— Ие, айтқандай ұмытып бара жатыр екенмін. Анау күні түрмеден қашқан біреу туралы айтып едік қой. Оның кім екенін баяндаған арнаулы хат келді. Құпия бөлімнен алып, танысып шығыңыз,— деп шығып кетті.

— Құп болады, жолдас майор!

ОНЫНШЫ ТАРАУ

Алыпсатар Абдоллаходжаев Талғат Майлыбаевқа жалынып екі рет келді. Оны көрген жерде Талғат:

— Жұртқа кеселі жоқ алыпсатар момын саудагер ме десем, қанішер алапес пе едің. «Қара маска» киіп келген елшің кім? Біліп қой, мен мұндайлармен байланыспаймын,— деп маңайлатпады.

— Ей, мұсылман, сен ондай жаманат таңба маған. Ташкентте өзіндей немерем бар. Мен де кісі тілеуін тілейтін жанмын. Сол бишара туғаннан кемтар еді. Жасы отызға жетсе де әйел иісін білмейді. Сасық бүкірге кім жоласын. Қазір қыз-қырқын қаран қалды ғой. Осындайда жасауын апарып, үйлендірейін деп ниет қылып едім. Кембағалдың сауабы тиер, бір жолға көмегіңді аяма. Шу мына тұрған жер, апарып тастасаң түгің кетпейді.

— Менің басым екеу емес, ата. Біреудің сауабын алам деп жүріп қанға батар жайым жоқ.

— Е, бала, әлгі бетін қара шүберекпен байлап алған адамның саған барғанына қатты қорқып отырмын. Осы күні достан дұшпан көп, сол дәйіс мені аңдыған біреу ме деймін. Анау күні өзіңмен кісі көзінен таса жерде оңаша кездесейік дегенім осы ғой. Саған жалынып жүргенде мен көлік таппай қалғаным жоқ. Пұлын төлесе кім де болса жүгіреді. Мен оларға сенбеймін. Машинасына мінгізіп алып кісісін тонайтын шоферлар аз ба? Бар дүниемді сыпырып алып, бір шұңқырға шоңқитып тастап кетсе қайтем? Кімге барып шағынам? Ал өзің болсаң жүз таныс баласың. Бір қайырым жаса, — деп Майлыбаевтан басқаға сенбейтінін білдіріп, отырып алды.

— Машина өзімдікі емес, қазына көлігі. Күндіз жырақ шыға алмайсың. Гараж бастығымен келісіп көрейін. Егер ниет қылса бір қисыны келер. Ол құрғырдың құлқыны кең, қолына ақша ұстамай, аттап бастырмайды. Ол жолдама бермесе бара алмаймын. Сіздің бір жолы берген үш-төрт жүз сомыңыз үшін ай сайын алатын адал ақшамнан айрылатын жайым жоқ. Өзіңіз білесіз, үй салуға әзірленіп жатырмын, — деп Талғат үюлі жатқан ағаштарды иегімен нұсқап көрсетті. Бұл ағаштар милиция басқармасының ауласын қоршауға әкелінген еді. Түнде Талғат оны жасырын жолмен арзан бағаға сатып алғандай үйіне әдейі түсірген еді.

— Е, бала, теңгеден қысылма. Азар болса қара шалдың маңдай терімен тапқан бір апталық тиыны кетер. Ана кенже ұлымның жолында әммәсін аямаймын.

Талғат ұзақ саудаласып, ақыры келіскен боп, жүруге жолдама алу үшін әрі гараж бастығын көндірмекке автопаркке кетті. Мұнда ол Абдоллаходжаевты ұстау жөніндегі Кузьменконың жасаған жоспарымен танысты. Екі түрлі жоба жасалған екен: бірі — Шу станциясына барған жерде тұтқындауды көздесе, екіншісі — поезд Жамбыл станциясына жеткенде операция жүргізілмек көрінеді. Бұл екеуі де Талғаттың көкейіне қонбады. Өйткені Абдоллаходжаевтың оперативтік қызметкерлер білмейтін сыбайластары бар. Олар алып-сатарды Шу станциясында күтеді. Абдоллаходжаевты көзбе-көз ұстаса, олар сол сәтінде қарасын

көрсетпейді, ізін жасырып үлгереді. Бұл операцияны Жамбыл станциясының өзінде жүргізу де қисынсыз. Талғат саудагерді облыстан тыс жерде қамауға алуды дұрыс көрді. Тағы бір жасаған ескертпесі — Ташкентке берілетін телеграммалардың кімдерге жолданылатынына зер салуды өтінді.

Талғат автопарктен қайтқанда Абдоллаходжаев үйінде асыға күтіп отыр екен. Қасына саудагерлік кәсіппен күнелткен шалдар, тілеулес көршілері, өзінің бала-шағасы жиналған. Абдоллаходжаевтан басқасы бастарын түйістіріп, мейіз қосқан шырын палауды жарыса, бір-біріне алакөздене қарап, сылп-сылп соғып жатыр. Табақ түбі тықырлағанда барып еңселерін көтеріп, майлы бармақтарын сылп-сылп жаласады. Олар үй иесінің асығып, тықыршып отырғанын елер емес. Шайды күткендей есік жаққа жалтақ-жалтақ қарайды. Абдоллаходжаев өзіне тілеулес адамдардың пиғылын сезді ме:

— Жә, болсақ, жүру қамын жасайық,— деп белгі берді.

Үлкен ала дастарқанды тартқылап, тізесінің астына басып жібермей отырған шалдар енді ғана кекірініп, ысырыла отырысты. Бірінен-бірі асып, жарыса сөйлеп, үй иесіне сәтті сапар тілесті.

— Сапар оң болсын, Хожеке!

— Балаңыздың қызығын көріңіз!

— Сау барып, аман қайтыңыз!

— Бізді сыйлағанды құдай сыйласын!— деп ризалықпен бас шұлғысып жатты.

— Рахмет, дәмдестерім. Көп тілеуі көл деген,— деп Абдоллаходжаев әрқайсысына бас изейді. Ол босаға жаққа келіп отырған Талғатқа:

— Е, бала, ас жемесең жүрелік!— деп Майлыбаев та, машина да үлесіне тигендей, әрі осы отырғандардың қожасындай әмірлі үн қатты.

Үйде отырғандар жапырласа тысқа шықты. Қора ішінде тең-тең болып буылған жүктер мен екі-үш чемоданды әп-сәтте машинаға тиеді. Жүк тиеліп жатқан кезде қатпар бет, арық қара кемпірмен шеткерірек барып, оңаша сөйлесіп тұрған Абдоллаходжаев:

— Жүрелік енді, хош болыңдар!— деп тізіліп, қол қусырып тұрғандарға тағы да бас изеп, кабинаға еңтіге келіп отырды.

Талғат саудагерді шығарып салған адамдардың

арасынан өткен жолы түнде көрген мыртық адамды кездестіре алмады. Шынымен осы саудагердің сол маска жамылған адаммен байланысы жоқ па? Ол: «шал ауру, бүгін жүре алмайды» — деп танитынын білдіріп еді ғой. Мүмкін емес сияқты. Абдоллаходжаевтың ешкімнен қымсынбай ел көзінше ашықтан-ашық жол жүріп бара жатқаны қалай?

Талғат жол бойында түнде хабаршыға келген маска киген адам жайында әңгіме қозғамақ еді. Абдоллаходжаев басын сеңсең ішігінің жағасына тығып алып, қалғып отырды, сөйлеспейді. Бірде озып, бірде соң қалған жабық машинаға да назар аудармады. Онымен оперативтік топтың адамдары келе жатқанын Талғат номерінен білді. Олар күдік туғызбас үшін қаладан жырақ жердегі қант заводының машинасын алған еді.

Паровоз гудогі естілгенде Абдоллаходжаев басын шапшаң көтеріп жан-жағына қарады:

— Е, бала, кеп қаппыз ғой!

Талғат енді байқады. Абдоллаходжаев ұйықтамаған тәрізді. Шала ұйқыны білдіретіндей көз еттері қанталап қызармаған. Аздап жасаурағаны болмаса көз жанары тұнық.

Абдоллаходжаев алдындағы айна арқылы Талғаттың отырысын байқап:

— Е, бала, қайсы біреулер алланың берген ризығын қызғанады. Білсең бұл күпірлік, үлкен күнә. Мына қасыңда отырған қара шал сол қала түбіндегі станцияны көрмеді дейсің бе? Бірақ ол жердің тұрғындары мені біледі. Ақшасы, дүниесі мол деп қарайды. Ел аузына қақпақ бола аласың ба? Ондай сөзді жуликтер естісе күнім қараң ғой. Қалада «Қара мысық» деген бәлесі тағы шықты. «Қара мысығы» естісе, мені тіпті Ташкентке тірідей жеткізбес, — деді.

— Жұрт «Қара мысық» дегенді өтірік деп айтып жүр ғой, — деді Талғат, өз сөзіне мән бермегендей.

— Е, бала, олай демегін. «Қара мысық» деген о бір кәдімгі мысық дейсің бе? Анаукүнгі өзіңе бетін қара шүберекпен байлап, менің атымнан хабаршы болып келген адамдар-дағы! — деп сендіре сөйледі.

Талғаттың бір байқағаны: саудагердің кешеден бері басын ала қашып жүргені сол «Қара маскалы» мыртық адам. Тегінде оны хабаршыға бекерге жібергені жөнінде ұрылар арасында өкінішті әңгіме болған сияқты.

Станцияға келгеннен кейін Абдоллаходжаев көп аялдаған жоқ. Жүгін шапшаң түсіріп алысымен теріс қарап тұрып, сарықұлақ аралас 30 сомдық бума ақшаны ұсынды.

— Е, бала; көз алдымда санап ал. Қарамдық жасады деме, уәделі пұлым осы,— деді.

— Алыс адам емеспіз ғой. Кем берсеңіз, Ташкенттен базарлық әкелерсіз,— деді Талғат ақшаны жолда оңашада санап алатынын білдіріп.

Соғыс кезінде қалаға жүріп-тұру үшін қалалық атқару комитетінің арнаулы рұқсаты керек. Ал Абдоллаходжаевтың қайдан, қалай алғаны белгісіз, оның қолында қалалық атқару комитетінің мөрі басылған қызыл бұрыштамалы қағазы бар еді. Онда: «Ташкентке оқитын баласымен кездесу үшін және поезға билет-ті тоқтаусыз алу үшін» деп көрсетілген.

— Рұқсат қағазды кім берді?— деп Кузьменконың өзі де қатты таңданды.

Абдоллаходжаев поезға отырған кезде белгісіз біреу: «Жезденіз кетті. Бесінші вагоннан күтіп ал» деп Ташкентке телеграмма жіберді. Онда үй адресі көрсетілмеген, телеграмма почта үйіне жазылған. Ал бұл станцияда 5-ші вагонға отырған жалғыз осы Абдоллаходжаев. Оперативтік қызметкерлердің ойынша телеграмма партизан қызы саналған Суслякованың атына беріле ме деп еді. Мұнда керісінше болып шықты. Телеграмма басқа кісінің атына жіберілген.

Көптен бері Талғатпен еркін отырып сөйлесе алмай жүрген Кузьменко:

— Сені саудагердің соңына саламыз деп әбден мазаладық-ау. Енді қиындықтың бәрі өтті,— деді бөлімшеге келген Майлыбаевты қарсы алып.— Қалай ойлайсың, Талғат? Осы әлегіміз немен тынар екен? Кінасыз адамды жолдан нақақ қалдырып ертең бөлеге қалып жүрмейміз бе? Қолында қалалық атқару комитетінің мөрі басылған қағазы бар. Бұл жолы қателесек бізді ешкім арашалап ала алмайды.

Кузьменко бірталайдан соң тағы да сөзін жалғастырды:

— Бұрын қылмыстыларды іздеу бөлімінде жұмыс істеуді қызық көретін едім. Бір жаққа шыға қалсаң қасыңда бір топ сарапшылар ере жүреді. Сен оларға нұсқау бересің. Сонда маған осы бір іс саяхат тәрізді

көрінетін. Күні-түні ойланып дұрыс жолын таба алмай, қиналып жүретінін кім білген десеңші!

— Абдоллаходжаевтың теңдерінде жатқан ұрланған мүліктер екеніне күмән келтірмеймін.

— Саудагерді әлі ұстағанымыз жоқ.

— Кешке бәрі мәлім болады. Шыдайық.

Абдоллаходжаев облыс шекарасындағы станцияда түсірілді. Оған тағылған алғашқы айып «Сізге қалалық атқару комитетінің берген командировка қағазы дұрыс жазылмаған. Егер балаңыздың Ташкентте тұратыны рас болса, келесі поезбен жібереміз» деу болды. Саудагер бұл сөзге сенді ме, әлде қарсыласудың пайдасыздығын білді ме, ләм демеді. Оны станция жанындағы милиция бөлімшесіне алып келгенде алғашқы қойылған сұраққа:

— Ташкентте кембағал немерем тұратын еді. Соған бара жатырмын. Аталық парызымнан құтылайын деген ниетім бар,— деп жүрер алдында көршілеріне айтқан сөзін қайталады.

Абдоллаходжаевтың теңге буылған жүктері багажға өткізілген болатын. Мүлікке арест салуға нұсқау берілді. Ал өзімен алып бара жатқан үш үлкен чемоданның біріне алтын жиекті табақтар, таза алтыннан жасалған ожаулар мен қасықтар, тағы сондай асыл бұйымдар салыпты. Қалған екеуіне барқыт пен жібек маталар толтырылыпты, көбінің таңба қағазы алынбаған. Осы бұйымдарды алдына жайып қойғанда Абдоллаходжаев таңырқаған пішінмен:

— Маған мұны несің көрсетесіз? Ұрлап алды дейсіз бе? Бақалшылап тапқан адал теңгемнің пұлы. Мен онда қонаққа емес, тойға бара жатырмын,— деді. Оған бұл алып бара жатқан мүліктерінің бәрі магазинде ұрланған заттардың қағазымен дәл келетінін айтқанда, ол:— Ұрлық деген бөлеңізді таңбаңыз маған. Магазин заты дей бересіз. Солай-ақ болсын. Немене, заты магазиннен сатып алмағанда менің мата тоқитын фабрикам бар дейсіз бе? Дүкеннен кездеме алған күнә болса, онда, бар магазинді жаптыр! Жұрттың алуына тиым сал! Жоламайық тіпті. Әйтпесе, бұл не күдік? Сауда жасап тұрған жерімде ұстасаңыз бір сәрі. Үй жиһазы үшін, балам үшін қанша мата алсам да өзімнің еркім емес пе? Бір магазинді түгел көшіріп алсам да жұмысыңыз қайсы? Әлде совет семьясы жаман

тұрсын деген өкіметтің заңы бар ма? **Айтыңызшы** осыны маған!

Момын, әрі өрісі тар көрінгенмен, **өрік сатушының** сөзге дес бермей алдын орағытқан **айласына** Кузьменко қатты таңырқады. Абдоллаходжаевтың қимылынан көз алмайды. Тегінде ол милиция есігін бірінші рет көрмегені көрініп тұр.

Кузьменко Столетовтың маскамен және жалаңбас түскен суретін алып Абдоллаходжаевтың алдына қойды.

— Мынаған қараңыз! Сіз мына адамды танысыз ба?

Абдоллаходжаев үңіліп қарады.

— Жоқ, бірінші рет көріп отырмын.

— Неге білмейсіз? «Қара маска» атанып жүрген серігіңіз емес пе?

Абдоллаходжаев бажырая қарап шегіне берді:

— Пәлеңнен аулақ, ондай сұмдықты жаппа маған!— деп екі қолын ербеңдете берді.

— Саудагерлік кәсіпке үлкен айып тағылмайды. Ал ұрлық жасау үлкен күнә. Сол күнәні бір өзіңіз көтергіңіз келе ме? Жалған айтқаныңыз тағы бар. Жазатым ауырлап кетіп жүрмесін. Байқаңыз!

Абдоллаходжаев басын кеудесіне салып, төмен қараған бойы үндемеді. Дәл қазір ешқандай сұраққа жауап бермейтінін сездірді.

Оны алып кетті.

Осы кезде телефон шылдырлады. Кузьменко трубканы көтеріп еді, телефонистка қыздың таныс даусын естіді. Қазір ғана біреу Шыршыққа телеграмма берген: «Сапар сәтсіз аяталды, жездең ауруханаға түсіп қалды» депті. Кузьменко телеграмма берген адамның аты-жөнін, адресін сұрағанда, өз құлағына өзі сенбеді:

— Калмыков дейсіз бе?— деп қайталап сұрады. — Қалай, бүкір арбакеш тіріліп келген бе бұл дүниеге!

Телеграфистка қыз Кузьменконың таңданғанын байқамады білем. Телеграмманы Ташкентке жіберу немесе жібермеу жөнінде сұрап жатты.

— Телеграмманы ұстап қалуға қақымыз жоқ. Әрине, адрес бойынша жіберу керек,— деді Кузьменко өз ойынан арыла алмай. Алыпсатар Абдоллаходжаевтың сыбайластары өлген адамның есімін пайдалану-

дан қашпаған. Осы сәтте тағы да телефон соғылды. Столетовтың орталық телеграфқа барғанын, қазір вокзалға қарай кетіп бара жатқанын хабарлады.

— Енді түсінікті! — деді Кузьменко креслоға жайласа отырып. — Я, алыпсатар үшін бұл шынында да сәтсіз сапар болды.

ОН БІРІНШІ ТАРАУ

Кузьменко қыздың Маринецке сыйға берген заттарын мұқият қарады. Имек трубкада ешқандай сызық белгі жоқ. Жаңа. Ал зерлі қақпақтың ортасында бұршақтай таза гауһар қондырған алтын портсигар аздап ұсталған. Тиегі қажалыпты. Петр Петровичтің назарын аударған қақпақтың ішкі оң жақ бұрышына сыздықтап жағылған қола болды. Жай қарағанда алтындай жарқырап көз тұндырады. Бірақ үлкейткіш әйнекпен қараған кезде бұршіктене тозаңданып, ақшыл тартып тұр. Таза алтыннан түсі бөлек. Қоланы қышқылмен сұрткенде қырып кетірген әріптердің орны көрінді. Қандай сөз жазылғанын аңғару қиын. Әбден тырнап өшіріпті. Тек гауһарға тақау «Т», «С» әрпі ғана көмескі көрінеді. Тегі, гауһарды бұрған алтын зерді үзіп алам деп қорықса керек.

Қола жағылған жерге үңіле қараған Кузьменко:

— Бұл портсигар кімдікі болды екен? Мұнда не жазылған? — деп ойлады.

Екі әріп те үлкейтіліп жазылған. Шамасы өз аты мен фамилиясының бас әрпі тәрізді. Бұл жау тылындағы партизанның аты-жөніне дәл келеді. Онда қыз өз әкесінің фамилиясын өшіріп неге әуреленген? «Папамның жақсы көретін заттары еді. Алыс жерде сіз де әке болдыңыз. Осы сыйымды қабыл ал» десе болмай ма? Әлде өр көкірек қыз әкесіне арналған мүлікті екінші біреуге сыйға тартуды ар көрді ме?..

Мүмкін, бұл асыл заттардың иесі полковник Сергиенко шығар. Бірақ оның аты «Т» әрпінен басталмайды. Айталық бұл заттар Сергиенкоікі-ақ болсын. Онда ол партизан қызының қолына қалай түскен?

Суслякованың осы қалада алғаш көрінген күннен бастап не істегені, қайда болғаны Петр Петровичтің көз алдында. Базарда көрінген күннің ертеңінде қыз бір балалы әйелдің үйінде пәтерде тұрды. Үй иесінің сөзіне қарағанда қыз ымырт жабылған кезде келсе

керек. «Қара мысық» деген пәле бар көрінеді. Танысым жоқ бұл маңда, қондырыңыз» деп сұрапты. Әйел қарсылық көрсетпеген. Ертеңіне қыз: «Осы жұрт маған күдіктене қарай ма қалай? өз киімімді киіп жүрейінші» деп юбка мен гимнастерка киген. Бір күні «Жерлесімді таптым» деп қуанып келіпті.

Қыздың жерлесім деп жүргені Кирилл Моисеевич еді. Сусякова Ташкентке кеткенге дейін көбінесе осы үйде жүрді. Столетовпен, я соған ұқсас мыртық адаммен кездесіп, сөйлескені байқалмады. Рас, ол киім тігетін ательеге, кейде көк базарға барып жүрді. Базарда Абдоллаходжаевқа да жолыққаны бар. Кейінгі кезде Кирилл Моисеевичтің әйелі қыздың қасынан қалмайтын.

Шыршықтан алынған соңғы мәліметтерде қыз Батюк деген біреуге күйеуге шыққан. Қыздың өзі айтқандай әскери училищенің офицері емес. Шыршық құрылысына қарайтын бір қойманың меңгерушісі көрінеді. Екі баласы мен әйелін тастап, Сусяковаға үйленсе керек. Қазір қыз қаралы көрінеді. Батюк қайтыс болған. Қойма ішінен сүйегі табылыпты. Тексергенде спирт аралас улы қышқыл ішкені анықталған. Кім бергені белгісіз. Ішінен жентек-жентек құсқан қанға басын тыға тұншығыпты. Өзі байқаусызда ішті ме деген жорамал бар көрінеді. Өйткені қойманың іші іштен кілттелініп жабылған.

Сусякованы күйеуінің қызметін жасырып, офицер деп жазғанына айыптауға болмайды. Ол жерлесіне, Кирилл Моисеевичке қатынын, бала-шағасын тастаған адамға тұрмысқа шықтым деп қалай айта алады. Қат-қабат сиқырлы сырын жарқ еткізіп көрсетпей, сыздықтатып шығарып, әрдайым жақсы көрінуге тырысатын әйел әдеті емес пе? Мүмкін намыстанған шығар.

— Мейлі, көп ішіндегі күнасыз-ақ әйел болсын, — деп ойлады Кузьменко, — тіпті Сергиенконың турбкасы мен портсигары болмай-ақ қойсын. Бұл заттар басқа адамдікі-ақ болсын. Сонда ол кім? Өзінің ескерткіш қымбат затынан қалай айрылған? Осындай ой үстінде отырған кезде есікті жай ашып Талғат кірді. Тосын дыбыстан ойы шарт бөлінген Кузьменко бажырая қарап, екі қолын жайып таңырқап қалды.

— Талғатпысың? — деп ұшып тұрды да, қолын алып амандасып, бас-аяғына қарады. — Өзгеріп кет-

кеңсің!— Кузьменконың Талғатты милиция киімімен көргені осы еді. Аяғында қара хром ботинка, үстінде жеңі мен жағасын қызылмен әдіптеген көк китель, жасыл жиекті мәуіті шалбар, зерлі погоны жалтырап тұр. Әрдайым мақталы сырма шалбар, керзі етік, телогрейкамен жүргеніне көз үйренгендіктен бе, жалпақ зор денесі таралып, тым ұзарып кеткен тәрізді. Ките-лінің тік жағасы да жазық маңдайлы үлкен басын жұмырлап әдемі көрсетеді.

— Таңырқап қарай бересіз, милиционерге ұқсамаймын ба?— деп күлді Талғат.

— Қайта осындай киім қатты жарасады екен саған. Сенбесең айнаға қарашы!

— Өзімді өзім ұялтып қайтейін,— деп, Талғат тартыншақтай креслоға отырды.— Бұрын осындай киімді ыңғайсыз көріп жүруші едім. Байқасам, милиционер болу жаман емес екен. Көк киімді ұялмай-ақ киюге болатын секілді.

— Әрине, милиционер болу әркімнің қолынан келе бермейді,— деді өз серігінің қазіргі сәттегі көңіл күйін байқаған Кузьменко оны құптай түсіп.— Әсіресе, Талғаттай тапқыр бола алмайды.

— Мені асыра мақтап жібердіңіз-ау, жолдас лейтенант.

— Мақтағым келмесе де, шыны солай, Талғат.

Қылмыстылардың соңына түскен дәлелсіз де дәнекерсіз қиын шақта жадау көңілге ақыл қосып, алдағыны дәл болжап, өз ісінің дұрыстығына шүбә келтірмеген жалғыз осы Талғат болды. Әйтпесе Шыршыққа кеткен қыздың вокзалдағы шатақ оқиғасынан кейін Кузьменко Абдоллаходжаевтың ісін жүргізуден мүлде бас тартқан-ды. Тек Талғаттың көп дәлел келтіріп, көмектескенінің арқасында ғана істі қайта қолға алды. Енді міне саудагер ұрланған мүліктің бірсыпырасымен қолға түсіп отыр. Шынына келгенде оны айғақтық заттармен ұстаған осы Талғат. Барлық операция оның ұсынысымен жүргізілді. «Қобызшы шал» жайында да маңызды мәлімет жинаған сол. Әйтеуір ол бәріне де үлгеріп жүреді. Тапсырылған істі қиналмай жеңіл атқарады. Егер Талғаттың көмегі тимесе, Кузьменко осы орнымен қоштасаң ма еді, қайтер еді?.. Өткен күндерді көз алдынан өткізген Кузьменко Талғаттың мойнынан құшақтап қатты қысып:

— Талғат, егер сен болмасаң бір кезде өзім қалап

келген осы жұмыстың мені жатырқар түрі бар еді-ау. Рахмет саған! — деді осы сәт көңіл-күйін жасыра алмай.

— Біреудің түймедей нәрсесі екіншіге түйедей көрінеді деген ұқсас мақал бар, — деді Талғат күліп. — «Осындай іске қызықтырып, формамен келуге себепкер болған өзің бе десем, сен қайдағыны айтқаның не? Түсінбеймін, — деп өзін дәріптеген ыңғайсыз әңгіменің бетін бұрғысы келді. Стол үстінде жатқан алтын портсигарды қолына алып, әрі-бері қарап:

— Кімнің дүниесі? Жақсы зат екен, — деді.

Кузьменко Талғаттың өзіне айтылған мадақ сөзді жаратпағанын байқады. Ол имек трубка мен портсигар жайын, оның Кирилл Моисеевичке Сусякованың сыйға бергенін әңгімелеп берді. Бұл жөніндегі өз ойын да жасырмады.

— Егер Сергиенкоға қатысы бар дейін десем, сөз «Т» әрпінен басталады, және оның аты-жөніне дәл келмейді. Сусяковқа тиесі болса онда қызы неге өшіреді деген күмәнім тағы бар. Сөйтп, ақылым жетпей отыр, бауырым, — деді.

Талғат портсигардың қола жалатқан жеріне үңіліп отырды да:

— Циркуль мен сызғышыңыз бар ма? Мен барлау мектебінде оқыдым. Оның неге үйреткенін қазір байқалық, — деді. Ол сызғыш пен циркульді алып: — Сергиенко мен Сусяковтың қанша әріптен құралатынын есептей беріңіз, — деп «Т» әрпі мен «С» әрпінің аралығын, сонан соң ұзыннан-ұзақ тартылған қылдай жіңішке сызықты өлшеп шықты.

Екі фамилияны жазып, әріптерін санап шыққан Кузьменко:

— Сергиенко — 9, Сусяков — 8 әріптен тұрады, — деді.

Ұзыннан-ұзақ тартылған сызықты «С», сонан соң «Т» мөлшерімен белгілеп шыққан Талғат:

— Портсигар Сергиенконікі. Ескерткіш ретінде оған фамилиясы жазылып берілген, — деді.

— Қалай білдің? — деп Кузьменко портсигарды үңіле қарады. — Ондай фамилияны көрмей тұрмын.

— Бұған үлкен ақылдың керегі жоқ, жәй есеп, Петр Петрович, — деді Талғат, — «С» әрпінің астынан дәл басталған мына жіңішке сызықты көрдіңіз бе? Ол мына ноқаттан барып бітеді. Егер нүктеге дейін «С-тің»

көлеміндей 9 әріп қойсам дәл келеді. Ал 8 әріпті орналастырсам сызық артылып қалады.

Таңданған Кузьменко:

— Сергиенконың аты Тимофей емес қой. Ал мұнда «Т» әрпімен басталған,— деп еді.

— Мұнда қате жоқ,— деді Талғат.— Бірақ «Т» мен «С» арасында екі әріп сиярлық орын бар. Ал адамның аты мен әкесінің аты үш әріптен құралмайды. Үш әріптен тұрар түсінікті қандай сөз бар. Мәселен «товарищ» деген сөздің алғашқы үш әрпі делік. Сонда «Тов. Сергиенко» деп жазылған.

— Рахмет, достым,— деп Кузьменко Талғатты иығынан құшақтады.— Ал мен миғұла күні бойы басымды қатырып отырғаным мынау. Миыма келсеңі бір.— Ол Талғаттың бас-аяғына қарап:— Мектеп деген осы-ә! Оқудың қадірін түсінгендеймін. Менің бұрынғы шофер екенім өзіңе мәлім. Ал шоферлар қызық халық қой. Гараждағы шоферлардың кенжесі мен едім. Қабырға газетін шығарып, түрлі ойын-сауық ұйымдастырып, бос уақытты көпшілік ортасында өткізетінмін. Жұрт алдында сөйлеуге де үйреніп алдым. Тіпті аудандық конференцияда комитет секретарын біздің комсомол ұйымына басшылығы нашар деп сынағанымды қайтерсің. Сондағы ұйым дегенім өзімді қосқанда небәрі үш-ақ адам. Ал екіншісі жүкті болуына байланысты демалыс алған диспетчер әйел. Үшінші комсомолымыз жұмыстан шығып кеткен. Сондағы аудандық комитет кімге басшылық етеді десеңізші. Кейін өзімнен өзім ұялып жүрдім. «Сын дұрыс» деп жалпы қорытынды жасайтын әдет бар ғой. Әйтеуір ешкім үндемеді.

Жиғалыс сайын тақылдап сөйлеуім себеп болды ма, кейін милицияға адам керек деген кезде мені ұсынды. Жолдама берді. Бас тартып едім, аудандық комитеттегілер «қолыңнан келеді» деп қолқалап қоймады. Ал өзіміздің гараждағы шоферлар «Петя, неге қорқасың! Милицияға да сен сияқты айғайшы керек» деп ащы әзілмен шығарып салды. Байқасам, сол әріптестерімнің айтқаны дұрыс па деймін. Сөзге, өзімді өзім мақтауға келгенде бір адамды жығып берем. Ал жұмыста ше? Өзің көріп отырсың, жұмбақ әріптердің сырын біле алмай отырғаным мынау,— деп Кузьменко аса күйзелгендік білдірді.

— Сіз сыртан оқып жүрген жоқсыз ба?— деді Талғат.

— Сырттан оқып, кісі марди ма? Кейде қатынның көңіліне қарайсың. Зауқың түсіп кітап бетін аша қалсаң, қабағын түйіп, тулап жақтырмай жүреді, онысын елемесең қасыңа келіп: «Бишара, сонша қадала қапсың. Немене, көп оқысаң министр етіп қоя ма сені? Оданда адамға ұқсап бірдеме айтсаңшы!» деп ойыңды еріксіз бөледі. Бірқына амалсыз көнесің. Жанжалдасайын десең, бұ жақтан қорқасың. Әйеліңмен ұрысқаныңды ұйым естісе, «Бір әйеліңе сөзің өтпеген қандай милиционерсің. Үйіңде әдеп орната алмасаң, көшеде қалай тәртіп орнатпақсың!»— деп секретарь дікіңдейді. Өстіп жүргенде уақыт өтіп барады. Міне, бауырым, үйленген адам қуанышқа кенеледі деп ойлама, оның да қырсығы бар. Әйткенмен маған қалай да оқу керек. Сен алдымен оқып ал, үйленуге асықпа. Әйтпесе маған ұқсап қаласың. Менде тәжірибемен бірге білім де жетіспей жатқан сияқты,— деді.

Кузьменконың сөзін күле отырып тыңдаған Талғат:

— Сырыңызды бүкпей айтқаныңызға көп рахмет, Петр Петрович. Ал әйел жөніндегі айтқаныңыз маған жұмбақ. Бойдақпын ғой. Ал үйленгендер әйел заты сырын шалдырмайтын қызық жан деседі. Кейде сол жұмбақ сырды білуге құмартасың.

— Оған асықпа, Талғат.

— Сырын ағыта білсең, өнері көп деседі ғой?

— Қой, қайдағыны айтып кеттік. Әйелсіз де милицияның жұмысы жетеді. Ие, айтқандай мына заттарды Просяга апарып берейін, сен күте тұр,— деп Кузьменко орнынан тұрды.

— Неге қайтарасыз?— деді Талғат таңданып.— Бұлар Маринецтікі емес, Сергиенконың заттары ғой.

— Солай-ақ болсын. Бірақ біз Суслякованың бұл заттарды қайдан алғанын білмейміз. Екіншіден, үй иесінің рұқсатынсыз оны алу жарамайды.

Аздан соң өшірілген әріп жайында әңгімелескен екі дос тысқа шықты.

ОН ЕКІНШІ ТАРАУ

Столетов шошқа сарайының астынан казылған көмбенің қақпағын тақылдатып, ақырын дыбыстады.

— Б-а-а-рон! Б-а-а-рон!

Жауап жоқ. Столетов құлағын түріп бір сәт тың-

дап тұрды да қақпақты қолындағы қалақшамен тақылдата бастады. Неге ашпайды ол? «Баронға» әкелген қуанышты хабары бар. Мұндай хабары үшін «Қыли барон» чемодан толған гауһардың немесе алтын сағаттың біреуін сыйлар. Ақша қосуы да ғажап емес. Өйткені, Столетов «Қыли баронды» құрылған тордан құтқарып аман алып қалып отыр. Енді ол бұрынғыдай анау-мынау пұлға арзан сатыла қоймайды.

Осы бір сәт Столетовтың өжеттігі ұстап кетті. Көмбенің қақпағын аяғымен тепкіледі.

— Баро-о-н!» Аш, бұл мен!

— Жап аузыңды, иттің баласы!— деген ызалы үнмен бірге тас қақпақ серпіле ашылды. Үңгірден созылған жүнді жуан қол Столетовтың кеңірдегінен бүріп ұстап, көмбенің тас еденіне қуыршақтай атып ұрды. Столетов бақырып жіберді:

— Ағатай, өлдім!

Көмбенің қақпағын жалма-жан жапқан «Қыли барон» Столетовтың құлақшынын басынан жұлып алып аузын баса қойды:

— Неге айқайлайсың, шошқа!— кеңірдегінен қысып, басын цемент дуалға соғып-соғып жіберді. Столетовтың аузынан қан бұрқ ете қалды.

Столетов біраз уақыт өткеннен кейін есін жиып басын көтерді. Алдында тұрған кісі қызыл аршамен тіссін шұқып, ықыласы түскенде буда-буда ақша тастайтын кәдімгі «Қыли баронға» ұқсамайды. Жер астының жалмауызы секілді. Үсті-басын сояудай қара қылшық жүн басқан әйдік бөле. Білтелі шамның қызыл күрең сәулесінен салпыншақ қылшық жүндері жылт-жылт етеді. Үстіне текенің терісін қаптап қойғандай. «Бұл кәдімгі «Қыли барон ба?»— Жоқ, ұқсамайды оған. Қайдан келген бөле! Бірақ бет-пішіні «Баронға» келеді, соның өзі. Міне саусақтары да айнымайды. Жыбырлап тұр. Бұлтиған кеңірдегі, көтеріңкі жағы, шаш басқан қыртыс аласа маңдайы — бәрі «Баронның» келбеті, қызарып қанталап тұрған көзі де соның көзі.

— Оңбаған сілімтік күшік, неге телміре қалдың? Танымай тұрсың ба?— «Қыли барон» тесік күбінің үстіне отырды. Өз әміршісін даусынан анық таныған Столетов енді ғана тынысы кеңіп, тас шамдалға қисая кетті.

«Қыли барон» тілдескен адамның қимылынан, бет-әлпетінен оның не ойлап, нені тілейтінін шамалап

аңғара алатын. Ол өзін сондықтан да психолог санайтын. Бұзақылық істе сенімді серікті айнымай табатын.

«Қобызшы шал» кейпіне еніп, алғаш осы қалаға келгенде көзі мына Столетовке түсті. Бірнеше күн бойы өзін аңдып жүрді. Бір жолы вагон терезесінен лақтырған чемоданды іліп алып, жүк таситын вагондардың астынан өтіп лезде қарасын көрсетпей жоғалды. «Қыли баронның» өз басы уақ мүлікті ұрлап кәсіп етіп көрмеген. Ол өзін қара күштің атасы санайтын. Түрмеде шахта астында жұмыс істеп жүргенде он адамның жабылып көтере алмайтын шойын дінгекті бір өзі сырғытып тіреу етіп қоя салатын. Рельстен шыққан көмір толы вагонеткаларды домкрат өкелгенше жотасымен көтеріп тіреп тұратын. Осындай қайрат үстінде қылшық жүні селкілдеп, бұлшық еттері ойнап шыға келеді. Түрмедегілер оны «Дикарь» деп атаған. Поволжьеде қарулы банды тобын құрған осындай жалған атпен әрекет жасаса керек. Түрмеде ол осы бүркеншек атымен жүрді, оның шын аты-жөнін ешкім білмейтін.

Өзін епті әрі қара күштің иесі санайтын «Қыли барон» әлсіз, бишара мыртық адамның өзінен үлкен чемоданды домалатып алып бара жатқанын көргенде таңқалды. Ертеңіне соңына түсіп, өкшелеп аңдып жүріп, оңаша сәтте өзінің ризалығын білдірді.

— Кешегі ұрланған чемоданың бос емес пе еді? Онда жарайсың? — деп арқасынан қақты.

Столетов шошып кетті:

— Сен кімсің? Мен ешқандай чемодан ұрлағаным жоқ.

— Қорықпа, ұстап бермеймін. Ұрлаған дүниеңнен бөліс те сұрамаймын. Өзіңнің үйің бар ма? Үйіңе қондырып жүрсең болғаны. Міне, көшеде қар жатыр. Ал менің түнейтін жерім жоқ. Мені мүсәпір, байқұс екен деме, қызмет қылсаң қарыздар қалмаймын!

Жаңа пәтершіні үйіне жіберген күні Столетов ала-бөтен күйініш күйге түсіп, тықыршып ұйықтай алмады. Сол түні қызы мен немересін жақын туыстарына жіберді. Ұзын сапты айбалтасын шарыққа ұстап, кемпірімен ымдап сыбырласып жүрді. Осының бәрін «Қобызшы шал» атанған «Дикарь» сырттан бақылап мұртынан күлді де қойды. Столетов «Дикарьға» өз

бөлмесіне төсек салдырып берген. Түн ортасы ауганда Столетов мысықша басып, орнынан тұрды. Қолында дәу айбалта.

Етпетінен жатқан «Дикарь» басын көтерді.

— Кісі өлтірсең қайыршылықтан құтыламын дейсің бе, сорлы неме?

— Сені бұл үйден тірі шығармаймын. Маған тірі куәнің керегі жоқ,— деп, «Дикарьға» тура ұмтылды.

— Өз басыңды жаратын балтаны біреуге несіне сілтейсің?— деп «Дикарь» балтаның өткір жүзінен ұстап лақтырып жіберді. Столетов балтаның сабы қалай қолынан шығып кеткенін білмей қалды. Жамбастап жатқан адамның мұндай жойқын күшінен қорыққан Столетов керуеттің астына кіріп кетті. «Дикарь» Столетовтың желкесінен бүріп ұстап төсектің астынан суырып алды:

— Алыстан чемодан ұрлап тыраңдағанша үйдегі кісіні өлтіріп мал табайын деген екенсің. Мен қолдаймын. Өзім де жас қанды аңсап жүр едім,— деп Столетовтың кеңірдегінен қысып жіберді. Столетовтың қырылдаған дауысы шықты.

— Ағатай, құлың болайын, қойдым. Тимеймін.

«Дикарь» қолын босатты.

— Анау бөлмеде жатқан кімдер?

Енді ғана есін жиған Столетов ентелей түсіп:

— Қызыл әскер командирінің семьясы көрінеді. Өзі бай қатын. Бөлмеде қызымен екеуі ғана жатыр,— деді.

— Бұл үйге тоқтағанын көрші-қолаң біле ме?

— Бүкір арбакештен басқа тірі жан білмейді. Оның аузы тығындаулы. Бір бөленің ұшығы шыға қалған күнде алдақашан көшіп кеткен демеймін бе? Осы күні босып жүрген жұрт аз ба?

— Жақсы, ниетінді ұқтым. Саған көмектесейін. Ертең түнде келемін. Терезенді іштен тиектеме, әрі менің рұқсатымсыз буулы жүктерді ашушы болма. Түсіндің бе?

— О не дегенің. Алдымен екеуінің көзін жояйықшы, дүние қайда кетеді дейсің.— Столетов жалпақтап асты-үстіне түсті...

Жыл бойы сол жағымпаз мінезінен айнымай келе жатқан Столетов қазір пәлсініп қалған. «Дикарьдің» мүшкіл халін бұл алапес те пайдаланғысы желеді.

«Дикарь» дыбысын шығартпай оның мойнын үзіп алар еді. Бірақ оған жарық дүниеде не боп жатқанын, милиция орнының әрекетін білдіріп тұратын хабаршы керек. Дәл қазір Столетовтың қандай жаңалықпен келгенін іші сезіп отыр. «Галина Ташкенттен шықты» деп айтпақшы. Суслякованың мұнда келуі енді «Дикарь» үшін бәрібір. Бұдан былай оған партизан қызы атанған Галина да, мына мыртық Столетов та серік бола алмайды. Олардың күні біткен. Ал Шыршықтағы әйелді шақыру мақсаты егер ол бұл қалаға келе қалса милиция органы Суслякованың соңына түсіп біраз алаңдай ма дегені еді. Бұл екі-үш күн уақыт алады. Бұл уақыттың ішінде «Дикарь» жер астындағы Талас өзенінің ескі арнасына баратын үңгірді қазып бітіреді. Сай іші қалың тоғай. Егер үңгір арқылы сол сайға жете қалса қанша жерден аңдыса да «Дикарь» қолға түспейді. Столетовты сол үңгірге тірідей көміп кетер еді. Куәсіз жерде жаза жүрмейді.

«Дикарь» өзінің түпкі ойын сездіргісі келмей, ілулі тұрған пенжагінің қалтасынан бума ақшаны алып, Столетовтың алдына тастай салды.

— Кәне, не жаңалығың бар? Айт шапшаң!

Столетов Галина Суслякованың Шыршықтан кеше шыққанын айтқанда Дикарь:

— Солай десеңші! Жер астындағы тынысымды бір кеңіттің ғой!— деп оның екі иығынан қатты сілкіп қуанған нырай білдірді. Шамдал үстіндегі құтыдан алтын белдеулі сигар алып, біреуін Столетовқа ұсынды да, екіншісін өзі тұтатты.

— Бүгін кешке жетуге тиіс қой. Солай ма?

— Я!

— Менен көп сәлем айт... Сонан соң бұл маңға аяғын басушы болмасын. Үй бақылауға алынған дегін. Бұл бір. Екіншіден, қалайда түрмедегі саудагердің көзін жойсын. Ақшаны аямасын. Амалын өзі тапсын. Түсіндің бе?

Столетов құптағандай басын изеді. Көмбенің қақпағын ашып, сыртқа көтеріле бергенде түптегі үңірейген үңгірді көзі шалды. «Бұл неғылған үңгір»— деп қарамақ болып еді, «Дикарь» оны сыртқа дошпа лақтырып жіберді де, көмбенің есігін жауып алды.

Столетовтың тұла бойы түршігіп кетті.

— Әй, сорлы бшара, қайда барасың?— деген кемпірдің даусын естімеді. Басын төмен салып вокзалға қарай беттеді. Кеше ғана көз алдына елестеген шұбар ала тегін мол байлық енді шұбар жыландай суып бара жатқан сияқты.

— Қайда дүнием? Бермеймін, талатпаймын!— Ол өзінің даусынан өзі шошып кетті. Есін жинап, жан жағына қарады. Көшенің қақ ортасында есектің әңгісі өзіне қосылып айқайлап тұр екен.

ОН ҮШІНШІ ТАРАУ

Үшінші тәулікке кетті. Алынсатар Абдоллаходжаев алғаш айтқан сөзінен танбады. «Кездемені магазиннен алғаным рас, ол үшін айыптасандар мен көндім...» деп отырып алды. «Столетовты өңім түгіл, түсімде де көрмедім, игі мұратыма бойы мыртық албастыны көлденең салар жайым жоқ»— деп қарғанып атын берді. Тергеу үстінде осы сөздерін қайталады да отырды, басқа сұраққа жауап қатпады.

Абдоллаходжаевтың ісімен танысып шыққан майор Дайыров алғашқы тергеудің созылып, сөтсіз бас талғанына қиналып отырған Кузьменкоға:

— Меніңше, тергеушіміз алдындағы қылмыстының кім екенін аңғармаған? Сұрақ бір сарынды қойылған. Білсеңіз бұл жәй ұсақ-түйекпен сауда жасайтын саудагер емес. Егер шынын айтса, немесе сіз айтқандай «Қыли баронмен» сыбайластығын мойындаса саудагерлікпен қоса тонаушы да боп шықпақ. Ол қылмысқа қылмыс жалғасатынын біліп отыр. Әйтпесе «Қыли баронды» білмеуі мүмкін емес. Ал Столетовты көрмеуі ықтимал. Қолдағы мәлімет «Қыли баронның» түрмеден қашқан кешегі «Дикарь» екенін аңғартады. Өзіңізге мәлім, фашистердің ол алдын тосып, Совет өкіметіне қарсы банда тобын құрды, бүліншілік істе өзінің іскерлігін танытты. Оны ақымақ деу қиын. Ол Абдоллаходжаевқа бір адамды, Талғатқа екінші адамды хабаршы етіп жіберуі мүмкін. Өйткені саудагер ұстала қалған күнде Талғатқа жіберілген адамды саудагер білмеуі тиіс. Бұл Столетовты сақтап қалудың амалы,— деді. Ол алдында жатқан істі столдың шетіне қойды да:— Абдоллаходжаевты маған әкелуге бұйрық беріңіз. Ал сіз «Дикарьды» ұстаудың жоспарын

жасаңыз. Енді кешіккеніміз жарамайды. Столетовтың үйін бақылауға алуға қосымша адам жіберілсін.

Кузьменко соңғы бұйрығының мәнісін сұрамақ еді. Өйткені Столетовтың үйін сырттан торып, бақылап жүрген адамдар бар. Қосымша топтың керегі не? Майор Дайыровтың «Кете беруіңізге болады» деген шырайын көріп сұрауға батпай шығып кетті.

Аздан соң Абдоллаходжаевты алып келді. Есіктен кіре, ол:

— Ассалаумәләйкум, — деп дауыстады.

«Дикарьдің» пакетпен келген ісін ақтарып оның әр кезде әрқилы түскен суретіне қарап отырған майор Дайыров басын көтерген жоқ. Осы сәт өз ойын қағазға түсіріп алғысы келгендей алдындағы ақ қағазға белгілер қояды. Істі бастан аяқ қарап шығып, оқыс бас көтерді:

— Отырыңыз! — Столдан шеткері тұрған орындықты нұсқады.

Манадан бері дегбірі қашып берекесі кеткен Абдоллаходжаев өз тағдыры шешілгендей қалтырап, жалтақтап келіп отырды. Осы жердің кәрі тұрғыны ретінде майор Дайыровты сырттай білетін. Ол туралы дәмдес саудагерлердің арасында: «Бұл бәленің қолына түспе, пәреге көнбейтін діні қатты адам» деген сөз тараған. «Сізге Ташкенттен әкелген базарлығымыз еді» деп, жылпос бір саудагер алдын орағытып, Дайыровқа таныс біреулер арқылы үйіне екі табақ кептірген мейіз жіберді. Сол саудагерді ертеңіне ұстатып, екі жылға соттатып жіберді. Алыпсатарлар Дайыровты көргенде көше айналып бұғатын.

Абдоллаходжаев ондай үлкен бастық өзіне шақырып жауап алады деп ойламаған. Жас тергеуші сұрақ қойып, айып таққанда: «Е, бала, мені ұстатып айдаққанда мұратыңа жетесің бе? Мен сотты болғанда биіктеп өссең қазір-ақ құрбандығың болайын. Әйтпесе, ақтап құтқар мені. Қарыздар болмаймын. Босатсаң, сол сәтінде жүз мың сомды қолыңа санап берем», — деп оның өзін үгіттеген. Ол бәрін сатуға әрі сатып алуға болады деп есептейтін. Адамды да ақшаға бағалайтын. Енді істің насырға шапқанын байқап отыр. Бірақ әлі келгенше берілмейді, шамасы жеткенше шайқасып қалады. Тек «Қыли барон» уәдесінен тайып, айнып жүрмесе болғаны. Ал, мол кездемемен қолға түскен

қауіпті емес. Қазіргі қиын кезде жұрттың көбі саудамен күнелтеді. Қыстағанда екі-үш жыл береді. Магазиннен алдым дегені айып емес, онда кімнің қандай жұмысы бар?.. Сауда жасап жүрген жерінде ұстаса бір сәрі... Осындай ой үстінде еңсесін көтерген Абдоллаходжаев майор Дайыровқа «білместіктен туған іс шығар бұл» дегендей жүзбен қарады.

Осы кезде Кузьменконы іздеп, байқаусызда бас сұғып қалған Талғат майордың шақыруын естіп, амалсыз кірді. Мұқан Дайырович өз шәкіртіне жарасты қонған милиция формасына және оның мүсінді тұлғасына сүйсініп, қасына шақырды.

Келген адамға бұрылып енді ғана зер салған Абдоллаходжаев:

— Е, бала, бұ-бұ сен бе едің? Е, алла?!— деп, көзі шарасынан шығып, «білмеймін, әрі жүр» дегендей екі қолын ербеңдетіп, орнынан көтеріле шегіншектеді. Орындыққа сүрініп шалқасынан түсті.

Талғат көз қырын бір тастап қарады да, одан кейін саудагердің қимылына назар аударған жоқ. Өзінің Кузьменконы іздеп жүрген себебін білдіргісі келгендей торкөз дәптердің екі бетіне көк сиямен анық жазылған қағазды майордың алдына қойды. Бұл Столетовтың қызы Марияның өтініші екен. Өтініштің басында өзінің майданда жүрген жауынгердің әйелі екенін, ұлымен екеуі оны күтетінін, ол келгеннен кейін бақыты ашылатынын баяндаған. Күйеуі алдында адал жар болатынына ант еткен:

«...Бірақ,— депті одан кейін,— соңғы кездегі әкемнің қылығы мені қатты таңдандырды. Көрген-білгенін айтар бұрынғы папама ұқсамайды. Әрдайым тұйық жүреді, істеген ісінің бәрі жұмбақ. Алғашқы кезде күйеу баласынан хабар ала алмағанына қайғырып жүр ме деп едім. Олай емес тәрізді.

«Папа, сізге не болды?»— десем алақөзімен ата қарап жақтырмайды. Әйтеуір менен қашқақтайды. Бұрын күнделікті тапқанын мамамның үнемдеуімен там-тұмдап әрең жеткізетін едік. Ал Шымкентте тұрғанда маған ай сайын жүздеп ақша жіберіп тұрды. Мұнда келгенде өз көзіме өзім сенбедім. Үйдің іші қымбат мүліктермен жасақталған. Үйде тіпті күміс сервиздер де бар. Бордақылауға екі шошқа қойған.

Шешемнен «Мұншама дүниеге жетерлік ақшаны қайдан алдыңдар» деп сұрап едім: «Әкеңнен сұра!»

деп қолын бір-ақ сілтеді. Ал әкем келген күннің кешінде «Шешеннің жұқпалы ауруы бар, баланы өлтіріп алмайық...» деп, мені қала ішіндегі таныс үйге жіберді.

Жолдас начальник, ол менің өз әкем! Туған әкем туралы жазу маған қандай қиын екенін біліңіз... Көз жасымды төгіп отырып жаздым... Опасыз әке болмаса игі еді... Осыдан қорқам. Онда ертең арсалаңдап келген күйеуіме не деймін. Я, ол екеуміз кемпір мен шалдың тілеуін тілеуші едік...

Жазып отырған адамым әкем екенін ұмытпаңыз, жолдас начальник. Аңдамай адасқан болса, дұрыс жолға салыңыз. Аяңыз оны. Мария».

Алдындағы қағазға көз жүгірте отырып, саудагердің әрбір қимылынан көз алмаған Дайыров:

— Тынышталыңыз!— деп әмір етті. Талғат шығып кеткеннен кейін Абдоллаходжаевпен енді сөйлесетінін аңғартты. Екі қолын тарақтап, жылы шырай білдірді. Саудагер дәмеленіп:

— Е, шырақ, дәм айдады ма, бір жұма болды, осында жатырмын. Адал пұлыммен тапқан дүниеме қарамдық қылады. Ұрланған мүлік деп көзіме түртеді. Пайғамбар жасынан асқан осы шағыма дейін біреудің босағасын аттап, ала жібін алып көрген пенде емеспін. Пайда түсетінін білсем, тиынын беріп арзанға сатып алам. Жасырмаймын. Ал ұрлық деген пәлеңізді таңбаңыз маған,— деді.

Майор Дайыров қабағы түйіліп:

— Мұндай жаста, ұрлықшы деген атақ құлаққа сондай жағымсыз естіледі. Солай емес пе?— деді. Абдоллаходжаев құптағандай иек көтеріп, бірдеңе айтқысы келіп еді. Майор: «асықпаңыз» дегендей саусағын көтеріп белгі берді.— Бұған не айтасыз?

— Жоға, бұйырмасын ұрласам!— Абдоллаходжаев тықыршып кетті.

— Шыдамсыздық үлкен адамға жараспайды, отырыңыз,— деп майор жұмсақ үн қатты.— Істің қалай өріс алғанын есіңізге салайын. Бұған бірсыпыра уақыт болды: өткен жолғы бір базарда сізге жұпыны киінген жас әйел келіп, азын-аулақ мүлкін сатып беруді өтінді. Әрине, сіз оған бұрын да бір қолқабыс тигізген едіңіз. Ол үшін сізге жақсы төлеген. Тіпті сіздің қаншаға сатқаныңызды да сұрамапты. Сатылған мол мүлік осында қоныс аударып келген әскери адамның

қызы мен әйелін өлтіріп алынған еді. Байқадыңыз ба, саудагерлік кәсіптің неге апарып соқтыратынын!

Үрейі кеткен Абдоллаходжаев басын шайқай берді.

— Ойпырай-ә, бұл не сұмдық!

Майор Дайыров сөзін жалғастырды.

— Бұл жолы сол әйел сізге тағы келді, кездеме сатып беруді өтінді. Қолүздік беріп кетті. Әрине, сіз қуана келістіңіз. Бірақ мұнша мол дүниені көргенде көзіңіз тұнып, оны өзіңіз иемденуге ниет жасадыңыз. Тегі, төрт-бес миллион сом аз ақша емес қой! Ал, сіз бүгін жасырып айтпай отырған «Қыли барон» бұл қазынадан айырылып қалмаудың қамын жасады.

— Нема дедіңіз? «Барон» ұсталып қалды ма? — деп Абдоллаходжаев дірілдеп, жан-жағына алақтай берді. Өзі көрген сол бір құбыжық бәле қазір кеп бас салатындай көрінді.

Майор Дайыров саудагерге өз сөзінің қаншалықты әсер еткенін байқап:

— Байқасаңыз, «Қыли барон» өзінің әшкереленбеуін ойластырып өзінің серіктерін өлтіруге тырысты.

— Серігі кім екен?

— Кездеме мол дүние кімде болса, сыбайласы сол кісі еді.

— Ж-о-о-қ, мүмкін емес.

— Оған таңданбаңыз. Қолға түскеннен кейін сізден пайда жоқ екенін білді. Енді олар сізді аңдуға Ташкентке жіберген әйелді қайта шақыртып алды. Ал сіз оның қайда жүргенін жасырасыз.

— Әй, кажәп, әй найсап! — Абдоллаходжаев күбірлей берді. Ол осы бойда «Қыли баронды» бұрын-соңды көрмегенін, тек жүрер алдында маскамен көргенін, түрін танымайтынын айтты.

— Кім арқылы байланыс жасадыңыз?

— Сол әлгі жезөкше қатын-дағы.

— Мынау емес пе? — деп майор Дайыров Сусякованың суретін көрсеткенде:

— Я, тап өзі!

Саудагерді алып кеткеннен кейін, майор Дайыров барлық оперативтік қызметкерлерді өзіне шақырды. Шапшаң «Қыли баронды» ұстау жөнінде мәселе қаралды.

— Бұдан бір жыл бұрын авария кезінде «Дижарь» деген бүркеншек атпен жүрген біреудің қашып кеткені және қашу үшін аварияны әдейілеп өзі жасағаны енді

анықталып отыр. Қылмысты іздеу бөліміндегі адамдардың жинаған материалдарына қарағанда, «Қара маска», «Қыли барон», бір кезде «Қобызшы шал» атанған адамның бәрі бір кісі екені және кейбір белгісіне қарағанда «Дикарьға» ұқсайтыны байқалады.

Ол «Дикарь мен» қалай сыбайлас болып жүр? Бұл бізге жұмбақ, — деді Дайыров. Папирос алып тұтатты да: — Қаныпезер «Дикарь» өзінің сыбайластарына маска киюді үйреткен. Өйтпесе бұл жердің топырағына жат бұл қулықты Столетов қайдан біледі? Бұл «Дикарьдің» Столетовпен де байланысының барлығын білдіреді, — деп Кузьменкоға қарады. — Қазір Столетовтың үйін қоршап тінту жүргізіңіз. Талғат бастаған топ Таластың ескі арнасына барсын. Келістік пе?

Кузьменко ұшып тұрды:

— Құп болады, жолдас майор.

Жиналған жұрт үнсіз тарасты.

Кейде осындай асығыс, қысылшаң шақта тәуір көріп, іш тартатын адамның сені көлденеңнен тоқтатып, қайдағы бос әңгімемен жолыңды бөгейтіні қиын-ақ. Оған «кет» деп те, «кейін» деп те айта алмайсың, дымың құриды.

Кузьменко тапсырманы орындауға шұғыл жүріп кеткен қызметкерлердің соңында осындай себеппен бөгіліп қалған еді. Әйелдер босанатын үйдің дәрігері Кулакова қайта-қайта телефон соғып, әбден мазалағанды. Бетінің секпілі бар, күлегеш, қызғылт сары әйел Петр Петровичті жасы қатар құрбы деп санай ма, әйтеуір алғашқы сөзін әзілден бастайды. «Қалай, Дусяның босанатын күні әлі толған жоқ па? Есебіңізден жаңылысып қалдыңыз ба? Байқаңыз, бөбек басқа біреуге ұқсап кетіп жүрмесін, — деп кейде көптің көзінше әзілдеп Кузьменконы жайсыз жайға қалдыратын. Онысымен қоймай, қасындағы кісіні түрткілеп, оған өзінің айтқанын қостатып қояды.

Мұның бәріне кінәлі Евдокия Кирилловна. Жұмыстан талып, есеңгіреп қайтқан бір күні: «Ойбай, өлтірмесек, жедел жәрдемді шақыр шапшаң» деп, толғақ қысқандай кереуеттің басына асылып, Петр Петровичтің қол-аяғын жерге тигізбей дәрігерге қуғаны бар. Әйелдер босанатын үй қаладан қашық болатын. Атшабар базарының түбіне ентігіп әрең жеткен Кузьменко: «Білесіз бе, менің әйелім босанғалы жатыр, көмектесіңіздер» деп, үйге дәрігер Кулакованы ертіп келген-ді.

Байқаса, бекершілік екен. Толғаққа біраз күн бар көрінеді.

Дәрігер әйелге не дерін білмей, қатты қысылған Кузьменко ол кеткеннен кейін: «Мен оны жұмыстан әдейі ертіп әкелдім. Жалғыз сен емес қой босанатын. Ұялсаң қайтеді» дегенге Евдокия Кирилловна мырс етіп, ерін шығарды: «Жұмыс істесе қайтем, сол үшін ақша алады. Оны неге соншама пәлсіндіресің, қарай көр өзін. Тіпті ұят деп қапсың. Одан да дәрігерге бекер барғаныңа шыдамай отырмын десеңші. Нең кетеді мен үшін бір жүгірсең. Бұл толғақ емес қысатын» деп қарқылдап күлгені бар.

Сонда Кулакова ащы әзіл айтып, күліп кеткен. Енді қазір ол: «Қызды тәуір көресіз бе, әлде ұл болғанын қалайсыз ба?» деп, осы асығыс сәтте шындықты айтпай әбден қинағаны. Тіпті сүйінші сұрап орыста жоқ мінез көрсетті.

— Ұл болса да, қыз болса да айтыңызшы!— деп асығыстығын білдіргенде:

— Мына сөзіңізді Дуся естімесін! Төбеңізге шай қайнатар,— деп, сықылықтап күліп алды да, әлден соң:— Жарайды қинамайын сізді. Дүниеге екі жұмырығын түйіп, айқайлап келген нәрестеге біз де қуаныштымыз. Ұлыңызбен құттықтаймын!— деді.

— Ұл ма? Ұл? Солдат!— деп Петр Петрович қуанғаннан трубканы тастап, әлдеқашан кеткен қызметкерлердің соңынан жүгіре жөнелді. Қуанышы қойнына сыймай барады. Бар әлем ұлмен — жас нәрестемен құттықтағандай көрінеді.

Кузьменко қақпаны ашып, қораға келгенде жоқтау айтып, зарлаған әйелдің даусын естіді. Үйді тінтуге кеткен қызметкерлердің үшеуі де не істерін білмей дағдарып тұр. Кузьменко қуанышын ұмытып кетті.

— Не боп қалды? Неге тұрсыңдар? Столетов қайда?— деп шеткері тұрған сержанттан сұрады.

— Не болғанын өзіміз де білмейміз, лейтенант жолдас. Әйтеуір орнынан тұрмайды. Серейіп жатыр. Тұрғызайыншы деп жағасынан әрі-бері тартып едім, қозғалмайды.

Лейтенант Кузьменко төргі бөлмеге кіріп, Столетовтың басын көтерді. Көзі шарасынан шығып, тісі ақсып өліп жатыр.

Кузьменко істің мән-жәйін сұрастырып білді. Оперативтік қызметкерлер топталып қораға кіргенде,

шошқа күркесінен шыққан Столетов қатты шыңғырып, үйге қарай тұра жүгіріпті. Милиционерлердің бірі жөн сұрап, тоқтатайын деген екен, оған қарамапты. Үйге кіре құласа керек. Қасақана құлап жатыр ма деп тұрғызбақшы да болыпты. Тыпырлап, қиналып, жан тапсырып жатқанын сезіп, кейін шегініпті.

Кузьменко бұл жазатайым оқиға жайында майор Дайыровқа шапшаң хабарлады. Тегі майор Дайыров шалағай жасалған ағат іске ренжіді ме, Кузьменко сұрланып, трубканы тастай салды. Кең қора ішінде әуестене қарап тұрған торсық бет, қысық көз сержантқа:

— Әй, сүмірейіп неге тұрсың? Есік алдынан кетпе деп айтқаным қайда? Тұр, анау жерде!— деп зекін қалды. Ол лейтенант Кузьменкоға:

— У іш деген мен бе екен оған. Маған айғайлағаны несі?— деп, міңгірлеп сөйлеп, қикарлана бұрылып кетті.

Қысық көз сержантқа ашумен қадалған Кузьменко аздан соң сарайға бұрылды. Шошқа күркешігі Талас өзенінің ескі арнасына тақап салынған екен. Ескі арна ит мұрыны өтпейтін тікенекті тоғай. Жұрт аузында бұл жер «Қара мысықтың» ұясы саналатын. Ордалы жылдан мекені бар деп те аңыз ететін. Осы сайдың ар жағы терең қуысты жылға болып кетеді де, өзенге тіреледі. Үй дөңестің үстіне салынған екен. Осы жерден қаладан қайтқан не бара жатқан адамды анық көруге болады. Тегі, «Дикарь» осы маңнан өткен көліктерді, жолаушыларды, милиция қызметкерлерінің жүргенін байқағаннан кейін терең қапасқа тығылған тәрізді.

Қазір ол қай жерде жасырынып жатуы мүмкін?

Кузьменко төңірекке көз жүгіртті. Шошқа күркешігіне кірді. Жемге дәндеген қос мегежін өз денесін көтере алмай, алдыңғы екі аяғымен әрең жер тіреп қорс-қорс етеді. Еденге тақтай төселген. Еденнің басқа бөлегі цементтелген, үсті таза.

Кузьменко әр плитканың жігін қарап шықты. Жер астына кіретін есік байқалмайды. Шошқа жатқан тақтайдың шетін сырғытып, дөңгелек шығыршыққа Столетовтың қалтасынан алған имек темірмен тартып көріп еді, былқ етпейді. Сүйменнің үшкір ұшына да бой бермеді.

— Не істеу керек?— Кузьменко қысық көз сержант-

ты шақырып алып әмір етті: — Осы жерде қозғалмай тұр. Тірі жан шықпасын, ұқтың ба?

— Құп болады, жолдас лейтенант!

Кузьменко ну тоғайға қарай, Талас өзенінің ескі арнасына жүгірді. Әлден уақытта қалың бұта арасында бүкшендеп жүгіріп бара жатқан бірдемені көрді. Үсті-басы қылшық жүн, жүгіргенде желп-желп етеді. Тоғай ішіне милиция постары қойылған еді. Кузьменко бар даусымен айқайлады:

— Итті қосыңдар! Милиция старшинасы иттің қарғы бауын ағытты. Өкпе тұстан қосылған көк жал төбет тура ұмтылып қашқының ту желкесінен жабысты. «Дикарь» көк жал төбетті сілімтік күшіктей желкесінен жұлып алып лақтырып жіберді. «Дикарьдің» саусағы батып кетті ме, азулы төбет байбалам салып, айнала осқақтап үріп жуымайды.

Қалың тоғай ішіне бой жасырып кіре бергенде тосын шыққан қатты дауыстан «Дикарь» пистолет көзеп жалт қарады. Сол кезде ту сыртынан алты адам келіп жармасты. Тас қармағандай алтауы да серпіліп шыға келді. Сол сәтте Талғат білектің тұсын көздеп тағы атты. «Дикарь» сусып түсіп бара жатқан нағанын сол қолымен іліп ала бергенде қуғыншылар жан-жағынан қамалап жабылды. «Дикарь» атып үлгерді. Кузьменко самайының астын темір қарып өткендей болды. Жарасын елемеді. «Дикарьдің» мойнына темір тұғыр салып жатты. «Дикарь» өзін қоршаған көп адамға тесе қарап, құлап бара жатты.

Ол ұртында уы бар шыныны тістеп қалған еді.

ҚАСТАНДЫҚ

БІРІНШІ ТАРАУ

Қаудырлақ көнетоз плащ киген, шүңірек көз, жи-рен сақал, арық адам қылмысты іздеу бөлімінің басты-ғына келді. Есікті ашып, босағада бір сәт тұрды. Қа-бырғаға тақау қойылған стол басында біреу шұқшия қағаз жазып отыр. Бұл майор Кузьменко екенін сары сақал айнымай таныды. Ақ көйлекке зерлі қара гал-стук таққан. Ол кірген кісіні өз қызметкері деп білді ме, зейін қоймады. Сары сақал Кузьменконың назарын өзіне аудару үшін ақырын ғана жөтелді. Кузьменко басын шұғыл көтеріп, босағада состиып тұрған адамға қадала қарады. Сары сақал күйбіжіктеп, жасықтау үн қатты.

— Жолдас начальник... Мен... мен сізге келіп едім... Мен бір бақытсыз жанмын...

— Отырыңыз!— деп Кузьменко орындық ұсын-ды.— Не боп қалды?

Сары сақал күс басқан жалғыз қолымен тер сіңген кепкасын мыжғылап, булығып сөйлей алмай, көз жа-сын төгіп-төгіп жіберді. Кезерген еріндері жуыспай дір-дір етеді. Бірдеме айтайын десе қояншық ұстаған кісідей аузы көпіріп, көзі аларып қалшылдап кетеді. Аздан соң:

— Мен... мен... начальник жолдас, сізге келіп едім,— деп шұбатылған сілекейін сүртті.— Осының бәрі контузияның әсері. Өткен соғыс талай қыршынды қор қып кетті ғой. Мынау соның табы. Күйзелгенде осылай аздап беймаза ететіні бар,— деді де. сөзімді

тыңдап отыр ма, жоқ па дегендей Кузьменкоға абайлап қарады.

— Кел, танысайық. Аты-жөніңіз кім? Петрушкин, Андрей Алексеевич дейсіз бе? Жақсы. Әдетте ересек кісінің ұстамды болғаны жөн. Өзіңізді қинағанмен іс бітпейді.— Кузьменко стаканға су құйып оның алдына қойды.— Иә, Андрей Алексеевич, айта беріңіз. Сізді тыңдап отырмын.

Петрушкин қолы қалтырап суды әрең жұтты да, күрсініп демін басты.

— Сізге әдейі келдім, начальник жолдас... Мен бақытсыз сорлымын. Табан астында қу құдай кәріпшілікке душар етті. Қатынымды іздеп жүрмін. Көз алдымда ғайып болды.

— Қатынымды дейсіз бе? Жоғалғаны қалай?

Петрушкин майордың күдіктенгенін байқаған секілді.

— Құдайдың құдыреті, бұл жұрт мені мәжнүн санайды, әйтеуір сенгісі келмейді.— Кембағалдығым ба, әлде бас терім келіспей ме, болмаса есінен ауысқан әумесер дей ме, қайда барсам да сөзім өтпейді.

— Сіз кім туралы айтып отырсыз?

— Аудандық бөлімшеде қайыс қара, шақша көз лейтенанттарың бар екен ғой. Жаңылмасам, Байкин деді ғой деймін. Бәлкім, фамилиясын бұрмалаған шығар. Біз сияқтыларға кім дұрыс жөнін айта береді дейсіз.

— Аудандық бөлімшеде қашан болдыңыз?

— Мен онда жиі барып тұрамын. Кеше де болдым,— деді Петрушкин екі иығын көтере кең тыныс алып.— Осы күні жұрт қиын. Момын жанды жәбірлеуге жаны құмар-ақ. Әйтпесе, жөн сөзін айтып көмектеспей ме?— Петрушкин қатты сұрланып:— Айласыз, әлсіз шығармын, әйткенмен азамат емеспін бе? Неге бүйтіп қорлайды. Әлде құбас, жоқтаушысы жоқ дей ме екен! Менің де кеудемде жаным бар. Елдің сайқымазағына көне алмаймын. Төменгілер сөзімді тыңдамаса, тура жоғары бастықтың өзіне барам.

Ашу үстінде Петрушкиннің соқпа ауруы ұстап, тағы күйзеліп қалар ма екен деп еді, өйтпеді. Үні қатқыл, айқын. Мүләйім, былжыр емес.

— Мұңыңызды шақпай жатып, дау айтқаныңызға таңым бар, Андрей Алексеевич. Шағымыңызды айта беріңіз — тыңдап отырмын!

Кузьменконың сезіктенгенін аңғарғандай Петрушкин лезде құбыла қалды. Тағы жылап-сықтай бастады. Сөзін ұғу қиын. Әйелінің атын атаса, боздап қоя береді. Мұңын жеткізе алмай қиналды. Әлгінде ғана айбар көрсеткен Петрушкинге ұқсамайды. Петрушкиннің ұзақ әңгімесінен оның ұққаны мынау болды: Петрушкиннің әйелі екі кештің арасында ың-дыңсыз ғайып боп кеткен. Алғаш Петрушкин мән бермейді. Күн өтеді, іздей бастайды. Таныс үйлерден сұрау салады. «Көрдік, білдік» деген жан кезікпейді. Көңіліне қорқыныш алып, аудандық милиция бөлімшесіне барады. Ондағылар: «Таныстарыңда қыдырып жүрген шығар, әбігерленбе» — деп қайтарып жібереді. Арада тағы бір-неше күн өтеді. Петрушкин аудандық бөлімшеге тағы келеді. Соңғы жолы барғанында адресін жазып алыпты.

Майор Кузьменко бір сәт ой үстінде отырды. Майордың жылы шырайын байқады ма, Петрушкин ашыла сөйледі:

— Шіркін, әйелдің еркелеткен назына не жетсін. Шаршап-шалдығып келгенде балаша қуанып, қарсы алушы еді. Кемтарлығымды елетпей, жұртқа бүтін ғып көрсететін. Қызғанышым да, қызығарым да сол Матрена Онуфриевна еді. Енді кімге керекпін мен? Қалған тіршілік ит үйшігінің жанында өткені ме? Тым құрыса, алдыма алып алданыш етер балам да жоқ! — Петрушкин бұрыла беріп, көзінің жасын сығып алды.

Бөлме ішін бір сәт тыныштық басты. Кузьменко үндемей тыңдап отыр. Петрушкин өзіне қадалған көзден жүзін тайдырып:

— Көмегін аямас, жан ашыр жоқтаушы болар деп өзіңізге келдім. Шет қақпаңыз. Өтінішім осы,— деді.

Реңі тайған, кембағал мосқал жалқы адамның жардай сүйеніші, әрине, үйіндегі жары болмақ. Петрушкиннің күйін осылай түсінген Кузьменко оның жылап-сықтағанын сөге қоймады. «Казбек» папиросын алдына қойып:

— Темекі тартыңыз! Қандай папиросты қалайсыз? Мен «Казбек» папиросына дағдыланып кеттім,— деді.

— Қымбат затты ауыз талғамайды, ақша таңдайды ғой. Тартқан соң, құтылы папиросқа не жетсін! Жас кезімізде таршылықтың зардабын көп тарттық та, жылтыр затқа әусстенбей өстік. Болса махорка, бұл жоқта жылқының қиын орап тартып жүрдік. Махор-

каның ащы түтініне үйреніп кеткендіктен бе, құтылы темекінің дәмін ажырата алмаймын,— деп Петрушкин қалтасынан махоркасын алып, срай бастады.

Кузьменко асықпай отырып, Петрушкинді сөзге тартып, болған оқиғаны ұқпақ еді. Сол мақсатына жеткен тәрізді. Петрушкин орындыққа жотасын тіреп, шалқалап отырып, жайбарақат әңгімеге кірісті:

— Кісі бірдемеге әдеттенсе, оны тастауы қиын екен. Менің кемпірім, байқұс, сүйексіз тамақ жасамайтын. Қуырдақ қуырса да омыртқа, қабырға секілді бірдемелерді майдалап шауып, етке қоса салатын. Тісіміз сүйекке тимесе, тамақ ішкен құрлы болмайтынбыз. Мен ет комбинатында ит үйретушімін ғой. Итер сүйекке таласып, ырылдап жұлқыласып жатқанда менің де тісім сыздап кетеді. Кісі сүйекті де сағынады екен. Осындайда кемпір байғұс еске түседі.

— Неге кемпір дейсіз? Сізден көрі ме?

— Жоқ-а, менен үш-төрт жас қана үлкендігі бар болатын. Өзін қыздай алғаным жоқ. Соғыстан кейінгі қиын жылдарды өзіңіз білесіз ғой. Госпитальдан әбден жүдеп шықтым. Жас кезімдегі ұстама ауру қайта қозды. Өзім болсам кембағалмын. Менде қатын таңдарлық қай құдырет бар? Сүйретіліп жүріп, осының дайын төсегіне біртіндеп кіре бастадым. Алғаш «кемпір» деп жүріп, соған аузым үйреніп кетіпті.

— Қазір сол Матрена Онуфриевнаның үйінде тұрасыз ба?

— Ол үйден көшкенбіз. Былтыр жаңа үй салып алдық. Матрена байғұстың ескі тамын бұзуға көзім қимады, оны кілет жасадық. Үйге шыбын-шіркей үймелемесін деп, жазда тамақты сонда ішеміз.

Майор Кузьменко папиросын күл салғышқа мыжғылап ешірді де:

— Еркек деген қыжыр халық. Оның адам сүймейтін қылығы аз емес. Болымсыз нәрсеге тулап, бұлданынымыз бар. Жалпы семья арасында кіргілжің болмай тұрмайды. Солай емес пе? Бәлкім, Матрена Онуфриевнаны ренжітіп алған шығарсыз?

Петрушкин майорға таңдана қарады:

— Мен Матренаны тілдеймін бе? Құдай сақтасын, атай көрмеңіз. Бұлай дегеніңізге әуелі ренжір едім. Бірақ сіз біздің қалай тұрғанымызды білмейсіз ғой.— Ол еңменінен өткен салқын көзден жүзін тайдыра беріп, ауыр күрсінді:— Сіз маған қарағанда жассыз. Осы

күнгінің жастары кәріпке ұшыраған кәрінің жанын ұға бермейді. Серіксіз, баласыз кәрі тірлік тиянағы жоқ тайғақ неме екен. Өзіңіз ойлаңызшы, сол кемпірді не бетіммен ренжітемін. Оны жәбірлегенше мүрдем кетсем қайтеді!—Ол қабағы түсіп төмен қарады. Көз шарасы жасқа толып, екі-үш тамшысы ытқып шығып сақалына тамды.

Кузьменко еркектің жылағанын жек көруші еді. Қандай қасірет кешсе де еркек мойымауға тиіс деп ұғатын. Ол әңгімені одан әрі созбады. Петрушкин кеткеннен кейін аудандық милиция бөлімшесіне телефон соғып, оның арызын алдырды.

ЕКІНШІ ТАРАУ

Арыз тор көз дәптердің парағына ірі әріппен жазылған екен. Көмескі түскен әріптер қою сиямен түзетілген. Түзетілген әріптер майдалау, арыз иесінің қолына ұқсамайды. Милицияға берместен бұрын біреу қарап, мұқият тексерген секілді. «Кемпірден басқа тілдесетін жан ашыр кісім жоқ» деген сияқты еді. Мынау сырлас, ниеттес кісінің қолы сияқты...

Кузьменко арызды әрі-бері парақтап, басынан бастап қайта оқи бастады. Арызда былай деп жазылыпты:

«Л. аудандық екінші милиция бөлімшесінің бастығына!
Уфа көшесінің № 3 үйінде тұрушы А. А. Петрушкиннен»

А Р Ы З

«Жолдас начальник, мосқал жасымда мен үлкен бақытсыздыққа ұшырадым. Бақытсыздық демей не дейін. Он жыл отасқан зайыбымнан көзбе-көз айрылдым. Әңгіме былай болған еді: Пасха алдындағы жексенбіде әйелім қоярда қоймай базарға сүйреді. Зауқым соқпаса да, маған костюмдік мата алам деген соң еріксіз ырқына көндім. Құдайдың өзі сездірді ме, кезегем кейін кетті: «Бармасақ қайтеді, онан да бір жартылық алып, үйде демалып отырайық» деп өтіндім. «Мені сәндегеннен жасармаймын!» деп қырсықтанып

бақтым. Өзінің бет алған жағынан қайтпайтын әдеті бар еді. Қырсығып көнбеді. «Осы байқұсты ашуландырып қайтемін, менің қамымды жасап жүр ғой» — деп ақыры ырқына көндім. Бір құдай азабына, не ажалына басты ма, жайма базарға түстік. Базар ығы-жығы. Ескі-құсқымен сауда жасаушылар көп. Жаңа зат аз. Көздеген затымызды ала алмадық. Матасы кезіксе пұлымыз жетпей, пұлымызға сай келгенде матасы ұнамай әбден әурелендік. Матрена айтқанынан қайтпайды дедім ғой. Күнәкар болсам бір құдай өзі кешірсін. Дел-сал боп шаршағанымызға қарамай, қала дүкендерін араладық. Күн кешкіріп қалған еді. Комиссионка магазинінің алдында жұқа өңді әдемі келіншек тап болды. Шашын дөңгелетіп, желкесін қырғызып, балаша алдырыпты. Өзі тілді неме екен. Біздің аңқау қатынды әп-сәтте үйіріп әкетті. Әйелдердің оңай тіл табыса қалатын әдеті емес пе? Әрнемені бір шатып магазин алдында тұрып алды. Сөздері таусылатын емес. «Кетейік!» деп тықыршып қасына барғанымда, Матрена: «Ей, саған не болған, кішкене қоя тұршы!» деді де, менен құтылғысы келді ме: «Үйге бара бер. Сен балпаңдап жеткенше мен де келем. Ерте барсаң кастрюльді плитканың үстіне қоя сал», деп құлағыма сыбырлады: «Өзіңе әдемі костюм әкелем, алаңдамай жүре бер!»

Мен байқұста қарсыласуға дәрмен жоқ қой. Сүйретіліп үйге қарай кеттім. Келісімен ыдыс-аяқтарды жуып, пельмен қайнаттым. Матренаны күтіп әрі отырдым, бері отырдым. Қас қарайып, ымырт жабылды. Есік алдына қайта-қайта шығып қараймын. Келмеді. Әлгі сөйлескен әйелдің адресін сұрап алмаған екенмін-ау деген ойға келдім. Иесіз үйде дөңбекшіп, таңды көзіммен атырдым. Матрена ертеңіне, оның арғы күні де келмеді. Сөйтіп ол көз алдымда ғайып болды...

Бұдан кейін жүз таныс адамдардан сұрастырғанын, бүкіл қаланы шарлаған хикаясын жазыпты. Арыз соңына: «Қалалық ет комбинатының күзет итін үйретуші А. Петрушкин» деп қол қойған.

Майор Кузьменко арыз үстінде бір сәт ойға кетті. Әдетте өз өмірін баласыз өткізген кәрі әйел күйікшіл, мұңдар болмақ. Әрі кілт етпе кінәмшіл келеді. Әрине, жазды асып ақыл тоқтатқан Матрена Онуфриевнаның мұндай шайпау мінезі болмас. Әйткенмен оған тырнақтап жиған дүниесі, мүлкі, үйі бәрінен де қымбат болса

керек еді. Ол қандай жағдайда болмасын, үйін иесіз тастап кете алмайды. Тіпті күйеуімен ажырасқысы келгеннің өзінде де тиесі мүлкін сұрап бір келуге тиіс. Ал ол бар дүниесінен безіп кеткен. Оның мұндай жағдайға баруының себебі қалай?

Кузьменко өз сұрағына өзі жауап іздеп көрді. Бірақ ойын тиянақтай алмады. Өз долбары өзіне қайшы келеді. Бақытсыздыққа ұшырап қалды ма дейін десе, қалада ондай оқиға тіркелмеген. Басқа қалаға кете қоюының жөні жоқ сияқты. Петрушкиннің айтуынша Матрена Онуфриевнаның жан ашыр жақыны жоқ.

Майор Кузьменко алдында жатқан арызды тағы бір шолып өтті де, тергеушіні өзіне шақырды. Капитан Карпов шабандау жігіт болатын. Әдетінше балпаңдай басып майордың қасына келді.

— Отырыңыз, Григорий Матвеевич. Біз өткен жолы ісіміз сәтті өтті, кездейсоқ оқиға болған жоқ деп бар жерге жар салдық. Ал шаңқай түсте бақандай бір адам жоқ болып кеткен. Қайда жүр? Ешқайсымыз білмейміз. «Кісім жоғалды, арызымды тыңдамады!» деп Петрушкин зар қағып ол жүр.

Майор Кузьменко Петрушкинмен арадағы жайды айтып түсіндіргенде, капитан Карпов абыржи қоймады:

— Жай. Петрушкиннің өзі беймазалық жасап жүргені ғой. Әйтпесе шаңқай түсте кісі жоғалушы ма еді?

— Сонда ақырын күт дейсің бе?

Капитан Карпов күмілжіп қалды.

— Мен олай дегенім жоқ.

— Егде адамның мұндай саяхаты, Григорий Матвеевич, әрдайым тоймен біте бермейді. Меніңше, бізге мәлімсіз, көмескі жай бар секілді. Арнайы іс қозғаған жөн. Алдымен барлық милиция бөлімшелеріне телефон соғып ал. Әркім өз участогын мұқият тексерсін. Үй кітабына тіркелмеген келім-кетім кісілерді анықтасын,— деді де Петрушкиннің арызын сейфке салды.— Ол жаққа өзім барып қайтам.

— Құп болады!— деді де ол Кузьменконың шыдамсыздығына іштей таңданып кетті.

Майор Кузьменко көп бөгелмеді. Карпов кеткеннен кейін іле-шала аудандық милиция бөлімшесіне аттанды.

Кіре берісте телефон түбінде калғып отырған кезекші кіші лейтенант ұшып тұрып, майордың қойған

сұрағына мүдірмей жауап қатты. Бастықтардан ешкім жоқ екен. Аудандық партия комитетінің бюросына кетіпті. Кузьменко демалыс бөлмесіне бұрылып есікті ашқанда, түкпірде диван үстінде отырған біреуді көрді. Беті газетпен бүркелген. Сырт тұлғасы таныс.

— Бұл кім? — деп дауыстады да: — Ә-ә, Майлыбаевпысың? Амансың ба, Талғат. Мына отырысыңнан өзінді тану қиын. Көзілдірік салғанда кәдімгі ғұламаға ұқсап қалады екенсің? Кәне, не оқып отырсың?

Кузьменкоға амандасып, орнынан атып тұрған Майлыбаев:

— Жәй, әншейін, майор жолдас. Қызмет алдында көз жүгіртіп шығайын деп едім, — деп көзілдірігін алып төс қалтасына салды.

— Газетте не жаңалық бар екен?

— Махаббат жайында әңгіме қозғапты.

— Махаббат дейсің бе? Алдымен ойда жоқта жоғалып кеткен мына кісіні табайық, — деп Петрушкин жайын әңгімелеп шықты. — Елудегі естияр адамның із-түзсіз ғайып боп кеткені маған ұнамайды. Менің бұл қылығым кейбіреуге ұшқалақ көрінетін шығар. Бірақ мен бұл істі елеусіз қалдыра алмаймын.

— Сіз Петрушкиннің айтқан сөзіне сенесіз бе?

— Сенбеуге дәлелім жоқ.

Майлыбаев үндемеді. Оқиға оған жұмбақ та, қызық та көрінді. Істің анығына жетпей бастығы алдында кесімді пікір айтуды ыңғайсыз көрді.

ҮШІНШІ ТАРАУ

Темір жол мен тас жолдың түйіскен жерінде жолаушы поезының өтуін күтіп ұзақ тұрған машина кима жолдан өткенде қалың ағаш арасынан жыпырлаған жұмысшы поселкесі көрінді. Үйлер түзу көшенің бойымен біркелкі салынған. Өңшең ақ шатырлы қызыл үйлер.

Кузьменко мен Майлыбаев қалың поселкенің ішінен Петрушкиннің үйін іздеді.

Петрушкин үйінде жоқ болып шықты. Қабырғасын көтеріп биіктеп салған ұзынша көк шатырлы үй қойма тәрізді. Төңірегін тақтаймен саңлаусыз қоршап тастапты. Қоршаған тақтайын да көк сырмен сырлаған. Жат кісінің ісін сезді ме, танадай көкжал төбет шын-

жырын жүлқып, арсылдап үріп, қақпаның үстіне секіреді. Алдыңғы аяғымен қабырғаға асыла қалады. Шынжырдан босанса сыртқа атып шығатын түрі бар. Кісінің айбатынан сескенетін емес. Табаны табақтай, нағыз қасқыр төбет. Аяғы талғанда қайта секіріп, дарбаза астындағы саңлауға тұмсығын тығып, қылыштай азу тісін ақситады. Көзі қанталап, от боп жанып тұр.

Қақпа алдында екі адамның тұрғанын көрген жас әйел көшені қиып оларға қарсы жүрді. Шамасы ол Петрушкинге араласып тұратын кісі секілді. Көрші үйлердің итерін шулатып беймазалық жасаған төбетке зекіп, тебініп қалды:

— Кет әрмен, үніңді өшір, оңбаған! Кісі көрмегендей мұнысы несі екен?—Көкжал төбет әйелге иесіндей бой ұсынып, аспанға бір үріп, қыңсылап, қора түкпіріне кетті.

Әйел жас. Отызға жетпеген. Дене тұлғасы тіп-тік, әдемі. Тек бет пішіні ажарсыздау, көздері қыли біткен. Ол ара-кідік бөксесін бүлкілдетіп, Кузьменкоға қырындау тұрды. Қырынан қарағанда кескіні сұлу секілді. Көзінің қитарлығы байқалмайды. Майор Кузьменко әйелдің дәмелендіріп, құбылып тұрғанын байқамаған кісідей:

— Төңір алғыр, өршеленіп, өшігіп тұр еді. Сізді таныды білем. Үні өше қалды,— деді де, қақпаға қарай иек тастады.— Үй иесін де жақсы білетін шығарсыз.

— Сіздің сұрағыңызды ұға алмадым. Көршілік жағын сұрап тұрсыз ба, әлде әйелге деген ықыласың ба?

— Өзі жарымжан адам, жасы да келген, әйелді еліктіре қоятын қайбір қауқар бар дейсің?

— Тапқан екенсіз, кәріпті!— деп әйел сықылықтап күлді.— Өңмендеп кіріскенде сауыңызға дес бермейді. Қазір байқұс кемпірін жоғалтып, сағы сынып жүр. Қанша жек көргенімен бір төсекте жатып үйреніп қалған қатыны емес пе?

— Петрушкин әйелін ұнатпаушы ма еді?

— Құдай-ай, басқаның қатынына барғанда оны «сүйдім, күйдім» деп өліп-өшеді де, өзінің әйелін жатып жамандайтын еркектің әдеті емес пе? Кейін алдыартына қарамай үйіне қарай безеді. Бұл да сондай сұмпайының бірі.

Майор Кузьменко әңгімелесе келе әйелдің аты-же-

нін білді. Аты — Глафира, фамилиясы Данишевская. Әкесінің атын айтпады.

— Әкемнің атын қосақтап айтатындай жасқа жеткенім жоқ. Қартайғанымды мойындағанда өзім барып айтамын.— Ол оң қолымен мықынын таянып: — Шолақты іздесеңдер, ол жұмыста, ит үйшігінің қасында отыр. Ал мен керек болсам — үйім мынау, кіріңіздер! Барымды аямаймын, жоқты сұрамайсыздар.

— Матрена Онуфриевна хабарсыз кеткелі бұл үйде болдыңыз ба?

— Жоқ, өзі жөн біліп шақырмаса, еркек үстіне қалай кірем. Осы күні көрші-қолаң деген қиын, ауыздарына сөз тұрмайды, өсектеп ала жөнеледі.— Глафира әлде не есіне түскендей Кузьменкоға шұқшия қарады: — Сендер, өздерің кімсіңдер? Қайдан жүрсіңдер?

Кузьменко күллігін көрсетті.

Глафира басын ұстап:

— Милиция! Құдай-ау, мен не көкіп тұрмын?— деді де байсалды үнмен: — Менің жаңағы сөзімді шын көріп жүрмеңдер. Тегін жатқан мал жоқ...

Глафира Петрушкиннің үйімен бір кезде қатты араласып тұрған екен. Алғаш Матрена қызғаншақтық көрсетіпті. Кейін Глафираның зілсіз, ашық мінезін білгеннен соң, онысын қойыпты. Әуелі пасха алдындағы демалыста бәрі жайма базарға бірге барған. Күні бойы жайманы бірге аралайды. Онан соң Петрушкиндер қала дүкендеріне түседі. Одан әрі не болғанын Данишевская білмейді. Глафираның өз басы кемпірдің зым-зия жоқ боп кеткенінен шошынады. Жас күйеуін уысынан шығармай сақ ұстайтын әйел бұлай ұзақ жүрмеуі керек еді дейді. Матрена хабарсыз кеткелі Петрушкин күрт кеткен. Глафирамен қалжыңын да қойыпты.

— Қанша сыланғанмен еркекке елу жас аз емес қой. Ошағын жылытып, түтінін түтетіп отырған таянышынан айрылу оңай ма оған. Өзі де пәңгі боп кетті білем. Тіл қатсаң, құлағы қалқып, меңіреу кісідей мелшиіп тұрады. Ол байқұстың шағымын да елемейтін көрінеді. Арызданып барса милициядағылар өзін мазақтап қуып шығыпты. Тірегі жоқтың күні осы да!— Глафира өзінен-өзі долданып барып тоқтады.

Майлыбаев таңданған пішінмен:

— Петрушкинді қуып шығыпты дейсіз бе? Оны сізге кім айтты?— деді де, майорға қарап: — Байқа-

дыңыз ба, бұлар істің байыбына бармай, бүкіл милицияны қаралайды, — деді.

— Жігітім, сіз жассыз. Бойыңа қатаңдық әлі дарымаған шығар. Олармен істес болғаным бар.

— Егер сіз милициямен бұрын таныс болсаңыз, сыр сақтауды білетін шығарсыз, — деді Кузьменко. — Біздің бұл үйге келгеніміз жайында жан адамға айтушы болмаңыз. Келістік пе?

Көшенің екінші бетінде қалқада тұрған машинаға келіп отырғанда, Талғат:

— Петрушкиннің қарап жүрмей, милицияны жамандауын қарашы. Ол өз мұңын шаққан болып, бүкіл жершілерін бөлімшедегі қызметкерлерге қарсы қойған. Бұған қалай қарайсыз? — деді.

— Петрушкинді кінәлау қиянат. Жардай сүйенішінен айрылған адам не демейді. Осының бәрі Байкиннің парықсыздығынан туған әңгіме ғой, — деді Кузьменко.

Майлыбаев бұл поселкеге учаске милиционері болып жақында тағайындалған еді. Үйлерді түгел араламаған. Адамдары да таныс емес. Петрушкиннің кім екенін де білмейді.

Машина ет комбинатына тақағанда:

— Сенің орныңа уақытша Байкинді тағайындасақ қайтеді? Сен бұған қалай қарайсың? — деді Кузьменко.

— Менің өз орнымда болғаным істің тезірек шешілуіне көмектеспей ме?

— Қайта іс қиындап кететін сияқты. — Кузьменко сәл отырып, оқыс сұрақ қойды: — Сен қалай ойлайсың, кемпір қайда кетуі мүмкін? Адасты деудің жөні жоқ. Қаланың кәрі тұрғыны.

— Тымырсық әйел күйеуіне өз қадірін білдіргісі келген шығар.

— Сонда жан-жаққа сұрау салып іздеу керек пе?

— Қылмыс жасаған жоқ, іздеп қайтеміз?

— Басқармаға барған соң тағы ақылдасып көрелік.

* * *

Комбинат ауласы далиып жатыр. Кең. Қасап жасап жатқан цех жақтан қан-жынның иісі келіп, мұрныңды жарады. Түкпірде, ауланың шеткі бұрышында үйілген тақтай үстінде екі тізесін құшақтап біреу отыр.

Майор Кузьменко Петрушкиннің қарасын алыстан танып, Талғатты тоқтата берді.

— Талғат, сен осында қал. Жалпы сені Петрушкиннің білмегені жөн. Өз ойымды кейін айтам.

Кузьменко ауланы өрлеп жалғыз кетті. Талғат майордың ту сыртынан қарап тұр. Шамасы, тақтай үстінде отырған адам майорға назар аудармаған секілді. Кузьменко жақын келгенде де ол мойын бұрған жоқ. Есі ауысқан әумес кісідей өзінен өзі күбірлеп, кішкене бормен тақтай бетін сызғылайды. Жеңімен дереу өшіріп, қайта жазады.

— Сәлеметсіз бе, Андрей Алексеевич? Қал-ақуалыңыз қалай? — майор тақау келіп кенет сұрақ қойғанда ол жалт қарады. Сол сәт өңі қашып, құп-қу боп кетті. Сәл аңырып тұрды да, беті тыржиып, жыларман түрге келіп, кепкасын алып басын изей берді.

— Жолдас начальник, күйікке душар кісіден не хал сұрайсыз? Жегенім желім боп өтіп жатқан күндердің сиқы мынау. — Шолақ қолы жағындағы салбыраған бос жеңін қалтасына нығыздап салды да, қабаттап жиналған тақтайларды сықырлата басып, Кузьменконың қасына келді. Кузьменконы көргенде тыным таппай үрін тұрған сұр қаншық иесі орнынан тұрған соң еліріп, өшігіп кетті. Даусы ащы, қарғы бауын жұлқып Кузьменкоға тап-тап береді. «Кет, жағың қарысқыр неме!» — Петрушкин жерді теуіп қалғанда үркек қаншық емшегі салаңдап тақтай қуысына кіріп кетті.

Петрушкин күрсініп сөзін жалғастырды:

— Кісінің күйінгендегі халі қызық екен. Бірдеме өзегінді өртеп күйдіріп бара жатқан секілді. Басың ауған жаққа қаңғып кеткің келеді. Жоғынды іздейсің. Ашу қысады, күйінесің. Бірақ қайрат қылуға дәрменің жоқ. Мұндайда кісінің сіркесі су көтермейді екен. Кейде бойым үйреніп кеткен мына қаншықтың үргенін де жақтырмай қалам. — Петрушкин қалтасынан дорбасын алып темекі орады. Жалғыз қолы епті-ақ. Саусақтары жыбырлап қағазды ернімен шапшаң жалап, жапсырып орап алды. Көк түтінді асықпай жұтып, бұрқырата шығарды да:

— Қасындағы қатынның қадірін қай еркек біле береді дейсіз. Бетінің қызылы бар біреу көлденең кезіксе, құмарың тарқағанша ынтығып өліп тұрасың. Тіршіліктің бар қызығы соның қасында секілді. Байқасаң, мұның бәрі алдамшы бірдеңе екен. Тегі кексе тартқан

кісіге зайыбынан артық жар қайдан болсын. Көріп екенімді Матрена жоғалған соң білдім.

Кузьменкоға күдік келді: Басқа әйел жайында бұл не сөйлеп тұр. Әлде Глафира Данишевская бұлардың келгенін алдын ала телефонмен хабарлап қойды ма?

Әйткенмен Кузьменко сыр тартты.

— Көрші-қолаңда Матренаның сырластары бар шығар? Солармен әңгімелесіп көрсек қайтеді? Бәлкім, олар көмектесер.

— Кемпір байқұс табиғатында тұйық жан еді. Мен оның көрші қатындармен ашына боп ашылғанын байқаған емеспін. Ара-кідік қитар Глафирамен тілдесетін. Бір жолы үйге оны ертіп әкелгенімде үлкен жанжал шығарғаны бар.

— Бәлкім, Матрена Онуфриевнаның үйде екенін білмеген боларсыз?

— О, не дегеніңіз, білем ғой. Жаманат ойласам, Глафираны үйге ертіп келем бе? Еркектің жақсы ниетін жаманшылыққа жоритын қатынның қиянаты ғой.

— Оқиға қалай болған еді?

— Бұл өзі бір ұзақ әңгіме. Өткен мейрамда ғой деймін. Иә, солай. Құдайдың рақымы түсті ме, маған. Ит үйретушіге сыйлық бергені бар емес пе? Кәдімгідей жұмыста озғанға беретін үлкен сыйлық! Қуанышым қойныма сыймады. Бүкіл жұрт маған қарап қошеметтеп тұрған секілді. Жүрегім лүпілдеп, ұшып-қонып келе жатқанымда сырахананың алдынан қитар Глафира жолықты. Сонда оның түрмеден шыққан кезі еді. Аздап жұтатыны бар-тын. Алдымен жүз грамнан, сонан соң екі жүзден құйдырдық. Сыраға арақ араласқан соң кісіні оңдыра ма, естен танып қапшыз. Әйтеуір бір мезгілде үйде отырғанымды білемін. Алдымда үш-төрт шөлмек тұр. Тағы бір кезде көзімді ашсам, тоңып қалыппын, жерде жалғыз жатырмын, Глафира да, Матрена да көрінбейді. Көрші үйге қоныпты. Қандай қылмыс жасағанымды білмеймін. Кемпірді жалынып-жалпайып үйге әрең әкелдім...— Петрушкин әрнемені бір шатып, үй-ішінің ұзақ әңгімесін қозғады.

Ол кемсеңдеп кепкасымен көзінің жасын сүртті.

— Андрей Алексеевич, қапаланба, өзіңе берік бол. Бізге тірелген іс аяқсыз қалмайды.— Кузьменко «Осы антұрған мені алдап тұрған жоқ па?» деп Петрушкинге тесіле қарады. Момын Петрушкин шын жылап тұр.

— Қамықпа!— деді майор қоштасып. Ол ет комбинатынан шыққаннан кейін поселкеге қайта оралды. Петрушкиннің көршілерімен әңгімелесті. Күн бата басқармаға оралды.

— Кемпір хабарсыз кетердің алдында бұл үйге біреу келген,— деді Талғат Глафирамен болған әңгімені есіне түсіріп.

Кузьменконың құлағы елең ете қалды:

— Ол не қылған адам? Кім айтты саған?

— Данишевская көріпті. Қоңқақ мұрын, дөңгелек қарын, маймақ аяқ, тапал кісі. Күрек тістері алтын. Төбесі тақыр, ойма таз. Данишевскаяның байқаған белгісі осы.

ТӨРТІНШІ ТАРАУ

Осы әңгімеден кейін бір жеті өтті. Үлкен қала қызығы мен тамашасы мол дәстүрлі Май мерекесін шығарып салып, сабырлы өмір құшағына қайта оралған.

Салқын үйде күні бойы қағазға үңіліп отырған Кузьменко терезенің тиектерін ағытып, шалқайта ашты. Бөлмеге даланың ыстық лебі лап ете қалды. Кузьменко енді байқады: сидиған жалаңаш теректер жапырақ төгіп, жердің көгі едәуір көтеріліп қалған. Гүл өсімдіктері шоқпар басын күнге иіп, самал желмен бұлғақ қағады. Көктемнің мол шуағы төгіліп тұр. Көшелерде жеңіл киінген халық көп. Әлдеқайдан гармон үні, ән сазы естіледі.

Кузьменко мейрам алдында Петрушкиннен екінші рет жауап алғанда ол жылап-сықтай қоймады. Барлық сұрауға сабырлы жауап қатты. Матренаның тілдеспей кеткеніне қайран қалады:

— Білсеңіз, начальник жолдас, мен күдер үзген емеспін. Бірақ күн асқан сайын көңілге қорқыныш ұялайды. Кейде өзімнен өзім отырып «дүкен алдында жолыққан қатын қиянат жасамады ма екен» деп ойлаймын.

— Егер біз Матрена Онуфриевнаға соңғы рет жолыққан әйелді іздеп тапсақ сіз оны таныр ма едіңіз?— деді.

— Осы күні қатын құбылмалы ғой. Шашын түрлі құбылтып, тарап, опасын жаққанда, құрғырлардың өңі өзгеріп кетеді.— Петрушкин ойланғандай бір сәт отыр-

ды да: — Содан бері бірталай уақыт өтті. Албасты басып қалмаса, сонда да танырмын-ау. Бірақ мына құжынаған қаланың ішінен қалай табасыз?

— Қылмыскер өзінше жасырынып, бұғынып жүрмін дегенімен біздің арамызға сиыса алмайды. Бәрібір әшкереленеді. Адамдар өздері араларынан аластатады. Петрушкин сенбеді.

— Аластағаны қалай? Оның бұзық екенін қайдан біледі?

— Адал адамдардың арасында бұзықтардың өзі сиыса алмайды, бұған күмәнданбаңыз.

Кузьменко Петрушкинмен арада болған бұл әңгімені полковник Дайыровқа баяндағанда, ол:

— Біздің қылмыскерді іздеуде алған осы бағытымыз дұрыс па? — деп Кузьменкоға ойлы жүзбен қарады. — Сіз қалай ойлайсыз?

— Қылмыскерді емес, жоғалып кеткен кісіні іздеп жүрміз, полковник жолдас.

Полковник Дайыров сүйір ұшталған түрлі түсті қарындаштарды алақанына салып, әрі-бері уқалап, басын шайқады.

— Жоғалған кісіні іздеп жүрмін дейсіз бе? Меніңше, қылмыскерді іздеген жөн. Бос өткен әрбір күн қылмысты ашуға көмектеспейді, қайта оның ізін жасыра түседі. Денесі шіріп, тек сүйегі қалған өліктен оның өзі өлгенін, яки біреудің азаптап өлтіргенін білу қиын. Солай емес пе?

— Полковник жолдас, сіз Матрена Онуфриевна Петрушкинаны өлді деп есептейсіз бе? — Кузьменко талас пікір айтпақ еді.

— Тап солай, Петр Петрович! — деп полковник суық қарап басын изеді. — Ересек адам себепсіз үйінен безбейді. Петрушкинаның осы уақытқа дейін хабар-ошарсыз кетуіне қарағанда ол тірі емес. Оны өлтірген кім? Қайткенмен де қылмыскерді табуымыз керек. Алдағы іс-әрекет жоспарын қайта жасаңыз. Даяр болған кезде маған айтарсыз, — деген.

Кузьменконың бүгін, жексенбі күні жұмысқа келуінің себебі сол еді. Алдағы күндердің жұмыс қамымен отырған. Бірақ қанша ойланса да өзіне мәлім жайдан әрі аса алмады. Күдік алғанда кімнің ізіне түседі? Жоспар жасайын десе, лекер таппай киналады.

Қазіргі қолындағы бар мәліметте, Петрушкин азұлы өктем әйелдің уысынан шыға алмай, бар өмірін бұ-

ғып өткізген жан. Үй ішінде тыныштық, татулықтан басқа дәнеңе тілемеген. Құса боп, үйінен безіп, ит үйшігінің алдында өткен қазіргі күйі осыны аңғартады. Полковник Дайыровтың хабарсыз кеткен адам жөнінде «өлді» деп байлам жасауы қалай? Әлде Петрушкинаны ертіп әкеткен белгісіз әйелге күдік тудыра ма?

Майор Кузьменко көктемнің жомарт шуағына ойлы жүзін тосып, жасаурап ашыған көзін уқалап, керіле демалды. Матрена Онуфриевнаны алдап ертіп әкеткен әйел бейнесін көз алдына елестетті. Өңі жұқалау келген ақдұба әйел. Реңі бөтен емес. Қыр мұрынды әдемішенің өзі. Көк бастоннан белін қынамалап тіккізген бешпеті бар, етегі кеңдеу. Иегін көтеріп, қасын керіп, кербез сөйлейді. Ерекше белгісі — үстіңгі екі күрек тісі алтынмен қапталған. Белгісіз әйел жөнінде Петрушкиннің айтуы осылай.

Ол әйелді қайта-қайта еске түсіріп, ойға алғандықтан ба, Кузьменко оны бір жерде көрген сияқты болып тұрды. Қайдан? Қай жерде көрді? Оған жауап таба алмады. Елес бар да, із жоқ.

Кузьменко басқарма бастығынан осы іске лейтенант Майлыбаевтың араласып, көмектесуін сұраған еді. Сол себепті оны негізгі қызметінен босатып алған. Талғат Тастақ жаққа кеткен еді. Қазір одан хабар ала алмай отыр.

Осы кезде телефон ұзақ шылдырлады. Үмітпен елең ете қалған Кузьменко жалма-жан трубкаға жармасып құлағына тақай берді. Телефон соққан Сережа екен. Кузьменко ұлының сөзін күліп тыңдады:

— Қалай, Сережа, жарты адам жетпейді дейсің бе? Сенің шығарған есебінде бір жарым адам магазинге барған болып шыға ма? Мұның қызық екен, балам. Ал есебіңнің жауабы қалай? Онда екеу ме? М-м-м...— Кузьменко желкесін қасыды.— Ал, балам, менде жарты адам емес, базарға барған бір адам жоқ болып отыр. Иә, бір адам. Көрдің бе, екеуімізге де сәтсіз есеп келген екен. Одан да, Сережа, былай келісейік: әрқайсымыз өз бетімізше ойланып көрейік. Бәлкім, дұрыс шешуін табатын шығармыз. Жауабымен сәйкес келгенде хабарласа қояйық. Мақұл ма? Онда келістік.

Сөйткенше еңтіге басып Байкин кірді. Қоңырқай жүзі тотығып, түтеп кеткен. Қастарының арасынан тер шып-шып шыққан. Петрушкинаны ізлеу кезінде Байкинді жақсы таныды. Бастықтар алдында жалтақ,

айтқанды екі еткізбейді. Өткір ұстарадай лыпып тұр. Басына іс түссе, бұғып кетер жасқаншақ. Ал елден бөтен жаңалық ести қалса, бастықтарға сыр етіп, оңаша айтуды сүйеді.

— Отыр, Қожаш. Байқауымша жаңалығың бар секілді.

Байкин қалтасынан орамалын алып, тершіген мойнын, бет-аузын сүртті:

— Әй, дәу де болсаң, соның өзі шығарсың деп, бұрын қыр соңынан қалмай жүргем. Бірақ ақиқатына жетіп алайын дедім. Ауызша портретін алған соң бұған әбден көзім жетті. Долбарым дұрыс боп шықты.— Жадырап күліп, креслоға шалқая отырды.— Өзі қу неме екен. Түлкі секілді жүрген ізінен жаңылдырады. Өз көзімен көрсін деп автоматтан телефон соғып едім, линия бұзылған ба, жауап ала алмадым. Оқасы жоқ, енді ол ешқайда кете алмайды.

Байкиннің қуанышында шек жоқ еді. Петрушкиннің арызы қырсық боп тиіп, оны оперативтік жұмыстан елеусіз шеттете бастаған. Ол бастықтардың алдында осы мінінен ақталғысы келді. Күн-түн демей «жұмбақ әйелді» іздеуге өз бетімен қатысты. Қазір майордан мақтау сөз естігісі келіп, қолын ұсынуға ыңғайланып отыр. Тершіген алақанын тізесіне қайта-қайта сүртеді.

Бірақ Кузьменко жарқылдап ашыла сөйлемеді. Столға шынтақтап еңсесін төмен салған күйі орнынан қозғалмады. Құптап, қолпаштамады. Тіпті бұл іс жайында өз пиғылын білдірмеді. Майордың мұнша сабырлылық жасағанына Байкин қатты күйінді. Ішінен кіжініп отыр: «Қаланы шарлап, табаныңнан тозып келгенде бұлардың көрсететін сыйы осы. Бәрін өзі істеген болып басқарма бастығына құлаш-құлаш ақпар жазады. Сыйлық алып, иығына шен тағады. Ал, мына Байкин сияқты жалаңқайларға дым да тимейді. Байкиннің ақысын осы жұрт жеп болды. Онымен қоймай келемеж етеді. Бұл іске енді ол ешкімді ортақ ете алмайды. Кәне, Байкинмен санаспай көрсінші...»

Кузьменко еңсесін көтергенде Байкин шапшаң ұшып тұрып:

— Кетуге рұқсат ететін шығарсыз?— деп сыздап үн қатты.

Кузьменко состиып тұрған Байкиннің бас-аяғына көз жүгіртіп, басын шайқады.

— Тым ебелектеп кетіңіз. Мұныңыз қалай? Әдетте, асығыстық — адастырады. Ебелектемей отырыңыз! — Майордың соңғы сөзі әмірлі естілді. — Сонымен кімді көрдім дедіңіз?

— Анау қатын ше, өзіміз іздеп жүрген... Езуінде алтын тісі бар.

Кузьменко кейіді:

— Жарқыным, сен былжырамай жөндеп түсіндірші!

— Мен... Мен сол әйелдің өзін таптым. Әлгі Петрушкинаны ертіп әкеткен алтын тісті қатын бар ғой... Сол.

— Баяғыдан бері солай демейсің бе? Жарайды, анығын білмей алдын ала дабырламайық. — Кузьменко қағаздарын жинастырды. — Қәне кеттік!

БЕСІНШІ ТАРАУ

Кейбір адамдар өмірдің ащы азабын, жоқшылықтың не екенін білмейді. Уақыт атаулы бар ләззатын солардың басына үйіп-төккендей қызық көріп жатады. Масловтың үрім-бұтағы сондай жандар еді. Өткен ғасырдың куәсі болған Маслов Воронеж губерниясының қалталы ірі байы. Дәулетімен, амал-айласымен патша сарайындағы үлкен ұлықтарға, жандаралдарға жақсы жағынған. Қартайғанда тыныш өмір сүріп, балаларын, немерелерін оқытты. Инженерлік мектепті бітірген жақын шөбересі Қарғалы шұға кәсіпорнын салуға қатысып, кейін Верныйда қоныстанып қалды. Бұл аймақта да Масловтың үрім-бұтағы шұбырып өсіп жатты. Текті атаны мақтан еткен ұрпақтары, тіпті күйеуге шыққан қыздары да фамилиясын өзгертпей, арғы атасының атын сақтады. Галина Придановна Маслова да семья дәстүрін берік ұстады. Әуелі күйеуін де өз фамилиясына көшірткен-ді. Мұнысы жақсылыққа бастамады ма, бірінші күйеуі көп ұзамай дүние салды. Маслова бар мүлікке ие болып, Тастақ селосының оңтүстік жағында тұрып жатты. Масловада ұқыптылық пен әсемдік барын оқшау, сәнді салынған үлкен үйдің бар көрінісі танытқандай еді. Көк бояумен нақышталып сырланған биік дарбазаның үстінде қанатын қағып, жұлқына мойнын созып шақырған өтеш бейнесі алдымен көзге түседі. Кіре берістегі жылтыр

тастан қиюлап төселген тар жолдың екі жағы хош иісді гүлдер, самсаған жеміс ағаштары. Бақ ішінен бір қылау таппайсыз, тап-таза. Мөлдір бұлақ суы салқын лебімен бақ ішіне ерекше көрік беріп, жайнатып тұр. Кең тыныс алып, бой жазар демалыс мекені тәрізді бұл үйі.

Шарбақтан үй жаққа қарап тұрған Кузьменко мен Байкин қақпаны аша беріп, кілт тоқтады. Өз көздеріне өздері сенбеген секілді. Ағаш көлеңкесінде, сәкі үстінде, лейтенант Майлыбаев үй иесі Масловамен рахаттанып шай ішіп отыр. Ақ самаурын столға жаңа қойылған тәрізді. Буы бұрқырап тұр. Тамақ түр-түрімен қойылған. Алдарында жылтырауық ыдыстар көп. Өздері ұзақ көріспеген жандардай қызық әңгімеге кіріскен. Әйелдің сыңғырлаған күлкісі жиі естіледі.

— Осы қатынның дәл өзі! Бәлемнің сайқалдығын қарашы, құрдай жорғалайды. Ырық бермей, лейтенантты жемтігіндей үйіріп алған. Мен мұның сиқыр жанын қағып тастайын! — Шарбақтың есігін аша берген оны майор тоқтатты.

Екеуі қақпаның сыртына шығып, көшенің екінші бетіне қарай аяңдады. Емен ағаштың түбіндегі тактайдан жасалған орындыққа келіп отырды.

Уақыт өтіп барады. Күн шақшиып төбеге келді. Жел жоқ. Ауа ауыр. Тыныс алғанда кеуденді жаншиды.

Байкин тықыршып тағат таппады. Екі көзі қанталап кеткен. Талғаттың өзінен бұрын Масловаға келгеніне қатты қапаланып тұр. Ішін өртеп барады. Тілін алса, Кузьменконы қайрап салып, өшін қайтармақ.

— Жолдас майор, бостан-бос күн көзіне қақталып қайтеміз. Іздеген қылмыскер анау, алдымызда тұр. Қамап, тергеуге алыңыз! Ал Майлыбаевтың беделі қымбат болса, онда бекер әуреленбейік. Жабулы қазан жабуымен қалсын.

— Сабыр ет, Қожаш. Талғаттың да бір білгені бар шығар.

Байкин сөзін елемегенге күйініп кетті:

— Кейде кісіні терең білмей, дабырата мақтайтынмыз бар. Міне, мынау — соның жемісі. Осындайларға ерекше тапсырма берілетініне қайран қаламын.

— Лейтенант жолдас, Майлыбаевтың ісіне баға беретін жер бұл емес!

— Қойдым онда! — Байкин майордың жақтырма-

ғанын Сайқап, басын төмен салып, қабағы түсіп, теректі айнала берді. Осы кезде Талғаттың қарасы көрінді. Ол бұл екеуінің күтіп тұрғанын байқады ма, қақпадан шығысымен солай қарай беттеді. Кузьменко Талғаттың балбыраған жүзіне кейігендей түрмен:

— Пәлсапашым, өмірді әлі зерттеп жүрмісің? Кәне, не білгенің бар? — деді.

Майлыбаев тіке жауап қатпады. Қасын керіп, сәл езу тартқандай болды. Күлкі белгісінен гөрі реніш, мысқыл бар тәрізді. Мұндайда қиық қасын тіліп өткен тыртығы қабыршақтанып, жиырыла қалады. Майор Кузьменко жас серігінің күйін осы белгіден де аңғаратын. Біреумен келіспегенде ол ылғи сөйтеді. Қазір де сонысына басты. Маслованың семьясын жамандыққа іліндіргісі келмейтінін сезіп келеді. Бірақ милиция өмірінің айнымас заңы бар. Әрбір іс долбарға, қиялға емес, нақты фактіге құрылады. Петрушкина осы үйге келгеннен кейін хабар-ошарсыз кеткені белгілі. Жазықсыз жанды өлтіруге Маслованың қатысы бар деген күдік бар. Ал Майлыбаев бұл әйелді үнсіз әрекет қимылымен арашалағысы келеді. Ол Кузьменконың «Өмірді зерттеп жүрсің бе?» деп қағытқан сұрағына бірден жауап қатқан жоқ. Тек басқармаға келгенде ғана:

— Милиция өмірінің қиындығын енді аңғарғандаймын, Петр Петрович. Бұрын қызықты оқиғалар қуып, оның шытырман жәймен шешілуіне әуестенуші едім. Бетім қайтқан секілді. Айталық, күні-түні сабылып іздеген, қаһарыңды төккен жерге барасың. Табанда байлап-матап ұстағың келеді. Жұрттың бәріне шүбәлана қарайсың. Ал бара қалғанда уыздай жарасты, кішіпейіл, ындыны жуас адамдар кездесе қайтесің? Кейде осыған қарамастан дерекілік көрсетеміз.

Кузьменконың жұмсақтық жасап, Талғаттың ырқынан шықпағанына іштей күйініп, кектенген лейтенант Байкин шыдамай орнынан атып тұрды:

— Қылмыскермен астасып, рахатқа батқандар ақылды жандар да, ал нұсқауға сәйкес тәртіп сақтағандар топас адамдар екен ғой! Сеніңше біз дерекіміз, жұртқа сенбейміз, елдің бәріне күдікпен қараймыз. Ал сен көрегенсің, ақылдысың! Мен сені осылай түсіндім

гой деймін, лейтенант жолдас.— Байкин майордың қолдауын күтіп, оған жалтақтап қарай берді.

Талғат қызбаламбады, сабырлы жауап қатты.

— Қожаш, сіз бекер өршімеңіз. Мен сізді дәрекі, басбұзар деп кінәлаған жерім жоқ. Өзіміздің атқарып жүрген қызметіміздің ауырлығын, жалпы ортақ кемшілікті айтып отырмын. Ал өзіңізді жұрттан ала бетей қуыс кеуде, топастардың қатарына қоссаңыз, ерік сіздікі.

Байкин сөзден ұтылып, Кузьменконың алдында күлкілі жағдайда қалғанын сезіп, осы мінін мысқылмен жуып-шайғысы келді.

— Сенің бойдақ күйіңді түсінем, Талғат. Жол-жәнекей үйіне соғып, жылы-жұмсағын жеп жүрген әйелді кінәлау, оған жамандық тілеу, әрине қиын. Өзі жас, өзі әрлі болса, әрі сұрауы жоқ жесір қатын болса, қалайша бөлеге қиярсың.

— Мен Маслованың үйінде болғаным үшін ақталмаймын.— Талғат өз сөзін өзі құптағандай басын изеді.— Қылмыс жасағанына көзіңіз жетсе, бұлтартпайтын дәлеліңіз болса, қазір барып тінту жүргізіңіз, қамауға алыңыз, ешкім сіздің қолыңызды қақпайды.

Кузьменко сөзге килікті:

— Ондай шараларды қолдану бізге жат емес, Талғат. Ерте ме, кеш пе одан жауап алуға тиіспіз. Бірақ қазір сіздің пікіріңізді білгім келеді.

Байкин көтеріліп қалды. Кузьменкоға қарап:

— Біздің майор дұрыс айтады. Өзімшілдік іске көмектеспейді,— деп Талғатты кінәлай түсті.— Сіз қылмыскерді ашық қорғап отырсыз. Онымен сот алдында бір орындыққа отырып қалып жүрмеңіз.

Майлыбаев Байкинге сығырая қарап күлді:

— Істің ақиқаты, шындығы және жеке адамның сол іске көзқарасы өзімшілдік болып табылмайды. Ал кімнің қылмыскермен бір орындықта отыратынын болашақ көрсетер.

— Сіздей жұмбақ сөзге шеберлігім жоқ. Бірақ жылтыр сөзбен алысқа бармайтыныңызды ұмытпаңыз. Егер маған ерік берсе табанда Маслованы қамауға алар едім.

— Қылмыс жасамаса қайтесіз?

— Онда ақтап босатамыз.

— Кінәсіз адамға күдік келтіріп, қамаудың өзі оның адамгершілігіне нұқсан келтірмей ме?

— Заң кешірім береді.

— Қожаш, екеуміз ұғыса алатын түріміз жоқ, — деп Талғат Кузьменкоға бұрылды. — Қожаштың маған жесір қатынды таңып қойғанына таңым бар. Бәлкім, сөзін әсерлеу үшін жалған мәліметті әдейі қосқан болар. Біза қысқанда кісі не демейді. Мен лейтенанттың күйін түсінем. Маслованың үйіне Петрушкинаның барғанын дәлме-дәл анықтағаннан кейін, көзіме кәсіпсіз алаяқ алыпсатар жан елестеді. Маслова жөнінде бірсыпыра деректер жинадым. Бірақ ол материалдар Маслованы ақтайды. Жаманатқа бермейді. Сонан соң көзбе-көз тілдесуді жөн көрдім. Әйткенмен алаяқ сұм әйел көкейімнен кетпей қойды. Өздеріңіз көрген қақпаны аттағанда алдымнан жайдарлы, әдепті адамдар шықты. Олар жайында қиянат ойлағанымға өзім ұялдым. Сөйтсе де жан-жағымға тінте көз жүгіртіп қарап қоям. Олар менің қандай мақсатпен келгенімді сұрап, білгісі де келмеді. Сірә, пәтер іздеп жүрген студент деп ұқты білем. Әйтеуір жұрт мені осылай ұғатын болды ғой. Маслованың үйінде інісі өзімен бірге тұрады екен. Аты — Владимир. Геолог-барлаушы. Биыл институт бітіреді. Кетуге ыңғайланғанымда жігіт жолымды кесіп, өзінің бүгін туған күні екенін, оның үстіне диплом жұмысын бітіргенін айтып, «әңгімелесейік, отыр» деп қиылып қоймады. Әңгіме үстінде Петрушкинаның бұл үйге келгенін олар жасырмады.

Майлыбаев сөнген темекісін күл салғышқа салды да, Қожашқа бұрылды.

— Иә, айтқандай, ұмытып барады екем. Лейтенант Байкинге соңғы кезде менің қыр соңымнан қалмай, өкшелеп аңдып жүрді. Сірә, сондай тәсілмен Маслованы іздеп табудың оңай жолына түскен кісі секілді. Сондықтан Қожаштың ол әйел жөніндегі деректерінің ұшқалақтығына таңданбаймын. Бәлкім, «Өзі жас сұлу әйел, күйеусіз тұрған соң шыдамас» деп жорамалдаған шығар. Бір екіншіті жері — оның күйеуі бар. Соңғы күйеуі де геолог: қазір Қаратау маңында жер қойнауын барлау сапарында жүр.

Талғаттың әр сөзін мұқият тыңдап отырған Кузьменко ақырын күрсінді.

— Дәрекі, тұрпайы әрекет атаулының бәріне менің қарсы екенімді білесің, Талғат. Кейде оқиганың шын-

дығын анықтау үшін шапшаң әрекет-қимыл жасауға тура келеді. Мұндайда адал ниетіміз жұртқа құбыжық болып көрінуі мүмкін. Қайтесің, кәсібіміз осындай. Ойымыздың бір жерден шықпағанына өкінем.

— Асын ішкен қатынның адал дастарханын қалай аттасын, — деп Байкин қосарласа түсіп еді.

— Лейтенант Байкин, қоя тұрыңыз! — деп Кузьменко Қожашты тыйып тастады. — Білсең, Талғат, Петрушкина да осы қоғамның мүшесі, оның да тағдырын ойлауымыз керек. Кейде қара шайдың тіл қуыратынын ескермейміз.

— Маслованың кінәлы екеніне көзіңіз жетсе қамаңыз, тергеуге алыңыз.

— Әрине, сенің айтқаныңа сенемін, Талғат. Әйтсе де Маслованы назардан тыс қалдыра алмаймыз. Петрушкина осы үйге барғаннан соң із-түссіз кетті, үйіне оралмады. Оны өлтіруге Маслованың қатысы жоқ деп кім кепілдік бере алады? Іс ақиқатына жеткенше ерқайсымыз өз пікірімізде қала тұрайық. Келістік пе осыған?

Майлыбаев үндемеді.

АЛТЫНШЫ ТАРАУ

Арада екі күн өтті. Майор Кузьменко Маслова жайындағы қолдағы бар материалдармен танысқаннан кейін оның өзімен бетпе-бет сөйлесуді мақұл көрді. Милицияға шақырғанды әркім ұната бермейді. Ондай шақыру келе қалса бір оқиға болған деп біліседі. Адал адамдардың өздері де әбігерге түсіп қалады. Ал Маслова абыржи қоймады.

— Сізді не үшін шақыртып отырғанымызды білесіз бе? — деген сұраққа.

— Қайдам, — деп күліп жауап қатты. — Мен милиция алдын көрген жан емеспін. Олардың кәсіп-тіршілігі маған жұмбақ. Соны көрсін, білсін дегені шығар.

— Сіз азамат Петрушкинаны танысыз ба?

Маслова сәл ойланды.

— Жоқ, көрген адамым емес, — деп сәл отырды да: — ә-ә, Матрена Онуфриевнаны айтасыз ба? Анау, екі самайы ағарған аласалау келген арық кемпір ғой. Білем оны. Біздің үйде болған. Күйеуіне костюм алуға келген.

— Қашан?

— Содан бері бірталай уақыт өтті ғой. Екі айдың жүзі болған шығар. Қарашы, уақыт қалай тез өтеді. Өстіп жүріп өмірдің өткенін де білмей қаламыз.

— Сіз Петрушкинаны бұрын танытын ба едіңіз?

— Бұрын көрген адамым емес. Со жолы кездейсоқ кездестік.

— Қайда?

— Дүкен алдында.

— Не жайында сөйлестіңіздер?

— Қатындардың қайбір мардымды әңгімесі бар дейсіз? Әрнеменің басын бір шаттық білем. Шіркеудің попы елден жиған ақшаны жеп қойғанын әңгіме еткеніміз есімде бар.— Маслова аңқау, сенгіш пішінмен Кузьменкоға күле қарады.— Сіздің қайдағы кемпірмен әуестеніп кеткеніңізге таңым бар. Ондайыңызды білгенде Матрена Онуфриевнаның ата-бабасынан бермен қарай сұрап алатын едім. Өзі де «қолым тигенде келем, жолығам» деген еді. Енді көрсем алдыңызға сүйреп әкелейін.

— Петрушкинаның оралатынына сенесіз бе?

— Уәдесінен таймаса, соғам деген.

Кузьменко Масловаға іштей сенбеді. Сырын бүгіп отырған сияқты көрінді. Бірақ оған кінә тағарлықтай желеу де жоқ еді. Ол креслоға жайыла түсіп еркін отырған Масловаға салқын үнмен:

— Сіз бар шындықты айтып отыр деп сенемін. Өзіңіздің Петрушкинамен қалай кездескеніңізді, араларыңызда қандай әңгіме болғанын, үйіңізден қай мезгілде кеткенін түгелдей жазғайсыз,— деді де алдына қағаз қойды.

Маслова ұзақ ойланбады. Бір бет қағазға Петрушкинаның келіп-кеткенін қысқаша жазып майорға берді. Кузьменко шапшаң көз жүгіртіп шықты.

— Бұған қосарыңыз бар ма?

— Басқа не айтам?

— Рахмет, мазалағаным үшін кешірім сұраймын. Кетуіңізге болады.

Сыртта інісі Владимир тұрған. Әпкесін қылмыстарды іздеу бөліміне шақыртқанына қорқып, бірге ілесе келген-ді.

— Неменеге шақыртыпты?— деп әпкесін көріп қуанып қалды.

— Жай әншейін,— Галина Придановна қолын сер-

меді.— Баяғыда біздің үйге бір кемпір келіп кетіп еді ғой. Соның жайын сұрады.

Сол күні түстен кейін майор Кузьменко Талғатты өзіне шақырды.

— Мен бүгін Масловамен әңгімелестім. Байқауымша, сырын ашпай әлденені бүгіп-жасыратын секілді. Мынау оның түсініктеме хаты. Оқы,— деді.

Талғат дыбыстамай оқи бастады.

Талғат түсінік хатты оқып, Кузьменконың алдына қойды. Майор креслоға шынтақтай қисайып:

— Бұған қалай қарайсың, Талғат? — деді.

— Меніңше ол өзінің көргенін жазған.

— Солай ойлайсың ба? — Кузьменко орнынан тұрып терезе алдына барды. Сәл ойланып сөзін жалғастырды: — Бізге керегі Петрушкина жайындағы мәліметтер ғой. Ал мына түсініктемеде дәнеңе айтылмады. Петрушкина өзіне төнген қатерді білмей, аңдамады деу қиын. Көңілі жүдеу, күпті адам, өзіңізге белгілі, біреумен сыр шашпай тұра алмайды. Әуесқой Маслова бұған қалайша зер салмады екен?

— Петрушкинаны өлтіруге Маслованың қатысы бар дегеніңіз бе бұл?

— Мен олай айтқаным жоқ. Бірақ оған сенбеймін. Петрушкинаның қайда, қалай кеткенін Маслованың білмей қалуы мүмкін емес. Ол өзінің түсінік хатында осының бәрін жазуы керек еді. Бірақ ол шындықты айтқысы келмейді. Осыдан өзің қорытынды жасай бер.

— Жалаң ой жалған дәлелдермен ұштасса, ақиқат түбіне жетпейміз. Тегі теріс қорытынды жасап жүрмейік.

— Білем, Талғат, сен Масловаға кір жуытқың келмейді. Қиянаттан аулақ, ары таза жан дейсің. Ылайым, солай болсын. Бірақ біздің кәсібіміз кісінің нәзік сезімін әрдайым көтере бермейді, шұғыл әрекет жасауды талап етеді. Мұндайда жаңсақ кетуіміз де ықтимал.

— Мен одағай оспақтан көрі бұлтармас дәлелді ұнатамын.

— Саған керегі айғақтық дәлелдер ме? Қам жеме, ондай айғақтық заттар табылады.

— Сіз соған сенесіз бе?

— Иә.

Ұзақ тәжірибе, ішкі сезім Кузьменконы бұл жолы да алдамады. Маслованың үйін тінткенде Петрушкинаның шәлісі, сумкасы табылды. Ақ жолағы бар жүннен

тоқылған қара шәліні Матрена Онуфриевна базарға барғанда басына салыпты.

Алдын ала жүргізілген тергеуде Масловамен бірге Петрушкин де басқармаға шақырылды. Стол үстінде жатқан таныс затты көріп, көзі шарасынан шыққан Петрушкин:

— Құдай-ау, тірі ме едің? Сені де көрер күн бар екен!— деп шәліні кеудесіне басып, еңкілдеп жылады. Істің жайын түсіне алмаған Маслова қатты шошынды. Мүсәпір күйге түсіп азап шеккен жанның қазіргі халін көріп, қатты аяушылық білдірді.

— Мына бейшараның қатынын біреу өлтірген бе?— деп қасындағы Байкинге қарады.

— Сіз мұны білмей қалғаныңыз!— Байкин кекеткен түрмен мырс етті.— Мұныңыз ғажап екен. Онда шәліні, сумканы қайдан алдыңыз? Бұл заттарды Петрушкина әдейі тастап кетпеген шығар.

— Маған не айтқыңыз кеп тұр?

— Сізге не айтатынын тергеушінің өзі біледі.— Капитан Карповты иегімен нұсқады.— Біз олардың ішкі істеріне араласпаймыз. Біздің міндетіміз — қылмыскерді тауып беру.

Маслова өзін Петрушкинаның өлімімен байланысты жаманатпен ұстағанын енді ғана білді. Ол өз ісіне тәнті боп масайрап тұрған Байкинге түйіле қарады.

— Кемпірді өлтірген мен емес. Мен оны танымаймын.— Маслова басын ұстап отыра кетті. Тергеуші бұған назар аудармады. Жайбарақат жауап алуға кірісті. Маслова сұраққа жауап беруден бас тартты. Араға мезгіл салып жауап алғанмен ол өз жазғанынан танбады.

— Петрушкинаның өліміне менің қатысым жоқ. Күдік келтірудің өзін қорлағандық деп білемін.

— Кісіні қорлаудан аулақпыз,— деді капитан Карпов сабырлы калыппен.— Бізге істің шындығы, ақиқаты керек.

— Мен түсінік хатта бәрін жазғанмын. Оған алып қосарым жоқ.

— Түсініктемеңізді оқыдым. Неге екені белгісіз, сіз Петрушкинаның қалдырып кеткен заттары жайында дәнеме айтпағансыз. Мұныңыз қалай?

— Сумкасын үйде қалдырғанын ұмытып кетіппін.

— Сіз Петрушкинаның оралуын күттіңіз. Күндер,

айлар өтті. Келмеді. Иесі жоқ затты сіңіру оңай ғой. Жоқтаушысы болмаған соң әдейі жазбаған шығарсыз.

Мандайына түскен жібектей жұмсақ шашын саусақтарымен кейін қайырып, Маслова ауыр күрсінді. Аз-кем үнсіз отырды да:

— Бұл шәлінің бәле боп жабысарын білсем, осы уақытқа дейін іргеге іліп сақтаймын ба? Білсеңіз, сонша қастерлейтін әкеден қалған мұра емес қой. «Неге сақтадыңыз, неге тұр?» деп жазғырасыз. Ұмыт қалғанмен біреудің аманаты емес пе? Есіне түссе келер, алар деп ұқтым. Бәле боп жабысарын білсем оны сақтап қайтем?

— Сіз қазақ тілін білесіз бе?

— Қазақ ішінде отырып, неге білмейін? Көршіміздің бәрі қазақ.

— Оныңыз жақсы екен, — деді де капитан Карпов алдында тұрған қағаздарын шетке ысырып қойды. — Өзің араласып, тіршілік кешкен қалың елдің әдет-ғұрпын, дәстүрін білем деген адам алдымен тілін үйренгені жөн. Мен енді ғана сабақ алып жүрмін. Қазақта «от алуға келген қатынның отыз ауыз сөзі бар» дейді. Сөйлемнің сыртқы түрі одағайлау көрінгенмен бар халықтағы әйелге тән әуесқойлықты аз сөзбен тұжырымдаған. Петрушкинаның заты әйел ғой. Үйге келгеннен соң өре тұрып кетпеген шығар. Мүмкін болса оның соңғы бір айтқан сөздерін есіңізге түсіріңізші.

Маслова ойланды. Аздан соң:

— Шығарып салған кезде ғой деймін, иә, солай, — деп басын изеді. — Қақпа алдында екеуміз тағы бірдемеге кідіріп қалдық. Ол менің бетіме тесірейе қарап: «Сіз қандай бақытты адамсыз» деді. «Құдайға шүкір, қазір ел тоқ, молшылық қой! Енді жылағанымыздың не қысыны бар, киім көк, тамақ тоқ. Бұл да бақыттың нышаны емес пе?» — дегенімде, «Ех, Гализа, әлі дүмбілез екенсің ғой» деп кемпір күрсінді. «Мен өмір бойы сондай ләззатты, тыныш өмірді аңсаған едім. Әуелден құдай жақсылығын жазбады білем. Қалай тырыссам да тілегіме жете алмадым... Қой, асығып тұр екенсің. Жолыңды бөгемейін», — деп апыл-құпыл қоштасты. Шынында ательеге баруға асыққаным рас еді. Онымен сөйлесіп тұруға уақыт тығыз болатын. Үйге келсем әлгі шәлісі мен сумкасы жатыр екен. Соның артынан жүгіріп жүрем бе, керек болса келіп алар, деп сарайға апарып қоя салдым.

— Сумканың ішінде не бар еді?

— Сенсеңіз, ақтарып қарамадым. Біреудің затын тінтіп қайтем?

— Петрушкинаның әлгі мұңлы сөзіне нендей жауап қаттыңыз?

— Қазір дәл есімде жоқ. Танымайтын адамға не сіне жалпылдайын.

— Мынандай соңғы сұраққа жауап беріңіз: ательенің қасында Матрена екеуіңіз әңгімелесіп тұрғанда, оның қасында күйеуінің барын байқамадыңыз ба?

— Ол жалғыз болатын.

— Сіз Петрушкинді көрмедіңіз бе?

— Ол қандай кісі? Әлгі жылауық шолақ па? Жоқ, оны осы жерде көрдім.

— Бұл ғажап екен! Ол сізді жақсы байқаған. Әуелі кемпірмен екеуіңіздің сөздеріңізді естіген. Сізді іздеп табуға Петрушкиннің септігі тиді. Әйтпесе құжынаған мұнша халықтың ішінен сізді іздеп таба алмас едік.

— Мені іздеудің қажеті жоқ. Ұры емеспін, қашқын емеспін. Өз үйімде тыныш тұрып жатқан адаммын.

— Сөйтіп, сіз Петрушкинді көрген жоқпын дедіңіз.

— Иә.

— Бүгінгі әңгімемізді осымен тамамдайық. Сіз сәл отыра тұрыңыз.— Капитан Карпов жауап жазылған қағаздардың төменгі бұрыштарына қол қойдырды да, папкасын құшақтап шығып кетті.

Сол күні Маслова дереу босатылды. Қамауға алынбады. Айғақтық заттар бола тұрса да, оның қамауға алынбау себебін Кузьменко мен Карповтан басқа ешкім білмеді. Маслованың тұтқындалмағанын естігенде Байкин күйініп кетті. Майлыбаевты ақтау үшін қылмыскерді әдейі босатып отыр, жақтаушысы барлар осылай масайрайды. Әділет жоқ бұл күнде,— деп жатып тулады. Сол күні басқарма бастығына түні бойы отырып ұзақ арыз жазды. Әйелі тіл маманы ғой. Әріп-қатесін соған түзеттіріп, қайта көшірді. Арызды бітіргенде көңлі тоғайып, жанын қинаған үлкен істі тындырғандай болды. Бойы сергіп, ұйқысы ашылып кетті. Арызды басқарма бастығына берудің түрлі тәсілдерін ойластырып, танды көзімен атырды. Осы арызды басқарма бастығына берсе бақыты ашылып, қызметі жоғарылайтындай көрінді. Бойын қуаныш кернеп, жүрегі лүпілдей бастады...

Майор Кузьменко тергеу ісін алдырып, Маслова-

ның жауабын зейін салып оқып шықты. Оны түсінік хатпен салыстырды. Алғаш тергеу ісі хабарсыз кеткен адамды ізіне түсуге көмектесер деп дәмеленген-ді. Бірақ іс жұмбақ боп қала берді. Маслованың жауабында Петрушкинді бұрын-соңды көрмеген боп шыққан. Ал Петрушкин оның сөзін жоққа шығарып, безек қағады. «Менде әйел қызығарлық қай түр бар дейсің? Байқамағаны рас болар. Әйткенмен Матрена екеуміздің арамыздағы әңгімені естуі керек еді. Мойнына алмаса қайтем. Одан жоқтың орны толмас. Бәріне бір құдайдың өзі куә» — деп өкініш білдірді. Сырт қарағанда Петрушкиннің Масловамен көріскенінде тұрған дәнеңе жоқ сияқты. Бірақ іс үшін мұның үлкен маңызы бар еді. Маслованың айтқанына сенсе, қылмыс жасаушы Петрушкин болып шығады. Екі әйел сөйлескен кезде ол әдейі жасырынып тұрған да, олар Маслованың үйіне бет алғанда ізіне түсіп аңдып отырған. Матрена Онуфриевна ол үйден шыққан кезде сәтті кезді тауып қапылыста қастандық жасаған... Ал Петрушкиннің айтқаны дұрыс деп тапса, онда кемпірдің өліміне тікелей кінәлы Маслова болғаны. Петрушкиннің үйіне кеткенін білгеннен кейін тонау мақсатымен кемпірге қастандық жасалуы мүмкін. Бірақ Маслованы ақтайтындай мынадай жай бар еді: Петрушкиннен алынған жауаптың бәрінде олардың базарға үш жүз сом ақшамен түскені айтылады. Ал Маслованың үйінде қалған кемпірдің сумкасынан бес мың сом ақша табылған. Оны Петрушкин білмейді, әуелі көрмеген. Бұған қарағанда ерлі-зайыптылардың арасында бір-біріне сенбеушілік, сыр бұғушілік бары байқалады, және кемпірдің мұндай көп соманы не үшін алып шыққаны белгісіз. Маслова ақшаға қызығып, қастық жасаса бұл ақшаны иемденіп кетер еді...

Тағы мынадай жай Кузьменконың көңілін бөле берді. Матрена Онуфриевна Маслованың үйінен кешкі сағат 7-де шықсын-ақ, Жаяу сылбыр жүрген күннің өзінде комбинат поселкесіне сағат сегізге жетуге тиіс. Кузьменко мен Майлыбаев бұл аралықты өздері бірнеше рет жаяу жүріп байқады. Сағат сегізге күн ұясына кірмейді. Бұл мезгілде біреу көшеде кемпірге қиянат жасаса арашашылар табылар еді. Оның үстіне ақшасы жоқ құр қол әйелге өкшелеп аңдыған ұрының өзі де тиісе қоймайды. Олай болса Матрена Онуфриевна жат адамның қастандығына ұшырамаған...

Әдетте, қылмысты анықтағанда айқын, даусыз фактіге сүйену керек екенін біле тұра, Кузьменко бір сәт өзінің қиял-сезіміне ерік берді. Егер Петрушкинаға бөтен біреу қастандық жасамаса, онда ол жолшыбай өзінің жақын таныс кісісіне кездескен болады. Және қапылыста сол адамның қолынан қаза тапқаны. Жақын адамдарынан кемпірді кім өлтіруі мүмкін?

Ерлі-зайыпты Петрушкиндер, бұқпа оңаша тіршілік кешкен. Жұртпен әмпей-жәмпейі жоқ. Сырт таныстары сирек. Глафира Данишевскаяның айтқанынан артық мәлімет жинай алмады. Глафира да бұрынғы сөзін қайталай берді.

— Мен ол кезде қатты мас едім. Төбел таздың қасында жабысып сыбырлап отырғанын білем. Оның не айтқаны есімде жоқ.— Сол кештен кейін Данишевская оны көрмеген. Матрена Онуфриевнаға ендігі жақын адамы — күйеуі Петрушкин. Ол байқұс қайғырып, зарлап жүр. Халі кісі аярлық.

— Матрена Онуфриевнаны өлтірген кім?— Кузьменко өзіне осы сұрақты сан рет қайталап қойды. Кім болса да кісі өлтіруші адам алыста емес. Кім ол?

Полковник Дайыров Петрушкинаның ісімен алғаш танысқан кезде «Өлікті тіріге санап бекер әуреленесіңдер. Қылмыскердің ізін суытпай тапқан жөн», деп кеңес бергенде Кузьменко «Өлгені қалай? Үйінен кеткен кісіні өлді деу дұрыс па?» деп қатты шұбаланған еді. Енді полковниктің сол кездегі айтқаны дәл келіп тұр. Өз тіршілігінен артықты көксемеген момын кемпір қатал жауыздықпен жазаланатындай не жазды екен? Байқұстың кінәсі не?

Майордың ойын есіктен сөйлей кірген Майдыбаев бөлді.

— Маслованың ісін қалай шештіңіздер, Петр Петрович?

— Оны айыптауға дәлел таппадық, босатуға тура келді. Әйткенмен күдік көмейден кетпейді. Мына істі анықтағанша қаладан кетпеуіне тілхат алдық.— Кузьменко орнынан тұрып Майдыбаевтың қарсы алдындағы орындыққа келіп отырды.— Қылмыскер өзіне керекті затын алғаннан кейін өлікпен әуреленбейді, шапшаң жасырынуға, қолға түспеуге тырысады. Бір сөзбен айтқанда өлікті көмбейді.

— Иә, бұл «Мокровиктерге» тән қасиет. Тек қыл-

мыскер өзіне жақын кісіні өлтірген шақта жауаптан тайсақтау үшін өлікті жасырады.

— Мен де солай ойлаймын. Матрена Онуфриевна-ның қалтасында көк тиын жоқ. Ақша сумкада қалған. Оны өлтірген адам тонау мақсатын көздемеген.

— Залалсыз кемпірді өлтіргеніне таңым бар.

— Кемпірдің өлгеніне көзім жеткеннен кейін осындай сауал менің де көкейімнен кетпей қойды. Неге өлтірді оны?— Кузьменко папиросын алып тұтатты да, кабинеттің ішінде әрі-бері жүрді.— Затында адал адам ақталмайды, қуыстанып көз жасын төкпейді. Мен жасқаншақтың жасық жасынан жиренемін.

Талғат ту сыртында тұрған майорға бұрылды.

— Кім туралы айтып тұрсыз, Петр Петрович?

Кузьменко «ойды бөлме» дегендей Талғаттың иығынан басып:

— Шамадинов жайындағы оқиға есінде ме, Талғат? Ұмытпасам, соңғы жолы сендер «Алатау» ресторанында отырдыңдар. Оларды қорадан шығатын қақпа алдында ұстадық.

— Қай Шамадинов? Әлгі он мың сом ұтқан Красникованы өлтірген бандит пе?

— Иә, тап соның өзі.

Майлыбаев бар денесімен бұрылып таңдана қарады. Қанжарынан қан тамған, айлакер, аяр сұмды қалай ұмытсын ол. Шамадинов өз тобымен ресторанда отырып ешкімнен сескенбей, «болашақ олжасын» қамдап жатқанда олардың ішінде Талғат та бар еді. Бірге ішті, бірге жеді. Оған ұзақ уақыт қолға түспей тобымен құтылып кетіп жүрген бандиттерді анықтау тапсырылған-ды. Бірақ Шамадинов көр кеуде, доғал емес-тін. Өзінде зор білім бар. Институтта механика факультетін бітірген. Мұндай азғындық жолға түсуін сипаттау қиын. Институтты бітіру кешінде өзімен бір оқып шыққан қызды зорлайды. Осыдан соң жауаптан қашып ізін жасырып жоғалып кеткен. Айлашыл неме, алар жемін алыстан көздеп, жымын білдірмейді. Тобы шымыр, жігін ашпайды. Бәрі қанды қол қасаптар. Талғатты жұмырында ұстап, дымын әшіріп қою үшін оның да қолын қанға бояп, жыра кетпейтіндей тұсап қоймақ еді. Нұсқау тығыз. «Мынау сенің соңғы рюмкаң. Басқа ішпейсің. Бермеймін. Қанжар ұстаған қол қалтырамау керек. Пышақ салғанда

дыбысы шықпасын. Өзім тексерем. Неменеге татитыныңды көргім кеп тұр. Тайқысаң, жақсылық күтпе. Табанда өз қолыммен лақша бауыздаймын. Бақыртпаймын» деп араққа желіккен бұзақылар «Ювелир» магазинін сол сәтте тонамаққа бекінді де, күзетшіні бауыздауды Талғатқа табыстады. Бүкіл топ қоршал қызықтап қарап тұрмақ. Бұл Талғаттың ойына келмеген жәй еді. «Магазинді құр қолмен ашу қиын, сигналы бар, арандап қайтеміз» — деп сылтауратып еді, «Сен өйтіп былжырама, магазин сенің қамың емес» деп тыйып тастады. Сол күні Кузьменко бастаған оперативтік топ бандиттерді ұстамағанда, бұл кездесудің немен тынатынын бір құдайдың өзі білсін.

— Есімде жоқ па? — Кузьменко тағы сұрады.

Талғат қабағын түйіп төмен қарап отырды да:

— Оны несіне сұрадыңыз, Петр Петрович? — деді. Кузьменко қарсы сұрақ қойды:

— Олар ұрлаған затты кімдер арқылы сатамыз деп еді?

— Жаңылмасам, Темникова болу керек.

— Оны соттады ғой. Одан басқа тағы кімді айтып еді?

— Қазір, — Талғат сәл ойланды. — Ә-ә, енді есіме түсті. Шаштараз Соломон деп отырды. Иә, тап солай. Бұлардың Петрушкинаның ісіне қандай қатысы бар?

— Қатысы бар ма, жоқ па, әзірге белгісіз. Оны айта алмаймын. Бірақ сол Соломон шаштараздың немен кәсіп ететінін анықтаған жөн. Бұл істі өзіңе тапсырсам деп отырмын. Қалай қарайсың? — Талғаттың жауабын күтпестен: — Байқа, шаштаразға бару үшін сақалды емін-еркін өсірген жөн. Түсіндің бе?

ЖЕТИНШІ ТАРАУ

Таң нұры жаңадан білінген мезгіл. Қала ұйқыдан оянбаған. Аспан ашық, шымқай көк емес, бұлыңғыр. Шығыс жиектен төңкеріліп, аспандап қызғылт сәуле көтеріліп келеді... Қошқыл қызылы барған сайын молай түседі. Кабинетте ұзақ отырып, жұмыстан қажыған Кузьменко таза ауаны тілеп, төсекті әдейі верандаға салдырған еді. Машинаның гүрілдеген даусынан ба, әлде көшеден естілген айқай-шудан ба, шырт ұйқыдан оянып кетті. Әдетінше жеңіл қимылмен жаттығу

жасап жүргенде, әйелі Евдокия Кирилловна терезеден басын сұғып айқайлады:

— Петя, мұнда келші тезірек!— Өзі іш көйлекшең, көкірегі ашық, даусында еркелік наз бар.

— Не боп қалды, Дуся?— Кузьменко мойнын созып дауыстады:— Шай ішуге әлі уақыт бар. Асықтырмасаң қайтеді?

— Ой, Петя, түсінбейтін қандай жан едің? Сені телефонға шақырып жатыр.

Кузьменко биік басқышты бір-екі аттап, үйге құлаш сермей жүгіре кірді.

— Бұ кім?— деп трубкуны алды.— Алло, сізді тыңдап тұрмын. Қашан? Бүгін бе? Қазір келем!— деп алдыңғы сөзге жауап қатпастан трубкуны қойды да, шапшаң киіне бастады.

Есік алдында машина күтіп тұр екен. Ішінде капитан Карпов отыр. Ол жолшыбай Кузьменкоға болған оқиғаны қысқаша баяндап шықты.

— Үш пен төрттің арасында алдырса керек. Өйткені бір ұйықтап тұрып ояңғанымда бар еді дегенді айтады. Әйтеуір біз үшін ыңғайсыз жай. Қасарысқандай дәл соған кезіккенін қарашы!

Кузьменко тергеушінің сөзін шала ұқты:

— Өзі қайдан келген неме? Кім өзі?

— Орталықтан келген біреу көрінеді.

Кузьменко басқармаға келісімен тергеуші берген істі ақтарып қарай бастады. Ішінде жәбір көрушінің арызы да бар.

Кузьменконы ыза кернеді. Сұп-сұр боп, арыз тіркелген жұқа папканы сілкіп, лақтырып тастады да:

— Бұл не сұмдық?! Айла-әрекет пе, әлде шындық па? Айыптыны жер астына кірсе де табамыз, жұрт алдында әшкерелейміз. Кімнің кінәлі екенін көрейік!— деп, Карповқа сұрақты пішінмен қарады.— Қонақ үй маңын кімдер күзеткен еді?

— Кезекші милиционерлер түнгі сағат он екіге дейін тұрған. Лейтенант Байкин таң алдында жай аралап шығыпты.

— Байкин онда неғып жүр? Қонақ үй оның участогы емес қой!

— Білмеймін, жолдас майор. Сірә, қонақтан қайтып келе жатып, жолшыбай соқса керек. Істің анық жайын білетін сол.

- Қазір қайда ол?
- Бөлімшеде болар.

Аз уақыттан соң бет-аузы домбыққан Байкин кірді. Осында келместен бұрын тәтті ұйқыдан оянған секілді. Көзі жасаурап, есіней береді. Керіліп, маңғаз тұр. Егер майор дәл қазір маңызды іс тапсыра қойса, оған кіріспестен бұрын алдымен ойланyp алатынын, тіпті келісім беруінің өзі екі талай екенін сездіреді. Өйткені Байкин енді Кузьменкодан қорқа алмайды. Маслованы құжынаған қала ішінен тауып, айғақтық затпен ұстаса да, Майлыбаевтың тіліне еріп, қылмыскер әйелді босатып жіберді. Әрине, Байкин бұған өкінбейді. Майор көрін төгіп, Байкиннің айтқанын істемей, жырақ кетсе үндемей ғана жазған арызын үлкен бастықтың өзіне ұстата қояды. Сонан соң ақталып көрсін. Байкин әзірге майорды уысынан шығармақ емес... Осы күнге дейін қарсы келмей, Кузьменкоға жалпақтап жүрсе, үлкен бастықтың көзіне ілігіп қалуға септік жасай ма деп ойлаған. Қазір де сол мақсатпен келіп тұр.

Байкиннің қазіргі немкетті тұрысы оның бұл ойын айтпай-ақ танытқандай еді. Кабинет ішін аз ғана тыныштық басты. Байкин заматта құбылып, өзіншіл мінезінен айрылып, тықыршып, қипақтай бастады.

- Мені шақыртып па едіңіз, жолдас майор?
- Чемоданды кім ұрлады?

— Оны қайдан білейін? Таң сәріде біреу қонақ үйді басына көтеріп байбалам салып жүрген. Затым ұрланды деді ме, әлде біреу алып кетті деді ме, сөзін жөнді ұға алмадым.

- Ал сіз қайда болдыңыз?

— Түсінбеймін, жолдас майор. Әйтеуір маған дегенде қабағыңыз бір ашылмай-ақ қойды. Әділетке көпсеңіз қайтеді? Біріншіден, бұл менің участоғым емес. Екіншіден, жұмыстан кейін менің де ел секілді еркін жүріп демалуға правом бар шығар. Қаңғырған біреудің мүлкіне бола совет офицерін жазғырғаныңыз, тіпті қисынсыз.

— Милиционер уақыт талғамайды, күн бе, түн бе, әрдайым поста болуға тиіс. Жұрт бізді қорғаным деп біледі. Жұрттың тыныштығы — біздің тыныштығымыз. Ал сіз оқиғаның ішінде жүріп, шара қолданбағансыз.

Лейтенант Байкин істің насырға шабатынын байқап, ақтала бастады:

— Айтқандарыңыздың бәрі дұрыс, жолдас майор. Біз әрдайым өз орнымызда болуға тиіспіз. Бірақ үй ішінде не боп жатқанын қайдан білейін?

— Егер жоғалғаны рас болса, шындап жауап бересіз. Түсінікті ме?— Кузьменко күйініп кетті.— Осы күнге дейін өз міндетіңізді ұқпайтыныңызға таңым бар.

— Мені бекер жазғырасыз.

— Бұл — қылмыс...

Байкин төмен қарап, кепкасының күнқағарын сипалап, қабағы түсіп, қиналғандық түр байқатты. Қипақтап, ойындағысын айта алмай, сәл тұрды да, мүләйімсіген түрмен шығып кетті.

Майор Кузьменко іс жайымен танысқаннан кейін оқиға болған жерге келді.

Кузьменко сағат онда Дайыровқа кіріп, қонақ үйдегі оқиғаны түгел баяндады. Дайыров екі қолын алдына бос салып, кошқардың мүйізіндей иірілген әйдік емен столға кеудесін тіреп, Кузьменконы үнсіз тыңдады. Сөзін бөлмеді. Әлден соң шалқиып, жотасын орындыққа тіреп, еңсесін көтерді.

— Сонымен бөгде адамның із таңбасы жоқ де. Чемоданды иесінен басқа ешкімнің ұрлауы мүмкін емес дейсіз.

Кузьменко құптап бас изеді:

— Дәл солай, полковник жолдас.

Дайыров қасын керіп, сұрақты пішінмен қарады.

— Сөйтіп, чемодан ұрланбаған.

— Біз ұрлық ізін байқай алмадық.

— Жалған арызбен әлек жасауының мәнісі қалай?

Майор Кузьменко күмілжіп қалды. Өз долбарын нақты пікір ретінде кесіп айтуды ыңғайсыз көрді.

— Жеміс-жидек пісіп жатқан мезгілі. Ал біздің қала өзінің апорт алмасымен әлемге әйгілі. Саяхатшымыз осыны көріп, сылтау тауып аялдағысы келген шығар.

Дайыров иегін сипалап отырды да:

— Біздің міндетіміз қайткенмен де қылмыскерді табу, әшкерелеу. Күмән тудырғанмен қонақтың чемоданы ұрланды делік. Оның өзі сондай дақпыртты қаласа, біз де тайсақтамайық. Әділет кімнің жағында екенін көрейік. Меніңше, бұл ден қоярлық үлкен іс. Әри-

не, барлық әдептілікті, сыпайылықты сақтайық. Келістік пе?

— Дәл солай, полковник жолдас!

— Қонақтың арызын, әрине, аяқсыз қалдыра алмаймыз. Бұл іспен бір адамның арнайы шұғылданғаны жөн. Лейтенант Майлыбаев Красникованың ісін ашуда аса ұстамдылық, тапқырлық көрсетіп еді. Өзі қағылез жігіт. Бұл істі соған тапсырсақ қайтеді?

— Лейтенант Майлыбаев қазір аса маңызды іспен жүр. Оны «шаштаразбен» істес болуға бөлдік.— Кузьменко полковниктің бұрын берген тапсырмасын есіне салды.

Дайыров күтпеген қорытынды жасады:

— Петр Петрович, сіз қалай ойлайсыз? Меніңше, бұл тапсырма Майлыбаевқа кедергі жасамайды.

— Мен түсінбедім, Мұқан Дайырович?— Кузьменко қатты таңданды. «Шаштараз» қаланың кәрі тұрғыны, Петрушкин болса кәсібі бөлек ит үйретуші. Олардың алыстан келген қонаққа қандай қатысы бар?

— Бұлардың арасында байланыс бар ма, жоқ па, оны білмеймін. Бірақ мынадай жай ойландырады: бұдан біраз күн бұрын Петрушкин жұмбақ хат алады. Одан соң оның әйелі кенеттен жоғалып кетеді. Соның арасында Петрушкиннің «шаштаразбен» ымы-жымы бір бола қалады. Байқасаңыз, жігі жоқ тұтас бір оқиға секілді. Іс өте күрделі. Қылмыскерді іздеу жолын қайта жоспарлаңыз. Өз тәжірибеңіз көрсеткендей, ұсақ деген істің өзі де елусіз қалмасын. Келістік пе?

Майор Кузьменкоға жұмбақ боп келген істің өзегі енді ғана айқындалған секілді. Бұрын қанша ойланса да әр тұста өрбіген істің байыбына жете алмаған еді. Ол «өз тәжірибеңіз көрсеткендей» деген полковниктің сөзін құлақ ұшына дейін қызара тыңдады. Оған үлкен сенім артып отыр. Кузьменко орнынан шапшаң тұрып:

— Тапсырма орындалады, полковник жолдас!— деді.

Кузьменко есікке тақала беріп, тықылдатқан дыбысқа еріксіз бұрылды.

— Масловадан жауап алған тергеу ісімен таныстым. Оны қамаудан босатқандарыңыз дұрыс. Бірақ күдік алған адамнан жауап алу үшін алдымен оның кінәлы екенін білген жөн. Кінәраттау үшін оспақпен

сұрау қоюға жарамайды. Адал кісінің жүрегіне дақ салмайық. Осы жағына мұқият болыңыз.

— Құп болады, полковник жолдас!

Дайыров кете беруге болады дегендей басын изеді.

СЕГІЗІНШІ ТАРАУ

Қаланың демалыс және мәдениет паркі. Проектор сәулесі қызылды-жасылды оймышталған гүл алаңын құлпыртып тұр. Ағылған жұрт аллея бойымен сапырылысып өтеді. Анастасия Алтынбаева да осы көптің ішінде жеңгесімен серуендеп жүр. Өткен аптада институт студенттері концерт қойған еді. Концерт үстінде Қожаш деген тықыр қара жігітпен танысып, осы жексенбіде жолығуға уәделескен. Қалың көптің ішінде адасып, әуреленбес үшін фонтан түбін белгі етті. Фонтанды екі-үш мәртебе айналып өтті. Бірақ Қожашқа ұқсас жігітті Анастасия байқай алмады.

— Бұл қалай? Шынымен келмей ме? Мен осы бір күнді соншама асығып, ынтығып күтіп едім. Мынау мені жынды қылар!— деп, жеңгесін тұртпектеп дегбірі кетті. Анастасияның жеңгесі Ольга Степановна жасы қырықтан асқан, айна-тарақтан қалып бара жатқан кісі. Еркекке көп зауқы жоқ. Әйтсе де қайын сіңлісінің жаңа адаммен танысқанын ұнатып тұрады. Жаңа таныс — ішім-жемге мол, барын аямайды. Ольга Степановна екі жасты жарастырып, солардан ішкен-жегенді пайда көреді. Қожаштың уәделі сағатта көрінбегеніне о да әбігерленіп жүр.

— Ойпырым-ай, мұнысы несі? Сөз байласқан жерлерің осы тұс па? Ұмытқан жоқсың ба?— деп Қожашты танымаса да, өткен-кеткен кісілерге көз тігіп, қара жігіт көрсе:— Анау дудар бас қара емес пе?— деп қолын шошайтып, бір көрсетіп қалады.

— Қайсы? Кімді айтып тұрсың?— деп, жеңгесі қол сілтеген жаққа телміре көз сүзеді де:— Қайдағыны айтады екенсің!— деп күйіп кетеді.— Ондай боқ қарын үйде де отыр ғой. Оны қайтем?

— Әнеу бір жігітті қарашы, сол емес пе?— деп, Ольга Степановна қайын сіңлісінің көңілінен шыққысы келіп, жастау балаң жігітті нұсқады.— Киім формасы өзгешелеу екен өзінің!

Анастасия ернін шығарып, қолын сілтеді.

— Қалтасындағы ақшасы стакан араққа жетпей-
тін, ашқарақ студентті қойшы. Ең құрыса өнері жоқ,
құр сөзбен ішінді келтіреді.

Анастасияның өткір көк көзі көпті барлап, өткен-
кеткенді қалт жібермей жіті қарап тұр. Бір кезде
Ольга Степановнаны шынтағымен түртіп қалды.

— Келе жатыр!— деп, жүрегі дүпілдеп, қуанып
кетті. Қақпадан өте беріп, кідіріп жан-жағына қарап
тұрған Байкинге:— Қожашка, мен мұндамын!— деп
жүгіріп барып қарынан құшақтай алды. Жалтақтап
жатырқаған жоқ, жабысып, қолтығына қытықсыз кі-
ріп кетті. Байкин оның татымсыз қылығын сөкет көр-
мей, мұны әйелдің ынтыққаны, жақсы көргені деп
білді.

Анастасия өзінің жеңгесімен таныстырды:

— Мынау менің туған жеңгем, Ольга Степановна,
танысып қой. Үшеудің бірі артық дей ме? Бірақ бұл
кісі ондайға жатпайды. Қымсынба, судағы балықтай
мылқау.

Байкин иіліп амандасты да:

— Бұл не тұрыс? Бір жерге барып жүрек жалға-
лық. Мен таңертеңнен бері нәр татқаным жоқ,— деп,
«Аралға» баруға ұсыныс жасады. Екі әйел кешігіп
келген жігітті сөкпеді, қиқарланып қарсылық көрсет-
кен де жоқ. Ежелгі таныстай қолтықтасып, топтасып,
ресторанға бет алды.

«Арал» рестораны бүгін өзгеше думанды еді.
Босағада телміріп кезек күтіп тұрғандар көп. Байкин
даяшылармен жанасып, сыбырласып жүріп, оңаша-
лау бұрышқа стол, орындық қойғызды. Осы жолы да
қалтасындағы қызыл куәліктің жәрдемі тиді. Қайта-
қайта жылтындатып көрсетіп жүр. Даяшы бұларды көп
күттірмеді. Поднос толы шөлмектерді столдың үстіне
самсатып қойды. Арасында арманның жұлдызды ко-
ньяғы да бар. Тоңазытылған ет, жасыл қияр, лимон,
қуырылған тауық табақ-табағымен әкелініп жатыр.

— Қожаш, сен бүгін қарнымызды жарайын деген
екенсің. Мынаның бәрін қалай тауысамыз?— деп
Анастасия ризалығын еркелікпен білдірді.

Ольга Степановна Анастасияны ала көзімен атып
жібере жаздады. «Ала берсін, сенің пұлың шығып
бара жатыр ма?» дегендей оны шынтағымен түртіп
қойды. Байкин бұларға зер салған жоқ. Шанышқымен
етті қабаттай алып, асап:

— Осы да сөз бе, ыстық тамақ әкелгенше жүрек жалғай тұрайық!— деді де, рюмкаларға толтыра құйып:— Келіңдер, денсаулық, амандық үшін алын қояйық. Осының бәрі тіріліктің арқасы!— деді де, рюмканы аузына апарып, қылқ еткізіп бір-ақ жұтты. Екі әйелге ырық бермей, рюмканы түбіне дейін ішкізді. Анастасияның аузына етті өз қолымен салып, тамағынан, құлақ түбінен иіскеп, жегені үшін ризалық білдірді. Анастасия иығымен қағып, еркелеп, күліп, жадырай түседі. Біраз ішіп-жеп, тоғайып алған соң столдан еңсесін көтере, сырыла отырып, салқын сыраны ішуге кірісті. Байкин енді байқады: Анастасияның шолақ көйлегі түріліп, мықындап кеткен екен. Әппақ, әдемі жұмыр сандары жарқырап, кісінің делебесін қоздырады. Байкин ақырын қол жүгіртіп, сипалады. Анастасия түршіккен де жоқ, көз қиығын тастап, күліп қойды. Жігіттің ықыласын бұзбай, бүйірін тақап, тығылып, ыңғайлана түседі. Өзі де шыдай алатын емес. Әлден соң жігітке біржолата бұрылып, иығына қолын салып, құшақтап отырды.

— Мен сізді жақсы көрем!— деп Байкиннің құлағын тістелеп сыбырлады. Жігіт те мәз. Белінен қатты құшып, қысып, қымсынбай ұзақ сүйеді. Ауыртып, тістелеп сүйеді. Анастасияның шыдамы таусылды. Дауысы дірілдеп:

— Жүрші, кетейік!— деді.

Даяшы әкелген ыстық асты шала жеп, үшеуі рестораннан жедел шығып, аялдамай Анастасияның үйіне қарай тартты. Анастасия серіктерін асықтырып, өзі бастап келеді. Жолда қайта-қайта жабысып, құшақтап сүйіп, бөгей берген Байкинге:

— Шыдашы!— деп, сүйір саусақтарымен қолын қысып-қысып қойды.

Бұлар топтасып дабырласып үйге кіргенде Ахметжан Алтынбаевичтің ыңырсыған дауысы шықты:

— Настя, келдіңдер ме? Құдай үшін бір жұтым су беріңдерші! Таңдайым кеуіп кетті.— Үні өктем емес, жалынышты. Кезерген ернін жалап, есік жаққа жау-таңдап қарайды. Ахметжан үлкен ғалым ғой. Физика саласында ашқан жаңалығы көп. Институттың соңғы курсына Анастасия қосымша сабақ, түсінік алған боп Ахметжанға келгіштеп, жұғысып, ыңғай көрсеткен соң, Ақаң көп ойланбай, қатын, бала-шағасын тастап Анастасияға үйленген. Алғаш өмір қызықтау

откенімен, кейін Анастасия салқындық жасайтын болды. «Жолдас қыздың үйіне барам», «Жеңгемнің үйіне барам-ды» сылтауратып кеш келетінді шығарды. Кейде түнеп қалады. Қыстан бері аурулы-сырқаулы болып жүрген Ахметжан соңғы айда белі шойырылып, қозғала алмай, төсек тартып жатып қалған. Содан бері Анастасия мүлде шеттеп, үйге қарамайтын болды. Оған Ахметжанның бір кездегі жұмсақ үні түрпідей тиеді. Қазір де бұрқ ете қалды:

— Осы-ақ шөлігіп, өзегі кеуіп тұрады екен! Ольга, қақсатпай анаған су бере салшы!— деді де еркек даусын естіп, сескеніп босағада тұрып қалған Қожашты саусағымен ымдап, бөлмесіне шақырды. Байкин үркіп тұр. Қозғалар емес. Анастасия өзі барып, құшақтап, ернінің ұшымен шымшылап сүйіп, сыбырлады:

— Қорықпа, ол орнынан тұра алмайды, сал боп жатыр!— деп Қожашты қолтықтап бөлмесіне әкелді. Есікті кілттеп жапты да:— Демалайық, мен шаршадым,— деп қымсынбай шешіне бастады. Жалаңаш денесі әжімсіз, тығыршықтай әппақ. Кеудесіне тікелейрен қос алмасы, талдырмаш белі, кіндігінің шұқыры... бері кісіні еріксіз тартып, елітіп әкетіп барады. Байкин бұдан әрі шыдай алмады. Шашпаң шешініп, Анастасияның жалаңаш қойнына кіріп кетті.

Әден уақытта Анастасияның бұлданған үні естілді:

— Кісіні бекерге әурелемей, маза беріңізші!— деп, Байкиннің өңкіген денесіне қарап дәмеленіп қалған жас келіншек енді қанағаттанбай теріс қарап, бұртиып жатыр.

Байкин байқұс шылқылдап қара терге түскен. Төмен қарап, киіне бастады. Анастасия оны шығарып салған жоқ. Есікті тарс жапты да, күйеуінің қасына келді. Ахметжанның самайын, маңдайынан сипалап:

— Шашың мүлде ағарып кетіпті ғой,— деді.

Ахметжан Анастасияның қолын қақпады. Жерлеп табаламады, олай деуге онда дәрмен жоқ. Сыртқы сезгенмен, іші жақсы көреді, сүйеді. Оны қиянатқа қимайды. Бар шарасы — түнеріп, түйіліп сөйлеспейді. Қазір де қабағын шытты. Күрсінді.

Креслонның үстіне әппақ санын көрсетіп, аяғын айқастырып отырған Анастасия:

— Сен бұлқынатындай дәнеңе жоқ, бері орнын

да! — деп сигаретаны тұтатып, көк түтінді үсті-үстіне жұмарта жұтты да, жеңгесін шақырды:

— Ольга Степановна, тоңазытқышта кешеден қалған ет бар ма еді. Соны қуыра салшы. Мына Ахметжанның қарны ашқан шығар.

Бұдан соң Ақаң Настяға қалай ашулансын! Оның әдемі сүйір саусақтарын тарамыс қолымен сипалап, қысып, аппақ алақанын сойдиган сақалды бетіне басты.

— Жаным, қимамаймын сені!

ТОҒЫЗЫНШЫ ТАРАУ

Күн сенбі еді. Шаштаразда кезек күтушілер көп. Майлыбаев кезекте төртінші болып тұрған. Бұл жерге осымен екінші рет келіп отыр. Бөлмеде шаш алатын төрт мастер бар. Оның үшеуі әйел. Олар тіркестіріле қойылған қалың биік айнаның алдына қатар орналасқан. Тек төртінші шаштараздың жұмыс орны бөлек. Ол кісі бойындай сопақ айнаны көше жақ беттегі терезеге қырындау қойыпты. Пердені ысырғанда әйнектен өрі-бері өткен жүргіншілердің тұлғасы ап-айқын боп айнаға түседі.

Бұдан бір жыл бұрын Шамадиновтың шайкасы ұсталғанда «қымбат мүлікті Соломон шаштараз арқылы өткізіп жүрміз» деп көрсеткен еді. Тексерген кезде, ондай фамилия да, кісінің аты да жоқ боп шықты. Бүркеншік атпен айтқанын Майлыбаев кейін анықтады. Көп күнгі зерттеу, оқиғаларды салыстыру нәтижесінде әрі Петрушкиннің үйінде болған «бұхар еврейі» осыған ұқсастау көрінген соң, Майлыбаев Сигаловқа тоқтаған. Астыртын алтынмен сауда жасайды деген сыбыс та бар.

Майлыбаев екінші рет келіп Сигаловтың әр қимылын ұзақ уақыт бақылағанымен, күдік аларлық дәнеңе таппады. Жылы жүзді, жұмсақ кісі. Сақал-мұртын басқаннан кейін, әтірді мол сеуіп, салфеткамен ұзақ желпиді. Ризалық білдірген кісіге иіліп, бас шұлғып тәтті боп қалады. Сөзге сараң.

«Ара» журналының соңғы номерін алып оқыған боп бетіне тосып отырған Майлыбаев Сигаловтың есіктен кірген адамдарды тумбочка үстіндегі кішкене айна арқылы көріп отыратынын байқады. Бұрыштағы үл-

кен айнаға түскен адам бейнесі шағылысып, бар тұлғасымен кішкене айнаға көрінеді. Шаштараздар табиғатында әуесқой жандар. Келім-кетім кісілерге бұрылып қарап жатпайды. Алдындағы айна арқылы келген кісіні көріп отырады. Мұндай шар айналар шаштараздарда көп. Айна үшін кісіге күдік келтіруге болмайды.

Осы мезетте терезеден иін тіресіп қақтығысып өткен екі адамның тұлғасы көрінді. Қолтығына кенеп қап қысқан үшінші біреу кідіре тұрып ішке үңілді. Сигалов оған да назар аудармады. Тек кішкене айнаға бас изеп, «компресс ыстық емес пе?» деп креслодағы адамның жағына буы бұрқыраған ыстық орамалды баса берді. Осы бір сәтте қоңырқай жүзі шұғыл өзгеріп, сұрланып кетті. Саусақтары қалтырайтын тәрізді.

Майлыбаев есік жаққа мойын бұрды. Әлгінде терезеден көрінген екі жігіт есіктің пердесін жұлқып, айқайлап көңілді кірді. Ептеп қызып алған секілді. Кезек соңын сұрап, стол үстінде жатқан шахмат тақтасына жармасты. Бәс тігісіп, ойынға кіріскен олар өзімен қабаттаса кірген қолтығында кенеп қабы бар адамға:

— Соңы біз боламыз. Әй, қалай жүресің? Пешканы қозғама, шах ашылады!— деп еңгезердей жас жігіт бас көтермей сөйледі.

Майлыбаев соңғы кірген адамды жүзбе-жүз көрмесе де, майор Кузьменконың айтуына қанық болғандықтан ба, Петрушкин екенін жазбай таныды. Ол Петрушкиннің мынадай саяхатына таңданғандай болды. «Мүшкіл халдегі мүгедек қанша жасар дейсің. Қалған жасты несіне құрмет тұтып, қастерлейін. Матренаның тұсында бір сәрі еді, ендігі өмірдің әкесін ұрдым!...» деп дүниеден безген адам, енді сонау ет комбинатынан сөндік іздеп, қалаға түскен. Қаланың иіет жағындағы шаштаразда халық бұдан әлдеқайда аз, уақыт кетірмей, сақал-мұртты тез алдыруға болады. Ал Петрушкин сақалын сонда алдырмай мұнда келуі қалай? Әлде Сигаловқа жолығуға келді ме? Кәсібі өртүрлі, мінез-құлқы мүлде ұқсамайтын бұл екі адамның бір-біріне қандай қатысы бар? Әйтпесе базарға түсіп, магазин кезіп жүрген адамның кездейсоқ жүрісі ме? Әлгінде Сигалов кімнен сескенді?

Петрушкиннің жүзінде уайым-қайғы табы білінбейді. Жүріс-тұрысы айбатты, өктем. Ол кенеп қабын

астына төсеп, аяғын айқастырып, шалқая отырды. Отырысы тіп-тік. Мәнері өзгешелеу, әскери адамға ұқсайды... Бұл кезде Майлыбаевтың кезегі тақап қалған еді. Петрушкинді көргеннен кейін кідіруді ойлады. Бірақ кезегін өткізіп жіберудің қисынын таппай, қипақтап отырғанда бес-алты жастағы баланы ертіп, ерні мен тырнақтары қып-қызыл, әдемі жас келіншек кірді. Ол ешкімге назар аудармастан отырған адамдардың алдын кесе өтіп, қабырғаға ілінген айнаның алдына келді. Жабысқан кірпіктерін саусақ ұшымен түзеп, көтеріп:

— Қазір кезек кімдікі еді? Сіздің кезеңіңіз бе, жігітім,— деп бас изеген Майлыбаевқа күлімсірей қарады.— Кезеңіңізді бір жолға қимайсыз ба?

— Әбден болады.

— Құдай тілеуіңізді берсін,— деп Майлыбаевқа сүйкене отырды. Бұртиып жұлқынған баланың қолынан тартып, зекіп қалды.

— Жұлқынбай жөніңе тұрсаңшы!

Бұл бала Ахметжанның ауылдағы немересі Әшімғой. Ахметжан «көзіме шөп салдың» деп қапалана берген соң, Анастасия күйеуінің көңілін жібіту үшін іш тартқан боп, осы баланы біраз күнге «қаланы көрсетем» деп әдейі ауылдан алып келген. Әшімді түйгіштеп қасына отырғызып:

— Бәле неменің тақасуын қарашы! Бара-бара не болар екенсің? Тәлімсіз тәйтiк болмасаң игі еді. Құтырма, әйтпесе анау атай құлағыңды кеседі. Көрдiң бе қайшысының өткірiн!— деп қайшыны қайшылап көрсеткен Сигаловты саусағымен нұсқады.— Жә, сүйкенбей осылай отыр. Кісінің үстiн былғайсың!— деп иегiнен шымшып-шымшып алды. Ауылда еркiн өскен бала қыспаққа көне алмай, солқылдап жылап жібердi. Дауысын шығара алмайды. Көзiнен жас моншақтап ағады. Анастасия Әшімге жирене қарады:

— Осы күнгі балалардың пейілі жаман. Жөн сөз айтсаң, теріс көріп, тақаса қалады. Қаршадай басынан мынаның қасаруын қарашы! Жә, жасыңды сорғалатпа!— деді.

— Бар бәле осындай тілазар сотқарлардан шығады. Ана жолғы сенбiде бiр қонақтың чемоданын қағып кетiптi,— деп кiре берiстегi шаш алушы әйел өзiнен өзi долданып, қайшыны тараққа сарт-сұрт соқты.— Бұл жердi кiсi тонаушы деп даттап кетпей ме

енді. Не масқара бұл! Бұзақыны тыя алмаған соң милицияның керегі не?

— Милиционерлер ізшіл ит салып іздеп жүр деп еді. Таппап па екен?— деп имек сапты таяққа сүйеніп отырған шал сөзге араласты.

— Адам білмегенді ит қайдан білсін,— деп шаштараз әйел қағытып тастады.

Анастасия бұл оқиғаны алдыңғы екеуден көрі өзінің жақсы білетінін, қонақты жақын тұрып көргенін, көңіл бөлерлік сымбатты адам екенін айтып, көп сөз етіп отырғандардың назарын өзіне аударды.

Лейтенант Майлыбаев жас келіншектің жалған сөзіне қатты налыды.

— Қайда жүрсек те надандығымыз, топастығымыз бадырайып тұрады. Ұрыны шапшаң тауып, ұстаудың орнына итін арпылдатып, қонақтың алдында тұрып алғанын қайтерсің. Милиционердің дәрекілігін елемей итіне конфет тастады емес пе?

Майлыбаев шыдай алмады:

— Жалған сөзді ерінбей қалай айтасыз?— деп еді, Анастасия бүкіл шаштаразды қоштатып, өзіне өре бас салды:

— Сен, жігітім, милиционердің жыртысын жырtpай-ақ қой. Оларды сізден гөрі біз жақсы білеміз. Өңкигені болмаса көбі өнерсіз келеді!— деп, Анастасия сылқ-сылқ күлді.

— Қой, өйдеме, көңілі қалар. Осы күнгі жастар тапаншаға әуес,— деген шаштараз әйелдің сөзіне Анастасия саусағын шошайтып:

— Өзің шүріппенің қай жерде тұратынын білесің бе?— деп Талғаттың нығынан тартып жұртқа естірте сыбырлады: — Өзі былай имектеу келеді...

— Сізді үйретуге жараймын.

Анастасия күлімсірей түсіп, қылжақтай бастады:

— Жігітім, аспа! Мықтымын дегендердің талайын көргенбіз. Өзің мұнда неменеге келдің? Иегіндегі ербиген қылдарды қырғызғанша, жұлып-ақ тастамайсың ба? Қаласаң, іскек берейін. Кісінің тамағын қытықтаған қылды жаным сүймейді. Неге дейсің бе? Жәй, адамның аңсары ауып жатқанда құрғыр көңіліңді бөле береді...

Таяқ ұстаған шал имек трубкаға «Дели» темекісін салып, нығыздап:

— Басқаны қайдам, ал мен осы жігіттің айтқанына ден қоямын, — деп, Майлыбаевқа иек қақты. — Қонақтың документін сұрап, зіркілдеді дегені бекер шығар, келінім. Милиционер дегенің заң жолымен жүретін адамдар.

— Қартым, оларды жақтамай-ақ қой. Көк жағалылардың жайы сізден гөрі бізге мәлім. Алдымен мықтап тоналыңыз. Сонда олардың кім екенін білесіз. «Мас боп жүргенде заттарыңды өзің шашып алғансың!» деп, бөлені өзіңе аудара салады. Осыдан кейін айыпты емеспін деп ақталып көр.

— Мына түріңізге қарағанда тоналып, сотқарлардан жәбір көрген жеріңіз бар-ау, келін. Сөз төркініңіз солай.

Шалдың мысқылына Анастасия қатты шамданды.

— Тоналмасам, тоналғанды көргенім бар! — деп шал адаммен тақасуды мін санайтынын сездіріп, етегін желпіп, теріс қарап отырды. — Алжыған ақсақтоқсақтарды несіне асырайтынын білмеймін. Осылардың жасын ұзартқаннан не пайда бар?

— Бір адамға жәбір көрсеткен сотқардың ісінен көп адамға бәле жапқан сайқал қылық жаман. Мен милиционер болсам, алдымен осылардың ізіне түсіп, аластар едім.

— Өзіңіз не танып отырсыз? Сайқал, өсекшіл демексіз бе? Көзіңді ашып қара. Кірген есігің қай жақта екенін білмей қаларсың! — деп, Анастасия орнынан ыршып тұрды.

— Настя-ау, сөз ұғатын теңіңіз бе ол? Таласып қайтесің? — деп, шаштараз әйел сабыр еткізіп еді, Анастасия өзін қолпаптаған кісіні көрген соң тіпті өршіп кетті:

— Қазір бұған сайқалдың қалай екенін көрсетейін! — деп тысқа жүгіре шықты.

Майлыбаев екінші мастер әйелге кеп отырды: Ел сөзімен ісі болмай, шахмат ойынының қызығына түскен екі жігіт бұл жолы да кезектерін өткізіп жіберіп, Петрушкинге ұсынды. Петрушкин асықпай-саспай креслоға жайғасты. Айнаға қарап, қалың сақалын сипалады. Сигалов әдеттегісінше иіліп:

— Сақал-мұртты қырамыз ба? — деп быртыған саусақтарын Петрушкиннің сабалақ сақалына әрі-бері жүгіртті.

Ол үнсіз бас ізеді.

Осы кезде долданып, тулап шыққан Анастасия біреуді ертіп кірді. Өзі көгеріп, қалшылдап кеткен.

— Бұл не сұмдық! Тамам жұрттың көзінше мені сайқал деп масқаралады. Кімнің қасында жатқан скем, ұстадың ба? Кәне айтшы!

Жас келіншекпен ілесіп кірген Байкин екен. Ол Анастасиясының сөзін құптап, ілесе шалға зекіді:

— Сіздің азаматшаны мазақтауға қандай хақыңыз бар? Алдымен соны айтыңызшы!

— Кешіріңіз, мен ешкімді мазақтағаным жоқ. Сөзіне қисынды жерінде жауап қаттым.

Анастасия бажылдап бет қаратпады:

— Алжыған басыңмен өтірік айтуға ұялмайсың ба? Қарашы, өзі міз қақпайды! Біздің лейтенант саған қалай сөйлесуді көрсетер!— деді де Байкинге түйілді:— Мына қақпаспен осылай қақасып тұрамын ба? Ырылдатпай әкетсеңші!

Байкинде қарсыласуға құдырет жоқ. Анастасия алдындағы кінәсін біліп, құрдай жорғалайды. Сөзін екі етпейді. Жас келіншектің желге тосқан зырылдауығы секілді...

Байкин байғұс шалды үйіріп, қуырып барады:

— Қайда қызмет істейсің? Сенімен ресми адам сөйлесіп тұр.

— Мен жұмыс істемеймін, лейтенант жолдас. Ол жастан өткемін.

— Сонда немен шұғылданасың? Алыпсатарлық па кәсібің? Сендейлердің қалай тыныс алатынын білемін. Документіңізді көрсетуге рұқсат етіңіз.

Майлыбаев жазықсыз шалға дікіндеген Байкиннің қылығына қатты қынжылды. Бірақ дәл қазір онымен тілдесу мүмкін емес еді.

— Мынадан басқа документім жоқ,— деп, шал пенсия алатын кітапшасын көрсетті.— Тергейтініңізді білгенімде барлық документімді қалтама салып келетін едім. Құдайға шүкір, бір кісіні ақтарлық қағаз жетеді.

— Сөз таластырмай, дұрыс жауап бер. Мен сенен қағаз сұрап тұрғаным жоқ,— деп Байкин ырық бермей тиісіп, шалды итермеледі.

Анастасия айызы қанғанын қас-қабағымен білдіріп тұр. Шалды дедектетіп алып бара жатқан Байкинге:

— Мен әнеу күнгі жерде болам. Сонда келерсің. Тек кешікпе! Мақұл ма?

Майлыбаев шаштаразды асықтырып, иіс майды шала септірді де, тысқа жүгіре шықты. Пенсионер шалды жазықсыз жазғырып алып кеткенін, оны дереу босату керектігін айтып, милиция бөлімшесіндегі кезекшіге телефон соқты.

Майлыбаев мынадай бір жайға таң қалды: әлгі жас келіншектің жұртқа оғаш көрінген теріс қылығын лейтенант Байкин елемейді. Алдында құрдай жорғалайды. Неге олай? Оның үстіне ол әйелдің жоғалған чемодан жөнінде дәл мәліметі бар. Қазір туристер шұбап келіп жатқан мезгіл. Тұрғын халықтың көбі оларға назар аудармайды. Ал жаңағы жас келіншекке Джон Дрейердің қайдан келгені, кәсібі, сөйлеу мәнері, бәрі де айнадай айқын. Тіпті оның милиция органына арыз бергенін де біледі. Мұндай анық мәліметтерді ол қайдан алған?

Шеттен келген қонақтың арызданғанына бірсыпыра уақыт өтті. Оның үстіне мынадай сыбыры бар қала күн сайын жүздеген жолаушыны шығарып салады. Жайсыз әңгіме түрлі саққа жүгіртіліп, қанша жерге жеткенін бір құдайдың өзі білсін! Әрине, мұның бәріне кінәлы бір-ақ адам.

— Ол кім? — Майлыбаев өзіне-өзі сұрақ қойды.

ОЫНШЫ ТАРАУ

Лейтенант Майлыбаев автомат будкасынан милиция бөліміне телефон соққаннан кейін, трамвай тоқтайтын аялдамаға келіп, орындыққа отырды. Шаштаразда болған әңгімені еске түсірді. Неге екені белгісіз, Сигалов Петрушкиннің келгеніне тәнті емес. Өңі өзгеріп, қабағы түйіліп, жақтырмаған кейіп білдірді. Әлде күйікке ұшыраған жүдеу жанның мүсәпір кескіні ұнамады ма?

Сигалов пен Петрушкиннің арасында байланыс бар дегенге Майлыбаевтың өз басы шүбә келтіретін. Қазір бұл екеуінің кездескеніне таңданып отыр. Лейтенантқа белгілі мәліметтерде Петрушкин әйелі хабарсыз кеткеннің соңында қалаға сирек түсетін болған. Жұмыстан соң үйінен ұзап алысқа барған емес. Оңашадағы кәсібі қора ішін жөндеу секілді күйбеңдеген үй тіршілігі.

Ол басын көтеріп, жан-жағына қарап еді, электр сағаты төрт жарымды көрсетіп тұр екен.

— Төрт отыз? Неге төрт жарым? Төрт сом отыз тиын төлеңіз, деп жатқан Петрушкинге. Өзі сияқты ол да сақалын алдырған. Майлыбаев екі сом елу тиын төлегенде, Петрушкиннің төрт сом отыз тиын төлеуі қалай? Әдетте шаштараздар сомға жетпесе санауға жеңіл болсын дей ме, оны бөлшектемей, отыздың орнына «50 тиын» деп жаза салады. Он бес, жиырма тиынның артық-кеміне жұрт назар аудармайды. Ал Петрушкинге сомын асырып, әрі тиын қосқан. Өлде елден артық алып, жоспарын орындайын деген тәсілі ме? Отыз тиынды қоспаса да тарифтен артық алған жоқ па?

Петрушкин артық ақша алғаны үшін қарсылық көрсетпеді. Тек ол.

— Екі тиыным жетпейді, ірі ақшаны ұсатуға майдаңыз бар ма?— деді.

— Ірі ақшаңыз қанша сомдық?— деген кассиршаның сұрағына:

— Елу сомдық,— деп жауап қатты.

— Елу сомға майда жоқ, барыңызды төлей беріңіз. Екі тиынды кейін әкеп берерсіз...

Майлыбаев майорды алтыға тақағанда қайыққа билет сататын касса алдында жолықтырды. Екі беті тотығып, қабарып кеткен. Екі иінінен ентіге дем алады. Алғашқы айтқан сөзі:

— Әпкеңіз ғайып боп кетті. Со жақтан қайтқан бетім осы!— деді. Жүзінде реніш әрі өкініш бар.

— Оныңыз кім? Кім туралы айтып тұрсыз?

— Шынымен білмейсіз бе? Таңғалам!— Кузьменко Майлыбаевты қолтықтап оңашалау жердегі орындыққа апарды да:— Біз оның сөзіне, алдымен, Талғат, саған сенген едік. Басқарманың белді қызметкері әрі милиция офицері қолдаса, қалайша сенуге болмайды. Міне, соның нәтижесі. Ешқандай із қалдырмай бір түнде зытқан. Оның қайда кеткенін інісі де білмейді,— деді.

Өңгіме Маслова жайында екенін білгенде Майлыбаев түсі қашып, сұп-сұр боп кетті. Маслованың жасырынып кеткеніне сенерін де, сенбесін де білмеді. Шынымен Петрушкинаны өлтіруге Маслованың қатысы болғаны ма?

— Не айтарымды білмеймін, Петр Петрович, — деп Талғат төмен қарады. — Бәлкім, күйеуінің артынан кеткен шығар.

— Біз оған қаладан кетуге рұқсат бергіміз жоқ қой.

— Милиция талабын әркім дұрыс ұға береді дейсіз бе?

— Бұл жолы да қорғаншылық жасамақсың ба? — деді Кузьменко қатуланып. — Біздің алдымызда ол қылмыс жасап отыр. Барлық жерге іздеу салдық. Тапқан жерде дереу қамауға алынады.

— Шешім асығыс емес пе?

— Мен істің қалай өрбігенін айтайын. Содан өзің қорытынды жаса. Петрушкина Маслованың үйінен сағат жетіде емес, қас қарайып, ымырт жабылғанда кеткен. Және сол түні Маслова үйіне түнемеген. Күйеуінің айтуынша ол тігінші әйелдің үйіне қонған. Ал жауапкер бұны бекерге шығарады. Оңаша әңгімеде шіркеуге түнегенін мойындайды. Әрине, қайда қыдырам десе де оның өз еркі. Милицияның ісі емес бұл. Бірақ Маслова Петрушкинаны қараңғы түскенге дейін әдейі кідірткен. Бұл мезгілде қылмыскерлер әзірлік жасап үлгереді.

— Петрушкинаны не үшін өлтірді деп ойлайсыз?

— Олар тонау мақсатын көздемеген. Бұл айқын. Мұның бәрін Маслованы тұтқындаған кезде анықтаймыз.

— Петр Петрович, мұндай мәліметтерді қайдан алдыңыз? Кім берді сізге?

— Немене, күмәнің бар ма?

— Егер сіз осының бәрі қисынды деп тапсаңыз, таласуға хақым жоқ.

— Сен өзің қызықсың, Талғат! — деп майор Кузьменко реніш білдірді. — Әңгіме кісінің хақы, правосы жайында емес, қылмыстыларды әшкерелеу жайында болып отыр емес пе?

— Бізде, Петр Петрович, правомен бірге үлкен лауазым, шен бар. Соңғылар тұрған жерде кісінің правосы әрдайым сақтала бермейді. Оған зорлық жасалады. Кейде адам тағдырының ойыншыққа айналып кететін кезі де бар. Мен сондай озбырлықтан аулақ болайық дегенім ғой.

— Егер біз оны тұтқында ұстасақ, бұлай әбігерленбес едік.

— Кінәсы жоқ болса қайтесіз?

— Босатамыз.

— Кісінің өміріне дақ қалады. Ал Маслова жөніндегі ондай дерекке қосылмаймын. Менің пікірім бөлек. Оны сізге айтқанмын.

Бұл тұста Кузьменко мен Майлыбаевтың пікірлері алшақ кетті. Майор Кузьменко өз жолдасының қарсы пікірін әкімшілік өмірмен тыйып тастағысы келмеді. Оның үстіне әр кезде әрқилы тәсілмен жасалған қылмысты көп адам емес, бір адамның жасап жүргенін аңғарған еді. Масловаға сырттай бақылау қойғызып, істі Сигаловтан бастағанды мақұл көрген-ді. Маслова үйіне түнемеген күні Сигаловқа жолықпады ма екен, соның үйіне қонбады ма екен? — деген ой келген. Майлыбаевқа: «Шаштаразға көз қырыңды сала жүр» дегенде, Сигалов пен Маслованың арасындағы байланысты анықтап, әйелдің қылмысына көзі жетер деп ойлаған-ды. Егер Маслова жалғыз дара кетіп, ізін жасыруды көздесе, оның Сигаловпен ешқандай байланысы болмағаны. Олай болса, шаштаразға күдік келтіру бекершілік.

Оқиғаның кенет былай өзгергеніне Кузьменконың өзі қайран қалады. Майлыбаевтың сөзіне иланса — Маслова кінәсыз жан. Сонда қылмысты жасаған кім?

Ол Майлыбаевтың қабағы түскенін көріп:

— Кісіні аяушылық — оны да, өзіңді де жәбірлеу ме деймін. Мысалы, өзіңді алайық. Маслованы ақтап, арашаға түстің. Қазір ақтаған кісің қашып, берекесі кетіп ол жүр. «Оған тиме, адал еді» деп күйзеліп мұнда сен отырсың.

Майлыбаев радио үніне құлақ түріп отырған Кузьменкоға бұрылып:

— Жоқ, Петр Петрович, мен әрдайым өз пікірімде қаламын. Мен Маслованың қылмыскерлермен байланысы бар дегенге шек келтіремін.

— Неге бұлай ойлайсың?

— Маслова алды-артын ойламайтын ақымақ емес. Өзін іздейтінін біледі. Өз ісінің ақтығына сеніп, жорта кетуі мүмкін.

Кузьменко Майлыбаевтың сөзін естімегендей ауаны жаңғыртқан репродукторды мезгеп:

— Абдулиндер өлеңін айтып кетіпті. Бар қызықтан құр алақан қалған екенмін, — деді де темекісін тұта-

тып, ақырын жымыды. — Талғат, сен адвокаттықты қумай, әдебиетші боламын дегенге таңым бар. Сенен Плебако секілді жүйрік қорғаушы шығар еді. Әрине, мен де ешкімнің қылмыс жасамағанын, жұрттың қиянаттан, бәледен аулақ жүруін тілеймін. Көріп отырсың, кейде осының бәрі өз ойлағаныңдай бола бермейді. Ақиқатқа жеткенше жаңсақтық жасауың да ықтимал. Біздің жұмыстағы басты нәрсе — өз мініңді сезіп, соны түзете білу. Шындықты көре тура бүркеп, одан ойқастап, бұра тартсаң өзімшілдікке салынасың. Ең жаманы осы. Біз өзің айтқандай, адам тағдырымен ойнай алмаймыз.

Майордың жекімей жеткізген әр сөзін ой елегінен өткізіп, аз-кем ойланып қалған Майлыбаев Кузьменконың мол тәжірибесіне, біліміне сүйсіне отырып, сұрағына мүдірмей жауап беруге тырысты. Шаштараз ішіндегі әңгімені, өзінің көргендерін баяндағанда, Кузьменко:

— Байкинің теріс қылығын бөлімшеге хабарлағаның дұрыс болған. Еңбегі сіңген ардагерлерді ренжітуге қақымыз жоқ, — деді де: — Өзіңнің Петрушкинмен кездесуің қызық екен! Мен оны шаштаразға бара қояды деп күтпеген едім. Маслова соғар деген ойда болатынмын. Мынауың үлкен жаңалық. Петрушкиннің мөлшерден тыс төрт сом отыз тиын төлеуі қалай? Бұл цифр нені аңғартады?

— Меніңше, бұл жолығудың шартты мерзімі ме деймін.

— Мен де солай ойлаймын, — деді Кузьменко. — Әйтеуір олар бір жерде сағат төрт жарымда кездесуге тиіс.

— Петрушкин артық ақша төлегеніне қарсылық та көрсетпеді.

— Петрушкин кассаға ақша төлегенде Сигалов қайда еді?

— Кассаның жанында қол шаятын орын бар. Ол сонда қолын жуып жатқан.

— Глафира Данишевская жаңылыспапты. Петрушкиннің үйіне барған «бұқар еврейі» осы болды! — деп Кузьменко аз уақыт ойланып отырды да, тізесін алақанымен шарт соғып: — Меніңше былай: жетпеген екі тиын — кездесетін күннің реті. Сонда олар сейсенбі күні бір жерде жолығыспақ. Әрі жөн сілтеуші шаштараз емес, Петрушкин. Сигалов оның ығында жүрген

атшабары. Байқасаң, Петрушкин конспирацияның тәсілін жетік біледі. Қайдан үйренген ол?

— Оқыған шығар.

— Қайда? Мектепте ме? Отыз тоғызыншы жылға дейін артельде етікші болып істейді. Онан соң армияға шақырылады. Қырық бесінші жылы жараланып, қолынан айрылады. Қырық алтыншы жылдан бері ет комбинатында ит үйретуші болып істеп келеді. Қайдан оқымақ ол? Білесің бе, Мұқан Дайырович: «Петрушкинаның ғайып болуы, чемоданның ұрлануы тұтас оқиға емес пе? Сол арасын байқашы?» деп тіксінген еді. Бақсам, полковниктің болжауы кеп тұр. Жарайды, сейсенбіге дейін дем ал. Сонан соң сөйлесерміз.

...Бұл күні де аспан төрі тозаңданып тұр. Көз көрім жер сағымданып, құбылып, азайып көрінеді. Шілде ішінде жауын көрмеген қала шаңданып, сұрғылт тартқан. Ағаш жапырақтары бүрсіп сарғайған.

Сағат төртке жақындағанда вокзал жақтан қайтқан троллейбустан ақ қалпақ киген біреу түсті. Ол ешқайда бұрылмастан басын төмен салып, көшені қиып өтті. Биік үйдің бірінші қабатындағы фотовитринаны қарап ұзақ жүрді. Темекіні тынымсыз тартады. Қасына біреу кеп жөн сұрады ма, басын шайқап «білмеймін» дегендей ишарат білдірді. Троллейбус тоқтайтын жерге қайта келді. Сағат төрт жарымда троллейбус пен трамвай жолдары түйіскен бұрышқа келіп, екінші вагонға китель киген адамның қасына отырды. Келген Петрушкин, вагонда отырған Сигалов еді.

Кузьменко мен Майлыбаевтың долбары дұрыс болшықты. Петрушкин шаштаразбен сейсенбі күні сағат дәл төрт жарымда трамвай ішінде кездесті. Вагон ішінде бұлардан басқа кісі болмады. Не сөйлескені белгісіз. Трамвай Ұйғыр көшесіне келіп тоқтағанда екеуі вагоннан түсіп, дүкен алдында кідірді. Аздан соң қарама-қарсы екі көшенің бойымен екеуі екі жаққа кетті.

Петрушкиннің шолақ қол жақ қолтығына қысып алған кенеп қабы бар еді.

ОН БІРІНШІ ТАРАУ

Шілденің күні желсіз, қапырық. Кузьменко қағаздан басын көтеріп, бір сәт тыным алмақ еді, тұла бойы зіл тартып, ауырлап, буындары сырқырай бастады.

Екі құлағы дамылсыз шыңылдайды. Сыздаған шекесін алақанымен қысып, сан қабат ақтарып қараған қалың папканы шынтағының астына қойды.

Петрушкиннің жалаң арызы тіркелген жұқа папка бұл күнде қалыңдап, қампия түскен. Әртүрлі қолмен жазылған әрқилы қағаздар ой тоқтатарлық сыр бермей, шытырман жайға бастайды.

Кузьменкоға күдік қалдырған ауру тарихы жазылған шеті күйген сары-ала қағаз еді. Онда бұдан он жыл бұрын Гомель қаласының түбіндегі армиялық госпитальда Петрушкиннің жатқаны айтылған. Гомель қаласына сұрау салғанда, ондай адамның сол мезгілде емделгенін дәл айта алмады. Өйткені госпитальдың архиві өрт кезінде жойылып кетсе керек. Сол жылдары қызмет жасаған дәрігерлер тарап кеткен. Бас дәрігер ондай аурудың өзінде емделгенін есіне түсіре алмады.

Майор Кузьменко титығы жеткен қазіргі халін аңғарса да, қағазға қайта үңілді. Бірақ жаза алмады. Көз алдынан өткен күндердің шытырман жайлары сол көмескі қалпымен шұбатылып өте береді.

Бүгін Петрушкин мен Сигалов қала сыртында, Алматы өзенінің жағасында тағы кездесті. Күн жексенбі ғой. Өзен жағасында халық көп. Сигалов оңашалау талдың көлеңкесіне басын тығып, жүндес кеудесін жалаңаштап, күнге қақтап жатқан. Петрушкин қасына келіп, қабын жайғанда ол басын көтеріп бірдеме деді де, қайта жатты. Сырт қараған адамға қалың көптің бірі секілді, оғаштығы байқалмайды.

Петрушкин аяғын суға малып, шайып, Сигаловтың аяқ жағындағы көк шалғынға қисайды. Ақ шетен қалпағымен бетін бүркеді. Бұл да түймесін ағытып, кеудесін жалаңаштады. Кеудесі тықыр, қызыл шақа. Екеуінің сөйлесіп жатқанын есту қиын еді. Бұларға ұсақ өңгімеге шебер Карпов қосылды. Ол темекі тұтатуға сіріңке сұраған боп, Сигаловтың қасына жантая кетті. Сигалов басын шапшаң көтеріп, түрегеп отырды. Карповтың күн қаққан қоңырқай денесін көріп:

— Тәуір тотығыпсың. Қара теңіздің жағасына қақталғансың ба? — деді.

— Табиғаты тамаша, мынадай жер тұрғанда, Қара теңізді қайтем? Ол жақ ақшаның соры ғой, — деді де Карпов Сигалов ұсынған сіріңкені алып, папиросын тұтатты.

— Оның рас, алыс жаққа ақша шақ келмейді. Әйтпесе, теңіз жағасына не жетсін? Суы бөлек қой.

— Қыз-келіншектерін айтсаңшы!— деп Карпов әңгімені қоздыра түскісі келді.

— Біз қыз-қырқыннан қалдық қой,— деп, Сигалов сыпайылық жасады.— Қазір көзбен көргенге мәзбіз...

— Қой, өйдеме, түрің жас, қауқарың бар секілді.

— Сыртымыз борбиғанмен, бұрынғыдай емес, қимыл шамалы.

Сигаловтың бұл сөзі Петрушкинге ұнамады ма, ол шапшаң тұрып, суық суға бір сүңгіп алды да, киімдерін қолтығына қысып, өзеннің арғы бетіне өтті.

— Бұл кім өзі?— деді Карпов таңданған пішінмен.— Танисыз ба?

— Былай шырамытам, шаштаразға бір-екі мәртебе келген секілді. Өзі әумесер ме деймін.— Сигалов — Карповтың қалтасында бұлтиған жартылықты көріп, тамағын қырынып, қадала түсті:— Анауың арақ па? Өзің естияр жігіт екенсің!

Карпов шөлмекті қалтасынан алып:

— Қалай, ішеміз бе?— деді.

— Өз үлесімді төлейін.

— О не дегеніңіз, арақ сатып байыған емеспін.

— Пұлын алмасаң, бір рюмкадан артық ішпеймін.

— Сөзді қой, жейтін бірдемең бар ма?— деді де Карпов шөлмектің түбінен бір ұрып, тығынын ытқытып жіберді.

— Менде жейтін дәнеңе жоқ.

— Тұздаған балықтың құйрығы қалған еді. Соны бөліп сорармыз.

— Одан артық жемнің керегі не?— деп тегін араққа Сигалов қуанып қалды. Екеуі жартылықты қақ бөліп ішіп алды. Аздан соң Сигалов:

— Сенің келгеніңе қуанып қалдым. Әйтпесе әлгі ит ұрып жазым ете ме деп қорқып жатыр едім. Байқадың ба, өзінің сіреспе ауруы бар секілді. Өңі бұзылып, көзі аларып кетті. Езулері көпірши қалды. Ол ит бір жеріңді мерткітіріп жүрсе, кімнен құн даулайсың!— деп Карповқа қарай қырындап жатты.

— Өзің қайда істейсің?

— Балық тресінің басқармасын естуің бар ма?

— Үлкен мекемеге құлағым қанық емес. Естігенмен ұмытып қалам.

— Әйтпесе біліп ал. Сол мекемеде инспектор болып істеймін.

— Балыққа қожамын десеңші. Балықтың қос сорпасы, шіркін балдан тәтті-ау. Балықшылар мұндай күндері Іле жағалап кетуші еді. Немене, тобыңнан адасқанысың ба?— Сигалов лезде есін жинап, Карповқа күдікпен қараған төрізді. Бастапқыдай жылы ұшырамайды. Тосырқай қарады.

Карпов өзінше дәлел іздеді.

— Бір минут та тұрмас едім, қайтесің, қатыны құрғыр аттап бастырмайды. «Жер татыған сасық балығың кімге дәрі? Сенің аулайтының балық емес, басқа»— деп қажап, кісінің зықысын шығарады. Оған көзіне көрініп жүрсең болғаны. Қалғаны бір тиін. Анау қайыңның түбінде дөңкіп жатқан немені көрдің бе? Менің күзетшім сол.

Сигалов қостағандай басын изеді.

— Қатын қисайса қиын, жеңе алмайсың,— деп шалқасынан жатты.— Бос сөзге кісі шаршайды білем. Кішкене жатып дем алайық.

Осымен Петрушкинмен және Сигаловпен жүзбе-жүз жолығысу тамамдалды. Карпов: «Келесі жексенбіде Ілеге барайық. Мен бір лажын табармын» деп өзінің балықпен кәсіп ететінін сендірмек еді, Сигалов жалтарып, ықылас білдірмеді:

— Белімнің мүкісі бар еді. Суық тисе шойырылып қалам. Ұзақ жүрісті көтере алмаймын.

— Еркіңіз-білсін?

Сигаловтың өмір жолы Петрушкинге ұқсамайды, бөлек. Оның орта білімі бар. Бір кезде шет ел тілі факультетіне түсіп, оны оқымай тастап кеткен. Институт іргесінде жүргенде шаштараз боп тиын тауыпты. Кейін оқуды біржода тастап, осы кәсіпке көшкен. Соғыстан бұрынғы мекені— Тула қаласы. Немістер қалаға қатер төндіргенде Москваға ығысқан. Фашистер астанаға тақаған қиын-қыстау кезеңде Қазақстанға кәшіпті. Он төрт жыл бойы осы бейбіт жасыл қалада өмір сүріп келеді.

Үлкен қалада әркім әрқилы адамдармен кездесіп жатады. Оларда ешкімнің жұмысы жоқ. Ал Петрушкин мен Сигаловтың өзгеше сақтығы олардың бір кезде запы шеккенін аңғартады. Бұлардың құпиясын біреу білген. Әрине ол — Петрушкиннің әйелі — Матрена Онуфриевна. Өзіне қалтқысыз берілгеніне сенген Пет-

рушкин әйелі тарапынан қарсылық болар деп ойламаған. Үрейі кеткен Петрушкин әйелін өлтірудің қамын жасайды. Оған шаштараз көмектеседі. Сөйтіп кемпірді өлтірген оның өз күйеуі Петрушкин мен Сигалов.

Оқиға барысын зерттеп осындай тұжырымға келген Кузьменко Петрушкинаны қалай өлтіргенін топшылап өзінше болжау жасады. Ерлі-зайыпты Петрушкиндердің костюм іздеп базарға барғаны рас. Бірақ Петрушкиннің ондай затты сатып алуға ынтасы жоқ еді. Оның бар ойы тиімді мата кездеспегенді сылтау етіп, қас қарайғанша жүруді ойлады. Ыңғайлы кезегін тапса, Матренаны қаладан жырақ әкетпек. Күйеуінің жат қылығынан үркетін Матрена Онуфриевна өзін өлімге қияды деп күтпеген. Әйткенмен ол сақтық жасады. Қатер төне қалғанда басқа жаққа кетуді ойлады. Оның сумкаға күрделі ақша салып жүруі содан болуы ықтимал. Комиссионка магазиніне келгенде күн кешкіріп қалған еді. Петрушкин асығады. Тықыршиды. Сүйткенше бұларға Маслова ұшырасады. Матренаны күн батқанша кідіртуге желеу табылған секілді. Ол әйелінің ізін бағып Маслованың үйіне келеді. Оны тасада күтіп тұрады. Матрена Онуфриевна күйеуін көріп сескенгенімен, машина ішінде отырған таныс кісіні көріп, сабырлық жасайды. Машина ішіндегі адам Сигалов еді. Сөйтіп кісі өлімі бұдан екі жарым ай бұрын жасалған.

Егер Петрушкин көп жыл отасқан, сырлас әйелін өлтіруге дейін барса, оның қазіргі әрекеті аса қауіпті болғаны. Бәлкім, Матрена Онуфриевна азғындаған күйеуін бөледен арашалағысы келген шығар. Тілін алмаған соң қыр көрсетуі ықтимал. Ол өзінің осы жайын Масловаға айтқысы келген болар. Бишара жан өз өмірінің ақырғы сағатында не айтқысы келді екен?

Кузьменко столында жатқан іс тіркелген папканы ақтарып Маслованың алғашқы жолы берген жауабына көз жүгіртті. Ол өзіне шаң жуытпайды. Әлде бұл сырттан жылтырап көрінген залым қатынның айласы ма? Ары таза болса неге қашады? Ол өзінің әшкереленетінін білген шығар...

Әртүрлі ойға кеткен Кузьменко сағатына қарады. Сағат алтыға он бес минут қалған екен. Бүгін Петрушкин жұмыстан кеш шығуға тиіс. Оның үй жағын торып шықпақ. Бәлкім, көмескі жайларды анықтауға себебі тиер.

Ымырт жабылған мезгіл. Қала оттары жағылған. Алматы түні қараңғы, әрі жылы. Жұлдыздар жымыңдап тым қалың көрінеді. Жиегі болымсыз сәуле шашады, кәдуілгі гауһар секілді.

Кузьменко Петрушкиннің үйінің қасына келіп, қақпа сыртында біраз жүрді. Осы маңдағы екі-үш үйге кіріп шыққан. Көршілері Петрушкин жайында мардымды дәнеңе айта алмады. Кембағалдың мүшкіл халын ескеріп, мүсіркейді. Хабарсыз жоғалған зайыбын еске алады. Милицияның көмектеспегеніне қайран қалады, дәрменсіз дейді. Петрушкиннің үйі биік тақтаймен қоршалған ғой. Кузьменко қақпа сыртына келіп, сәл кідірді. Көкжал төбеттің үні шықпайды. Қора іші жым-жырт. Есікті итеріп көріп еді, ашылмады. Іштен кілттенген. Осы мезетте ту сыртынан тықыр естілді. Кузьменко бойын тез жинап:

— Бұл кім?— деп, қол фонарь сәулесін дыбыс шыққан жаққа жүгірткенде, дарбазаның босағасына жабысып тұрған біреуді көрді. Жарықтан жасқанып, көзі ұялып, бетін басып, шегіншектей берді. Майор шырамытты. Қитар Глафира екен.

— Данишевская, бұл сіз бе? Мұнда не ғып жүрсіз? Глафира жат дауыстан үркіп, бұғына түсті.

— Бұл кім өзі?

— Танымадыңыз ба? Мен милициядан, Кузьменкомын.

— Ә, ә, білем, есімде.— Глафира жақын келіп амандасты.— Сәламатсыз ба? Мен ұры екен деп қорқып қалып едім. Андрей Алексеевичке жолығайын деп пе едіңіз? Ол жалғыз емес-ау деймін. Үйінде қонақ бар секілді.

— Қонақ дейсің бе?

— Иә, кетіп қалмаса, мана біреудің қақпадан кіргенін көріп едім.

— Еркек пе, әйел ме?

— Онысын ажырата алмадым. Қара шапан жамылып алған. Поп тәрізді.

— Ақырын сөйлеңіз.

Глафира сықылықтап күлді.

— Шолақтан қорқасыз ба? Мүсәпір түрі үркітпесе, өзі сондай қайырымды. Қорықпаңыз.

Осы бір сәтте майор Кузьменкоға санқилы ой келді.

Бүгін Петрушкин жұмысқа бармаған. Үйінде неге отыр? Үйіне келген кісімен әдейі жолығысу үшін қалған ба? Ол кім? Данишевская мұнда не ғып жүр? Әлде оны сырттан торытып қойды ма?

— Мұнда не істеп жүрсіз?

— Сіздіңше не істеуім керек? Байы жоқ бойдақ әйел қатыны өлген жесірдің босағасын аңдып жүр де! Одан басқа оның қандай шаруасы болушы еді?

— Сіз оны сүйесіз бе?

— Мен ешкімді сүймеймін? Маған бай керек. Еркек болса болды маған.

Кузьменко қақпаға асылып, қолын созып есіктің тиегін ағытты.

Глафира тақап келіп:

— Байқаңыз, иті бос. Кісі келсе ауыз үйіне қамайды. Бұхар еврейі келгенде сүйткен.

— Үйге қалай кіреміз?

— Білмеймін.

— Итті, бәлкім, сіз ұстай тұрарсыз, сізді таниды.

— Бұлқынса әлім жетпейді. Айырылып қалсам, жазым етер.

Кузьменко есікті қақты. Жат кісінің иісін сезді ме, қасқыр төбет атып тұрып, қатты үріп сыртқа ұмтылып, ауыз үйде асыр салды. Екпіні қатты, қалың тақтайды зірк-зірк еткізеді. Петрушкин есікті аша қоймады. Кузьменко не істерін білмей дағдарып тұр.

— Мен дыбыс берейін, бәлкім, шығар,— деп, Глафира есікке тақағанда:

— Былай тұр!— деп, Кузьменко әмірлі үнмен бұйырды.— Бұл жерден шапшаң кетіңіз!

Глафира майордың қаһарынан сескеніп, қақпаға қарай жылжи берді. Кузьменко сыртқы есікті тақылдатып жатқанда Глафира жүгіріп келді:

— Есік ашылғанда ит бас салып жүрмесін. Байқаңыз!

Көк төбет бүкіл поселке итін шуылдатты. Қаңғыбас шарылдақ күшіктердің үні тым ащы. Қақпаға тап-тап береді. Бәрі Петрушкиннің үйіне қарай жабыла үреді. Тұнық кешті азан-қазан етті. Кузьменко есікті ара-кідік тықылдатып, жауап күтіп тұрған. Бір кезде есіктің тиегі ағытылғандай болды. Көк төбет арс етіп алға ұмтылды. Есікті иығымен тіреп, басып тұрмағанда тура Кузьменконың кеңірдегінен ала түсетін еді. Әлден уақытта Петрушкиннің самарқау үні естілді:

— Ей, бұ кім өзі?

— Андрей Алексеевич, ашыңыз! Бұл мен,— Кузьменко есікке құлағын түрді.

— Мені кім? Жәніңді айтсаңшы! Ә-ә, начальник жолдас па? Қазір, мына итті байлайын. Тіл ұқпас не-ме, жазым етіп жүрер.

Үйдің іші жым-жырт бола қалды. Петрушкин итті қыңсылатып, сүйреп бара жатты. Әлден уақытта есік ашылды.

— Кіріңіз, түнделетіп қайдан жүрсіз? Жақсылық хабармен келдіңіз бе? Жоғары шығыңыз.

Үйдің іші астан-кестен шашылып жатыр. Петрушкин үйдің ішін жинастырып, сөйлеп жүр.

— Келетініңізді білмедік. Анау-мынау әзірлеп қоятын едім. Енді барына разы болыңыз.

— Рахмет, Андрей Алексеевич, өзім де қонақтап келемін.

— Қуыс үйден құр шықпа дей ме, отырыңыз. Дәм татыңыз.

Кузьменко төрге шығып жайғасқанда:

— Алыстан келесіз бе? — деп, Петрушкин елеусіз сұрақ қойды.

— Осында жоғарыдан келген қонақтың чемоданы жоғалып кеткен еді. Ұрыны сонау Қаскелеңнен таптық. Сол жақтан келе жатқан бетім.— Кузьменко Петрушкин сегзе ере ме деп жорта айтып еді, ол бұған мән бермегендей, өзінше сөйлеп кетті.

Майор Кузьменко табалдырықтан аттаған бетте үйішінің мүлкіне, бөлмелердің құрылысына ерекше назар аударған. Ауыз үйден кіре берістегі екі қанатта екі бөлме бар. Есіктері ашық. Төргісіне қос төсек қойыпты. Біреуі көптен бері жиналмаған. Бір кездегі кіршіксіз ақ жамылғыштар мен ақ жастықтар кір басып, қоңырқай тартқан. Бұрышқа өрмекшілер ұя салған. Тозаң қалың. Шифоньер жаңа бір әзірде ашылған. Саусақтың таңбалары баттып тұр. Үй ішінде сигаретаның жеңіл түтіні, иіс майдың жұмсақ жұпар иісі сезіледі. Кузьменко үй ішін тінте қарағанмен Петрушкиннен басқа кісіні көре алмады.

Стол үстіндегі рюмкаларды көрсетіп:

— Қонақ сыйлағансыз ба? Жұрттың бәрін даттап жатырсыз, жақтырмайтыныңыз бар, сыйлап қайте-сіз? — деді.

— Начальник жолдас, сіз де мені мазақтайын деді-

ңіз бе? — Петрушкин қарсы орындыққа отырды. Қалтасынан «Беломор» алып тұтатты. — Мен секілді қарп-қасыр кімге керек дейсіз? Кісі қабылдаудан қалып барамыз. Қыдырымпаз, жүргіш жандарға күйік дарымайды білем. Осында сатпақ Савелий деген жыңды бар. Бір таза жүргенін көрмейсің. Аузынан арақ иісі мұңкиді де тұрады. Сол иттің қатыны өлгелі қай заман. Өзінде сана жоқ. Уайым-қайғы дегенді білмейді. Сол антұрған төсегін күніге жаңартады деп естимін. Ал біз жалғыз кемпірдің күйігін тартып отырғанымыз мынау. — Петрушкин шүңірек көзін төмен түсіріп, күрсінді. — Бүгін байқұс кемпірдің туған күні еді. Құдайдың рахметі түсіп дүниеге келген күнді атап өту бұл үйдің баяғыдан келе жатқан салты. Тірі жүрсе есіне алсын, — деп, өзінің сүйікті рюмкасын алып қасыма қойып отыр едім. Мұны да көзіңіз шала қойыпты. Бүгін қитар Глафира келе ме деп дәмеленіп, анау-мынау алып қойып едім. Байқұс, алданыш тапты ма, кейінгі кезде көрінбей кетті.

— Глафира дегеніңіз кім? — Кузьменко жорта сұрады.

Петрушкин таңданғандық білдірді.

— Шынымен білмейсіз бе? Милиция түрмеден шыққандардың есебін жүргізіп бақылайды деуші еді. Онысы бекер болғаны ма?

— Ниеті бұзықтар мен жуликтерді тыйып алсақ та жарар. Ақталғандарды торып қайтеміз.

— О да жөн екен.

Майор Кузьменко темекінің сорттары мен әтірдің көптеген түрінің иісін айнымай ажырата алатын. Петрушкин жеңіл сигаретаның түтінін «Беломордың» ащы түтінімен тұншықтырмақ болса да, дәл тапты. «Лайка» сигаретасына ұқсастау көрінгенімен, тамақ қырнар жеңіл иісі бар. Кәдуілгі «Тройка» сигаретасы. Иіс май «Жасмин» мен «Шипрдың» қоспасы. Сірә, бұл үйге келген қонақ бұдан бұрын сақалын алдырғанда, паштараздың «Шипр» әтірін септіргенін жақтырмай, жұмсақ «Жасминді» құйдырған. Сонымен бұдан аз-кем уақыт бұрын бұл үйге еркек адам келген. Және қол таңбаға қарағанда шифоньерді ашып, одан керекті затын алған...

Петрушкин берекесі қашып, сескене бастады. Әңгімемен алдандырғысы келді ме, сауал қойды:

— Начальник жолдас, энеукүнгі ұсталған қатынның ісі немен тынды? Сазаын тартқан шығар?

— Кім туралы айтып тұрсыз?

— Әлгі біздің қатынның сумкасы табылған әйел ше?

— Ә-ә, Маслованы айтасыз ба? Қашып кетті. Ұстатпай жүр.

— Қамауға алды, ісін тергеп жатыр деп еді. Түрмеден қалайша қашып кетті екен. Сайқал неме, милициядан да таныс тапқан екен-ау. Жылмыңдасы жаман еді. Одан бәрін күтуге болар. Айрылып қалғаны өкінішті екен.

— Матрена Онуфриевнаны өлтірген ол емес, басқа адамдар!— Петрушкин не айтар дегендей Кузьменко сынай қарады.

Петрушкин шошып кетті:

— Не дедіңіз? Матрена өлді дейсіз бе?

— Тірі болса бір хабарын берер еді ғой. Ол өлген. Қазір қылмыскерді іздеп жатырмыз.

Петрушкин біраз уақыт үнсіз отырды. Әлден соң:

— Дерек бар ма?— деді.

— Сіздің көмегіңіз керек, Андрей Алексеевич. Қолғабыс жасаймын деп едіңіз, өзіңіз көрінбей кеттіңіз.

— Менің көмегім дайын ғой, начальник жолдас.— Петрушкин күйік жеңген кісідей мүләйімсіп, жұмсақ сөйлемек еді, бірақ көңілге алған күдік шошытты ма, түсі сұрланып, екі көзі қанталап, үні кесектеу шықты.— Сөйтіп, Матрена өлді дейсіз, ә?— Ол рюмкаға арақты шөпілдете құйып, қағып салды да:— Жиіркенбесеңіз, бір рюмка алыңыз. Қайғыма ортақ болыңыз,— деді.

— Рахмет, Андрей Алексеевич. Кісіден кісі жиіркенуші ме еді? Жайласып отырып өзіңізбен әңгімелесуге құштармын. Бірақ, қайтесіз, жұмыс бар. Ұрыны ұстал, көңіл жай болған соң, әдейі соға кетейін деп бұрылдым.

— Келгеніңізге рахмет, начальник жолдас.

Майор Кузьменко қақпа сыртына шыққанда, қалбалаңдап жүгіріп келе жатқан біреуді көрді.

— Бұ кім?— деді де, Майлыбаев екенін танып:— Мұнда не ғып жүрсің?— деді қатулы үнмен. Бір көше ұзап шыққаннан кейін:— Саған мұнда келуге болмайды. Петрушкин сені білуге тиіс емес.

Майлыбаев екі кештің арасында басқармаға теле-

фон соққан. Секретарь қыздың майордың «бір жаққа» жалғыз кеткенін естіп, ойына күдік алып, Петрушкиннің үйіне жеткені осы. Сырты мүсәпір Петрушкин ыңғайын тапса уысына түскенді аямайтынын о да сезген. Кузьменконың түн ішінде жалғыз кеткеніне қауіптенді. Қорғаншы боп жүргенін бүгіп, жалтарды.

— Шаштаразды жоғалтып жүргенім. Бүгін ол да жұмысқа шықпады. Шарқ ұрып іздеп жүрсем, антұрған неме, үйінде отыр. Қызметші әйел менен мұны жасырыпты.

— Үйінде екенін қайдан білдің?

— Кәрі бөрінің кассиршадан көңілі аулақ емес екенін сезетінмін. Сол арқылы білдім.

— Үйінде отырғанына көзің жете ме?

— Дәл солай, Петр Петрович.

— Мен Петрушкиннің үйіне кіргенде шифоньерден сол жақ қолдың таңбасын көрдім. Ал оның сол қолы жоқ қой. Олай болса, оған біреу келген. Бұл үйге Сигалов келген шығар деп ойлаған едім. Онда басқа біреу болды. Кім болуы мүмкін?

— Петрушкиннің біз білмейтін басқа танысы болғаны ғой. Қалай байқамағанбыз? — Талғат өкініш білдірді. Аздан соң ол: — Қонақ үйге телефон соғайық! — деді.

— Неменеге?

— Біздің қонағымыз бөлмесінде ме екен, білейік.

— Мынау менің ойыма келмеген жай еді. Жүр, шапшаң! — Кузьменко Талғатты қолтықтап жөнелді. Жолшыбай:

— Талғат, сен Данишевскаяны көрдің бе? — деп сұрады да, оның жауабын күтпей, сөзін жалғастырды. — Өттең, байқаусыз бұзақылардың торына түсіп қалған. Әйтпесе ақылы бар қыз. Алғаш Петрушкиннің үйінде кісі барын содан есіттім. Бірақ ол үйден үй иесінен басқа адамды көре алмадым. Қабырғаның бәрі тықыр, қосалқы есік жоқ. Погребін де байқамадым. Еден нық, дүңкілдемейді. Терезе де жабық.

— Үйі жаңадан салынған. Біз білмейтін жасырын жолдары бар шығар. Үйді кімнің салғанын білейік.

Ертеңіне Кузьменко қалалық архитектура бөліміне телефон соқты. Ит үйретуші құрылыс үйінің көмегінен бас тартып, үйді өзі салыпты. Кузьменко капитан Карповты шақырып алып:

— Сіз Сигалевты білесіз ғой? — деді.

— Солай, Петр Петрович. Өзен жағасында жартылықты ортаға алып, танысқанымыз бар.

— Онда тіпті жақсы. Бүгін сол жолғы кездесуді еске алған болып, шаштаразға барыңыз. Бұдан былай оның тұрақты клиенті болыңыз.

Капитан Карпов Майлыбаевтың ақыл-азабынан тапқан күрделі ісіне төтеннен килігуді жөн көрмеді.

— Лейтенант көптен бері осы іспен шұғылданып жүр. Оның ақиқаттаған ісіне араласқанымның қисыны келер ме екен? — деп жалтарып еді.

— Ол көсе ғой. Жақ түгін күніге қырса да сақал өспейді. Бес тал мұртын қыра-қыра ернін жауыр етіп алыпты, — деп сүзсініп күліп отырды да: — Талғат бұған қарсы емес. Оның ризалығы бар. Полковник Дайыровтың ұйғаруы солай. Қазір лейтенант Майлыбаевқа маңызды жұмыс тапсырылып отыр. Сіздің көмегіңізге ренжімейді ол. Іске кірісе беріңіз!

— Құп болады, жолдас майор! — Карпов тік тұрып басын изеді.

Ісі, әрекеті күн сайын жұмбақталып бара жатқан Петрушкиннен көз жазып қалмауды лейтенант Майлыбаевқа тапсырды. Бұл күрделі іс оған лайықты саналды.

ОН ҮШІНШІ ТАРАУ

Лейтенант Майлыбаев үш тәулік бойы поселкеден шықпады. Петрушкиннің үйіне біреу келмей қоймайтындай көрінген еді оған. Бірақ Петрушкин көшеде де, үйде де жалғыз. Тіршілігі күйбең, өнімсіз, қимылы бірқалыпты. Әбігершілік байқалмайды. Қаңыраған бос жәшіктердің тақтайын сөгіп, кілеттің қуыс тесіктерін шегелеп жүр. Иінағашпен су көтеріп бара жатқан Данишевскаяны көріп, дауыстады:

— Глафира, мұнда кел! Сөйлесетін әңгіме бар. — Данишевская қасына келгенде: — Көрінбей кеттің, бірдеңе тапқансың ба, қалай? Зауқың соқса, үйге кір. Мен бүгін боспын. Отырып шер тарқатайық.

Глафира ықылас білдіре қоймады.

— Кір жуып жатыр едім, қолым тимейді.

— Сен маған осындай қиқар мінезіңмен ыстық-

сың, тәттісің. Сенің сабалақ түрінді көргенде, құдайақы біртүрлі қызығып кетем.

Глафира күлді:

— Қойшы?

Шолақтың мына сөзін Глафира қызық көрді. Қи-тар көзін күнге шағып, қырындай қарады. Жүрегін қытықтап, елтетін сияқты.

— Үйіңе кіргенде одан маған қандай пайда бар? Алдымен соны айтшы?

— Нені қаласаң соны жасайын, шыбын жанымды да аямаймын.

— Жақсы айтасың, Андрей, көпірме сөзді қайдан үйренгенсің? Мен сені бұлай деп ойлаған жоқ едім.

— Не тілейсің, жаным, айтшы.

— Өз басыма ие болсам да жарайды. Біреудің тағдырын жетелеп қайтем. Мені бүйтіп бекер әурелеме. Ал қатын ғып алар ниетің болса, ашық айт!

— Жалғыздық шаршатты. Бұдан әрі ныдай алатын емеспін. Жарым бол, тілегім осы!

— Тойды қашан жасайсың?

— Мына әуре-сарсаңнан құтылайын, кемпірдің ісі бітсін! Сонан соң тойды бір-ақ күнде жасаймын.

Глафира көңілшек қой, ықыласы ауды. Петрушкиннің үйіне кірді.

— Ешкім жоқ, именбе, кіре бер. Өзің көрген жай-мекенің ғой. — Петрушкин жүгіріп барып есікті ашты.

Глафира таң қалды: стол үсті жасаулы, жайнап тұр. Тоңазытылған құстың еті, тураған шұжық, магазинде таптыра қоймайтын қара уылдырық, қызыл балықтың жотасы табақ-табағымен тұр. Тұздалған қияр, помидор шыныға бөлек салынған. Қағазы әсем қылтанақ мойын коньяқтың шөлмектері дастарқан үстін түрлендіріп, кісіні ішпей-жемей тоғайтады.

Петрушкин Глафираның мойнын, құлақ түбін иіскелеп:

— Бір нәрсе сұрайын, айтасың ба? — деді.

— Құлағым сенде, айта бер.

Петрушкин сәл бөгеліп отырды да:

— Осында милиционерлер келіп, астыртын сұрау салып жүрсе керек. Сенімен сөйлеспеді ме? — деді.

Глафира бұрылып, бажырая қарады.

— Оны саған кім айтты?

— Білем, есіттім. Сенімен де сөйлесіпті.

— Сен өйтіп былжырама. Кемпірім жоғалды, қа-

раң қалдым, сорладым деп милицияны шақырып жүрген өзің емес пе едің? Келсе, сенің жоғыңды жоқтап жүрген шығар. Оны маған несіне айтасың?

— Глаша, мен сүюмен бірге күйе де білемін. Кейін қатты батты тырнағың деп жүрме. Көмейіңдегіні бүкпей, шыныңды айт!

— Сенің не айтып отырғаныңды түсінсем, бұйырмасын. Елдің өсегіне әуестігім жоқ. Отырғаным артық көрінсе, кетем қазір.— Глафира бұлданып тұра бергенде, Петрушкин:

— Шошаңдама, отыр!— деп иығынан тартып қалды. Қолы зілдей, жерге жаншып жібере жаздады. Глафира иығын жұлып алды.

— Не керек өзіңе?! Күшіңді көрсетпексің бе? Мә, саған!— Екі саусағын бүгіп, ортасынан бас бармағын қылтитып көрсетті.

Петрушкин Глафираның қиқарлығын күшпен жеңе алмайтынын аңдады ма, амалға көшті:

— Глаша-ай, қайдағыны айтып кеттің ғой. Өзің былай отыршы. Ашуыңды бас, жаным!— Глафираны қасына алып құшақтап баяу үнмен сөйледі.— Кісі біреуді өлгенше жақсы көргенде, қарасын көрсе қанағат тұтып, соған да мәз болады екен. Бір сәт көзден тасаланса, жаныңды қоярға жер таппайсың.

Мен сені милиция майорынан да қызғанам. Оның неменеге жүргенін сұрағаным сол. Қызғаныш не дегізбейді? Сөлекет көрінсе, мен қойдым. Кешір, айып менен!

Глафира сенерін де, сенбесін де білмей Петрушкинге бажырая қарады. Петрушкин мұңды, көзі жасаурап кеткен. Глафира көңілшек қой, аяп кетті. Мойнынан құшақтап шашын сипалады. Бетінен аймалап сүйді.

— Біз мәңгі-бақи, өмір бойы бірге боламыз. Солай ма, Андрюша?

— Солай, жаным.— Петрушкин сақалымен Глафираның танауын қытықтап:— Анау майор келгіштеп жүргенге сені тегін малданып кете ме деп ішім күйіп жүр еді. Енді көңілім жай тапты.

— Өзің тұрғанда, басқаны қайтем? Маған өзің қымбатсың! Майор анау жолы осы үйге келгенде мен қақпа алдында тұрғанмын.

— Ол саған не айтты? Не деді?

Глафира осы тұста шынын айтпай, бүгіп қалды:

— Тұрма, аулақ кет!— деп қуып жіберді.

— Мінезің қиқар еді, сен оны қалай тыңдай қойдың екен?

— Милициямен байланысың келмеді. Оны өзің жақсы білесің.

Петрушкин сенбеді. Рюмканы Глафираның аузына тосып:

— Қайдағыны айтып кеттік қой. Милициясы өзімен кетсін. Отырысымызды бұзбай, жақсылап ішелік. Кәне, алып жібер.

Арада біраз мезгіл өткеннен кейін Петрушкин:

— Жатып дем алайық! Коньяқтың уыты тарасын!— деді.

— Мейлің, өзің біл.

Осы мезетте көк төбет қатты үріп, қораны басына көтерді. Біреулер қақпаны ашып дауыстаған секілді. Петрушкиннің түсі бұзылып кетті. Қалтыраған жалғыз қолымен қалтасын сипалай берді. Шапшаң тұрып, жастықты жөндеген боп, астынан бір затты алып, қалтасына салды. Глафира оны көрген жоқ. Ол несіне қам жейді? Жаңа ғашығы қасында, қарағайдай үй басында. Өмірінің шат боп тұрған шағы. Енді ол ешкімнен қысылып, қымтырылмайды. Қасында болашақ байы бар адам неге сасады? Ол еркін басып, тайтаңдап есікті ашты.

Үйге екеу кірді. Бірі егде тартқан тапал семіз кісі, екіншісі балаң жігіт.

Глафира жақтырмай:

— Сіздерге кім керек?— деді.

— Біз өрт сөндіру бөлімшесіненбіз,— деді семіз кісі. Глафира мен Петрушкинге кезек қарап:— Үй-жайдың өрттен қауіпсіздігін байқайық деп келдік. Үйдің жоспары өзіңізде ме? Болса, көруге рұқсат етіңіз.

Петрушкин пештің үстінде тозаң басып жатқан чемоданды бауынан сүйреп шықты да, ішін ашып, үйдің жоспарын алды. Өрт сөндіруші үйдің қалай орналасқанын көрді, электр сымдарын тексерді.

Глафира өрт сөндірушіні өлердей жек көріп тұр. Үй-жайы бар, басы бос еркекпен жұптасып тұру оның арманы еді. Сондай күннің ләззатын көрейін деп тұрғанда мыналар келіп шырықты бұзды. Бұлар өрт сөндірушілер емес, Глафираның өмірін өшірушілер сияқты көрінді. Үлкен ашу қысып, терісіне сыймай,

шытынап тұр. Сыралғы Петрушкин долы әйелді өршітпейін деді ме:

— Сен ренжіме, Глаша, қазір қалаға түсетін жұмыс бар. Қайтарда соғам. Бүгін үйде бірге боламыз. Мақұл ма? — деді.

Глафира оның сөзін естіген жоқ. Көз шарасы жасқа толып, қақпадан шығып бара жатты.

Петрушкин өрт сөндірушілер кеткеннен кейін көп аялдамады. Қалаға бет алды.

Майлыбаев Петрушкиннің қалада жүргені жайында басқармаға телефон соқты да, оның келер жолын тасты. Жарты сағаттан кейін ит үйретуші трамвайдан түсіп, 8-март көшесінің бұрышындағы бағанаға жапсырылған хабарландыруларға қарап ұзақ тұрды. Пәтерге берілетін бөлме жайында жеке адамдардың құлақтандырулары ілінетін. Петрушкин жан-жағына ұрлана қарап, жапсырылған қағаздың біреуін жұлып алды. Онда төрт кісілік әсем, жарық бөлме өткізілетіндігі, үй иесіне студент болғаны қолайлы екені жазылған. Қағазды алғаннан кейін көп аялдамай, кенең қабын қолтығына қысып, көк базарға бет алды. «Динамо» магазинінің алдында кідірді. Магазин іші жөнделіп жатқандықтан қызу сауда сыртта, лавка үстінде болатын. Екі аңшы қосауыз мылтықтың ұңғысына үңіліп, шаппасын, шүріппесін ұстап көріп, сынасып таласып жатқанда, Петрушкин олардың қасына келді. Қарамен кавказдалған күміс мылтыққа қолын созып:

— Бері әкелші, көрейін! — деп киліге кетті. Әрі бері аударып, ұңғысын сығалады. — Шіркіннің бұрандасында мін жоқ екен. Жарқырап тұр. Оғы қаңғымай дәл тиетін шығар.

Қайдан келгені мәлімсіз, осы мезетте Сигалов бұлардың қасынан сусып өте шықты. Петрушкин оған зер салып қарамады.

Екеуі екі көшенің бойымен кетті.

Сол күні кеште лейтенант Майлыбаев өзінің көргендерін Кузьменкоға баяндады. Екеуі әрбір сөзге мән беріп, талқылап ұзақ отырды. Әлден уақытта майор Кузьменко:

— Сондай бөлме пәтерге беріле ме, анықтадың ба? — деді.

— Білдім. Бірақ үй иесі ол бөлмені бұдан екі жарым ай бұрын пәтерге берсе керек. Онда салт бастылар

тұрады. Үй иесі «Студент болғаны жөн» деген сөзді жазбаған.

— Таңқаларлық жай екен бұл.— Майор Кузьменко қағаз бетін шимайлап біраз отырды.— Шаштараз сенің төрт рет, түсіндің бе, төрт кісілік бөлме емес, төрт рет шаштаразға барғаныңа қатты күдіктенген. Сигалов: «Студент болса жақсы, ал аңдаушыға ұрынсақ қайтем?» деп Петрушкиннен ақыл сұраған. Әрине, шефі бұл іске қалай болса солай қарай алмайды. Шаштараздың әшкереленуі оның өзіне қатер. Сигаловты шартты жерге шақырып, мылтықты көрсету арқылы жауабын айтады. «Ұңғысында мін жоқ. Жарқырап тұр. Оғы қаңғымай дәл тиетін шығар» дегенін «Жаңа дәрінің әсерінде мін жоқ. Айнымай дариды» деп жоруға болады. Шартты белгімен тілдесуге бұрынғы кабарландыруды пайдаланған. Осылай ұғысқан соң олар сөйлесіп қайтеді? Ол бүгін Данишевскаяны үйіне бекер шақырған жоқ. Екеуінің не жайында сөйлескенін білуіміз керек?

— Глафира сырын аша қоя ма?

— Ертең таңертеңгісін Петрушкин жұмысқа барады. Күзетте бір тәулік тұруға тиіс. Сменасы бітер кезде Данишевскаяны осында шақырмақпын. Петрушкин біз жайында Данишевскаядан тәптіштеп сұраса, онда долбарымыздың дұрыс боп шыққаны. Матрена Онуфриевнаны өлтірген Петрушкин болады. Егер бағытымыз теріс болса, істі қайта бастаймыз.

— «Өрт сөндірушілердің» жаңалығы бар ма?

— Үй бекітіліп берілген жоспарға сай салынған. Артық құрылыс жоқ,— деді Кузьменко.

Майлыбаевтың өз басы темекі тартпайтын. Сонда да папиростың біреуін алып, қыршын бөлді де, болымсыз темекі қалдырып тұтатты.

— Менің байқауымша Петрушкин мен Сигалов жалғыз емес. Бүгін сағат үште Петрушкин «Есік» қонақ үйінің алдындағы киоскіден екі қорап сигарет алды. Киоск газет-журналдарға арналған, темекі сатпайды. Оның үстіне оның сигарета тартқанын көрген емеспін. Осында бір сыр бар секілді. Петрушкинді дереу қамауға алып, үйіне тінту жүргізейік. Айғақтық заттар табылатынына күмән жоқ. Кейін кеш қаламыз.

— Петрушкинді қамауға алдық дейік. Сонан соң не істейміз.

— Қылмысты ашамыз.
— Ол жөнін айтпаса қайтесің?
— Қыстаймыз, айтады!
— Қостамаймын, Талғат! Құр күдік қамауға негіз бола алмайды.

Майлыбаев шығуға айналғанда:

— Талғат, Маслованың ізіне түстік. Таныс құрбысының үйінде жүр екен,— деді Кузьменко.

— Қайда, қалада ма?

— Жамбыл қаласынан таптық. Осында келетін секілді. Қамауды тоқтата тұрдық. Сол қырсық қатыннан түбі бәле көретін шығармыз. Кейін айтпады деп жүрме!

— Кәсібіміз қауіп-қатер екен, енді оның бөлесін де көтерелік.

ӨН ТӨРТІНШІ ТАРАУ

Майор Кузьменко Петрушкиннің жұмысқа кеткенін әбден анықтағаннан кейін Данишевскаяның үйіне келді. Глафира ышқырын түріп тастап, веранданы жуып жатыр. Екі балтырының жоғарғы жағы қанталап көгерген. Бір жақ аяғын тобық үстінен байлап алыпты. Кузьменко жөтеліп дыбыс бергенде, Глафира жалт қарап, басын шапшаң көтерді.

— Ә-ә, майор жолдас, сәлеметсіз бе?— Ол су қолын кеудесіне сүйкеп сүртіп ұсынды.— Жоғары шығыңыз. Мен сізді бұдан былай көрмеймін ғой деп едім. Жақсы келдіңіз.

— Көрмегені қалай?

— Милиция бастығының қолы тие бермейді ғой.

— Бүгін көңілдісің, Глафира. Не жаңалығың бар?

— Көңілді болмағанда қайтем?

— Құпия жасамасаң, білуге бола ма?

— Мен күйеуге шығайын деп жатырмын.

— Құттықтаймын. Тойды қашан жасайсың?

— Бәрі сізге байланысты, майор жолдас. Қалай рұқсат етсеңіз, солай болады.

Кузьменко таңданды:

— Менің рұқсатым керек пе?

— Кейде дым білмегенсі қалатыныңыз-ай!

— Шын айтып тұрмың, Глафира.

— Матрена Онуфриевна өлді. Андрей енді бойдақ

жүре алмайды. Мен оған ұнаймын. Соған байға шыққым келеді. Кемпірдің өлгені туралы қағаз берсеңіз, дереу той жасаймыз.

— Петрушкин дейсіз бе?

— Неге таңданасыз? Біз кемтар, кембағал жандармыз. Екі жарты қосылып, бір бүтін болармыз. Құдай кісінің бәріне тілегін бере бере ме? Барына қанағат қылайық дедік.

Майор Кузьменко өткен жолы Петрушкинге Матренаның өлгенін, қылмыстыларды іздеп жүргенін әдейі айтқан еді. Петрушкин өзі қылмыс жасаған болса, ол қайткенмен де милиция орындарының қандай бағытта жұмыс істеп жатқанын білуге тырысады. Екі ортаға аңқау Глафираны салып, жағдайды білгісі келген. Егер милиция органдары Глафираға күйеуге шығуға қарсы болмаса, онда Петрушкинге күдік жоқ. Қылмыстыларды басқа жақтан іздеп жүрген болады. Петрушкин Глафираны жұмсап қойып, милицияның әрекетін осындай тәсілмен біліп алмақ. Майор Кузьменко Петрушкиннің үйлену хикаясын осылай ұқты.

— Ол сізге қашан сөз салды.

— Біз бәріне өткен түні бір-ақ келістік. Созып қайтеміз? Есік көрген адамдармыз. Сіз менің бақытыма қарсы болмайтын шығарсыз. Сізге бір құпия сыр айтайын ба? Андрей Алексеевич әуелі мені сізден қызғанады.

— Менен бе?

— Иә! Өмірімде мені кісі қызғанып көрген жоқ еді. Еркек сүйсе сөйтеді дейді ғой. Бір жолы кітаптан оқығаным бар.

Кузьменко ит үйретуші аңқау әйелді осал жерінен оңай қолға түсіргенін аңғарды. Глафира майордың құптап құттықтай қоймағанына реніш білдірді.

— Қалай, менің бақытыма сенбейсіз бе? Сіздіңше, түрмеден шыққан әйелдің бәрі бұл дүниеден тұл қалып өтуі керек қой. Мен өмір сүргім келеді. Мен әйелмін, ана болғым келеді.

— Сенің бақытты болуыңды шын көңілден тілеймін. Өзің білесің, Глафира, өмір дегеннің оспағы көп, байкамасаң опық жегізеді.

Глафира оқыс сұрақ қойды:

— Сізге Андрей Алексеевич ұнай ма?

— Біреуге мінездеме беру үшін оны жақсы білу керек. Ал мен оны білмеймін. Матренаға байланыс-

ты анда-санда жолығысып тұрамыз. Былай сырлас емеспін.

— Мына сөзіңіз күйеуге шықпа дегеніңіз бе, қалай?

— Ойланғаныңыз жөн.

— Сіз төсек қызығын көріп қалған әйелдің күйін ұқпайсыз. Бос жатқан әрбір күн азап. Сорлы боп тумасам, бұрынғы қате көлденең шықпас деймін. Онда мен еркектің жастығынан опа жедім. Енді ересек адам опасыздық жасамас.

— Глафира, сіз мынаған жауап беріңізші. Маған сенесіз бе, әлде Петрушкинге сенесіз бе?

— Түсінбеймін!— Глафира басын шайқады.— Еркек деп танысам, сізге сенем. Күйеу деп қарасам, Петрушкинге сенуім керек.

Кузьменко сәл ойланып тұрды да:

— Сіз оған әлі күйеуге шыққан жоқсыз. Солай ма? Олай болса менің сөзіме ден қойғаныңыз жөн!

— Бұл жолы сізге құлақ салмаймын, начальник жолдас. Көктен бақыт тілеймін деп жүріп, қасымдағы қуанышымды қуып қайтем?

Кузьменко Глафираның түсінбейтінін білген соң:

— Бақытты болыңыз!— деді.

— Рұқсатты қашан бересіз?

— Қандай рұқсат?

— Матренаның өлгені туралы қағазды айтам. Байқұс кемпір бәрібір тірілмейді. Біздің бақытымызды бөгеменіз.

— Милиция өлік туралы қағаз бермейді. Оны ЗАГС органынан алыңыз.

— Андрей маған милиция береді деп еді, ол байқұс та білмейді екен ғой. Келген соң ақылымды айтайын.

— Глафира, сіз қашан жұмысқа барасыз?

Глафира күлді:

— Менімен жолығысуға уәде байласайын деп пе едіңіз? Мен дайын. Бүгін сменамды атқарғанмын. Қолым бос.

— Ертең кешкісін басқармаға келіңіз. Сонда сөйлесейік.

— Ертең кешкісін дейсіз бе? Жоқ, болмайды. Андрей жұмыстан шығады. Кетіп қалсам іздейді ғой. Оны қалай жалғыз тастап кетем?

— Мен сізді көп ұстамаймын.

Майор Кузьменко дереу басқармаға оралды. Кабинетке ілесе кірген Карповке:

— Григорий Матвеевич, киоскідегі сатушымен сөйлестіңіз бе?— деді.

— Сөйлесіп үлгере алмадым. Қырсық атқыр неме, екінші жолы шақыртқанда зорға келді.

— Қазір қайда?

— Осында отыр.

— Шақыр. Осы сылбырлығымыз да жетер. Асықпасақ болмайды.

Карпов бұты бір тұтам, дөңгелек қарын, тапал, семіз кісіні ертіп келді.

Кузьменко орындық ұсынды.

— Отырыңыз, танысып қоялық. Мені Петр Петрович деп атайды. Фамилиям — Кузьменко. Ал сіздің аты-жөніңіз кім?

— Милициямен танысуға әуестігім жоқ. Мұнда неге шақыртты. Алдымен соны айтыңызшы?

— Есті адамсыз, дауыс көтеріп сөйлеу жарамайды.

— Сендер кісіні айқайлатпай қоясындар ма? Жазығым не?

— Менің сұрағыма жауап беріңіз, аты-жөніңіз кім?

— Михаил Моисеевич Тюнин.

— Жақсы, Михаил Моисеевич, мен сізді тыңдап отырмын.

— Не айтам? Бірдеме дейтін қылмыс жасаппын ба?

— Екі қорап сигаретаны кімге бердіңіз?

— Қандай сигарета?— Тюнин шошаң етіп, жанжағына қарады.

— Қандай сигарета екенін сіз айтыңыз!

Тюнин қолы жыбырлап, таңданған пішінмен қарады.

— Сигаретамен көптен бері сауда жасап жүрсіз бе?

— Жолдас начальник, киоскі темекіге арналмаған. Біз газет-журнал сатамыз.

— Ал сигаретаны қайдан алдыңыз?

— Менің өз басым темекі тартпаймын. Сигаретамен әуестігім жоқ. Сірә, сіз мені басқа біреумен шатастырып отырсыз ғой деймін.

— Бала сөйлесе, білместік дейміз, үлкен жалған айтса не дейміз? Есіңізге түсірейін, кеше сағат үшке

бес минут қалғанда шолақ қолының күлтесіне кенеп қап қысқан адам киоскінің алдына келді. Сегіз тиынға газет беріңіз дегенде, сіз «ескісі ме, әлде жаңа номерлері ме?» — деп жауап бердіңіз. Ол: «Бүгінгісі болса жарар еді» — деді. Солай ма?

Тюниннің өңі өзгеріп кетті.

— Солай болып еді, начальник жолдас. «Самолеттен қалып барам, бере сал» деп жалынған соң алып қалып едім.

— Сізге сигаретаны кім берді?

— Былай жақсы білмеймін. Бірақ жүзі таныс. Киоскіден ағылшын тіліндегі «Московская новость» газетін алып тұратын. Сырт пішіні мәдениетті адам секілді. Сөкет қылығын көре алмадым. Немене, сигаретаның ішінде бір бөле бар ма екен?

— Оны сізден білгіміз келеді?

— Сенсеңіз, ашып қарамадым.

— Сигаретадан басқа не қалдырды.

— Қорапты ораған газеті бар.

— Қандай газет?

— Байқамадым.

— Оған оттықты кім берді?

— Білмеймін, мен бергенім жоқ.

— Мұндай қызметіңіз үшін қанша төледі?

— Ауыз тұшырлық дәнеңе жоқ.

— Әйткенмен?

— Бес сомды ұстатты.

— Ол ақша қайда?

— Қалтамда, — деп Тюнин қапшығынан бес сомдықты алып, Кузьменконың алдына қойды.

— Григорий Матвеевич, — деді Кузьменко бес сомды Карповқа беріп, — мынаны дереу сарапшыға жіберіңіз. Қорытындысын мүмкін болса тезірек берсін.

— Қош болыңыз! — Кузьменко Тюнинмен әңгіменің тамамдалғанын білдіріп, орнынан тұрды. Мемлекеттік автоинспекцияға телефон соқты.

Майор Кузьменко телефонмен сөйлесіп жатқанда, кабинетке Майлыбаев кірген. Кузьменко қолын ұсынып:

— Амансың ба, Талғат. Отыр, — деді де, телефонмен сөйлескен әңгімесін айтты. — Бүгін бір сағат шамасында белгісіз біреулер вице-президенттің кеңсе алдында тұрған машинасын мініп кеткен. Бір сағаттан кейін машина екінші көшенің бұрышынан табылып-

ты. Спидометр қырық километр жүргенін көрсеткен. Поста тұрған милиционер сондай «ЗИМ» маркалы машинаның сағат бірде Медеуге бара жатқанда жолдағы көпірден өткенін көрген. Машинаны таныған. Бірақ тоқтатуды ыңғайсыз көріпті.

— Машинаны қуған кім екен?

— Әлі анықтай алмай жатырмыз.

Майлыбаев өзінің келген жұмысына көшті:

— Петрушкин қораның ішінен жаңа клет салып бітірді. Погребі кең, цемент төсеген. Ол бұдан біраз уақыт бұрын кемпірінің бұрынғы ескі үйін жөндеп сарай жасаған еді. Жалғыз жанға мұншама қора-жайдың керегі не? Клетті асығыс салуын түсінбеймін. Ақтарып, қопарып қарасақ қайтеді?

— Қазір автоинспекцияның адамдары ғылыми-техникалық бөлімдегі жігіттермен бірге «ЗИМ» машинасының ізімен кетті. Мен де со жаққа барайын деп отырмын. Келген соң ақылдасайық. Мен келгенше Тюниннің түсініктемесімен таныса тұр.

«ЗИМ» машинасы Медеу демалыс үйінің тұсындағы тоғай ішіне тоқтаған. Екі адамның ізі жатыр. Алма бағында алма теріп жүрген ересек қыздар сүліктей қара машинаның ойға тоқтағанын алыстан байқапты. Бірақ адамдарды көрмеген.

Кузьменко басқармаға келісімен шаруашылық бөліміне телефон соқты.

Петрушкиннің түстік үзіліс кезінде қайда болғанын ешкім дәл айта алмады. Біреулер үйіне тамақтануға кетті десе, енді бірі үйшігінің қасында отырған десті.

Вице-президенттің машинасын қуған кісі табылмады, жұмбақ болып қала берді.

ОН БЕСІНШІ ТАРАУ

Данишевская уақытынан ерте келді. Тойға баратын кісі секілді сәнденіп киінген. Бетіне аздап опа жағыпты.

— Келіңіз, — деп Кузьменко орындық ұсынды. — Уәделескен уақытымыз сағат алтыдан кейін еді ғой. Асығыссыз ғой?

Глафира қитар көзін қадап, иығын бір қозғап қойды.

— Ертерек келіп қайтайын дедім. Әйтпесе, Андрияша алаңдайды.

— Глафира, ашық әңгімелесейік, мақұл ма? — деді.

— Мен де бүкпесі жоқ сөзді қалаймын.

— Сіз Петрушкинге күйеуге шыққан жоқсыз ғой?

— Кісінің некесі құр қаразбен қиылмайтын шығар. Некесіз де кісілер өмір сүріп жатады ғой.

— Петрушкин сізді сүйе ме?

— Иә.

— Мен Петрушкиннің сізді сүйетіндігіне сенбеймін.

Глафира таңданды:

— Неге сенбейсіз?

— Тыңдаңыз, оның қалай ғашық болғанын айтып берейін. Жаңылмасам, сіз құдықтан су алып келе жаттыңыз. Солай ма? Петрушкин тоқтатып, үйіне шақырады. Сіздің барғыңыз келмеді. Ол өзінің ғашық екенін, сізсіз тұра алмайтынын айта бастады. Мұның бәрі сізге қызық көрінеді. Өйткені, сізге көптен бері мұндай сөзді ешкім айтқан жоқ еді. Үйіне кірдіңіз, стол үсті жайнап тұр. Алғашқы кезде коньяк іштіңіздер. Сонан соң шампанға араластырып көрдіңіз. Бой балқып, маужырай бастайды. Осы мезетте Андрей Алексеевич менің келгенімді, сенімен жолыққан-жолықпағанымды сұрайды. Сіз ашуландыңыз...

Глафираның көзі шарасынан шығып кетті:

— Мұның бәрін кім айтты? Қайдан білдіңіз? Әлде аңдушы қойып па едіңіз?

— Менің осы айтқандарым рас па? Алдымен соны айтшы?

— Бәрі де рас.

— Біз кісі босағасын аңдымаймыз, Глафира. Ондайдан аулақпыз.

— Кісі қоймасаңыз қайдан білесіз?

— Милиция жұмысының сыры осында. Шынтуайтқа келгенде мұның бәрін өзіңіздің айтқаныңыздан аңғарып білдім.

— Менің бе?

— Тыңдаңыз. Сіз ашуланған кезде Петрушкин тағы да ғашықтығын айтады, әуелі менен қызғанауынын білдіреді. Әрине, ондай жылы сөзді есту сізге ұнайды.

— Кісінің ойындағысын қалай дәл табасыз?

— Осының бәрін Петрушкин не үшін істеп жүр? —

деді Кузьменко Глафираның таңқалғанын елемей.— Сіздің милиция органымен байланысыңыздың баржоғын, олардың қандай әрекет жасап жүргенін Петрушкин білгісі келеді. Сізді екі ортаға делдал етпек.

Глафира бірер минут тоқырап ойланып қалды:

— Маған не бұйырасыз, начальник жолдас? — деді бөсең үнмен.

— Менің бұйрығым дәл қазір сізге жүрмейді. Тек жолдастық ретінде тілек айтамын.

— Ол қандай тілек?

— Күйеуге шығуға асықпаңыз. Мақұл ма? Матренианың қайда екенін әлі білмейміз.

— Бұл өзі бітетін іс пе?

— Жуырда аяқтаймыз.

— Кейін Петрушкин айнып кетсе қайтесіз? Айтпады деме, онда тура өзіңізге жармасам. Сіздей ақылды еркек бір әйелдің құшағына қалай сияды? Оның көрген қызығын басқа да көрсін де!

— Өзің айнымасаң, Петрушкин қашпайды.

— Мені қолпаштап жібердіңіз-ау, майор жолдас. Еркек талғаса Глафираның адам болғаны ғой! Мейлі сіздің айтқаныңыз болсын. Түрмеде де шыдадық қой, өлмеспіз.

Бұл күндері қылмысты іздеу бөлімінің қызметкерлері қауырт жұмыс үстінде еді. Вице-президенттің машинасын мінген адамдар әлі табылмаған. Күдік алған адамдар бұл кезде қалада болмаған. Майор Кузьменко қат-қабат ой үстінде отырған кезде есіктен лейтенант Майлыбаев айқайлай кірді.

— Петр Петрович, вице-президенттің машинасын мінген адамды таптым. Ол — Петрушкин екен!

— Петрушкин дейсің бе? Ит үйретуші ме? Мұны қайдан білдің?

Майор Кузьменко комбинаттың шаруашылық бөліміне телефон соғып, Петрушкиннің түскі үзіліс кезінде қайда болғанын сұрағанда, Майлыбаев та комбинатпен хабарласқан болатын. Түскі үзілісте Петрушкиннің немен шұғылданғанын ол да біле алмаған. Кузьменкоға айтқан жауапты бұған да берген. Кеше ол жұмыстан кейін поселкеге тағы барады. Петрушкиннің жұмыста екеніне көзі жеткен соң Глафираны іздейді. Ол үйінде жоқ боп шығады. Көршілерінен сұрастырады: «Қазір көңілі тоғайып, сабасына сыймай жүр. Сірә, байға тиейін деп жүр-ау!»

Майлыбаев Данишевскаяны үйінен таппаған сон көршілердің сілтеуімен «Жынды базарға» келген. Глафира ет сатушылардың қасында жүр екен. Талғат Глафирамен тікелей сөйлесіп кетудің қисынын таппай, бір-екі мәртебе қасынан өтеді. Еркек танығыш Глафираның жіті көзі жас жігіттің айналшықтап жүргенін байқайды.

— Жігітім, сенің тұлғаң, қимылың таныстау, біз осы бір жерде кездескен жоқпыз ба?— деп қасына келді.

— Біз қалада тұрамыз. Бәлкім, көрген шығармыз,— деп Талғат Данишевскаяны қолтықтап шеткерірек алып шықты. Глафира таңданған жоқ. Жігіттің сөзін күтіп тұр.— Глафира, мен сізді іздеп жүр едім,— деді сәл ойланыңқырап.— Сізбен сөйлесейін деп едім...

— Мені іздеп қайтесіз? Әйел керек кісі түнде үйге келмей ме?— деп Глафира өзінің өткір әзіліне басты.

— Сіздің Андрей Алексеевичті жақсы көретініңізді білемін. Ал ол сізді сүйе ме?

Глафира қынжылды.

— Бірің — бір, екің — екі келіп, қазбалап қоймайсыңдар. Сендер соңына түсіп қоймайтындай ол байқұс не жазды? Сол шولاқта нелерің бар?

— Жазығы бар ма, жоқ па, оны менен гөрі сіз жақсы білесіз.

— Менің алдымда Андрюшаның қылмысы жоқ. Оз ыңғайымның ығында жүрген адам.

— Сірә, ол сізге сырын айтпай, жасыра ма деймін.

— Бізде құпия дөнеңе жоқ, бәрі ашық...

— Сіз солай ойлайсыз ба?

— Ойлап қайтем, мен оны бес саусағымдай білемін.

— Білсеңіз, алдыңғы күні түскі үзіліс кезінде Андрей Алексеевич қайда болды?

— Ет комбинатында, жұмысында тұрды.

— Жоқ, бұл кезде ол қыдырып жүрді. Біреудің машинасын мініп Медеуге барған.

— Өтірік айтпа, түскі үзіліс кезінде мен онымен өзім сөйлестім!

— Милицияның қателеспейтінін білесіз. Сенбесеңіз өзінен сұраңыз. Мына жерде почта бөлімшесі бар. Андрей Алексеевичке телефон соға қойыңыз.

— Қыдырған машинасының түрі қандай?

— «ЗИМ» маркалы қара машина.

— Айтқаның өтірік болса, тура бастығыңның өзіне шағым етем. Айтпады деме!

Данишевская ет комбинатының күзет будкасына телефон соқты. Трубканы біреу алған секілді. Күбірлеген дауыс естілді.

— Андрей Алексеевич пе? Қайда ол? Телефонға шақырып жіберіңізші. Иә, Петрушкинді айтам.

Аздан соң Петрушкиннің даусы естілді:

— Бұл кім?

— Андрюша, бұл мен ғой. Иә, кезегің қалай өтіп жатыр? «Жынды базарға» барып ет алып қайттым. Жаңғыз отыра-отыра зеріктім. Сен мені сағынған жоқсың ба? Қойшы... Оныға сенбеймін. Ылғи алдайсың, Андрюша. Алдыңғы күні қайда болдың? Иә, түскі үзіліс кезінде. Маған «ғашықпын» деп өліп-талып құлай жығыласың да, күндіз басқа қатынмен қыдырасың. Өзің айтады ғой деп үндемеп едім. Соқыр кісідей ұмыттырып барасың. Сен өйтіп жалтақтама! Қандай машинамен кетіп бара жатқаныңды өз көзіммен көрдім. Қасыңда кім отырғанын айтпасаң бұдан былай менің табалдырығымды аттап баспайсың. Білдің бе? Кім дейсің?— Глафира жайраңдап, көңілдене бастады.— Машинаны қайдан алдыңдар? Жақсы, үйге келген соң өз аузыңмен айтарсың.

Данишевская трубканы қойғанда, лейтенант Майлыбаев:

— Маған сенбеген едіңіз, айтқаным дәл келді ме?— деді.

— Андрюшаны осы үшін жазалайсыңдар ма?

— Мен кісіні жазалап көрген емеспін.— Талғат сәл тұрды да:— Глафира, сізге көп рахмет. Енді байқадым, сіз ақылды адамсыз,— деді.

— Әй, жігітім-ай, әйелге ақыл емес, әр керек екен!— деді Данишевская күрсініп.— Бетінің әрі бар менен сорлы ұшқалақтар байдан-байға шығады. Сөйтсе де өтімді. Бәрінен әйелдің кемтарлығы қиын екен. Бір шолақтың аусары ауып еді, оны да бұйыртпайтын түрлерің бар. Тағдырға не жазғанымды білмеймін.

— Егер, қаласаң, Глафира, сырлас жолдас болайық. Сіздің өмірден көргеніңіз көп. Оны әр кісінің білуі артық емес шығар.

— Мен татқан өмірдің ащысын татпай-ақ қой, жігітім. Жассың, шөгіп, жүнжіп кетерсің. Ал достығың-

ды ұсынсаң, оныңнан қашпаймын. Бірақ, әйелге құр достық нәр бола ма? — деді де күліп қалды.

Осы әңгімеден соң Майлыбаевтың басқармаға жеткені осы екен. Майор Кузьменко Талғаттың сөзін бөлмей бар ықыласымен тыңдады. Талғат әңгімесін аяқтағанда:

— Мен қуанып отырмын, Талғат! Ұзақ уақыт бойы сыр бермей, әбден әбігерлеген адамның құпиясын аштың. Енді одан жауап алуға желеуіміз бар, — деді.

Майор Кузьменко Карповты шақырып алған соң Майлыбаев үшеуі ұзақ отырып мәслихат құрды. Ақыры мынадай қорытындыға келді: Петрушкинді кешеуілдетпей дереу тұтқынға алу керек. Аяғаш оған вице-президенттің машинасын ұрлап мінгені айып ретінде тағылады. Ал Сигалов бұл тұста бақылауға алынуға тиіс. Петрушкинмен сыбайлас, қылмысқа қатысы бар деген жорамал дұрыс шықса, ол жасырынуға тырысады. Оны осындай әбігершілік үстінде қамауға алған жөн. Матрена Онуфриевнаның өліміне байланысты шындықты сол арқылы ашпаса, Петрушкиннің мойындай қоюы неғайбыл.

Бірақ бұл жоспар аяқ астынан бұзылып қалды.

ОН АЛТЫНШЫ ТАРАУ

Секретарь қыз өкпесі өшіп, еңтігіп жүгіріп келеді.

— Сәуле, не боп қалды? — деп Кузьменко таңдана сұрады.

— Телефон соқсам, ылғи дыңылдап тұр. Линия бос емес.

— Мен ешкіммен сөйлескен жоқпын, — деп Кузьменко телефонға қарап еді, трубка дұрыс қойылмаған екен.

— Полковник тез келсін деп шақырып жатыр.

Кабинетте полковниктен басқа екі адам отыр. Бірі — басқарманың партия ұйымының секретары Колпашников та, екіншісі — Республикалық милиция басқармасынан келген ілмиген арық сары Қравченко. Ол қазіргі күннің ыстығына лайықтап жібек аралас ақ кенептен костюм киіпті. Онысы арық денесіне қонбай, қолқылдап тұр. Мол жеңнің ішінде сидіған қолы қалақ сияқты.

Полковник Дайыров кабинеттің ортасында кідіре тұрып қалған Кузьменкоға:

— Петрушкинді қамауға алдыңыздар ма?— деп түйіле қарады. Өңі салқын.

— Әзір тұтқындағанымыз жоқ. Ертең ол жұмыстан кешкісін шығады. Сол мезгілде ұстауды жөн көрдік.

— Неге сол уақытта ұстамақсыздар?

— Петрушкин кезекте бір тәулік тұрып, екінші және үшінші тәулікте демалады. Оны жұмыстан шыққан кезде басқармаға шақырып тергеу жасауды ұйғардық. Екі тәуліктің ішінде оны қызметтес адамдары жоқтай қоймайды.

— Айыбы, кінәсы бар адам қамауға алынады. Сіздер оның қылмысын анықтадыңыздар ма?— деді Кравченко.

— Вице-президенттің машинасын ұрлап мінгенін білдік. Тергеуді осыдан бастаймыз.

— Машинаны бүлдіріп пе?

— Техникалық бөлімнің адамдары ондайын байқамады.

— Өз бетімен машинаны қуу кісіні қамап, тергеуге алатындай үлкен кінә емес қой?

— Өз бетімен машинаны рұқсатсыз мінгені үшін ескерту жасап, штрафпен шектелуге болады,— деп Дайыров Кравченконың сөзін қостады.

Кузьменко бөгеліп қалды. Өйткені Петрушкин мен Сигаловтың қылмысын полковник жақсы білетін-ді. Қылмыстыларды ұстаудың жолы өзімен келісілген-тін. Ал қазір білмегенсіп, сұрай қалған. Майор Кузьменко таңданған пішінмен жауап қатты.

— Олардың кісі өлтіргенін, қылмыс жасағанын қолдағы бар материалдар толық дәлелдейді.

Полковник Дайыров қасындағы екеуге көз қырын тастап, Кузьменконың таңданып қалғанын аңғарды да:

— Оларды қалай қамауға алу жөнінде келіскенбіз. Солай емес пе?— деп майордың жауабын күтпестен сөзін жалғастырды.— Әңгіме онда емес, машинаны ұрлап мінгені Петрушкинді тергеуге алуға толық желеу бола алады. Жолшыбай күдік алған жайларды анықтай кетеміз. Байқасаңыз, Петр Петрович, қылмыскерді іздеп жүріп, біз өзіміз қылмыс жасап аяғанбыз.

— Түсінбедім, полковник жолдас?

Полковник Дайыров шынтағының астында жатқан папканы ашып, қағаздарын парақтап аударыстыра бастады.

— Мына жазылған арыздар сол қылмыс жайын баяндайды. Өзіміз сыйлайтын Кравченко жолдас осы мәселемен келіп отыр. Мына жазылған бірінші арызға мән бермеуге болар еді. Таққан кінәсы жала, қылмысты ашуға бөгет жасау үшін әдейі жазып отыр, деп қарайық. Бірақ екінші арызға көңіл қоймасқа болмайды. Мұны жазған басқа адам емес, өз адамымыз, милиция офицері. «Қылмыскер өз ішімізде, оған дереу тыйым салыңдар, жауапқа тартыңдар!» деп ашынып жазады. Милиция офицері басқармаға тура арызданғанда, әрине, оның дабылын аяқсыз қалдыра алмаймыз.

— Арызды жазған кім? Қандай қылмыс жасаптыз? Білуге болар ма екен, полковник жолдас?

Полковник Дайыров Кузьменкоға қарап:

— Неге тұрсыз? Отырыңыз!— деп қарсы алдынан орындық ұсынды.— Әңгіме арызды кімнің жазғанында емес, оның мазмұнында болып отыр.

Сіз қылмыскердің қайда екенін білмей, әбігерге түсіп, бекер әуре боп жүргенде, лейтенант Байкин қылмыскердің адресін дәл тауып, үйіне апарады. Күдік дұрыс боп шыққан. Ол үйден Петрушкинаның шәлісі, сумкасы табылады. Тергеу үстінде Маслованың сол түні үйіне қонбағаны да анықталады. Әрине, мұның бәрі Петрушкинаны өлтіруге Маслованың қатысы бар деген орынды күдік туғызады.

— Бірақ...

— Тыңдаңыз!—деп Дайыров жұмсақ үнмен тіксіне қарап; сөзін бөлді.— Сіз лейтенант Майлыбаев екеуіңіз бар шындықты көре тұра бұрмалап, қисық жолға түскенсіздер. Маслованы жазалаудың орнына оны еркіне қоя бергенсіздер. Және жай жібермей, бес мың сом пара алып босатқансыздар! Сөйтіп, шын қылмыс жасаған адам жасырынып, бір түнде қашып кеткен де, ал пара алған лейтенант Майлыбаев пен оны қолдаушы әрі сыбайлас майор Кузьменко жазықсыз жанды жазғырып, жалған документ жасауға кіріскен. Сөйтіп жәбірленушіге зор қиянат, зорлық жасалып отыр, заңды бұрмалаушылар жауапқа тартылсын, дейді. Майлыбаевтың пара алғанын мойнына қойып беретін мық-

ты куәлар бар. Олар да растап арызға қолдарын қойған. Міне, арыздың мазмұны осы.

Полковник Дайыров креслоға шалқая жайласып отырды да:

— Сіз азаматша Анастасия Алтынбаеваны білесіз бе?

— Көрген адамым емес, атын бірінші рет естіп отырмын.

— Ольга Степановна Лукинаны ше?

— Жоқ, білмеймін.

— Бұл қалай? — полковник таңданды. — Олар сізді жақсы біледі.

Майор Кузьменко оперативтік қызметкерлердің адал ісіне көлденең киліккен үлкен бәлесі бар жалаға қатты күйінсе де, ашу шығармай баяу үнмен сөйледі. Бірақ тынысы тарылғандай тоқтап, еңгігіп үзіп-үзіп әңгімеледі.

— Қылмыскер Петрушкин өз әйелін өлтіріп, оны милицияға хабарламай қоюға шамасы жоқ еді, жасырса бүгін болмаса ертең әшкереленетінін сезеді. Және әйелін жоқтамай тым-тырыс жүруі оның өзіне күдік туғызар еді. Бірақ бірден келіп айтуға оның батылы жетпеді. Көп ойланды. Сыбайласы Сигаловпен ақылдасты. Ақыры мүсәпір халге түсіп арыз апаруды мақұл көрісті.

Ұзақ уақыт зерттеудің барысы қылмыскер өз әйелін ашу үстінде, байқаусыз өлтірмегенін көрсетеді. Петрушкин белгілі мақсат көздеген. Оның тымырсық мінезі, құпияны сақтай білуі, шартты белгімен жолығысу тәсілдері, үлкен мектептен өткенін байқатады. Сірә, сондықтан да болар, алғаш біз жаңсақ кетіп, оның айтқанына ердік, қарапайым, момын зиянсыз жан деп қарадық. Іштей есіркеп жүрдік. Өрескел істерін байқасақ та, елемей, қолдан келген көмекті аямауға тырыстық. Маслованы шапшаң тергеуге алып қылмыс таңып, оған шүйілгеніміз де содан. Тіпті Петрушкин вице-президенттің машинасын ұрлап мініп кеткенге дейін, қайда жүрсе де Маслоадан көз жазбадық. Қылмыс жасаған күннің өзінде де Маслова біреудің жетегінде жүретіні айқын еді. Сондықтан бар бәле шапшаңдан емес пе екен? — деп Сигаловқа бақылау қойдық. Өйткені Шамадиновтың шайқасы ұсталған шақта оның жаманат аты сезілген еді. Ол кезде қолымызда Сигаловты айыптайтын дәлел болмады. Шамадинов

атыс үстінде ауыр жарақаттанып, тілге келмей өліп кетті. Қолға түскен басқа қылмыскерлер оның айыбын мойнына қоя алмады. Қай шаштараз екенін де айта алмады. Осының бәрі әйтеуір қылмыскер ұстала қалса, шаштаразды ауызға алатынын байқадық. Бандиттерден тірек іздеп жүрген біреу бар емес пе екен деген күдік қалдыра береді. Сөйтіп алғаш Сигаловқа қадалдық. Мұнымыз дұрыс та еді. Осы тұста Сигаловпен Маслова емес, Петрушкиннің байланысы барын аңғардық. Алғаш біз бұған шүбеландық. Бірақ бұлардың шартты белгімен кездесуі ұлғая түсті. Бақылау үстінде барлық іс Петрушкин арқылы өрбитіні, соның ықпалымен жасалатыны аңғарылды.

Міне, Петрушкин жөніндегі іс жол-жөнекей осылай басталған еді.

Кузьменко тершіген маңдайын орамалмен сүртіп, сәл отырды да:

— Қылмыскерлер мен арызқойлардың арасында байланыстың барына таңым бар. Петрушкинді жазықсыз деп тану — қылмыскерге болысу! Мен бұл жалған арыздардың мәнін осылай түсінемін.

Кравченко таңданған пішінмен:

— Айыпкер Маслова жасырынып, қашып жүр. Оны тергеуден босатып, ақтауыңыздың мәнісі қалай? — деді.

— Қазір Маслова үйінде. Бірақ оның қылмысқа қатысы жоғын дәлелдейтін мынадай жай бар: Маслова тонау мақсатымен бұзақыларға қосылды десек, онда ол жоқтаусыз қалған бес мың сомды иемденіп кетер еді. Ол ақшаның Матрена Онуфриевнада барын Петрушкиннің өзі де білмейді. Маслова ақшаға тимеген.

Кравченко Кузьменконың сөзін бөлді:

— Меніңше, Маслова сумкада ақша барын білмеді. Бұл оның адалдығы емес, аңғалдығы. Бұл — бір. Екіншіден, сіз өз кінәңызды айтпай кеттіңіз. Пара алғаныңыз жөнінде Майлыбаев екеуіңізге зор айып тағылып отыр. Бұған не дейсіз?

— Бұл — жала, жалаға жауабым жоқ!

— Менің өз басым сізді құрметтеймін, Петр Петрович. Бірақ бөтен біреу емес, өзіңіз секілді милиция қызметкері сіздерге айып тағып отыр. Сіздің айтқаныңыз дұрыс та, оның айтқанын қалайша жала дей аламыз. Жала десеңіз, жалғандығын айтып дәлелде-

ңіз. Өзіңізді айыптан аршып алмай тұрып, біреуді даттағаныңыз қисынсыз!

Полковник Дайыров Кузьменкоға түйіле қарап:

— Лейтенант Майлыбаев қайда? — деді.

— Қазір басқармаға келуге тиіс.

— Подполковник Колпашниковқа түсініктемесін жазып берсін.

— Лейтенант Майлыбаев аса маңызды тапсырмамен жүр еді. Онан шақырып алғанымыздың қисыны қалай болар екен, — деп Кузьменко жалтарып еді.

— Қылмыскерден пара алу — ең ауыр жаза. Алдымен өзі ақталып алсын. Бұл іс айқындалғанша оны атқарып жүрген қызметінен шеттете тұрған жөн, — деп Кравченко Дайыровқа қарады.

— Сізге лейтенант Байкин көптен бері өз ықыласымен қызмет жасап жүрген көрінеді. Оны оперативтік жұмыстан ылғи аулақтата берудің қисыны келмейтін сияқты. Ол сіздер шұғылданып жүрген мәселеге қанық. Лейтенант Майлыбаевтың міндетін әзірге сол атқара тұрсын. — Дайыров Кузьменкоға аса қынжылғандық білдірді: «Сендерге сеніп едім. Бұларың не?» дегендей қабағы түйіліп үнсіз отырды да: — Арыз берушілер жаңғыз Майлыбаевқа ғана емес, сізге де үлкен айып тағып отыр. Майлыбаев екеуіңіздің кінәңыз бірдей. Сізді де қызметтен шеттете тұру керек еді. Бірақ істің күрделілігін ескеріп, уақытша қалдырып отырмыз. Барлық іске жауап беретініңізді ұмытпаңыз.

Қатты қиналған Кузьменко кабинеттен қалай шыққанын да білмеді. Оқыс жала кісіні жүдетіп тонағандай. Майор кабинетіне келгенде аға лейтенант Майлыбаев күтіп отыр екен. Майордың түсі қашып, еңсесі түсіп кеткенін көріп:

— Не болып қалды, Петр Петрович? Петрушкинді қамауға келісті ме? — деді.

— Петрушкин әлі жүре тұрар! — деп Кузьменко басын ұстап орындыққа отыра кетті.

Талғат таң қалды:

— Жүргені қалай?

— Кінәлы Петрушкин емес, мына біз боп шықтық. Есінде ме, мен саған: «Қанжарлыға қайрат жасарсыңау, ғайбаттан қайтып құтыларсың!» деп айтқан едім ғой. Сен жеңіл-желпі қарап мән бермеген едің. Енді бөледен аршылып көр! — Кузьменко басқарма бастығында болған әңгімені түгел айтып шықты.

Майлыбаев сұп-сұр боп, үнсіз отырып қалды. Бір беткейлігін мін етіп, жұмыстағы кемшілігін сынар, сөгер, басқа менде қандай жұмысы бар деп ойлайтын. Бірақ мынадай жан түршігерлік жала жабылады деп үш ұйықтаса ойына кірмеген. Біза іші-бауырын өртеп, күйдіріп барады. Бірақ осы сұмдыққа қарсы айла жоқ сияқты. Мойнына мықтап қойған қайдағы бір куәлар табылған. Осындай қатты күйзеліс үстінде отырса да:

— Петрушкинді бір минут те көзден таса қалдырмаңыздар. Қазір ол да қарап жатқан жоқ,— деді.

— Бұл іспен лейтенант Байкин шұғылданады.

— Бұл жұмыс Қожашқа қол емес. Капитан Карповқа неге жүктемедіңіздер?

— Петрушкин Карповты жақсы біледі. Олар бұрын өзен жағасында кездескен. Ал ет комбинаты лейтенант Байкиннің участогы. Оның келіп-кетіп жүргеніне ешкім мән бермейді.

Осы мезгілде телефон шылдырлады. Кузьменко трубкуны көтерді.

— Сізді тыңдап тұрмын!— Телефон соққан Колпашников екен. Лейтенант Майлыбаевты іздеп жатса керек.— Сені парторг сұрап жатыр. Бәрін айтып түсіндірерсің. Қызбаланба, мақұл ма? Қазір Покровкаға барып қайтам. Өткен түні бір топ бандиттер сақтық кассасына түскен. Күзетшіні өлтіріп, сейфті өздерімен бірге алып кетіпті. Сол жаққа барып қайтқаннан кейін менің де түсініктеме жазуым керек. Ине шаншарға уақыт таппай жатқанда, бұл да қырсық боп жабысты.

Майлыбаев шығып бара жатқанда, кабинетке лейтенант Байкин кірді. Көңілді. Кідірмей, төрге тұра ұмтылып, Кузьменкоға қолын берді.

— Петр Петрович, амансыз ба? Халыңыз қалай?— Құрдас кісідей амандасып, аяғын айқастырып, креслоға шірене отырды.

Кузьменко тұнжырап, төмен қарап:

— Сізге аса жауапты міндет жүктеліп отырғанын білесіз бе? Бұл іске жауапты қарау керек!— деді.

Байкин полковниктің ұсынысын білмейтін еді.

— Қандай тапсырма?

— Лейтенант Майлыбаевқа айып тағылып, жұмыстан шеттетіліп отыр. Басқарма бастығы бұл істі сізге жүктеуді ұйғарды. Бұдан былай Петрушкиннен және Масловадан көз жазып қалмаңыз.

Әңгіменің не жайында екенін біліп алғаннан кейін Байкин жадырай түсті.

— Полковниктің өзі: осы істі созып алдық, Қожаш. Осыны қолыңа алсаң қайтеді деп сұрап жүр еді. Бүгін шақырып алып тағы айтты. Қайта-қайта тілек қып қоймаған соң қарсылық жасамайын дедім.

Майор Кузьменко полковник Дайыровтың лейтенант Байкинмен сөйлеспегенін, шақырмағанын біле тұра үндеген жоқ.

— Сіз бұл жұмысты шындап қолға алып, жеделдетеді деп сенем. Алдымен бұл жайындағы материалдармен мұқият танысып шығыңыз. Талғатпен сөйлесіңіз. Жалпы жағдайды біліп алыңыз.

— Мен не істейтінімді өзім білем ғой. Ол жағынан қам жеменіз.

Байкин басқармадан шығысымен ет комбинатының поселкесіне қарай тартты. Коридорда қарсы жолыққан Талғатқа қарамады. Онымен сөйлесуді өзіне лайық көрмеді.

ОН ЖЕТІНШІ ТАРАУ

Күн бесіннен ауса да, жалын атқан леп өкпені қабып, тыныс тарылтады. Кузьменко ет комбинатына жаңа бір әзірде қайтқан-тын. Петрушкин өзінің жұмыста тұратын кезегін қатарынан екі рет өткізіп жіберіп, жұмысқа бармады. Комбинаттың шаруашылық бөліміне телефон соққанда «ауырып жатыр» деген қысқа жауап алды. Тексере келгенде бюллетень алғанын білді. Дәрігер қарап жатқан кезде қояншығы ұстаса керек. Жүріп-тұруға біржола тыйым салыпты. Содан бері Петрушкин далаға да шықпады. Кузьменко телефон соққанда Байкин біраз үнсіз тұрып:

— Дәл қазір ме? Жарайды!— деп, жауап қатуға ерінген кісідей трубканы іле салды. Ол асықпады, өзін біраз күттірді. Жұмыс басты боп тұрған кісі тәрізді қиналып, болдырып келді. Жайлап креслоға жайғасты. Кузьменконың сөзін күтті.

Кузьменко Қожаштың осы жасанды қылығынан жалыққандай ренжіген түрмен төмен қарап отырып сөйледі.

— Бақылауға алған кісіміз бір жеті бойы көрінбеді. Үйіне кірудің қисынын таппадым. Тегі сіздің барып қайтқаныңыз лайық па деймін,— деді.

Байкин поселкеге жұмыс соңында соқты. Петрушкин үйінде жалғыз екен. Төсек үстінде жатыр. Киімшең, шешінбеген. Үсті-басы шаң-тозаң. Сабалақ сақалының арасына балшық қатып қалған. Жіті көз жер астында жұмыс жасағанын бірден аңғарар еді. Бірақ Байкин елемеді. Қатты науқастанып жатқан адам орнынан тұрушы ма еді деп ойлады.

Петрушкин сақтық жасады:

— Көп күн бойы төсек тартып жаттым. Әлгінде еңсемді көтеріп, дәрет сындыруға шығып едім, соқпасы құрғыр тағы ұстады. Топыраққа біраз аунатып алды.

Байкин орындық алып Петрушкинге жақын отырды.

— Андрей Алексеевич, мұныңыз қалай? Мен сізді бой бермес шымыр ма десем, осал ма едіңіз?

— Көптен бері ұстамап еді. Айыққан шығармын деп жүргем. Сірә, қайғы, кемпірдің жоғы жанға батып, дендетіп жіберді ме, соңғы жолы қатты соқты. Буын-буынымды алып тастады. Күш-қуаттан айрылған сияқтымын.

Байкин Петрушкиннің қитар Глафирада көңілі барын сезетін. Өзінше әзіл айтты:

— Жасқа дәмесі барды шал деуге қалай ауыз барады?

Петрушкин участковойдың ойын ұқты. Басын шайқап, мырс етті:

— Дені сауда кісінің нәпсісі тыйыла ма? Оныңды бекер демеймін. Жай сыбыс, өтірік десем бәрібір сенбейсіз. Еркектің жас әйелмен жүргені мақтаныш емес пе? Жақсы ырымнан несіне қашайын? Кімге телісең де мейлі.— Петрушкин бір сәт үнсіз жатып:— Үйде келін бар ма еді?— деді.

— Оны несіне сұрадыңыз?

— Жай, әншейін.— Петрушкин күрсінді.— Дүниеде, жігітім, жалғыздық қиын ғой.

— Кісі күндейтіндей халіміз жоқ, Андрей Алексеевич. Қызмет өрлеген сайын санасыз неме өршелене түседі, төбеңе ойнақтайды. Бәрінен қиыны сол...

Петрушкин участковойды бөгеп, әңгіме шығарып, сыр тартты:

— Өзіңізбен тілдесуге ынтық боп жүр едім. Құса қысып, шерлі боп жатқанда, жақсы келдіңіз. Сіз келгенде бұлай көсіліп жатқаным келіспес.— Петрушкин

жалма-жан орнынан тұрып, столға дастарқан жайды.

— Әуре болмаңыз, мен қазір кетем!— Байкин ықыласына ризалық білдірді. Бірақ өзі орнынан қозғалмады. Жуық арада кете қоймайтын ыңғайын байқаған Петрушкин:

— Жақсы сөз — жарым ырыс деген, лейтенант жолдас. Мен доктордың дәрісінен әбден шайлықтым. Сол құрғыр кісінің қуатын тайдырады білем. Таблеткасын ішсем, жүрегімді көтеріп, басымды айналдырады. Отырыңыз, сол дәрінің уытын қайтарайық.

— Науқас адамсыз, көтере алмай қаларсыз.

— Ажал келсе жан қала ма? Бәріміздің баратынымыз бауыры суық қара жер. Бізге жұмақ жоқ шығар. Аз тіршілікті қапаланбай, сауықпен өткізейік. Кел, дастарқанға жақын отырыңыз.— Петрушкин тоңазытқыштан коньяк, ет, жас қияр әкеп қойды. Ет қолдан піскен емес, магазиндікі. Қияр да солмаған, тығыршықтай, көкпеңбек. Бақшадан қазір ғана жұлып әкелген секілді. Байкин: «Тамағы жаңа піскен, бұзылмаған. Магазиннен бұған кім тасып жүр?» деген күдік алды да, қырлы стаканның белдеуінен асырып коньяк жұтқаннан кейін ол ойынан айрылып қалды. Бұлар әңгіме қызығына түскен боп, уақыттың өткенін байқамағанысы біраз отырды. Петрушкин қонағын әңгімеге алдандырып, қыздырып алып, сыр тартқысы келсе, Байкин әңгіме қызығымен уақыттың өткенін білмеген боп, тегін коньякқа бір тойып алғысы келді. Шөлмекті әрі-бері төңкеріп:

— Магазинде жоқ коньякты қайдан аласыздар? Үйде зауыдыңыз бар ма?— деді де, жарты стакан коньякты қағып жіберді.

— Жұрттың бәріне берілетін коньяк қайда? Өзіңіздей сыйлы қонақтар келгенде ағынан жарылып қалатынымыз бар.

Байкиннің маңдайынан шып-шып тер шықты. Қабағы ашылып, күлім қақты. Жайдарлы қалыппен Петрушкиннің иығына қолын салды:

— Андрей Алексеевич, сен маған ренжіп жүрген жоқсың ба? Бөлімшеге келгеніңде сені өкпелетіп алдым-ау деймін.

— Жас адам қатын қадірін біле ме? Менің жасыма жеткен соң ұғарсыз. Кемпірден айрылып, қатты ашынып жүрген кезім еді. Кісі күйінгенде не демейді. Ашумен байқамай бастығыңа барып шағымдым. Өзімнің

сол қатемді біліп, алдыңнан ақталып өтсем деуші едім. Жассың, болашағың бар. Жүрегің кең болса, өзіңіз кешіріңіз.— Петрушкин кәдімгідей көзіне жас алды.

— Ой, Андрей Алексеевич, сен қайдағыны айтып кеттің? Ол әңгімені ұмытқаным қашан? Бауырым, милиция одан да жаман сөзді естіп жатады. Оның бәріне үйренгенбіз.

Петрушкин түсінбегендей бажырая қарады:

— Кісіге жақсылықтан басқа ниетім жоқ еді. Қайдан білейін?

— Әх, сен бшара дым да түсінбейсің ғой!— Қожаш иығын көтеріп, кең тыныс алды. Саусақтарымен бос шөлмекті шертіп отырды да; стакандағы коньякты лақ еткізіп аузына құя салды. Көк пиязды иіскеп тістеп, қатты кекірді.— Кейде қайдағы жоқты ойдан құрап, кісіге бөле тілейтініміз бар, осыдан сақ болуымыз керек. Ұқтың ба? Білем... сен түсінбейсің.

— Бізде кісі ойын ұғарлық не сана бар дейсіз? Тек осы жұрт азғана тірлігімізді қызғанбаса екен дейміз.

— Өзіңнің саңлауың бар, бірдеңе сезесің ғой деймін. Оқасы жоқ, мына Қожаш тұрғанда қорықпа! Құдайға құдыретімен жетпегенімен, адамнан келген ажалдан жұлып алам. Арашашыңды мына мен деп біл!— Байкин ыңыранып орнынан тұрды. Бөлмелерді қыдырып, әрі-бері жүрді. Ысқырып ән салды.— Мына бөлмелердің бәрі өзіңдікі ме? Бір... екі... үш... ауызғы үйді қоссаң төрт. Матренаның ескі үйі тағы бар. Мұның бәрін қайтесің?

— Жұрт салып жатқан соң, солардан қалмайық деген талас бәсеке де! Әйтпесе, қайбір сән тасып салды дейсіз?

— Бұл бөлмелер ылғи осылай бос тұра ма?

Петрушкин Байкиннің ойын ұқты:

— Бұл үйді өз меншігіңіздей көріңіз. Қай мезгілде келсеңіз де, есік ашық. Мен кілетке жата салам.

— Байқұсым-ай, жүрегің адал-ау. Кісі ойын айтпай ұғасың. Әзірге қоя тұр. Керек кезінде өзім айтам.

— Ықтиярыңыз білсін.

Қожаш ертеңіне басқармаға келгенде оны асыға күтіп отырған Кузьменко:

— Не жаңалығың бар?— деп Қожашты сауалмен қарсы алды.

— Кеше мен ол үйде болдым. Петрушкиннің ау-

руы қатты. Дәрі қонбаса, түбі кісі қатарына қосылуы екі талай.

— Петрушкин шын ауырып жатыр ма? Соған көзің жете ме?

Қожаш шамданды.

— Байқауымша, майор жолдас, сіз Петрушкинге ғана емес, маған да сенбейді екенсіз. Мен көргенімді айттым.

— Сізге сенбесек, ондай тапсырма бермеген болар едік. Сонымен Петрушкин науқас, төсек тартып жатыр дейсіз. Мақұл, көргеніңізді рапортқа жазарсыз.

— Мен жазып қойғанмын.— Қожаш қолтығына қысып алған папкасын ашып, бір парақ қағаз ұсынды.

Кузьменко шапшаң көз жүгіртті де:

— Жақсы!— деп тартпаға салды.

— Бүгін маған беретін тапсырмаңыз бар ма?

Оперативтік тапсырма әрдайым бастықтың бұйрық-жарлығымен орындала бермейді. Әрбір қызметкер өзі тапқырлық көрсетуі керек. Кузьменко дәл қазір оған не дей қойсын? Қожаш жауап күтіп тұрған соң:

— Жұмыс уақыты қазір басталды. Жағдаймен танысайық. Қажет болса шақырармын,— деді.

Кузьменко оперативтік деректермен таныса бастады. Бұл күндері шапшараз Сигалов та жұмысқа шықпаған. Мейрам кезінде жұмыс істегені үшін қосалқы демалыс алса керек. Капитан Карпов рұқсат сұрап кабинетке кірді.

— Отырыңыз, Григорий Матвеевич.— Карпов креслоға жайласып, папкасын стол үстіне қойды. Кузьменко сөзін жалғастырды.— Кеше лейтенант Байкин Петрушкиннің үйінде болды. Ол қатты науқас көрінеді. Сөйлескен кезде орнынан тұра алмапты.

Карпов таңданды:

— Шынымен ауру ма екен?

— Мынаны оқыңыз!— Кузьменко лейтенант Байкиннің жазған рапортын ұсынды. Карпов асықпай екі қайтара оқып шықты да, рапортты Кузьменкоға беріп жатып:

— Петрушкин аса сақ, әккі адам. Оның әр сөзін, қимылын бағып отырып, тұтпасаң, оны жалаңаш қолмен ала алмайсың. Қайткенмен де одан тіл тартқан дұрыс болар еді. Глафира барып тұра ма екен, біліп пе оны?— деді.

— Қатты жатқан науқас адаммен бұл жайында

сөйлесуді лайықсыз көрсе керек.— Кузьменко орындыққа жотасын тіреп, шалқая отырды.— Мен сізбен осы жайында ақылдасайын деп едім. Басқармаға түскен арыз қолымызды бөгеп қойды. Петрушкинмен тұра барып сөйлесіп, жауап ала алмайсың. Жәбір жанды қорлағандай боп көрінесің.

— Басқа бір сылтау тауып өзіңіз барып қайтсаңыз қайтеді?

— Жақында болғанмын. Енді қисыны жоқ секілді. Байкиннен кейін қабаттасып менің барғанымды қалай көреді?

— Жағдай қиын екен.

— Осындайда Талғаттың жоқтығы сезіліп-ақ тұрады.— Кузьменко күрсінді.— Дүкенші Тюнинді сырт қалдырғанымызға Талғат тәнті емес. Бір сәт көзден таса етпеген жөн дейді. Оның ойынша дүкенші Петрушкиннің байланысшысы есепті.

— Меніңше, мұның қисыны бар. Дүкеншіні араға делдал еткен адамдар оны еркіне бос қоя бермейді.

— Бұл істі кімге тапсырсақ екен? Өзіңіз қолыңызға алсаңыз қайтеді?

— Петрушкин де, Тюнин де мені жақсы таниды. Оларды үркітіп алуымыз ықтимал.

— Тюнинге алдын ала ескертіп қоямыз.

— Мен оған сенбеймін, ол екі жүзді адам. Егер бұл іске Талғатты тартсақ қайтеді?

Кузьменко шошып кетті:

— О не дегеніңіз, үстімізден арыз түсіп, жаманатқа ілігіп жатқанда, бұл ұсынысты ешкім де қостамайды. Қайта жала үстіне бәле тілеп алармыз.

— Талғат — коммунист, офицер. Осындай қиын сәтте көмектесуге правосы неге жоқ. Шындыққа жүгінсек, осы шытырман істің түйінін шешкен Талғат емес пе?

— Оны маған несіне айтасың? Бәрін білем ғой. Бірақ басқа жұрт бұған келісе қоя ма?

— Мұқан Дайыровичпен сөйлесіп көріңіз. Шындықты айтыңыз, меніңше полковник қарсы болмайды ғой деймін.

Осы кезде ішкі телефон шылдырлады. Кузьменко трубкуны көтергенде, даусынан таныды. Полковник Дайыров екен. «Келіп кетіңіз!» деген бір-ақ ауыз сөз айтылды.

Кузьменко қабылдау бөлмесінде сәл бөгелді. Пол-

ковник өзіне тағы біреулерді шақырған секілді. Аздан соң подполковник Колпашников қабылдау бөлмесіне келді. Ол Кузьменкоға қол беріп амандасты да, секретарь қызға бұрылып:

— Сәуле, полковник жалғыз өзі отыр ма?— деді.

— Қасында кісі бар.

Кузьменко мен Колпашников кабинетке кіргенде полковник жас жігітпен әңгімелесіп отыр екен. Оның сөзін құптай, бас изей береді. Кузьменко мен Колпашниковты көріп, еңсесін көтерді.

— Төрлетіңіздер,— деді де, қасындағы жігітке қарап:— Бәлкім, таныс шығарсыздар,— деп бұл екеуінің лауазымын атап таныстырып өтті. Колпашников жас жігітті таниды екен. Жылы лебіз білдіріп, күлісіп қол алысты.

Кузьменконың өз басы бұл жігітті сырттай шырамытқанымен, жөнді танымайтын. Соны сезді ме, Дайыров:

— Жөн білісудің артықтығы болмайды, танысып қой. Майор Нәсір Бөгембаев, мемлекет қауіпсіздігі комитетінің қызметкері,— деді де, Кузьменкоға қарап:— Петр Петрович, мына жігіт Петрушкин жайындағы мәліметті түгел білгісі келеді. Мемлекет қауіпсіздігі комитеті ұзақ жылдар бойы соғыс кезінде ауыр қылмыс жасаған опасыз сатқынды іздеп жүрсе керек. Ол фашистердің 10-а СС зондеркомандасында қызмет атқарған. Бұл қандықол баскесерлер 1942 жылы Қырымның бейбіт халқын қырып, Мариупольде, соның артынша Ростов облысында болып, кейінірек Дондағы Ростов қаласында сан мыңдаған елді мекендерді өртеп-жайпағаны сізге мәлім болар. Сол командада Штерн деген біреу қызмет атқарған. Туған жері — Поволжье. СС зондеркомандасы Дондағы Ростов қаласының халқын жаппай жазалаған кезде Штерн солардың арасынан шыға келген. Ол жүздеген адамдарды өз қолымен өлтірген. Қауіпсіздік органдарындағы мәлімет бойынша Штерн партизандарға қарсы ұрыста қатты жараланып, госпитальға түскен. Куәлардың көрсетуінше операция үстінде өлген. Бірақ қолда бар материалдарды саралаған кезде, соның біреуі Штернге ұқсастау болған. Анықтай келгенде ол Петрушкин болып шығады.— Дайыров бір сәт үнсіз отырды да:— Біздің осы жұмыстан Талғатты шеттеткеніміз асығыстық болды ма, қалай?— деп Кузьменкоға қарады.

Кузьменко осы сәтті пайдаланып қалғисы келді.

— Біз Талғатқа маңызды жұмыс тапсырайық деп едік, полковник жолдас. Егер сіз қарсы болмасаңыз...

— Қандай жұмыс?

Кузьменко Карповтың ұсынысын айтып шыққанда, Дайыров бір сәт ойланып отырды да, Колпашниковқа қарады:

— Меніңше, бұл бөлімшенің ішкі жұмысы. Біз оған араласпайық. Ал Байкиннің арнайы жазған рапорты мені қанағаттандырмады. Байкин мәселенің өзегіне түсінбеген секілді. — Ол Кузьменкоға қарап: — Мемлекет қауіпсіздігі комитетіндегі жолдастар Петрушкиннің өткендегі қылмысты ісін жете зерттеген. Майор Бөгембаев осы мәселемен әдейі келіп отыр. Мен Петрушкинмен шұғылдануымыздың мәнісін түсіндірдім. Әйткенмен сіз қолдағы бар материалдармен таныстырып шығыңыз.

— Құп болады, жолдас полковник!

Бұл күні Нәсір Кузьменконың кабинетінде ұзақ отырып, Петрушкиннің жеке ісімен танысып шықты.

— Әрбір фактіні бал жинаған ара секілді терген екенсіздер. Мына жігіт табиғатында қылмысты ашуға жаралған ғой. Қараңызшы, дүкеншінің Петрушкинге сигаретаны берген кезеңін айнытпай қалай дәл жазған. Әрбір қимылын қалт жібермеген. Бұл кезде мен де дүкен маңында жүрген едім. Бірақ бөгде адамды байқамаған сияқты едім. Ал ол мені байқап қалыпты, — Нәсір Талғаттың жазған анықтамасына тәнті болып отырды. — Неге оны бұл жұмыстан шеттеттіргенсіздер?

— Қылмыстылармен байланысы бар, пара алды деген арыз түсті.

— Шын солай ма?

— Қылмысқа қарсы күресіп жүрген адам қылмыс жасай ма? — деп Кузьменко қарсы сұрақ қойды.

— Менің өз басым арызды қаламаймын, домалақ арызға сенбеймін.

— Домалақ арызға ешкім мән бермейді ғой. Ал мынау арыз милиция қызметкерінің өзінен түскен.

— Арыз жазған кім?

— Бастықтар бізге баяндамайды.

— Өкінішті екен. — Нәсір бір сәт үнсіз отырып: — Петрушкинге берген сигаретаның ішінде не барын біз де анықтай алмадық. Әйткенмен құтыдағы тез әсер ететін у емес пе екен деген ой келеді. Оның ішінде

микропленка да болуы мүмкін. Петрушкинді осында шақырып, жауап алсақ қайтеді? Вице-президенттің машинасын рұқсатсыз ұрлап мінгені одан жауап алуға жетіп жатыр.

— Қазір оны шақыра алмаймыз.

— Неге?

— Петрушкин науқас, тұра алмай үйінде жатыр.

— Сіз оған сенесіз бе?

— Мен дәрігерге сенем, оның бюллетені бар.

— Мен дәрігермен таласпаймын, Петр Петрович. Соңғы кесікті сөз солардікі. Әйткенмен, анықтағанның терістігі жоқ.

ОН СЕГІЗІНШІ ТАРАУ

Осыдан бір жеті өткен соң, Петрушкин бюллетенін жаптырып, жұмысқа шықты. Сырқаттың ізі қалмаған. Демалыс үйінен қайтқандай өзі тың. Қаба сақалын иек ұшына ғана қалдырып, дөңгелектеп күзеп, сәндеп қойған. Мұрты да келісті, сақалымен ұштасқан қиықша мұрт. Түрі ажарланып, жасарып кеткен. Милиция басқармасына шақыртқанда ол осы қалпын өзгерткен жоқ.

Майор Бөгембаев жауапты өзі алмақ болып, Кузьменконың кабинетінде отырғанды. Петрушкин кабинеттегі бөгде кісіні көріп, кілт тоқтап, артымен шегіншектей берді.— Азамат Петрушкин сіз боласыз ба?— Нәсір еңсесін алға беріп түйіле қарады. Петрушкин қипақтай бастады.

— Иә, мен едім... Начальник шақырған соң келіп едім. Жүрегім лүпілдеп, қуанышты сезіп еді, мұнысы не екен, ә?

— Майор қуанышты хабарға шақырып па еді?

— Жоға, менікі жай далбаса үміт қой.

— Құпия жасамасаңыз, білуге бола ма?

— Мен кемпірімді жоғалтып жүрген бақытсыз жанмын....

Нәсір езу тартты:

— Қандай кемпірді айтасыз? Өзіңіздің әйеліңіз бе? Мен естімеген едім. Мынауыңыз қызық екен. Кемпіріңізді қалай жоғалтып жүрсіз?

— Мұның тарихы ұзақ,— деп, Петрушкин қатты

күрсінді.— Бұл жайында жазған арызым бар. Онда бәрі айтылған.

— Қағаздан гөрі кісінің өз аузынан естіген тәуір ғой. Қиынсынбасаңыз, айтыңызшы.

— Біреудің жарасын ашып, күйінішін қоздыруға құмар болсаңыз, айтып берейін,— деп, Петрушкин мұңды түрге еніп, күйік батып жүрген кісідей сөйледі. Милицияға бұрын белгілі жайды қайталап шықты. Нәсір сөзін бөлмеді. Бқыласпен тыңдаған кейіп көрсетті. Петрушкин сөзін аяқтап болғанда:

— Матрена Онуфриевнаны осы уақытқа дейін таппағаны қиын екен. Кузьменко жолдас сізге не айтып еді?

— Не десін, іздеп жүрген көрінеді. Бүгін әдейі шақыртқанына қарап, дәмеленіп қалып едім. Сізге дәнеңе айтпаған екен ғой.

Кабинетке майор Кузьменко кірді. Майор Бөгембаев Петрушкинге әңгіме айтқызып қойып, өзі 10-а СС зондеркомандасында қызмет еткен Курт Штерннің суретін Петрушкиннің қазіргі суретімен әр қырынан асықпай салыстырып отырған.

Петрушкин Кузьменконың сұсты түрін көріп, сескене бастады:

— Начальник жолдас, сіз шақырды деген соң келіп едім...

— Жұмысқа қашан шықтыңыз?

— Екі-үш күн боп қалды.

— Жұмысқа шығысымен хабарлассын деп едік. Неге келмедіңіз?

— Сырқат тарағанымен, дәрігердің емі қала ма? Күнге шақырып маза бермейді. Қанша айтқанмен жан тәтті ғой.

— Жан тәтті болса, біреудің машинасын рұқсатсыз неге мінісіз? Апатқа ұшырасаңыз қайтесіз?

— Қандай машина, жолдас начальник?

— Ұмытып қалдыңыз ба?

Петрушкин басын шайқады:

— Сірә, милициядан кісі ештемені бүгіп, жасыра алмас,— Майор Кузьменко Матрена Онуфриевнаға қатысты мәселеге келгенде, көбіне Петрушкинді шақыртпай, өзі іздеп баратын. Бұлай ресми шақыртқан емес. Шақыру қағазын көргенде Петрушкин қатты қорыққан. Өзіне тағылған жеңіл кінәні естігенде, жадырап қоя берді.

— Жолдас начальник, мен бұрынғы шофермін ғой. Шофердің сырын білесіз. Судай жаңа машинаны көргенде дәтім шыдамады. Әй, мейлі, Сібір айдап жіберсе де, бір айдап көрейінші деп отырғаным рас. Айыпты санасаңыз, қандай жаза қолдансаңыз да ризамын. Өзіңіз білесіз, мен шер құсып жүрген адаммын ғой. Көңіл жадырай ма деп ойладым.

— Сіздің кәсібіңіз етікші емес пе?— деді Нәсір сөзге килігіп.— Қазір ғана сіз солай деген сияқты едіңіз.

— Соғыс бейбіт мамандықтың бәрін өзгерткен жоқ па? Бізде батальон комиссары болды. Әй, өзі де ағып тұрған шешен еді-ау. Сөйлегенде аузы-аузына жұқпайтын. Бұрын үлкен қызметкер деп жүрсем, жай мұғалім екен.

— Қазір қай мектепте істейді?

— Былтыр дүние салды. Өз қолымнан зиратына топырақ салдым.— Петрушкин көзінің астымен Нәсірге бір қарап:— Шоферлікті мен соғыста үйрендім. Қолға түскен машинаны жүргізе беретінбіз. Ешкім право сұрамайтын.

— Қазір право алдыңыз ба?

— Машинаны қос қолдыдан кем жүргізбеймін. Бірақ правоны маған кім берсін? Бізде осы күні кісінің өзінен гөрі қағазға көбірек ден қояды.

Кузьменко Нәсірдің қасына орындық қойып, тақалып отырды. Нәсір столдың суырмасын ашты. Кісінің көзі, маңдайы, бір жақ беті, иегі бөлек-бөлек түсірілген көп суреттерді қатар-қатар қойыпты. Бұл суреттер әр адамдікі болғанымен, бір-біріне қатты ұқсайды. Кузьменко Петрушкинді алдандыру мақсатымен:

— Андрей Алексеевич, тыңдап отырмын, айта беріңіз,— деді.

Нәсір Петрушкиннің қадалып отырғанын байқап:

— Біз Андрей Алексеевичпен бірталай әңгімелестік,— деді тартпаны жауып.— Матрена Онуфриевна-ның хабарсыз кетуі кімді болса да қайғыртады. Қайткенмен де шұғыл шара қолдану керек.

Кузьменко Нәсірге қарап:

— Біз осы уақытқа дейін Андрей Алексеевичке көмектесіп келдік. Ал ол милициядан жалтарғысы келеді. Машинамен қайда барғанын айтпай отыр.

— Қайда барды дейсіз. Алақанның қышуы қансын деп, Медеу жақты бір айналып қайттым. Машина

жүргізуді ұмытпаған екенмін. Жолда милиционерлер тосқауыл жасамады.

— Жалғыз ба едіңіз?

— Қалай дейін; начальник жолдас, қасымда кісі бары рас еді.

— Ол кім?

— Шынымды айтайын, қасымда қитар Глафира отырған. Сүліктей қайқиған кара «ЗИМ»-ді көрін: «Мынадай машинаға отырған кісінің арманы бар ма екен?» деп қиялдағаны. «Ей, келші, осы үшін сотты болсам мейлі!» деп қасыма отырғызып алдым да, Медеуді бір қыдыртып қайттым. Машинаның дәнеңесіне тигенім жоқ. Сол қалпында орнына өкеп қойдық.— Осы сәтте Петрушкин өзінің тұтылғанын аңдамады.

Кузьменко елеусіз сұрады:

— Әрине, қыздың өтінішін орындамау еркекке қолайсыз. Бірақ рұқсатсыз машинаны міну қылмыс екенін ұмытпаған да жөн.

— Қайтесіз, жолдас начальник. Сондай оқиға болды. Кіналымын. Қандай жаза қолдансаңыз да еркіңіз.

Кузьменко Нәсірге ақыл салды:

— Не істейміз, Нәсір? Штрафпен шектелеміз бе, қалай?

— Машинаны бүлдірмесе, солай етуге болар. Протоколда штрафтың не үшін салынғаны айтылса болды ғой. Бірақ Андрей Алексеевич Медеуге кіммен барғанын, бұдан былай мұндай жүгенсіздікті істемейтіндігін айтып түсініктеме жазсын. Әйтпесе финанс орындары өзімізге тиісіп жүрер.

— Қазір жазу керек пе?

— Иә.

— Қажет болса жазайын.— Петрушкин ұсынған қағаз-қаламды алды.

Кузьменко түсініктеме хатты оқыды да:

— Төлеуді ұмытпаңыз!— деп штраф қағазын ұсынды.

— Айтқаныңыз орындалады.

Кузьменко Петрушкин кеткенде суретке анықтап қарап алу үшін тартпаны ашты. Нәсір қолын қағып, бөгей берді:

— Петр Петрович, сабыр етіңіз, қазір Петрушкин қайта кіреді.— Сөйткенше есіктен Петрушкиннің қылтиған басы көрінді.

— Начальник жолдас, мына қағазбен көз келген жинақ қассасына төлеуге бола ма?

— Иә, болады!— деп Кузьменко бас изей берді. Петрушкин есікті жапқанда: — Оның оралатынын қалай білдіңіз, Нәсір?— деді.

— Петрушкин өзінің жай-күйін айтқанда сіз оған ден қоймай, тартпадағы суреттерге үңілдіңіз. Ол сезіктеніп тықыршыды. Сол күдігін анықтау үшін ол тағы қайта кірді. Біздің жайбарақат сөйлесіп отырғанымызды көріп, көңілі жай тапқан секілді. Милиция «басқа қылмысын таппаған соң» Петрушкин бұдан былай өзін еркін ұстап, именбей әрекет жасауы мүмкін. Осы сәтте оның жасырын пиғылын білеміз. Біз Петрушкиннің Сигаловтан басқа тағы кімдермен байланыс жасайтынын білуіміз керек. Әзірге оны «еркіне» қоя бергеніміз жөн.

— Петрушкиннің кейбір белгілері сіздің Штерниңізге ұқсайды. Қабағы, көз қарасы айнымаған. Бірақ мынаның шықшыты шығыңқы, жақ сүйегі ірілеу. Бетін бүркеген мына қағазды төменірек түсірсеңіз, бет әлпеті мүлдем өзгеріп кетеді.

— Штерннің бұл суретін оның 1942 жылғы жеке делосынан таптық. Суретке ол 1941 жылдың аяғында түскен. Соғыстың біткеніне, міне он бес жыл өтіпті. Сонда бұл фото жиырма жылдан аса уақыт сақталған. Әрине, барлық белгінің сай келуі қиын. Әуелі бұл аралықта кісінің мінез-құлқы өзгеріп кетеді. Біз асықпаймыз. Әлі тексереміз.— Нәсір бөлек-бөлек қиынды суреттерді конвертке салып, аузын кілейледі де: — Соғыс кезінде армияда ерекше бөлімде істедім, тұтқынға алынған фрицтермен сөйлесуге тура келді. Олардың көбі дәрекі, менмен келеді. Артын аңдамайды. Петрушкинге сондай мінез жұққан секілді. Вице-президенттің машинасын мінген күні қасында Данишевская болмаса да, оны куәға тартуы осыны аңғартады. Данишевскаядан жауап алады деп ойламайды.

Петрушкин басқармадан шыққаннан кейін ешқайда бұрылмай, тура поселкеге тартты.

Шапшаң барып, оңашада Глафираны нығыздап қоймақ. Глафира үйінде еді. Петрушкин құшағын жайып, айқайлап кірді.

— Глаша, келші, қасыма отыршы!— Шегіншектеп қашқан Глафираның қолынан тартты.— Өзіңді көргенде қозып кететін сайтаным бар. Сірә, жақсы көретін

шығармын. Әйтпесе қайбір қатынға жармасып жүр дейсің мені? Кейде өзімнен өзім отырып қайран қаламын. Осы дүниеде сен тек мен үшін жаратылған секілдісің. Бүгін бойымды қуаныш кернеген бір шақ еді. Сен оның мәнісін сұрап білгің келмейді.

— Кірмей жатып, кісінің есін шығарып жібердің. Сұрауға мұрша бердің бе?— деп Глафира ақталды.— Немене, кемпір байқұстан хабар бар ма? Тірі ме екен?

— Ой, сен қайдағыны айтып кеттің ғой.— Петрушкин күйінген түрмен теріс бұрылды.

— Сені бағып-қағып күткеннен басқа, ол бейшараның қандай жазығы бар?

— Жазығы жоқ екенін өзім де білемін. Бірақ өзің тұрғанда, ол бәрі бір маған қатын боп жарытпас еді. Бұл дүниеде өзіңнен басқа жар жоқ маған. Ғашықсыз өмір тұл екен ғой. Мен енді ғана ұққандаймын. Сен қасымда отырсаң, кемістігімнің орны толғандай боп тұрады. Кембағалдығымды ұмытам. Өзіңе ынтығып қарай бергім келеді. Өзімді ұстай алмай, әбігерленем, оны сөкет көрсең, кешір.

— Еркекке ұстамды болған жөн ғой.

— Ех, Глаша, бұрын машинаны рұқсатсыз мінгенім қырсық боп жабысып, сотты боп жүрем бе, сенің бақытыңды бекер байлаймын ба, деп жүруші едім. Соңымнан қалмаған сор көлеңкесінен құтылдым. Штраф төлеп, бөлесінен арылып келдім.

— Қуаныштымын, Андрюша!— Глафира Петрушкиннің шашын уыстап өзіне тартып, маңдайын маңдайына түйістірді.

— Енді бізге тірі жан бөгет жасай алмайды. Біз мәңгі-бақи бірге тұрамыз!— Петрушкин қатты құшып, сүйіп аймалады.— Білгің келсе, сені қасымда бір сәт болмады деген сөздің өзін жақтырмаймын. Майор: «Сен машина ішінде жалғыз емес едің, қасыңда кім бар?— деп дікеңдеп қоймаған соң, «Қасымда отырған Глафира!» дедім. Тегі сенен сұрай қалса «рас» дей сал. Әйтпесе тағы да кісінің мазасын алып жүрер.

Глафира Петрушкиннің кеудесінен итеріп, кейін шегінді.

— Сен машинаға басқа кісімен отырдым демеп пе едің? Мені көрсетуің қалай?

— Глаша, мұнша үрейленгенің не?

— Андрюша, кешір. Милициямен байланысым келмейді.

— Онда қиналмай-ақ қой, жаным. Басқа әйелмен отырдым десем басымды кесер дейсің бе? «Басқа» деген сөзден аулақ боп жүрегіңе дақ салмайын деп едім. Мейлі, өзің біл. Сенің дегенің болсын.

Глафира Петрушкиннің мойнынан құшәқтап, бұралып алдына құлады. Сақалын да сипалады. Керіліп, шалқая түсті. Осы сәт Петрушкин не жасаса да оның қылығын теріс көріп, қарсылық көрсетер ойы жоқ еді...

Петрушкиннің мақсаты бөлек еді. Сырты күлгенімен іші түгін. Дүкенші тараптан қатер ойлайды. Қисынын тауып Глафираны Тюнингге жіберіп алмақ.

Ол Глафираның тамағын сақалымен қытықтап:

— Мені шын жақсы көресің бе?— деді.

— Онда біз бүйтіп отырмас едік қой?

— Сені бір жерге жұмсасам қайтеді?

— Қазір ме?

— Тап қазір.

Глафира таң қалды: Петрушкин әлгінде ғана өзін-өзі ұстай алмай құтырынып отыр еді, лезде суып, ба сыла қалған. Еркектің құбылмалы болатыны несі? Әйелдің көңілі нені қалап тұрғанын ұқпай ма? Петрушкин Глафираның ойын айнымай тапты. Темірдей жаңғыз қолымен әйелдің денесін езгілеп сипап:

— Сені бекер жіберер дейсің бе? Өзіңнің аяғың, балтырың қандай әдемі! Сыптай түп-түзу!— Жалаңаш балтырын сипалап, қам жасай бастады. Глафира оның кіріспе мылжыңын тыңдаған жоқ. Көзін жұмды. Осы мезетте біреу есікті қатты тоқпақтап, әлсіз ілмекті шегесімен жұлып алды.

— Бұл кім?!— Глафира мен Петрушкин есікке жалт қарап, бастарын көтеріп алды. Төртпақ жуан қара өңмеңдеп кіріп келеді. Қолы томардай, кесек, жуан. Қара күштің иесі екенін айнытпай танытады. Шықшыт үстін осып кеткен айғыз таңба бар. Сол жақ құлағы жоқ. Түбінде шеміршек қалған. Шұнақ құлақ, дәу қара.

Глафира үрейленіп ұшып тұрды:

— Шұнақ құлақ? Мына бөле қайдан жүр?— деп денесімен Петрушкинді қалқалай берді.— Неге келдің мұнда? Кім шақырды сені?— Шұнақ құлақ қанталаған көзімен сүзе қарап, қасына тақап келді.

— Былай тұр!— деп қағып жібергенде, Глафира

екі бүктеліп бұрышқа ұшып түсті. Неге арашаламайды дегендей Петрушкинге жалтақ-жалтақ қарады. Ол жаңғыз қолын желкесіне жастанып, аяғын айкастырып, төсекте шалқасынан жатыр. Шұнақ құлақ түйіліп үстіне төніп келгенде именбеді. Шұнақ құлақ Петрушкиннің бас-аяғына көз жүгіртті де, жиіркеніп, Глафираға бұрылды.

— Ех, Глаша, саған құдай бүтін адамды да жазбаған екен! Кеше шұнақпен жүріп едің, бүгін шолақты тауыпсың. Жас, ажарлы болса бір сәрі, ал мына шалдан не қасиет таптың. Түбі сен, Глаша, бақытсыз боларсың!

Петрушкин папиросының сабағын шайнап, езуіне жүгіртті:

— Глаша, маған сіріңке әпере салшы. Бұл ұсқынсыздың сөзін тыңдап қайтесің. Түрмешімен сөйлесуге жиренем.

Шұнақ Петрушкинге тап берді:

— Сен ит, аузыңды жап! Әйтпесе, ербиген сақалыңды иегіңмен қосып, мылжа-мылжасын шығарамын.

— Күшін қарай көр өзінің!

Шұнақ томардай қолын көтере бергенде Глафира баж ете қалды:

— Хакім, тиме оған!

Шұнақ құлақ күжірейіп бұрылды.

— Қорықпа, кембағалды ұру кәсібім емес!— Осы сәтте Хакім бүйірден тиген соққыдан қалай ұшып түскенін білмей қалды. Әлден уақытта көзін ашқанда сары сақал төбесінде төніп тұр. Шұнақтың есін жиғанын біліп, бүйіріне тағы бір тепті.

Хакім бүйірін ұстап орнынан тұрды:

— Бізде олай емес, былай ұрады!— Петрушкинді түйіп қалғанда, ол тәлтіректен барып, бүктүсіп отыра кетті. Есін жидырмай кеңірдегін қысып жібергенде, мұрнынан қан бұрқ ете қалды.

— Хакім, қолыңды тарт! Сен тағы кісі өлтіресің!— Глафира бажылдап арашаға түсті.

— Сен салдақ, үніңді өшір! Мен кісі өлтіріп көрген емеспін!— Хакім Петрушкиннің кеңірдегінен қолын босатып, орындыққа отырды. Петрушкин есін жиды. Сүйретіле тұрып, кереуетке қисайды.

— Қолың қандай қатты. Сүмбе секілді. Абайламасаң, кісінің ішек-қарнын ақтарарсың.

Хакім ымыраға келіп, темекі тартты.

— Мен де бұлай ойлаған жоқ едім. Қаперсіз соғады екенсің. Қайдан үйренгенсің?

— Сен көп былжырамай, сіріңкеңді берші.— Петрушкин қолын созды. Хакім сіріңкені беріп жатып:

— Сырт түрің нәзік, ал ұрғанда талдырып жібересің. Осындайды кинодан көргенім бар. Шпиондарға түрлі тәсіл үйретеді екен.

Петрушкин шапшаң сөзін бөлді:

— Түрмеден бе?

— Иә.

— Қашып шықтың ба?

— Жоқ, амиссиямен.

Петрушкин шұнақты кеудесіне нұқып қалды:

— Өкімет кешірім береді, босатады, ал сен оның атын дұрыс білмейсің. Амнистия десеңші!

— Түрмеден шығып алған соң, қалай айтса да бәрібір емес пе?

Глафира көйлегінің омырауын жұмырлап ұстап, жылжып басып, Хакімнің қасына келді.

— Сені босатты ма? Кінәңді кешірді ме? Құдай-ау, рас па?— Хакімнің иығынан сипалады.— Жүдеп қапсың ғой!

— Түрмеде ешкім маңдайыңнан сылап-сипамайды!

Петрушкин шұнақты шынтағымен түртті.

— Шың атың кім?

— Естімедің бе? Хакім деді ғой.

— Бұл не отырыс, Хакім. Үйге жүр, сенің түрмеден шыққаныңды жуайық.

Хакім бажырая қарады:

— Сен осында тұрмайсың ба?

— Жоқ, өзің секілді жолшыбай соқтым. Мен жалаңқай, жалғыз адаммын. Жақында кемпірім қайтты. Іш пысқанда осында келіп-кететінім бар.

— Кемпірің неден өлді?

Петрушкин бұл сұраққа үйіне келгенде жауап қатты:

— Неден өлді дейсің бе? Өзім де білмеймін. Екі кештің арасында жоғалып кетті.

— Сен де өтірікті соғады екенсің. Кемпір жоғалушы ма еді?— Хакім қарқылдап күліп, саусағымен мойнын егеді.— Кәлләсін өзім кесіп алдым десеңші!

— Сен бүйтіп өзілдеме, отпен ойнамайды.— Петрушкин арақ, ащы қияр әкеп қойды.— Кісі өлтірсем бұлай жүрмес едім. Мені еркіме қоя ма?

— Қорықпа, мен кісінің сырын сақтай алам.

Біраз уақыт өткеннен кейін Петрушкин Глафираның үйіне жалғыз оралды. Глафира үрейленді:

— Хакім қайда?

— Сен оны сүйесің бе?

— Ол менің байым болған.

— Қорықпа, ол қалаға кетті.

Петрушкин қараптан-қарап отырып, өзіне өзі сөйледі.

— Ақымақ адамды жаным сүйеді. Неге дейсің бе? Ақымақтан серік тапсаң, өмір сүру оңай. Алдап, әуре боп жатпайсың. Сілтеген жағыңа қарай ыға береді. Мынау да дүмбілез топастың бірі.

Глафира үндемеді. Кеудесіне қолын қусырып, басын төмен салды. Кешегі күндерді есіне түсірді. Онда Хакім мұндай емес еді. Төбелес десе жайнап кететін. Құлағын қанжар сылып кеткенде де мыңқ етпеген. Салбыраған шеміршекті жұлып тастап, бір өзі үш адамды жалаңаш қолымен жайратқан. Қаланың уақшпаналары Хакімді көрсе тым-тырақай қашатын. Сол балуан жігіт шолақтың бір тепкеніне шыдай алмай, бұралаң етіп құлай кетті. Кешегі өзі көрген Хакімге ұқсамайды. Хакімді техникумның соңғы курсынан ұстап әкеткен. Оның «амнистия» деген сөзді білмеуі таңқаларлық жай. Әлде түрме кісіні есеңгіретіп жібере ме?

— Ойланып қалдың, сірә, шұнақты қимайсың-ау деймін. Қасыма келші!— Петрушкин Глафираның қолынан тартты.

— Жібер!— Глафира жұлқынды.— Қалаға бар деп едің ғой. Қайда барайын?

— Сені әурелеп қайтем? Шұнақты жібердім. Өзі түрмеден шыққан адам. Бой жазып жүріп қайтсын. Ондай жаттығу пайдалы оған.

— Оны қайда жұмсадың?

— Сенен жасыратын сырым жоқ, Глаша. Бәрі өзіңнің қамың. Көптен бері «Москвич» сатып алуға ақша жинап жүрген едім. Арасында заемнан ұтқаным да бар. Осы күні жең ұшынан жалғаспаса қиын. Қаланыңды ала алмайсың. Осында таныс дүкенші бар еді. Соның машина сататын магазинде кісісі бар екен.

Дүкенші араға жүрмек болған. Өзіне делдал ақысын беріп қойдым. Машина түсті ме екен, біліп кел деп, шұнақты соған жібердім. Машина ала алсақ біз бұлай отырмаймыз, Глаша. Жер-дүниені шарлап, саяхат жасар едік. Қасымда өзің отырсаң болғаны.— Петрушкин құшақтамақ болып, икемдеп еді, Глафира илікпеді. Қолын қағып тастады.

— Қойыңызшы!

— Көңлің соққанда өзің айтарсың. Мен кеттім!— Петрушкин Глафирадан жауап күтіп босағада бір сәт тұрды.

Глафира қолын кеудесіне қусырған бойы қозғалмады.

ОН ТОҒЫЗЫНШЫ ТАРАУ

Талғат «Есік» қонақ үйінің алдында, дүкеннің тұсында қалтасын қарап әбігер болды. Бір-екі кісіні тоқтатып сіріңке сұрады. Ешқайсысы темекі тартпайды екен. Талғат Шұнақ құлақты анадайдан таныды. Петрушкиннің үйінен шығысымен қалаға түскенін естіп, алдын тосқан. Талғаттың қасынан өткен адамдарды тоқтатып, әлде нәрсе бірдеңе сұрай қоятынын ол да байқаған секілді. Қаннен-қаперсіз жүре берді. Талғат оны да тоқтатты:

— Сіріңкеңіз бар ма?

Хакім Талғаттың бас-аяғына состия қарады. Қалтасынан сіріңке алып шықты.

— Темекі тартатын кісінің қалтасында сіріңке жүруі керек.

Талғат сигаретаны үсті-үстіне сорып, түтінін жұтпай сыртқа шығарды.

— Темекі құмар кісінің қалтасында шегетін темекісі таусылып, жұрттан сұрап тартады. Мұның сәкеттігі жоқ. Ал сіріңке сұрағанның не айыбы бар?

— Темекінің жөні белек, таусылып қалады. Сонан соң сұрайды.

— Тартасың ба?— Талғат болгар сигаретасын ұсынды. Алтындаған сарыбас темекіні көргенде Хакімнің дәті шыдамады.

— Біреуін тартайын. Шет елдікі ме? Дәмі қалай?

— Мен мұның дәмін ажырата алмаймын. Жаңадан үйреніп жүрмін.

— Көріп тұрмын, әуелі жөндеп ұстай да алмайсың.

— Жай зеріккен соң ермек етейін деп едім. Осында біреумен жолығуым керек еді.

— Оның кім? Қыз ба?

— Әрине.

— Қалыңдығың шығар.

Талғат Хакімнің бетіне қарап жымиды. Оның ту сыртында көшенің бойымен өрлеп келе жатқан таксиді, оның ішінде отырған адамды көзі шалды. Басына қалпақ киген. Үлкен қара көзілдіріктен маңдай асты көрінбейді. Петрушкин екенін сақалынан шырамытты. Шұнақты өкшелеп, ізін бағып келеді. Талғат тротуардың шетінде көрінген қызға қолын көтеріп, қуанған кейіппен тұра жүгірді.

— Сәуле, мен мұндамын!— Жүгірген бойы Сәулені қапсыра құшақтай алды. Осының бәрі бірер секундтың ішінде, Петрушкиннің көз алдында өтті. Егер Сәуле машинаға қарама-қарсы келе жатқан болса, Петрушкин жасанды екенін бірден аңғарар еді. Сәуле Талғаттың далбалақтап жүгіріп келе жатқанын көргенде шошып кетті.

Жарқылдап күліп:

— Сонша сарғайтқаның не?— деді де, бетін тақап сыбырлады.— Сәуле, сенің көмегің керек боп тұр. Көп ұстамаймын. Ұрпимей ғашық болған қыздың кейпің білдір.

Сәуле тұла бойы дірілдеп, от боп жанды. «Құдай-ау, еркек не деген аңқау, өзінің бұл жігітке іштей ғашық екенін ол неге ұқпайды? Әрі-бері өткендегі қасқабағы, жүректің дүрсілі осыны айтып тұрған жоқ па?» Талғатты бір күн көрмесе қатты зарығатынын неге білмейді? Полковник Кузьменконы шақыра қалғанда, Сәуле телефон соқпай, сонау үшінші этаждан бірінші этажға дереу өзі жүгіріп келетін. Талғаттың Кузьменкоға жиі келіп тұратынын сезіп, бір көріп қалуға ынтығатын. Сөйткен Талғат өзі тілек айтқанда Сәуле қалай қарсы тұрсын.

Талғат Сәуленің үндемей тоқтап қалғанын байқап:

— Сіз көңілі бар қыз секілді икемге келсеңізші! Әлде жолыңыздан қалдырдым ба?

— Менің көмегім керек болса, ерік сізде. Жұмсай беріңіз.

— Рахмет, Сәулеш!— Талғат нәзік саусағынан қатты қысты. Сәуле қолын тартып алмады. Жігітке тығыла түсті.— Тыңда, Сәулеш, қазір дүкенге тоқтамай біреуді іздеген боп қонақ үйге кіреміз. Сен менің айтқанымды істейтін бол!

Сәуле Талғатты дәл ұға қоймады. Сөйткенмен оның айтқанын жөн көріп тұр. Мақұлдап басын изеді. Бұлар қонақ үйде көп бөгелмеді. Төменге түсті. Дүкен алдында кезек сиреп қалған екен. Талғат Хакімге естіртін:

— Сенің кесіріңнен қонағымыздан айрылып қалдық. Бөлмесінде жоқ. Олар бізді қашанғы күтсін. Өзің бір сағаттай кешігіп келдің. Осы уақытқа дейін қайда жүрдің!— деп Сәулеге зекіді. Кәдімгідей ашуланып, ұрысып тұр. Сәуле құлақ ұшына дейін қызарып, от боп жанды. Талғат қабағын түйіп: — Отыра тұр, жаңа газет алып кетейік,— деді. Кезекке Хакімнің артындағы бір кісіден кейін тұрды.

Хакім кезегі жеткенде терезеге басын сұқты. Гүжілдеген дауысы естілді:

— Оқитын газетің бар ма?

Тюнин байпаң қақты:

— Сізге қандай газет керек еді?

— Айталық, «Спорт» газеті.

— Ой, бұл газетті сұраушылар көп, соңғы номерін алдыңғы күні алдық. Одан кейін келген жоқ. Сағат бесте почта әкеледі. Бәлкім, соның ішінде жаңа номерлері болып қалар. Отыра тұрыңыз.

— Әзірге ермек ететін бірдеңе бар ма?

— «Араны» алыңыз, ішінде қызық суреттері бар.

— Жақсы, біреуін беріңіз!

Хакімнің талайдан бері газет-журнал ұстамағаны көрініп тұр. «Ара» журналының сыртқы бетіндегі суретті аударып, төңкеріп ұзақ қарады.

Дүкен сыртына артқы кабинасында әйнегі жоқ тырбиған машина тоқтады. Бір қап газет-журнал әкел тастады. Қабы қосқабат сары қағаз. Тюнин қапты кіргізіп алды да, Шұнаққа ымдады. Хакім дүкенде ұзақ кідірмеді. Қолтығына «Спорт» газетін қысып, ресторанға бет алды. Осы мезетте көшенің арғы бетінде, аялдамада тұрған Петрушкин де машинаға отырып, төмен қарай кетті.

Осыдан екі күн өткеннен кейін Хакім ресторан ішінде төбелес шығарып, милицияға түсті. Милиционер ұстаған кезде өршелендеп қарсыласпады. Ығына

көніп берді. Аудандық бөлімшеге алып келгенде таныс адамына кезікті. Ол Байкин еді. Қос милиционердің еңгезердей шойын қара жігітті айдап келе жатқанын көріп:

— Әй, сен Шұнақсың ба? Қайдан жүрсің? Сені түрмеден босатып па еді. Әлде қашқыңсың ба?— деп сұрақты жаудырды.

— Менің атым Шұнақ емес, Хакім екені сізге мәлім болар!

— О, кешіріңіз, мәртебелі Хакім мырза! Сіздің ашуланатыныңызды білмедім!

— Атыма лайық, құдай әкімдікті бермегеніне өкінемін.

Байкин Хакімді күлкі еткісі келді:

— Хакім мырзаға әкімдік тисе қайтер еді?

— Алдымен жолсыздықты тияр едім. Екіншіден сен секілді милаудың сыбағасын берер едім.

— Әй, сен ит не деп тұрсың?!— Байкин тап берді.— Сені Үршіт айдатып, мүрдем кетірем, түрмеде шірітем.

Хакімді алып келген милиционерлер аңырайып тұр. Екеуі қазақша ұқпайтын еді. Аяқ астынан мұндай жанжалдың шыққанына таңырқайды. Олар лейтенанттың бажылдауының мәнісін түсінбей тұр.

Бөлімшедегі кезекші аға лейтенант кірді.

— Бұл не қылған айқай?— деп милиционерлерге, сонан соң Байкинге қарады.

— Мына бандиттің көзін жою керек,— деп Байкин Хакімнің кеудесін нұқыды.— Мұны білем, қанішер, баскесер адам. Түрмеден қашып келген шығар. Өзін апарып қамап тастаңдар!

— Сабыр етіңіз!— деп, кезекші аға лейтенант қабағын түйді.— Лейтенант жолдас, сіз жұмысыңыздан қалмаңыз. Біз мұнда өзіміз қарап тексереміз.— Байкин кеткеннен соң кезекші лейтенант Хакімді қасына отырғызды.

— Бұл не қылған жанжал? Маған түсіндіріңізші.

— Өзіңіз бәрін естідіңіз. Мен не айтамын. Сумаңдаған тілін қолқасымен жұлып алар едім. Өттең...

— Қолқасымен дейсіз бе?

— Иә, келесі жолы бұлай бейберекет сөйлемес еді. Қолым бос болмады. Көрдіңіз бе, байлаулы.

Аға лейтенант шапшаң бұйырды:

— Мынаны кім байлаған? Шешіңдер!

Милиционерлер ақтала бастады:

— Еңгезердей неме, жолда бұлқынып жүрсе, жазым ете ме деп қорықтық. Бұларға сенім жоқ. Абайламаса қиын...

Екеуі оңаша қалғанда аға лейтенант:

— Бұлар дәрекілік жасады деп ұғасыз ба?— деді темекі ұсынып.

— Бір жаман мінезім — кісінің ащы сөзін көтере алмаймын. Жауап қатуға олақпын. Амалсыз жұдырық ала жүгіремін.

Аға лейтенант милиционердің жазған актісін оқыды да столдың үстіне қойды.

— Сіз жігітті сүйген қызының алдында, тамам жұрттың көзінше сабадыңыз. Бетіне таңба түсірдіңіз. Білсеңіз, мазақтың ең үлкені осы емес пе? Ол жігіттің сіздің жұдырығыңызға қайтаратын жойқын күші жоқ. Амалсыз таяқ жеді. Ашу үстінде қару жұмсаса қайтер едіңіз? Милиционерлер килікпесе дәл солай болар еді. Міне, қылмыс деген осы.

— Ақиқатына жетсеңіз кінәлі мен емес. Алдымен жігіттің өзі тиісті. Би кезінде байқамай аяғын басып кетіп едім. Мені жатып сөкті: «Музыка үнін ұқпайтын өгіздерге не жоқ екен мұнда» деп серіктерін бір күлдірді де, бидің бір айналымында қасыма тақап келіп: «Сізге би билеуден гөрі шошқа қорасының боқтығын тазалаған лайық» деп күліп өтті. Би биленіп біткенде столға келіп: «Неге жауап қатпайды десем, құлағы жоқ саңырау екенсіз ғой. Бүгін газетті оқыдың ба? Соқырлар мен мылқаулар қоғамына кісі керек екен. Менің ағайым жұмыс істейді сонда. Бәлкім, сол жерге қызметке тұрарсыз» деп тағы кекетті. Жұрт күлген сайын сөзін мәнерлеп, өрши түседі. «Сен жігіт маған тиіспе, әзілді қой!— деп бір-екі мәрте ескерттім. «Қарай гөр, өзінің тілі бар!» деп кекетуін қоймады. Ал менің не істеуім керек? Жұдырық жұмсауға тура келді.

Телефон шылдырлады. Кезекші аға лейтенант трубкуны көтерді.

— Кезекші аға лейтенант Жетібаев тыңдап тұр! Иә, солай, осында... Қашан? Қазір ме? Жақсы. Қалай? Мақұл, майор жолдас.— Кезекші трубкуны қойды да, Хакімге:

— Сіз облыстық милиция басқармасын білесіз бе?— деді.

— Біліп қайтем, менің бір басыма аудандық милиция да жетеді.

— Қазір облыстық милицияға барасыз. Тоғызыншы кабинетте сізді күтіп отыр.

— Мені ме?

— Иә!

— Мені кім айдап апарады?

— Күзетсіз жүре алмайсыз ба? Қосып беретін адамым жоқ, өзіңіз барыңыз.

— Жолда қашып кетсем қайтесіз?

— Қайда қашасыз?

— Мәселен, Піспекке!

— Піспек алыс емес. Зеріктірсе өзіңіз келесіз. Әзірге қош болыңыз.

Хакім облыстық басқармада коридор ішінде біраз жүрді. Тоғызыншы кабинетті келген бетте тапқан. Кіруге батпады. Қағазға үңіліп, шапшаң басып келе жатқан Сәуле қабырғаға соқтығып қалдым десе керек, тәлтіректен кейін шегініп басын көтерді. Кесе көлденең тұрған дәу қара жігітті көріп:

— Сізге кім керек? Тоғызыншы кабинет пе? Мына бұрылыстағы есік қой, — деп жеңінен сүйреп жанын қоймай есіктен кіргізіп жіберді. Хакім қыздың қолын қағып тастауға батпады.

Кузьменко босағада состып тұрған Хакімге:

— Таңатаровсың ба? Мұнда кел, жақын отыр! — деп орындық ұсынды да, қасындағы Нәсірге таныстырды. — Хакім Таңатаров деген жігіт осы. Ауыл шаруашылық техникумында оқыған. Соңғы курста оқып жүріп кетті. — Хакімге қарап: — Сізді қашан босатты? — деді.

— Түрмеден шыққалы жарты айдан асты.

— Қайда тоқтадың? Данишевскаяның үйіне ме?

Хакім таңырқады:

— Оны қайдан білесіз? — Басын төмен салып, қабағын түйді. — Айтқандай, Глафира да түрмеге түскен еді ғой.

— Біз түрмеден шыққандардың тізімін алмаймыз.

— Глафира бұзылған. Ол өзінің антын бұзды. Мен онда бармаймын. Шолақтың қолтығына тығылған соң одан не сұрайсыз.

Нәсір ұқпады:

— Шолақ дегеніңіз кім?

— Көршісі білем, қолы жоқ шал. — Хакім өзінің

Петрушкинмен Глафираның үйінде қалай кездескенін айтты. Төбелескенін де жасырмады.

— Төбелестік дейсіз бе?

— Иә.

— Қалай, кәдімгідей ме? Кембағал адамға қол көтеруге қалай дәтіңіз барды?

— Ондай шолақ екі-үшеуінді жайратар. Мына күшпен өзімнің қалай сұлап түскенімді білмей қалдым. Ішек-қарным ақтарылды ма десем, әйтеуір аман екен. Қимылына көз ілеспейді. Қол-аяғы бірдей қимылдайтын тас дене.

— Солай де! Маған әлсіз, күйгелек жан көрініп еді..

Хакім болған жайдың бәрін айтты.

— Төбелескен бойы ләм демей қалаға кете бердіңіз бе?

— Иә.

— Өтірік айтуға да қабілетіңіз бар екен. Мен олай ойлаған жоқ едім. Неге дейсіз бе? Күш иесі уақ сөзден аулақ, мәрт келеді. Арамдық жұғыспайды. Ал сіз осыған жақындаусыз ба, қалай? Петрушкинмен оның үйінде отырып, «таныстық үшін», «достық үшін» ішкеніңізді неге ұмыттыңыз?

— Сізге мұны кім айтты?— Хакім ыршып тұрды.

— Отырыңыз!— Нәсір иек қақты.— Айтасыз ба, жоқ па?

— Түсінбеймін!— Хакім басылып отырды.— Менің өз басым сөз тасудан аулақпын. Бірақ кісі құпиясын сақтай білемін. Ал мынау ит «тісіңнен шығарма» деп өзі жалынады да сіздерге сөз тасиды. Хакімді тағы сөзден жығып, адастырып түрмеге тықпақ ойлары бар ғой! Ондай сасық құлық жүзеге аспайды.

— Қылмыс жасаған кісіге темір тор алыс емес.

— Біреудің құпиясын сақтай білу қылмыс па?

— Қылмыскердің құпиясын сақтау қылмысты жасырумен бара-бар. Мұндай статья сізге таныс болар. Сонымен, дүкеншіге қанша ақша бердіңіз?

— 500 сом.

— 500 сом екенін қайдан білдіңіз? Санадыңыз ба?

— Жоқ, оны Петрушкиннің өзі айтты. Және ақша ашылмаған, белдеуінде банкі қаттаған «500» деген сан бар.

— Ақшаны дүкенші Тюнингке қалай бергеніңізді толығырақ айтыңызшы.— Нәсір алдында жаққан қа-

ғаза белгілер жасады да, Кузьменкоға ұсынды. Ол шапшаң көз жүгіртіп, басын ізеді. Хакім бұған зер салған жоқ. Төмен қарап отырып сөйледі:

— Петрушкиннің үйінде бір жартылықты оңай босаттық. Оның өзі көп ішкен жоқ, маған берді. Сол сәтте у берсе де тайынбас едім. Шолақ менен кешірім сұрады. Глашаның алдында таза екенін айтып, ант ішті. Ендігері жуымасқа уәде берді. Арақ кекті шайды, татуластырды. Кетуге ыңғайланғанымды көріп: «Аз ғана өтінішім бар, жолшыбай бере салсаң қайтеді?» — деп, ақшаны ұсынып тілек айтты. Маған жұрт сенбейді ғой. Шолақтың сенімі жүрегімді жылытты. «Мұны кімге берейін?» деп сұрағанымда, дүкеншінің түр-түсін айтты. «Машина алайын деп ақша жинап жүр едім. Соның машина сататын магазинде танысы бар. Сол иттің тамағы жаман» — деді. Шолақтың сөзін жеткізіп тұрмын. Дүкенші жатып тулады. «Сендер бүйте берсеңдер мені құртарсыңдар! Бір жолғы аман қалғаным жетер!» — деді. Мен аң-таң болдым. «Жолшыбай бере сал деп сұраған соң» — деп кетуге ыңғайландым. «Сен тұра тұр, артыңдағы жігіт кетсін!» деп сыбырлады да, аздан соң: «Оның сәлемдемесі жоқ па?» деді. Газетке ораған ақшаны ұстата салдым. Үстімнен ауыр жүк түскендей болды. Ақшадан құтылғанымға қуандым. Ол газетті шапшаң ашып, белдеуіндегі цифрды көріп жымың-жымың етті. «Шолаққа айт, сақ болсын, милиция ізіне түсіп жүр. Менен жауап алды. Әрең құтылдым. Ұмытпа, айтып бар!» деп күбірлеп қалды.

— Петрушкинге бұл сөздерді жеткіздіңіз бе?

— Онда барғаным жоқ деп сіздерге айттым ғой. Қызғаныш қозып, абайсызда біреуін жазым етем бе деп қорқамын. Түрмеге екінші рет отырғым келмейді.

Нәсір алдында жатқан «Казбекті» ашып, темекі ұсынды:

— Темекі тартыңыз. — Хакім темекі тұтатып тартқанда: — түрмеге не үшін отырдыңыз? — деді.

— Не үшін отырғанымды өзім де білмеймін.

— Қалай?

— Солай!

— Бәлкім өткен істі еске түсіру ыңғайсыз шығар!

— Өзімнің арым таза. Он рет қайталасам да қынжылмаймын.

— Біздегі мәліметте: Данилов Артур деген жігіт қоймада қосалқы жұмысшы боп істеген. Момын, жуас.

Сіздер қойманы тонау ниетімен Артурды азғырдыңыздар. Ол көнбейді. Артурдың да Глафирада көңілі болады. Қыздардың жатақханасы алдында төбелесте сіз Артурды өлтіруге серт бердіңіз. Антыңызды бұзбадыңыз. Сол түні оның өлігі қойма алдында табылды. Солай ма?

— Шындықты тілесеніз айтайын: ол кезде мен техникумда оқитынмын. Глафира ательде киім тігетін. Ерлі-зайыпты кісі құсап тұрғанмен ресми тойды жасаған жоқпыз. Бәрін кейінге қалдырдық. Оқу біткен соң жасаймыз дедік. Бір күні жатақханада оқушылар кеш өткізді. Бұл кешке сіз айтқан Артур да келді. Кешке ішіп келген екен. Менімен бірге оқитын Дмитрий деген бала бар еді. Оның қарындасы өзінен бір курс төмен оқитын. Артур келісімен Светаға тиісті. Света шашы беліне түскен, ақшыл сары әдемі қыз болатын. Дене тұлғасы ағасы секілді емес, кесектеу біткен. Би арасындағы үзіліс кезінде Артур Светаны далаға сүйреп шығарып, қараңғы жерге апарып тұншықтырады, езгілейді. Жасырынбақ ойнап жүрген уақ балалар көріп қалып, айқай шығып Светаны арашалап алдық. Артурдың шын аты бұл емес, басқа, оның бүркеншек аты «Удав» деп еститінбіз. «Удав» бекер әрекет жасамайтынын сездіріп оңашада Светаны ұстап алып, тағы да қинайды. Қыз ырқына көнбейді, қарсылық көрсетеді. Алыс-жұлыс, қызыл-ала қан үстіне Дмитрий келіп қалады. Ол шыдай алмайды. Жатақханаға жүгіріп барып өткір балта әкеп, «Удавтың» басын шабады. Бар шындық оқиға осы.

— Сізді неге қамады?

— Осы оқиғадан екі күн бұрын мен Артурмен жатақхана алдында шекісіп қалған едім. Біздің жанжалымызды вахтер көрген. Сотта басты куә сол болды. Мен де «айыбымды» мойындадым. Қойманы тонау үшін өлтірдік дедім. Бір сөзбен айтқанда Светаның абыройын төккім келмеді...

— Дмитрий ше?

— Ол өзінің айыпты екенін, Артурды өлтіргенін айтып бар жерге хат жазды. Одан да жауап алған болатын. Ол да Светамен байланысты шындықты бүкті, жай өлтірдім, деді. Оған ешкім сенбеді. Өзін күлкі етті. Кейін арнаулы комиссия шығып, бәрін анықтады. «Удавтың» кім екенін білді. Бізді ақтап босатты.

— Қазір не істеп жүрсіз?

— Мен мұнда Глафира үшін келген едім. Екеуіміздің дәм-тұзымыз жараспай ма деймін. Ертең Таңатарға кетем. Қалған сабақтарды әкестеріне тапсырсам ба деген ойым бар. Светадан телеграмма алдым. Қолқозда агроном екен. Өзіне шақырады. Техникумды бітірсем, сол жаққа кетем.

Таңатаровтың сөзін түрегеп тындап тұрған Нәсір:

— Қалада бір жеті қалуға мүмкіндігіңіз бола ма? Бізге көмегіңіз керек боп қалуы мүмкін.

— Кімге көмектесуім керек?

— Айталық, майор Кузьменкоға, маған. Жалпы милицияға көмектесуіңізді сұраймын. Жаңа сіз өз басыңыздан жақсы мысал айттыңыз. Біз басқа біреу жөнінде сондай қатені қайталағымыз келмейді.

— Жақсы, — деп Хакім орнынан тұрды. — Мен Краснодар көшесіндегі 25-үйде тұрамын. Қажет кездерінде келейін.

Хакім кеткеннен кейін Нәсір дереу генералға телефон соқты. Петрушкиннің дүкеншіге Таңатаров арқылы бес жүз сом бергенін айтты.

ЖИЫРМАСЫНШЫ ТАРАУ

Полковник Дайыров мәжіліс алдында Кузьменконы өзіне шақырды. Полковник жайдарлы. Орнынан тұрып қол берді:

— Петр Петрович, жұмыс көп, адамдар жетіспейді деп қиналып едіңіз. Майор Бөгенбаев біздің жұмысымызды жеңілдетіп, ауыр салмағын өзіне алғысы келеді. — Полковниктің қарсысында отырған Нәсір күліп басын изеді. — Өз адамдарымызға ескертіңіз: бұдан былай Петрушкиннің мәселесімен шұғылданып жүрген басқа оперативтік қызметкерлер майордың рұқсатынсыз бұл іске араласпайтын болсын. Бірақ бұл сізді жауаптылықтан босатпайды. Іс біржола аяқталғанша Майлыбаев екеуіңіз майор Бөгенбаевқа көмектесетін боласыз, — деді де, қоңырау соғып секретарь қызды шақырды. Сәуле кірді.

— Қызметкерлер жиналды ма? Кірсін!

Оперативтік мәжіліс қысқа болды.

— Қылмысты іздеу бөлімі соңғы кезде үлкен жұмыс істеді. Мемлекеттік қылмыстың бетін ашты. Мен өз атымнан майор Кузьменкоға және капитан Майды-

баевқа алғыс айтамын. — Подполковник Колпашников пен Нәсір Бөгенбаевтан басқа қызметкерлер Кузьменколардың қандай тапсырмаларды орындап, нендей қылмысты ашқанын жөнді ұға қоймады. Подполковник сөзінің соңында Кузьменкоға қарап:

— Сіз Покровка оқиғасымен шұғылданыңыз. Жинақ кассасын тонаған бандиттер ізін таптырмай жүр. Олар кассаның бір жарым тонна сейфін өздерімен ала кеткен. Қырғыз жолдастармен хабарласқан жөн. Қаладан тарайтын жол аз. Егер олар Құлжа жолына түссе өрісі тар, алысқа бара алмайды. Талдықорғанға кете алмаса керек, ол жаққа сіңісу қиын. Беттерін Батысқа түзесе Піспекке соғады. Осымен байланысты Москвадан жолдастар келе жатыр. Сіз алдын-ала әрекет жоспарын жасаңыз. Соңынан тағы ақылдасармыз.

Осымен мәжіліс жабылды.

Кузьменко жоғары этаждан төмен түсіп келе жатқанда коридорда жүрген Байкинді көрді. Қожаш полковниктің оперативтік мәжіліс өткізіп жатқанын алдында естіген. Өзін мәжіліске шақырмағанына күйінді. Оны Кузьменкодан көрді. Ыза қысып, кіжінді.

Кузьменко қасынан өтіп бара жатып:

— Лейтенант Байкин, маған кіріп шығыңызшы! — деді. Кузьменконың ресми сөйлеуі Қожаштың ашуын оған әрмен қоздырды. Бірақ майорға батып сөйлей алмады. Жалтақ, жағымпаз мінезіне көшті:

— Майор жолдас, маған тапсырма берейін деп не едіңіз?

— Отыр, Қожаш. — Кузьменко Байкиннің алдына темекі қойды. Өзі жайласып отырып: — Матрена Онуфриевнаны іздейміз деп біраз әуре-сарсаңға түстік. Өзімізге де, өзгеге де тыныштық көрсетпедік. Енді бұл іс осымен тамамдалды. Сіз өз бөлімшеңізге барып қызметіңізге кірісе беріңіз. Әлгінде бөлімше бастығымен сөйлестім. Ол сізді күтіп отыр.

Қожаштың бұл әңгімеге көңілі толмады. Майор одан әлде нәрсені жасыратын секілді. Іштей Кузьменкоға да, Талғатқа да кектенді. Басқармадан шығып келе жатқанда есік алдында Карповқа жолықты.

— Қожаш, аман ба, хал қалай? Ортақ қуанышпен құттықтаймын! — деп қолын алды.

Байкиннің жүрегі лүпілдеп кетті. Капитанға дәмеленіп қарады:

— Мені ме? Немен, Григорий Матвеевич?

— Естімедің бе? Майлыбаевқа капитан деген атак берілді!

— Кімге? Майлыбаевқа дейсің бе? Капитан?!— Қожаштың өңі қашып, сұп-сұр болып кетті.— Не үшін? Қылмыс жасағаны үшін бе?

— Сен оперативтік мәжіліске қатысқан жоқ па едің?

Қожаштың «мені шақырмады» деуге аузы бармады. Үйреншікті өтірігін айта салды.

— Полковник бір жұмыстар тапсырған еді. Сонымен жүріп кешігіп қалдым. Келсем, мәжіліс басталып кеткен екен. Баса-көктеп кіруді ыңғайсыз көрдім.

Капитан Карповтың оқыс жаңалығы Қожашты күйгелектікке салды. Оған бұл жалғанда әділет жоқ сияқты көрінді. Қайткенмен де Талғатқа тосқауыл жасап, оны мұқатқысы келді. Оған қарсы қандай әрекет жасай алады? Ойланып келеді. Сәуле есіне түсті. Көшені айнала беріп бұрыштағы автоматтан телефон соқты.

— Сәулешпісің? Бұл мен, Қожаш қой! Амансың ба, жаным. Сабағың қалай? Ой, жарайсың, Сәулеш! Енді төрт-бес жылдан кейін бірдей юрист боп шығам десеңші! Қуаныштымын. Сәулежан, Сәулеш, өзіңмен оңаша сөйлесетін әңгіме бар еді. Қалай жолықсақ екен? Бүгін дейсің бе? Бірақ қазір қолым тимейді. Полковниктің тапсырмасы бар. Кешке жолығайық. «Аралда» күтемін.

Сол күні кешке Қожаш Сәулені «Арал» ресторанының алдында, көпірдің аузынан күтіп алды. Қыз еңгіп, терлеп кеткен.

Ресторанда кісі аз. Түкпір жақтағы столдарда, қараңғылау жерлерде екі-үш адамның басы көрінеді. Шырмауықпен қоршалған беседканың ішінен көңілді дауыстар шығады. Қожаш бұрылып қарады. Ала тақиялардың ішінде екі әйел отыр. Анастасия Қожашты көріп, көзін қысып жымың етті. «Дүние кең, бәрімізге жетеді!»— дегендей шырай білдірді. Қожаштың жүрегіне қызғаныш үйеледі. Анастасияны мына алыпсатарларға қиғысы келмеді. Бәрін қуып шығып құшағына қысқысы келді. Бірақ батпады, ынжықтығы басты.

— Анау әйел сізбен амандасты. Танисыз ба? — деді Сәуле.

— Осындағы көп қатындардың бірі де, қайсы бірі ағаңның есінде қалсын!— Қожаш Анастасияның жү-

регіне қызғаныш отын ұялатпақ боп, Сәулемен иық тіресіп, тақасып отырмақ еді. Қыз ыңғай бермей, столды айналшақтап ығыса берді. Қожаш қызды қыстаудың қисынын таппады. Сәулені ала көзімен атып, бұрқ ете қалды.

— Жеп қоятындай бұ несі екен? Мені әйел көрмеді дейсің бе?

Сәуле от боп жанды. Ернін тістеді. Қожаш Анастасияның алдында жас қызбен жаңа танысып жүргендей кейіп көрсетті. Сәуле қарама-қарсы отырған ғой. Қожаш алға ұмтылып, басын төмен салып, сыбырлап сөйледі. Жас қыздың жүрегін қытықтап, еркіне қоймай елтіп, әкетіп бара жатқандай қимыл байқатады. Ал өзінің айтқаны мынау еді:

— Сәуле-жан, полковникте өткен мәжілісте қандай мәселе қаралғанын білмедің бе?— Қожаш Сәуленің Талғатта көңілі барын сезетін. Майлыбаевтың шен дәрежесі жоғарыласа, Сәуле қайткенменде білуге тиіс.

— Жоқ, білмедім. Онда не қарапты?— Сәуле Қожаштың өзінен сұрады.

Байкиннің көңілі жай тапты. Карповтың айтқаны бекер екен. Ол күлімдеп Сәулеге қарады. Өзінің қызды шақырғандағы негізгі мақсатына көшті.

— Сәулеш, бұлай жаңалықтан шет жүрсең, өмірдең құр қалып қаласың. Құлағың түрік болғаны жөн.

— Ағай, мен сізді ұқпадым. Бүгінгі мәжілістің маған қандай қатысы бар?

Байкин басын шайқады.

— Өзің біле ме десем, естімеген екенсің ғой. Талғат жайында білмеуің қызық екен.

— Ағай, не дедіңіз? Талғат қылмыс жасаған ба?

Байкин күрсінді:

— Сәуле-жан, сен әлі баласың. Көп нәрсені ұқпайсың.— Қыздың нәзік саусақтарын алақанына салып сипалады.— Серік боп, қызметтес жүрген адамды даттау қиын. Өзің білесің, мен Талғатқа титтей қиянат ойламаймын. Арамдық жасасам, бұйырмасын. Бірақ оның істеп жүрген ісі адамгершілікке жатпайды.

Сәуле үрейленді:

— Ол соншама не жасапты?

— Мұның өзі ұзақ әңгіме, Сәулеш. Осы уақытқа дейін бір адамға тіс жарып көрген емеспін. Өзің сұраған соң ғана айтып отырмын.— Қожаш кружка толы сыраны түбіне дейін сімірді де Сәулеге қызыл портвейн

құйды. Сәуле қол тигізбеді. Қожаш аузы-басын сүртіп әңгімесін жалғастырды.

— Сен осында, бір кемпірдің жоғалып кеткенін естіген шығарсың. Иә, ет комбинатында істейтін бір мүсәпірдің қатыны. Бейшара арызданып келгенде бастығы Кузьменко боп: «Ей, қайда кетер дейсің, таныстарыңда қыдырып жүрген шығар» — деп мән бермеді. Істі өзім алып жүргізіп, «кемпір өлген» деген қорытындыға келдім де, полковникке пікірімді айттым. Ол мені қостады. Кемпірді өлтірген қылмыскерді іздедік. Аты-жөні белгісіз, қолда белгісі жоқ адамды табу оңай ма? Күндер өтіп жатты. Кузьменко полковниктің кәрінен сескеніп, Талғат екеуі жалған документ жасады, шолақтың өзіне жабысты. Мен: «Қылмыскер ол емес, басқа адам» деп қарсы тұрып алдым. Дәлелдер келтірдім. Бәрі менің айтқанымға көнді. Ақыры қылмыскерді Таस्ताқтан таптық.

— Қылмыскер кім? Әйел ме?

— Өзі жас, тығыршықтай келген сұлу әйел екен. Кісі өлтірді деуге аузың бармайды. Боз сарайдай жеке меншік үйі бар.

— Кісі тонап байыған неме де!

— Әрине, әйтпесе жесір қатын соншама дүниені қайдан алсын? Үйін тінткенде байқұс кемпірдің сумкасы, шәлісі табылды. Сөйтсе де ол қатын ешкімнен қаймықпайды, сайрандап жүр. Аң-таң болдым. Неге ұсталмай жүр деп байқасам, сенетін кісісі бар екен. Біздің майор бір беткей кісі ғой. Талғаттың азғырма тіліне еріп, ақиқаттан жалтарды.

— Ол әйелге Талғаттың қандай қатысы бар?

— Қатысы бар жай сөз ғой, Сәулеш. Әуелі ол әйелді қамауға алған жерінен қашырып жіберді. Тексеріс жасағанда бұлар бұрыннан таныс, әмпей-жәмпейі бір екен. Жесір қатын бойдақ жігіттен несін аясын. Талғат еркін малданып келген.

Сәуле көзі жасаурап, қалтырап орнынан ұшып тұрды:

— Рахмет, мен тойдым.

Қожаш ресторанның шыққанда Сәулені қолтықтап алды. Басын иығына салып сыбырлап келеді.

— Сәулеш, Талғаттың опасыз қылығы сен түгіл, бәрімізді ашындырды. Комиссия ісін қарап сотқа берсе керек. Өзіңе қиянат жасаған кісіні аяуға болмайды.

Саған кейде қылжақтаушы еді ғой. Соның бәрі мазақ екен.

Сәуле жауап қатпады. Үйіне қарай тұра жүгірді.

Қожаш тасырлап жүгіріп бара жатқан Сәуленің ту сыртынан қарап тұрды. Әлден соң қараңғы бұрышқа кіріп жоқ болды.

ЖИЫРМА БІРІНШІ ТАРАУ

Сәуле айна алдында тұр. Өз түрінен өзі шошынады. Реңі кісі көргісіз. Жақ түктері үрпип, беті қуарып, көз еттері домбығып кеткен. Мөлдір қарашықтары қанта-лап, от шашып тұр. Қоңырау соғылғанда шошынып, тұла бойы дір ете қалды. Полковник Дайыров қайта қоңырау бергенде зілдей қара есікті зорға ашты. Ақырын басып ішке кірді. Столға жақындамай алыстау тұр. Әмірін алысымен тез шығып кетпек. Дайыров шұқшиып қағаз өңдеп жатқан.

— Мынаны тез баса қойыңыз!— деп қағазды Сәулеге ұсынды да:— науқастан амансыз ба?— деді.

— Денім сау, полковник жолдас. Түнде кітап қызығына түсіп жәй жатып едім...

— Онда оқасы жоқ.

Сәуле қағазды қасына қойып, машинкаға асылып бір сәт отырды. Көз қиығы «МІНЕЗДЕМЕ» капитан Майлыбаев жолдас...» деген сөздерге түсті. Қағазды жұлып алып көкірегіне басты. Талғатқа берілген жақсы мінездеме еді.

Сәуле қолы қолына жұқпай шапшаң баса бастады.

Байкин кірді. Ол Сәуле Талғаттың үстінен арыз жазып отыр десе керек.

— Сәулеш-жан, амансың ба?— деп жылмиып, күліп қасына келді. Машинка үстіндегі қағазға үңілді. Сәуле жалт қарап:

— Сіз оңбаған пасық адам екенсіз!— дегенде, мінездеме мәнін ұққан Қожаш шошып шегіншектей берді.

Қабылдау бөлмесіне майор Кузьменко кірген еді. Ол Сәуленің сөзін естіген секілді.

Қожаш безек қақты:

— Ей, мына қыздың есі дұрыс па? Мен жәй, әзіл деп едім. Талғат екеуміз құрдаспыз. Осылар қазақтың әзілін түсінбейді!

Сәуле Кузьменконы сыйлайтын. Жасы үлкен кісінің алдында Байкинмен ұстасып жатуды өзіне мін көрді. Басқан қағазын алып, Кузьменкомен бірге полковниктің кабинетіне кірді. Дайыров мінездемеге қол қойып жатып, Сәулеге көз қиығын тастады. Ілезде екі беті нарттай боп құлпырып, әдеміленіп кеткен. Әлгіндегі азап табы қалмаған. Қыз деген шапшаң өзгереді екен-ау деп ойлады полковник.

— Мына қағазды қазір жіберіңіз!— деп адресті көрсетіп, мінездемені қолына берді.

— Жарайды,— Сәуле шапшаң шыққанда Қожаш ізін суытыпты.

Байкиннің дегбірі кетті. Сәуле сырымды ашады, іс насырға шабады деп қорықты. Осы қысылшаңда өзіне серік іздеді. Басқармадан шығысымен ет комбинатының поселкесіне тартты. Оның өз басы осы күнге дейін Петрушкинді кінәлы санаған емес. Момын, бейшара адамның соңына түсіп жүргені үшін, Кузьменко мен Майлыбаевқа іштей кіжінетін. Байкиннің ойынша Кузьменко Матрена Онуфриевнаны өлтірген қылмыскерді дәл таппады, өзі жауаптан құтылу үшін Петрушкинге жала жауып отыр деп ұқты. Енді қисынын тауып Петрушкинді Талғатқа қарсы жұмсамақ. Байкиннің өз басы Кузьменко мен Талғаттың екеуіне бірдей қарсы тұра алмайды. Талғат қараланса, Кузьменко сау қалмайды. Байкин осындай тәсілмен өзі жазған арызды нықтай түскісі келді.

Қожаш поселкеге келгенде, Глафира үйінде еді. Жұмысқа баратын Петрушкинге тамақ әзірлеп жатқан. Ол учаскелік милиционерді көріп:

— Қожаш, аман ба? Бүгін қабағың салыңқы ғой. Қызметінді жоғарылатпай жүр ме, қалай?— деді.

— Маған үлкен қызметтің керегі не, Глаша? Оны қаласам, бүгін-ақ бола салмаймын ба? Осым жақсы. Жоғарылап жүріп құлап қалсам, кейін орнымды аңсап жүрермін.— Қожаш қарқ-қарқ күлді. Суық күлкі, шаттық нышаны білінбейді.— Бастықтар бүгін маңызды жұмыс тапсырып еді. Соның жәй-жапсарын білейін деп осы жаққа бұрылдым.

— Құпия болмаса, қандай іс екенін айтсаңшы.

— Айтсам, шошып кетесің дедім ғой. Сені бекер уайымдатып қайтем. Алдымен өзім тексеріп, анықтап алайын. Құдай біледі, солардың жасап жүргені теріс.

Петрушкин үйінен шығып келе жатып, Глафира-

ның учаскелік милиционермен сөйлесіп тұрғанын көріп, қайта бұрылды. Қақпа саңлауынан сығалап тұр. Дауыстарын естімегенмен қимылдарына қарап, әңгіменің сыры мол, маңызды екенін шамалап тұр. Бір кезде Глафираның таң қалған, сонан соң күлген түрін байқады.

Петрушкиннің қасына сатпақ Савелий келді. Аузы сасық, ішіп алған. Петрушкин оны сөзге тартты.

— Савелий, қалың қалай? Көрінбейсің, көршінді ұмытайын дедің бе?

— Сен бойдақсың, мен бойдақ. Менің қатыным өлді, сенің қатының жоғалды. Сенің жас келіншегің бар, ал менде дым да жоқ. Бұл жалған жаратылысында әділетсіз жаратылған білем. Жұртқа тең қарамайды. Анау жалпиган тамда бір әйел тұрады. Сенің көзің жасқа түседі ғой, оны білмейтін шығарсың. Сол оңбаған әрі-бері өтсем қылмындап қоймайды. Жасың қаншада деп сұрасам, «басқаға кәрі болсам да, саған жаспын» дейді. Менің нем шығындап барады. Бір күні үйге шақырдым. Кір сасып кетіп едім. Бір жағынан киім-кешегімді жуғызып алайын дедім.

— Сен, Савелий, қусың-ау!— Петрушкин құтыртып қойды.

— Сен тыңда әуелі, Андрей. Әлгі әйел сөйлесе тілі күрмеліп, ысылдай береді. Бұнысы несі деп, қасыма отырғызып әрі-бері қараймын. Сөйтсем, құдай соққан неменің аузында бір тісі жоқ, қаусаған кемпір. Бір рюмканы жұтқаннан кейін қылжиды да қалды. Сенің Глафираң, несін айтасың, бетіне қаны шығып, күйлеп жүр. Өзі ақылсыз да емес. Бір еркектің жардай жары болуға жарайды.

— Менің Глашам жаман қатын болмайды. Бірақ өзің білесің, мен үйде бір тәулік болмай, күзетте тұрамын. Бұрын еркін жүріп қалған әйел, көңілшектікке салынып кете ме деп қорқамын. Сен боссың, көз қырыңды сала жүр. Көз майыңды төлеймін. Қарыздар болмаймын.

Арақ тілеп тұрған Савелий қуанып кетті:

— Өзіңнің бірдемең бар ма? Құрғырың кеңірдектен өткеннен кейін жорғалап жөнелеміз ғой.

— Ішкің келіп тұрса, үйге кір. Бөтелкенің түбінде қалған-құтқан бірдеме бар шығар.

Савелий алақанын шапалақтап, Петрушкинді асықтырып, қолтықтай үйге кірді. Столдың үстінде аузы

ашылған арақ түр екен. Савелий стаканның белдеуінен асырып құйып жіберді де, сіміріп салды.

— Сенің Глафираға күдік жасауың бекер емес. Дәмін татқан ба, милиция атаулы осыны төңіректен шықпайды. Анада жыңдыбазарда біреуі шыркөбелек айналдырып еді. Тағы да мына біреусі келіп тұр.— Савелий оңай жолмен ішетін арақ тауып алғанына іштей қуанып отыр. Глафираны даттай түссе Петрушкиннің қызғанышы күшейеді, бақылауды нықтап, арақты көбірек береді деп ұқты. Біраз уақыт өткеннен кейін бұлардың үстіне Глафира келді. Ол Петрушкинді оңаша шығарып алып:

— Андрюша, үйге жүр. Саған ет қуырып қойдым,— деді де: — жұмыстан шыққаннан кейін участковоймен сөйлес. Ол маңызды іспен жүрген көрінеді.

— Жүрсе мейлі, онда менің қандай жұмысым бар?

— Сол маңызды ісінің саған қатысы бар ма деймін. Сыр тартып едім, айтпай қойды. Аузына арақ тигенсе мылжыңдап кететін әдеті бар. Сонда бірдеменің ұштығын шығармаса, қазір діні берік, дәнеңе айтпайды.

Петрушкин ойланып қалды. Жалғыз қолының сыртымен сабалақ сақалын сипалап тұрып:

— Мен жұмыстан ертең кештетіп шығамын. Арақшарап алып, тамақ әзірлеп қойсаң қайтеді?— деді.

— Қай үйде жасайын?

— Өзіңнің үйіңде әзірле.

Глафира көшені бойлап кетіп бара жатқан Байкинді шақырып, дауыстады:

— Қожаш, ертең біздің үйге келесің бе?

— Неменеге?

— Ертең менің туған күнім.

— Онда кімдер болады?

— Кімдердің болуын қалайсың?

— Мен сенің оңаша қалуыңды тілеймін.

— Қойшы, мені қайтесің. Оданда фабрикада бірге істейтін құрбымды шақырайын. Өзі жас, әрі сұлу.

— Танымайтын кісіге әуестігім жоқ.

— Маған көңілің ауған екен, мейлі. Қай уақытта келесің?

— Ертең қолым тимейді. Бүрсігүні келем. Сағат алтыдан кейін соғамын.

— Күтем сені, Қожаш!

Осыдан екі күн өткеннен кейін уәделі сағатта Байкин Данишевскаяның үйіне келді. Глафира үйде жалғыз, стол үстін жайнатып қойған. Глафира Қожашты көрісімен қуанған болып, үйге қолтықтап алып кірді.

— Үйде ешкім жоқ па?

— Менің жалғыз болуымды тіледің ғой.

— Сенің ақылың бар, — деп Қожаш Глафираны аймалап, құшақтады. Глафира қарсылық көрсеткен жоқ. Төрге отырғызып арақты өз қолымен құйды да:

— Не үшін ішеміз? — деп, Глафира күлді.

— Сені туған күніңмен құттықтаймын.

— Рахмет!

Байкин алды-артына қарамай рюмканы қағып салды. Глафира ернін тигізді де қойды.

— Сенің етті жақсы көретініңді білемін. Ет асып жатырмын. Қазір нанын салып әкелем. — Глафира ауыз үйге шығып кетті. Қожаш қарап отырмады. Оңашада бір-екі рюмканы тағы сілтеп жіберді. Глафираға көңілдене тиіспек. Егер ол қолын қағып, бұлдана қалса, ішіп алған арағын, мастығын сылтау ете қояды.

Глафира табақпен етті әкеліп, столдың үстіне қойды.

Қожаш Глафираның білегінен тартып, қасына отырғызды. Иығынан құшақтап:

— Сенің денсаулығың үшін! Әрдайым осылай жомарт бол! — деді.

Глафира Қожаштың белінен құшақтап, жалаңаш мықынын сипалағанын сөкет көрген жоқ. Ашық үнмен, сықылықтап күліп, Қожашты қоздыра түсті.

— Кісінің денесін құр бекер жыбырлата бермеші!

Бұлар ұзақ отырды. Қараңғы түскен. Үйдің шамы жағылған жоқ. Қожаш екі аяғын көсіліп жіберіп, шалқая жатып әндете бастады.

Қожаш қасына Глафира келгенде, белінен айқара құшақтап бас салды.

— Жіберші, ұят болады!

Осы мезгілде біреу есікті қақпай дауыстап кіріп келді.

— Үйде кім бар? Глафира, шамды неге жақпағаның? — Петрушкин жарықты жаққанда төсекте көсіліп жатқан Қожашты көрді. Глафира киімін түзеп ысырыла берді.

Байкин шалқайып жатқан күйі қолын ұсынды.

— Петрушкинсің бе? Амансың ба? Қайдан жүрсің?

— Иә, мен, начальник жолдас! Аманбыз ғой. Өзде-
ріңнің арқаларыңда жүріп жатырмыз. Жұмыстан шы-
ғып едім. Мына Глафира айбалтамды шарықтап бер,
отын жара алмай жүрмін деген соң бұрылғаным.

Қожаш қолын шошайтып әмір етті:

— Неге тұрсың, Петрушкин? Отыр! Глафираның
бүгін туған күні. Кел, соның денсаулығы үшін көтеріңі
қойыық.

— Мен мұны қойып едім. Сіз айтқан соң болмас.—
Петрушкин столға жақын отырды. Глафира басталма-
ған жартылықты әкеп қойды.

— Біздің Глаша, қонақты қалай сыйлауды біледі.
Көрмейсің бе, саған басталмаған арақ әкеп қойды.—
Қожаш Глафира өз меншігіне тигендей еркінсініп сөй-
леді. Рюмканы сырып, арақты стаканға құйды.— Кел,
ішейік!

Қожаш әбден қызды. Есін білмейтін халге жетті.
Петрушкин де бұлғалақтап, мас болған кейіп білдіріп,
басы салбырап кеткен. Қожаш оның иығынан тартқы-
лады:

— Біз еркекпіз, солай емес пе? Глашаның денсау-
лығы үшін ішуіміз керек.

— Өзіңіздей үлкен кісімен тізерлесе отырып, та-
бақтас болу бізге үлкен ғанибет. Сіз аса ақылды адам-
сыз. Ұлы адамдар сөйтеді.

— Андрей Алексеевич, біз екеуміз доспыз. Қазақ-
та мұны тамыр дейді. Тамырлар бір-бірінен сыр бүк-
пеуге тиіс.

— О не дегеніңіз, оған сөз барма, начальник. Мен
қынаптағы кездігің тәріздімін. Қалай сілтесеңіз де ер-
кіңіз. Салған жерінен қадаламын.

— Тамыр болған соң мен саған сенемін.— Қожаш
басы қалтаңдап орнынан көтерілді.— Білесің бе, бізде
ақымақтар көп. Мен ақымақ кісілерді жек көрем.
Олардың не айтатынын білесің бе? Матренаны өлтірген
сен дейді. Түсіндің бе? Сен! Ха-ха-ха!

Петрушкиннің үрейі ұшты.

— Мен!

— Иә! Қандай топастық десеңші. Сендей кембағал
әйелін өлтіре ме екен? Өлтіріп қайтеді? Ұнамаса, ажы-
расып кете бермей ме? Бізде, бауырым, нағыз қылмыс-
керді таппағанда жәбірленушінің өзіне жабысатын
әдетіміз бар. Біз осыдан арылуымыз керек. Бірақ сен
байқа. Тіс жарып біреуге айтып жүрме!

— О не дегеніңіз, начальник. Бұрын өзіңіздің тұлғаңызға қарап сырттай мәз болушы едім. Кісінің ақылы иығындағы шенімен емес, басымен өлшенеді екен ғой. Ақылыңызға дән ризамын.

— Шен керек болса қазір-ақ ала саламын. Республикалық басқарманың өзінде істейтін тамырым бар. Оған телефон соқсам жетіп жатыр.— Қожаш қолы қалтырап, стаканға арақ құя алмады. Петрушкин көмектесіп, өз қолымен ішкізе бастады.

Глафираның бажылдаған даусы шықты:

— Андрюша, қой, берме! Араққа күйіп өлсе қайтесің? Бәлесіне қалармыз.

Петрушкиннің екі көзі қанталап кеткен. Көзінің ағы қып-қызыл. Глафираға ашумен қарады:

— Сөйлеме, арақтан кісі өлмейді!

Үйдің іші тастай қараңғы. Терезенің қақпағы жабық. Саңылаудан сыздықтап болымсыз сәуле түседі. Қожаш көзін ашып біраз жатты. Таңдайы қаңсып, өзегі кеуіп барады. Тұруға дәрмен жоқ. Жан-жағын сипалады. Қалайы кружкаға қолы тиді. Ішіп еді, жылымшы татыды. Арақ қосылған жуынды екен.

— Глафира, кел, қасыма жатшы!— Ешкім жауап қатпады.— Глаша, неге үндемейсің?

Осы мезгілде сырттан айқай-шу естілді. Бәрі жапатармағай бір жаққа жүгіріп бара жатқан секілді: «Бұл жұрт неге шуылдап жүр?» деп ойлады Қожаш. Басын көтерді. Қолын созып, қараңғылықты қармалады. Саусақтары жұмсақ денеге тиді. Ақырын сипалады. Глафира екен. Қорылдап ұйықтап жатыр. Әрі-бері жұлқылап еді, оянбады.

— Глаша, неге жатырсың? Тұр!— Ол қозғалмады.

Қожаш тәлтіректеп орнынан тұрды. Есікті ашқанда күн арқан бойы көтеріліпті. Шақшиған күнге қарай алмай, бетін қолымен қалқалап, жасыра берді.

ЖИЫРМА ЕКІНШІ ТАРАУ

Басқарма партия ұйымының секретары подполковник Колпашников бюро мүшелерімен бірге Майлыбаевтың үстінен түскен арыздарды қарап жатқан. Бюроға Кравченко да қатысты. Арызданушылар ретінде Анастасия Алтынбаева мен Ольга Лукина шақырылды. Анастасия сарыала киімді өңшең тұлғалы еркектерді

көріп, тамсанды. Ерекшеліктерін бөлек танығысы келіп, әрқайсысына көз тоқтатып қарайды.

— Сіз Майлыбаевты білесіз бе? Бұрын онымен жолығып па едіңіз?— дегенде селт етіп, алақтап, бойын тез жинап алды.

— Кім дедіңіз?

— Талғатты танысыз ба?

— Оныңыз кім? Өзі жас адам ба?

— Сіз оны шынымен білмейсіз бе?—подполковник Қолпашников таңданды.— Сіз оны жақсы білем деген сияқты едіңіз.

— Жалпы еркектерді білем. Бірақ ондайдың атын естіген емеспін.

— Сіз аға лейтенант Талғат Майлыбаевты білуіңіз керек. Басқарма бастығына жазған арызыңызда: «Милицияның аға лейтенанты Майлыбаевтың істеп жүрген ісі милиция қызметкері деген атаққа сиыспайды. Ол Галина Маслова деген әйелмен ашына...»

— Ойбай-ау, еркектің әйелмен жүргені қылмыс па екен? Еркек болған соң жүреді де! Күндеп қайтем. Еркек пен әйел ләззат таппаса бұл дүниенің шақшиған жарығында қандай қасиет бар?! Суық көрден несі артық!

— Сіз кішкене сабыр етіңіз!— Сөзін белгізбей басқаға тыңдатып үйренген Кравченко тіксініп қалды. Ол арыз текстің жатқа оқып жалғастырды. «...Маслова өзінің сүйгені Талғат арқылы Кузьменкомен танысады. Жесір қатын ортақ үйге айналады. Маслованың қылмысы ашылып, қамауға алынған жерінде Майлыбаев оны босатып, бір түнде қашырып жіберді. Маслова қайырымын қайтарып бес мың сом берді. Ол параны екеуі бөліп алды...» деп едіңіз. Ал бүгін танатын секілдісіз. Әлде біреулер қыстап, жолдан тайдырды ма?

— Қыстағанда оңай көне қоятынымды қайдан білдіңіз?

— Азаматша Алтынбаева, мәселе аса күрделі, мұндай іспен әзілдеуге болмайды. Дұрыс жауап беріңіз!

— Қандай арызды айтасыз? Түсінсем бұйырмасын.— Анастасия ойланды. Лукинаға қарады. Кім еді?— дегендей сұрақты пішінмен иек қақты. Әлден соң:— Ә, енді есіме түсті. Қожаш айтқан анау жігіт екен ғой!

— Қожаш деген кім?— Кравченко қасындағы кісілерге қарады.

— Сіз Қожашты білмейсіз бе?— Анастасия екі иығын көтерді.— Милицияның қызметкері, офицер.

Подполковник Қолпашников кім туралы екенін аңғарды:

— Лейтенант Байкин жолдасты айтасыз ба?

— Иә, сол.

— Аға лейтенант Майлыбаевты танымасаңыз, оның пара алғанын қайдан білесіз?

— Қожаш айтқан соң жаздық.

— Сонда сізге жалған арызды лейтенант Байкин жаздырған екен ғой.— Қолпашников Кравченкоға қарады. Бұл екеуінің таңданып қалғанын байқап, Анастасия:

— Қожаш айтқан соң, Ольга Степановна екеуміз жаза салдық. Ол милиция лейтенанты. Милиционер өтірік айтып жалған арыз жаздырмайтын шығар.

Осы мезгілде майор Кузьменко кірді. Ол бюроға шақырылған еді. Кравченко Кузьменконы көрсетіп:

— Сіз мына кісіні танысыз ба?— деді.

Анастасия майордың бас-аяғына қарады. Басын шайқады.

— Жоқ, көрген адамым емес.

Подполковник Қолпашников Кузьменкоға бұрылып:

— Анастасия Алтынбаева және Ольга Степановна Лукина арызды Байкиннің айтуымен жазған. Бұл екеуі аға лейтенант Майлыбаевты өмірінде көрмеген. Галина Маслованы танымайды,— деді.

Кузьменко сұрақ қойды:

— Майлыбаевтың пара алмағанын біле тұрып қалайша жаздыңыздар?

— Біз Қожашқа сендік.

— Иә, солай.— Лукина басын изеп қостады.— Қиылып сұрап тұрған соң, қағазды аяймыз ба, жаза салдық.

Коридор жақтан айқай-шу естілді. Бір әйел кезекшімен жанжалдасып жатыр. Ерік бермей, мәжіліс үстіне жұлқына кірді:

— Сендер осы не бағасыңдар? Бұл не деген масқара! Байкин деген біреу: «қараңды көрсетпе, сені қатаң жазамен қамағалы жатыр. Ақиқатқа жеткенше жан сауғалай тұр. Бекер күйіп кетесің!»— деген соң, тіліне еріп Жамбылға кетіп едім. Одан қайтып келгеннен кейін тағы қыр соңымнан қалмай қойды. «Өзіңе

көр қазба, айтқанымә көн!» — деп, хат жазып жіберіпті.

Подполковник Колпашников Маслова берген қағазды алып жатып:

— Ол сізден не сұрайды? — деді.

— «Аға лейтенант Майлыбаев дегенге бес мың сом пара бергенім рас», деп қағаз жазып бер. Әйтпесе қараңғы қапаста шірітем. Кісі өлтірген сенсің!» деп дікендеп қоймайды. Мұнысы не сұмдық! Милицияның зұлымдықпен күресуге шамасы келмей ме? — Тәрде отырған Кравченкоға қарап: — сіздердің қайсыларыңыз бастық? Байкинді тиюға шамаларың келе ме, жоқ па? Келмесе тура үлкен бастықтарыңа барам.

— Меніңше, әңгіме түсінікті ғой деймін! — Подполковник Колпашников Кравченкоға қарады.

Мәжіліс үстіне капитан Карпов шапшаң басып кірді. Кузьменконың қасына тақап келіп, құлағына сыбырлады:

— Петрушкиннің үйі өртеніп жатыр!

— Лейтенант Байкин қайда? — Кузьменко ұшып тұрды.

— Қайда екенін білмеймін. Екі тәуліктен бері үйіне келмеген.

Подполковник Колпашников үш әйелге қарап:

— Сіздер үйлеріңізге қайта беріңіздер. Керек уақытта өзіміз хабарласып шақыртып алармыз, — деді.

Колпашников, Кузьменко, Карпов үшеуі машинаға жедел мініп, ет комбинатының селосына қарай тартты. Үй айналасында үймелеген жұрт, көбі қатын-қалаш, уақ балалар. Үй әбден өртеніп біткен. Төрт қабырғасы қаңқайып қалған. Өрт сөнген шақта, қоңыраулатып өрт сөндірушілер де жетті. Әр тұста бықсып, көмірленген бөренелерді сүйреп, құлатып үй ішін күл-қоқыстан аршып жүр. Аз уақыттан кейін Нәсір мен Талғат та жетті. Қастарында ғылыми-техникалық бөлімнің сарапшылары бар. Кузьменко түпкі үйдің қоқысын көтеріп жатқан. Нәсір қасына келді.

— Бұдан екі күн бұрын біздің жігіттер лейтенант Байкиннің осында жүргенін байқапты. Ол Данишевскаямен сөйлескен. Сіз Байкинді осында жіберіп пе едіңіз?

— Жоқ, ол бұл жұмыстан босатылған.

— Қазір қайда?

— Іздеп жатырмыз. Жұмысқа шықпаған, үйінде жоқ.

Өртшілер, сарапшылар тамның төбесі басып қалған төргі үйді аршығанда әбден күйіп біткен, сүйегі қалған өлікті көрді. Аршу жұмысын дереу тоқтатып, өлікті зерттей бастады. Әр қырынан суретке түсірілді. Ұзын-келденеңі өлшенді. Өліктің сол жақ қолының орны жоқ, күлтесі жанған. Капитан Карпов бойшаң ғой. Жұрттың иығының үстінен қарап тұрған.

— Байқұс күйіп өліпті,— деді. Оның бұл сөзіне ешкім жауап қатқан жоқ. Еденді қопарып жатқан Кузьменко Карповты шақырды.

— Тақтайы қандай қалың. Екі жағын бұрандап, бекітіп тастапты. Шегесінен ажырату қиын боп жатыр. Мына шетін сүйменмен көтерші,— деді. Аздан соң погребке түсті. Қабырғалары жалпақ тастармен қаланған. Жігі білінбейді. Кузьменко әр шаршы тасты ұрып, тыңдайды. Еденге жақындау плитаны соққанда балға дүңк ете қалды. Жұмсақ затқа тигендей шақылдамайды. Қашау салып, тастың жігін ашқанда ар жағынан кісі сиярлық қуыс көрінді. Қол фонарь сәулесін түсіргенде түбіне жарық жетпеді. Ұзалаң кең қуыс.

Кузьменко қараңғы қуыспен еңбектеп біраз жүрді. Бір-екі жерде қабырға құлап, топырақ басып қалыпты. Оны аршып біраз әбігерленді. Қуыстың сыртқы есігі қоқыс төгетін сайдың жарқабақ бетінде екен. Майор Кузьменко үсті-басы топырақ боп есіктен шыққанда сатпақ Савелий жарқабақтың үстінде ыржиып күліп тұр.

— Начальник жолдас, кімді іздеп жүрсіз?

Майор Кузьменко үстін қағып, Савелийдің қасына келді.

— Сіз көршілеріңіздің бәрін жақсы танысыз ба?

— Бұл поселкеде он жыл тұрамын. Мен алғаш келгенде мұнда үй түгіл бір тал ағаш та жоқ болатын. Бәрі көз алдымда өсті. Неге білмейін. Бұл поселкенің кәрі-жасын түгел танымын.

— Мына көршің қайда? — Кузьменко Петрушкиннің үйін нұсқады.

— Петрушкин бе? Байқұс сырты бұқпантай көрінгенімен намысқой ер неме екен. Күйікке шыдамай күйіп өлді.

— Күйікпен өлгені қалай? Сіз не туралы айтып тұрсыз?

— Өздеріңіз қусыздар-ау, оңашада ұялмай жасайсыңдар да жұрт алдында түк білмегенсіп, аңқау бола қаласыңдар. Біз де адамбыз, алдап қайтесіңдер. Үнде-месек — білместігіміз емес, сыйлағанымыз. Жұрттың сол сыйын ұқсаңдаршы! Петрушкин байқұс осының бәрін көре тұрып шыдамады. Осында Глафира деген қитар қыз бар. Түрінің кемістігі демесең, бір еркекке лайық-ақ қатын. Киінсе, антұрған құлпырып кетеді. Өзінің дене бітімі сыптай әдемі. Соған Петрушкин құмартып жүрген. Үйленсем деген ниеті де болды-ау деймін. Алдыңғы күні сендердің учаскойларың келіп бұлардың шырқын бұзды. Мас боп, әбден әлек салды. Жанжалдың басы Глафирадан басталды. Петрушкин қимай қызғаныш жасап еді. Бишараны әбден жерледі: «Кемпіріңді өлтірген өзіңсің, сенің көзіңді жоям!» деп қорқытқан соң байқұстың зәресі кетіп, Глафираны тастап қашты.

Майор Кузьменконың қасына оперативтік қызметкерлер, бұл төңіректегі кісілер жиналып қалған. Лейтенант Байкин де осылардың арасында жүр. Кузьменко Савелийге состия қарады.

— Не сөйлеп тұрсыз? Глафираны тастағаны қалай?

— Кәдімгідей қасына қалдырып кетті.

Байкин баж ете қалды:

— Жолдас майор, бұл азаматтың айтып тұрғаны шылғи өтірік. Маскүнемнің сөзіне сенбеңіз!

— Әй, сен кімді маскүнем дейсің? — Савелий шап ете қалды. — Білсең, мен сенен арақты көп ішпеймін. Түпсіз, нағыз жалмауыз сенсің. Өтірік болса, кәне айтшы? Сен қазір ғана Глафираның жылы төсегінен тұрдың ғой. Оны мына жұрттың бәрі біледі. Алдыңкүні «осылардан қорқам, қасыма отыра тұршы!» деп Глафира шақырған соң барғанымда мені үйден қуып шығып, бөтелке лақтырғаның кәне! Оны да бекер дейсің бе?

Қожаштың түсі кісі аярлық еді. Үсті-басының мыж-мыжы шыққан. Пенжагінің етегі сірне-сірне, көзі келкілдеп, беті домбығып ісіп кеткен. Савелийдің сөзін қостаған дауыстар шықты:

— Шалдың айтқаны рас!

— Обалы не керек, бұл байқұс ішеді демесең, өтірік айтпайды.

— Глафира шақырған соң, құлқыны жаман неме, ебелектеп бара қойып еді. Басын әрең алып шықты ғой!— Қоршаған жұрт Байкинге жеңіс бермеді.

— Майор жолдас, сіз мені мына топырдың талқысына салып милиция офицерін қорлап тұрсыз. Бұлардың бәрі алаяқ, алыпсатарлар. Сөзіне сенбеңіз. Әйтпесе мен шағым етемін!

Кузьменко терісіне сыймады.

— Сіз мұнда не ғып жүрсіз? Поселкеден аулақ жүр дегенім қайда?

Байкин Кузьменконы кекеткендей ыржиды:

— Сіз, майор жолдас, Петрушкинге бекер жабысасыз. Ол екеумізден адал. Оның өліміне жауап беріп жүрмеңіз!

Майор Кузьменко қысқа бұйырды:

— Шапшаң басқармаға барыңыз. Өз ісіңіз жөнінде рапорт жаз! Түсіндіңіз бе?

Байкин топтан жарылып, басы салбырап ақырын аяңдады. Өртенген үйдің қасында жүрген Талғатқа көзі түсті. Үстіндегі киімі жіптен шыққандай судай жаңа. Төрт жұлдыз тағылған зерлі погоны күнмен шағылысады. Қожаш қызметті Талғаттан бұрын бастады. Бөлімшеге келгенде дәрежесі бір саты артық еді. Талғат кішкентай жалғыз жұлдызбен жүргенде, Қожаш лейтенант болатын. Аз жылдың ішінде Талғат пен дәрежесі өсіп, жоғарылап кетті де, Қожаш өспей қалды.

Петрушкинді соңғы жолы көрген куә сатпақ Савелий еді. Нәсір оңашалау шығарып алып, аты-жөнін сұрап, сұрақ қойғанда:

— Сендердің қайсыларың бастық, қайсыларың үлкенсіңдер? «Ең үлкен начальнигінің қолына табыс ет»— деген марқұмның өтініші бар еді. Тіріге қадірім кетсе де, өлетін кісіге сыйлы екем. Марқұмның аманаты мойныма парыз болмасын,— деп ышқырын көтеріп шалбарының ауын шешті. Төрт бүктелген қағазды алып Нәсірге берді.

Нәсір қағазға шапшаң көз жүгіртіп, Талғатқа берді.

— Өлім алдындағы ақырғы хат па, қалай ойлайсыз?

Талғат асықпай оқыды. «Мен кембағал, мұңлы жан едім. Арызданып бармаған жерім қалмады. Әділет таппадым. Өмірден түңілдім. Бұған кінәлі мили-

цияның майоры Кузьменко мен оның сыбайластары. Мені көрге тыққан осылар. А. Петрушкин». Аздан соң Талғат:

— Бұл хатты қайтем?— деді.

— Әзірге қалтаңа салып қой. Кейін ақылдасармыз.

Сарапшылар бір қортындыға келе алмады. Шамамен былай топшылады: «Петрушкин қатты мастықтың салдарынан үйге байқамай от қойып алған. Өзі түтіннен тұншығып өлген. Немесе темекіден өрт шыққан. Алдымен киімі, үй-мүлкі жанған. Нақты қорынды лабораториядан кейін шықпақ.

Талғат Петрушкиннің ниетін әбден зерттеген еді. Жүзбе-жүз сөйлеспегенімен айласы мол адам екенін сырттай бақылап таныған. Өз мақсатына жету үшін талай өлікті аттаған адамның оңай өле қалғанына сенгісі келмейді. Петрушкин ұзындау, сұңғақ бойлы еді. Ал мына күйген адамның бойы қысқалау. Күлденген дене де қомақты, жуан. Бірақ шала жанған ботинка — Петрушкиннің аяқ киімі. «Кісі өртеніп өлгенде бойы кішірейе ме?» деп ойлады Талғат. Қасына Кузьменко келді. Қабағы түскен. Осы сәтсіздікке өзі кінәлы кісідей қиналып сөйледі:

— Абайламасаң арадағы арамза да дұшпан екен. Кеш білдік. Әйтпесе мұндай жайға ұшырамас едік. Бұл іске әуелде оны қатыстырғанымыз қате болған.

Талғат өз ойымен әлек еді. Әртүрлі жорамал жасайды. Ол ойы өзіне қисынсыз көрінеді. Алдында кісі өліп жатқанымен нақ соның Петрушкин екеніне көңілі дауамайды. Қарсы дау айтуға дәлелі жоқ. Кузьменконың әлгі сөзіне ол:

— Петр Петрович, мемлекеттік автоинспекциямен хабарласайық. Машинасын ұрлатқандар жоқ па екен? Соны анықтасақ қайтеді?

Үшеуі басқармаға оралғанда, Нәсір Талғаттың пікірін жақтады:

— Жеке меншік машиналар мұқият тексерілсін. Бізде тілхатпен біреудің машинасын айдап жүргендер көп. Соларға зер салынсын. Және шаштараз Сигаловтың қайда жүргенін шапшаң анықтау керек. Оның гаражында машинасы жоқ көрінеді. Кіммен кеткенін де білген жөн.

Талғат пен Нәсірдің күдігі Кузьменконың көкейіне қонбады. Іздеген адамы өртеніп, қара күйе болып жа-

тыр. Петрушкиннің өлгенін көрген куәлар да бар Кузьменко телефон трубкасын еріксіз көтеріп:

— Енді аруақты іздейміз бе?— деді.

Нәсір күлді:

— Қажет болса, Петр Петрович, аруақты да іздейміз.

ЖИЫРМА ҮШІНШІ ТАРАУ

— Түріңе қарасам, жас бала екенсің. Ал сөзің кісіге инеше қадалады. Мен әкеңмен құрдас адаммын. Мұнша жәбірлеп, қинағанда саған не түседі? Кісінің түсіне кірмеген қайдағы жоқ пәлені әкеп таңасың? Бес жүз сом ақшаны не үшін берді дейсіз? Ол не қылған тегін ақша? Көрсем, ұстасам бұйырмасын. Петрушкинді танымаймын. Менің өзің сияқты жеткіншек ұлым, бала-шағам бар. Сақалымның ағында солардың алдында масқара еткеніңіз қалай?— Тюнин көзінің жасын сығып алды.— Болашағың, үмітің бар баласың. Мені бекер зарлатпай өз ықтиярыма жібер. Біреуді жылатқанда мұратқа жетесіз бе?

Талғат дүкенші Тюниннен екінші рет шақырып, жауап алып отырған. Өзіне қойылған қінәны мойындамай бәрінен танады. Бірінші берген жауабын магнитофонға түсірген еді. Бүгін де сол сөзін бұлжытпай қайталайды.

— Сенің қолыңда күш, билік бар. Өз мақсаттарыңа жету үшін бәлкім қол жұмсарсыңдар. Бірақ өзімнің жанымның адалдығына кәміл сенем. Сендердің жолсыздықтарыңа адал арымды қарсы қоямын. Сіздің жалған протоколыңызға қол қоймаймын. Осыны біліп қойыңыз.

— Азамат Тюнин, мен ойдан құрап протокол жазбаймын. Қағазға айна-қатесіз өз сөзіңіз жазылады. Тыңдаңыз!— Майлыбаев магнитофонды қойғанда Тюнин өз сөзін естіді.— Егер осы айтқан сөзіңізде жалғандық болса, кейін өкпелемейсіз.

— Әрине... Солай.— Тюнин қипақтап қалды.— Мен өзімнің білгенімді айтамын.

— Әлгінде жеткіншек ұлым бар дедіңіз. Аты кім? Қайда істейді?

— Бірінші қатыннан туған бала ғой. Ажырасқан да шешесінде қалған. Ер жеткенше алиментін алып

тұрды. Әкелік парыздан құтылғам. Сібір жақтағы құрылыстың бірінде прораб көрінеді.

— Азамат Тюнин, сонымен сіз Петрушкинді білмейсіз?

— Ондай кісіні танымаймын.

Талғат қоңырау берді. Күзетші солдат кірді.

— Куәгер Таңатаровты шақырыңыз!

Хакім кірді. Бұрышта бүрісіп отырған дүкеншіге, сонан соң Талғатқа қарады. Қасына тақап келді. Таңырқап тұр. Бұл жігітті бір жерде көрген секілді. Иә, соның өзі. Қонақ үйдің алдында жолыққан. Темекі тарта білмейтін жігіт. Оның қасында уыздай жас қыз болған. Бұл дүкеннен газет алғанда қыз орындықта отырған...

Талғат Хакімнің танығанын сезді. Оны елемегендей:

— Таңатаров, сіз мына азаматты танысыз ба?

Хакім дүкеншіге бұрылды:

— Өзін жақсы білмеймін. Бірақ бір жолы жолыққаным бар.

— Қалай кездестіңіз?

— Мен бұл бәлені көргенім жоқ. Өтірік айтпасын.— Тюнин бұлқына тұрды.

— Отырыңыз, азамат Тюнин!— Талғат Хакімге қарап:— Айта беріңіз,— деді.

Хакім Таңатаров Талғаттың өзіне белгілі жайды жайма-жай түгел айтып шықты.

— Мен ақшаны бергенде мынау дүкенші «Петрушкинге айта бар, сақ болсын, милиция ізіне түсіп жүр!» деді.

— Жә, жетеді, өзім айтам,— Тюнин Хакімге оқты көзімен қарады.

— Азамат Тюнин, айта беріңіз, тыңдап отырмын.

— Кешір, азамат тергеуші. Менің Петрушкинді білетінім рас еді. Өзі сұйықтау кісі болған соң, қырсығы тиіп кете ме деп есімі аталғанда шошып кеттім.

— Онымен қалай таныстыңыз?

— Мен Петрушкинмен «жынды базарда» танысқан едім. Арзан жас етке қарық боласың деген соң, біреулердің сілтеуімен сол жаққа бардым. Етті өлшемейді, дорбалап сатады. Базардың қақ ортасында сыраханасы бар. Сыраhanaға кірсем, іші ығы-жығы, кісі көп. Алдыңғы жағында шолақ адам тұр. Кезегі жетіп қалыпты. «Ала шық» деп екі саптыаяққа ақша бердім.

Сыраны алып шыққаннан кейін бірге отырдық. Бірге іштік. Ілезде танысып кеттік. Онда ол қазіргі үлкен үйін тұрғызып жатқан. Төбесін жабатын шиферге ақшам жетпей тұр деп қиналды. Ішкен адам көңілшек, бес жүз сомды қалай суырып бергенімді білмеймін. Әні-міне деп жүріп сол ақшаны бермей созбалаңға салды.

— Сіз Петрушкинмен танысу, оған бес жүз сом беру хикаясын осы жерде ойдан шығардыңыз. Алғашқы ниетіңіз бұлай емес еді. Сонымен, сізді тыңдап отырмын.

— Менің басқа айтарым жоқ. Қарыз ақшамды алғанымға кінәлымын ба? Үйім бітпей тұр деп қиналған соң, бишараның қажетін өтейін дедім.

— Сіз Петрушкиннің өртеніп кеткен үйін айтасыз ба?

Тюниннің беті күлімдеп кетті. Талғатқа тура қарады:

— Ол бишараның үйі өртеніп кетті ме? Обал болған екен.

— Қарызға алған ақшасын Петрушкиннің бөтен біреуден жасырып беріп жіберуі қалай? Өзі неге әкеп бермеді.

— Шолақтың бұл сырын ұқпадым. Оны өзінен сұраңыз.— Тюнин сығырайып көз қиығын тастады. Талғат сабырлы жауап қатты:

— Петрушкин қазір ауруханада жатыр.

— Не боп қапты оған? Өзі аман ба?

— Аман. Аз күннен кейін сізбен беттестіреміз. Сонда өзіңізге қиын боп жүрмесін.

Кузьменко мен Нәсір басқа бөлмеде Тюниннің жауаптарын тыңдап отырған. Петрушкиннің үйі өртенгенін Тюнингке білдіріп қойғанда, осыны жас тергеуші бекер айтты, байқамады, тәжірибесіздік жасады-ау деп екеуі қынжылған еді. Талғат Тюниннің алдын торып, оның Петрушкинмен беттестіруді сұрайтынын сезіп, әдейі алдын-ала жорта айтқанын білді.

Талғат орнынан тұрды.

— Сіздің әлгі айтқан хикаяңызға сенелік. Бірақ қарызға берген ақшаны алған кезде «сақ болсын, милиция ізіне түсіп жүр» деп Петрушкинді сақтандыруыңыздың мәнісі қалай? Бұған қарағанда Петрушкин қылмыс жасаған. Оны сіз жасырып отырсыз.

— Азамат тергеуші, мен оның қылмысын білмеймін.

— Бәлкім, ол сіздің қылмысыңызды білетін шығар.

— Қойыңыз, мен қандай қылмыс жасаппын?

— Оны өзіңіз айтқаныңыз жөн.

— Мен адал адаммын. Бұл жала!

— Қылмысты жасыру — кінәны ауырлата түседі.

Қажет десеңіз, есіңізге салайын. Дүкен ұстаудан бұрын аптекте істедіңіз. Әйелдерге түсік тастататын дәрі бердіңіз. Сіз осы жолмен пайда тапқыңыз келді. Бір жолы сізден дәрі сатып алған қыз, оны ішкенде кенет соқпасы ұстап, қайтыс болды. Сіз қатты қорқып, аптектен бездіңіз. Ол кезде уландыратын дәріні қызға кімнің сатқанын анықтай алмап едік. Сіз екенін соңнан білдік.

Тюнин екі алақанымен тізесін сипалап:

— Мен ешкімге у дәрі берген емеспін. Ал ештеп дәрі жасап сатқаным рас. Оны мойындаймын.

— Жас қызды кім өлтірді? Сізден алған дәріні ішпесе ондай қайғылы оқиға болмас еді. Сіз тағы да қылмыс жасап отырсыз.

— Петрушкин менің аптекте істегенімді естіп, бір дәрілер тауып бер деп қоймай жүретін.

— Милиция ізіне түсіп жүр деп Петрушкинді сол үшін сақтандырдыңыз ба? Азамат Тюнин, жалған сөздің де қисыны бар. Әлгінде қарызымды алдым деп едіңіз, енді аптек хикаясын қозғадыңыз. Поселкеде аптек бар. Петрушкин керекті дәрісін содан сатып ала алады. Мұнда сізді араға жалдауының сыры бөлек. Шындықты айтқыңыз келмесе өзіңіз біліңіз. Кейін өкінесіз.

— Шынымды айтсам, кешірім бере ме маған?

— Оны сот шешеді.

— Азамат тергеуші, мен совет заңының әділдігіне сенемін. Кінәмды мойныма алғанымды ескерер деп ойлаймын. Өзіңізге алдында айттым ғой, бар бәле сол «жынды базардан» басталды. Арақтың желігі қоя ма, Петрушкин екеуміз құшақтасып, әндегіп сыраханадан шыққаннан кейін оның үйіне келдік. Кемпірі момын адам екен, үнсіз қарсы алды. Күйеуін сөккен жоқ. Сол үйде отырып тағы іштік. Петрушкин мойнымнан құшақтап сыбырлады: «Иіскеткенде шапшаң ұйықтататын дәрі тауып бер. Аса қажет боп тұр»,— деді. Сол

сәтте: «Осының жас әйелге көңілі түсіп жүр-ау» деген ой келді де, «жарайды» дей салдым. Ол «әжетіңе жаратарсың» деп бір қат ақшаны төс қалтама жып етіп сала қойды. Үйге келіп санасам аттай мың сом. Ертеңіне Петрушкин дүкенге келді. Осы ақшасын қайтып алғалы жүр ме деп зәрем кетті. Ол сұрамады. Дәрінің қашан өзір болатынын білді. Бір күні сыртқа серуендеп қайтуға шақырды. Ішіп отырған кезде ол «Рахмет, саудагер, сенің көмегіңнің арқасында кемпірден құтылдым»,— деді. «Қалай» деп шошып кеттім. «Сен үрейленбе, ешкім білмейді. Жетіқабат жердің астында жатыр. Өзі тілімді алмай әбден зықымды шығарып еді. Тіпті мені өкімет органына айтам деп қорқытты. Енді сол өкіметіне шағымданғанын көрейін», деп қарқ-қарқ күлді. Алған ақшаны сол сәтте бетіне лақтырып жібергім келді. Бірақ қимадым. Өлер кемпір өлді, жерде жатқан мал жоқ. Ақшаны неге бекер шашам деп ойладым. Осыдан соң Петрушкинді бірталай уақыт көрмедім. Оның бұл дүниеде барын ұмытқандай едім. Белгісіз адам екі қорап сигаретаны тастап кеткенде соны Петрушкин келіп алады деп ойлаған жоқпын.

— Қораптағы шынымен сигарета ма еді?

— Сырты темекіге ұқсағанымен біреуі көгілдір түсті порошокпен нығыздалған. Дәмі тотияйын секілді, удай. Екінші құтыға темекі толтырылған.

— Мұны неге айтпай жасырдыңыз?

— Айтуға жүрексіндім.

— Сонан соң...

— Петрушкин дүкенге келіп екі қорап сигаретаны сұрағанда өзім таңдандым. Осы пәледен тезірек құтылғым келді. «Ашқан жоқсың ба?»— дегенде: «темекімен әуестігім жоқ» дей салдым. «Сен фармацевтермен танысың. Алдағыны жасап бере салшы, қарыздар болмайын» деп өтінді. Петрушкиннің істеп жүргені қисық екенін сездім. Жылан арбаған торғайдай қарсы келе алмадым. Дәрінің рецепті ақшаның белдеуіне ораған қағазда жазылған екен. Сол рецепт бойынша таныс кісілерден дәрі-дәрмек іздедім. Құрамы күрделі боп, дәріні құрастыру қиынға түсті. Жоғын басқа дәрімен ауыстырдық. Рецепт бойынша дәрі дайын болғанда өзім таңдандым. Сахар қайнататын күл секілді, түсі қоңырлау бірдеме.

— Дәріні сізден кім алды?

— Қонақ үйдің қарсысында шаштараз бар. Соған апарып бердім.

— Шаштаразды танысыз ба?

— Бұрын көрген адамым емес, білмеймін.

— Петрушкин осы үшін төледі ме?

— Иә, әлгі шұнақтың әкеп берген ақшасы сол болатын.

— Сіз осындай «қызметіңізбен» екі адамды өлтіруге көмектестіңіз. Бұл ауыр қылмыс.

— Азамат тергеуші, жұрттың нендей пиғылы барын мен қайдан білейін? Өтініп сұрап тұрған соң қолдан келгенді аяғың келмейді. Оның үстіне күн көру керек. Аз ғана айлық тұс-тұстан түскен алименттермен кетеді. Жол-жөнекей кіріс кірмесе қиын. Өздері ұсынып тұрғаннан кейін қиғың келмейді. Ақшаның арамы жоқ, қайда салсаң да өтеді. Өз кінәмды сіз айтқан соң ұғып отырмын. Үлкен әбестік жасағанымды білдім.

Күзетші солдат Тюнинді алып кеткеннен кейін капитан Майлыбаев Кузьменко отырған бөлмеге келді. Кузьменко орнынан тұрып қарсы алды.

— Талғат, сен үлкен жұмбақтың сырын аштың. Петрушкин өзінің әйелін дәрімен есеңгіретіп, сонан кейін өлтірген екен. Кемпірді мұнша қинап өлтіргені қалай?

— Біз Петрушкинді ұстап, тергеуге алғанда мұның сырын әлдеқашан шешер едік.

Нәсір әңгімеге қосылмай, бір шетте сарапшылардың берген қорытындыларын салыстырып жатқан. Ол қағаздан бас көтерместен:

— Мұнда өртенген кісінің күлі мен жанған үйдің күлі арасында айырмашылық бары айтылған. Өлік өте жоғары температурамен өртенген, күлі майда. Ал үйге тиген жалын ондай өткір емес, ағаштар көмірленіп қана күйген, — деді.

Нәсір Талғатқа бұрылды:

— Сіз бұған қалай қарайсыз?

— Дүкеншіден жауап алған кезде Петрушкин соңғы жолы дәріні не үшін жасатып алды? Сонысы кісі өртейтін дәрі емес пе деген ой келген еді. Үй-ішін өрт шалғанда жанатын мүлкі стол, шифоньер, орындық секілді ағаш дүниелер ғой. Үйдің едені, төбесі де өртенсін делік. Мұның бәрі кісінің сүйегі балқитындай қызу бере алмайды. Олай болса біреу үйге от қой-

мастан бұрын өлікті аса ыстық жалынмен өртеген. Күл арасында айырмашылықтың болуын осыдан деп білемін.

— Мен де солай ойлаймын,— деді Нәсір басын ізеп.

Кузьменко қайран қалды:

— Өртенген Петрушкин емес пе? Онда ол кім?

— Мен де соны ойлап отырмын.— Нәсір қағаздан басын көтерді.— Біз кеше ғана орталық архивтен материал алдық. Біздің көп жыл бойы іздеп жүрген Штерніміз төрт мүшесі сау кісі деп ұғып жүрген едік. Оның қолынан, кеудесінен жараланғанын білетінбіз. Оны көрген куәлар бар. Ал ол кейін жарасын әдейі асқындырып, қолын алдырып тастаған әрі бетіне пластикалық операция жасатқан. Сөйтіп кісі танымастай өзгеше адам болып шыға келген. Осындай айлакер адамның оңай өле қалатынына сенбеймін.

— Өртенген өліктің бойы тым қысқа. Сол шашта-раз Сигалов емес пе?— деді Талғат.

— Сигалов аман-сау, міне көріңіз!— деп Кузьменко Сигаловтың телеграммасын алдына қойды. Телеграмма Іле поселкесінен жіберілген. Кассирша әйелдің атына келіпті. Өз атынан үш күнге еңбек ақысыз демалыс сұрап арыз жазуды өтінген.

Кузьменко Талғаттың бөгелгенін көріп:

— Бұған не айтасыз?— деді.

— Телеграмманы Сигаловтың өзі берген бе?

— Оны кім бергенін қайдан білейік. Мұндағы жазуда Сигаловтың аты-жөні көрсетілген. Петрушкинді тіріге жорысаң ол өзінің жүрген жерін жарияламайтын шығар.

Нәсір қолын артына ұстап бөлменің ішінде әрі-бері жүрді. Ол Кузьменконың қасына тоқтап:

— Меніңше, Петр Петрович, телеграмманы берген Петрушкин бе деп ойлаймын. Тегі оқиға былай болған сияқты: Петрушкин Байкиннен милиция ізіне түсіп жүргенін білгеннен кейін, Данишевская екеуіне ұйықтататын дәрі беріп, өзі дереу Сигаловты шақырады. Машинасын мініп келуді сұрайды. Сигалов қаннен-қаперсіз оның үйіне келеді. Петрушкин дәрімен есеңгіретіп, оны өлтіреді. Қолын шабады. Өртейді. Осының бәрін бітірген соң жер асты жолымен шапшаң шығып, Сигаловтың машинасына отырады. Екеуі бұрын Ілеге жиі баратын. Кісі қысылшаң шақта өз әдетін қайтала-

ғанын білмей қалады. Петрушкин де сол әдетіне басып Ілеге тартады. Поселкеге жеткенде ары жүруге өрісі тар екенін сезеді. Есін жияды. Қуғыншылардан құтылу үшін оған уақытты ұту керек. Мұндай кезде ол не істеуге тиіс?

— Сигалов болып телеграмма беруден басқа амал қалмайды,— деді Талғат.— Ол біздің Сигаловты із дейтінімізді біледі.

— Дұрыс айтасыз,— деді Нәсір қостап.— Петрушкин тірі, қайткенмен де оны іздеп табу керек.

— Савелий шал Петрушкиннің өлгенін өз көзімен көрді. Соңғы хатын табыс етіп отыр. Мұны бекерге шығарасыз ба?— деді Кузьменко.

— Петрушкин бұл хатты Савелийге бұрын жазып берген. Сірә, үйді өртер алдында, Сигалов келместен бұрын жазып, оның қалтасына салған болуы керек. Өйткені Савелий бұл қағазды қай уақытта бергенін білмейді, ұмытып қалған. Өрт шыққанда мастығы тарاماған Савелий үйге жүгіріп кіреді. Өртенген өлікті Петрушкин деп ойлайды. Мұның бәрі Петрушкиннің әдейі құрған торы. Аңқау Савелий оны аңдамаған.

Кузьменко орнынан тұрды:

— Не бұйырасыз, майор жолдас? Қылмыскерді қай жақтан іздегеніміз жөн?

— Іледен телеграмма бергеніне қарағанда ол бұл бағытта болмайды. Құлжа жолы қысқа, Кеген асып кете алмайды. Сонда қайда бет алуы мүмкін? Тек Піспек қалады. Ар жағында Ташкент, Қызылорда асатын үлкен жол бар.

— Петрушкиннің ерекше белгілері тым көп. Ашық жүре алмайды. Оны елсіз жақтан іздеген дұрыс,— деді Талғат.

— Мұның да қисыны бар,— деді Нәсір сәл ойлап.— Сигаловтың машинасының түсі қандай еді? Көк түсті «Волга» ма? Сондай машинаның Фрунзе жаққа өткен, өтпегенін білсін. Шапшаң іздеу салайық.

Бір сағаттан кейін Нәсір мен Талғат Фрунзе қаласына жүріп кетті.

ЖИЫРМА ТӨРТІНШІ ТАРАУ

Талғат көзін ашты. Үйдің іші аппақ. Төсек те кіршіксіз таза. Қасында отырған қыз да ақ халат киген.

— Сәуле, бұл сен бе? Мен қайда жатырмын?—

Талғат басын көтерейін деп еді, тұла бойы зіл тартып қозғалтпайды. Сол жақ қолтығы, жүрек тұсы ине сұққандай шаншып өтті.

— Қиналып жатқан жоқсыз ба? — Сәуле Талғаттың ашық омырауын қымтап, сүйір саусақтарының ұшымен көзін сүртті. Мөлдір қара көзі жайнап кетті. Екі бетіне сәл қызыл ойнаған. Ашық ажары Талғатқа соншама сұлу, әдемі көрінді. Сәуленің нәзік қолын алақанына салып сипалады. Өткен күндерді есіне алды. Ауруханаға қалай түскенін ойлап жатыр.

Олар сол күні Фрунзеге жүріп кетті. Бұл уақытта Нәсір Бөгембаев бастаған оперативтік топ қырғыз астанасына жетіп үлгерген еді. Олар Петрушкиннің қайда бет алғанын шамамен анықтап та үлгерді. Екі тәулік бұрын көк түсті «Волга» көрменің тұсынан өтіп, тура тауға бет алған. Айдаушы жалғыз. Қасында кісі жоқ. Үлкен қалада машинаның көзге түсу себебі қаладан ныға берісте асханаға сыра тасып жүретін арбакештің арбасына соқтығысып, машинаның сол жақ көзі күл-талқаны шығып қираған. Темірлері жапырылыпты. Сонда да машина тоқтамай өткен. Арбакеш шофердің құн даулап, жанжал шығармай өз бетімен кеткеніне қуанған. Машина ішінде отырған кісі Петрушкин екенін оперативтік топ бірден аңғарған еді. Қираған машина үлкен жолдың бойымен ашық жүре алмайды. Кісі көзіне көп көрінбейтін елсіз бұрма жолға түседі. Олар машинаны жырақ жолдан іздестірді. Келесі күні тауды кескен қия жолдың қуысынан қираған машинаны тауып алды. Айдаушысы жоқ. Тіпті із қалдырмаған. Оның қайда кетуі мүмкін? Жақын маңайдағы ауылдарға бара алмайды. Сіңіспейді. Фрунзеге оралады. Қаладан іздестірген жөн десті. Талғаттың өз басы Петрушкиннің бұл жақта тиянақтай қоятынына сенбеді. Қала оған таныс емес. Қонақ үйге қона алмайды. Түнеуді сұраған тосын кісінің тілегі күдік туғызады. Амалсыз ол Алматыға қайта қайтады. Қала сырлас, онда таныстары бар. Ол үйлерде жасырынып жүре алады. Талғат өзінің бұл пікірін айтқанда Нәсір қостады.

— Машинаның осы тұста қирағанын көргеннен кейін өзін осы маңнан іздейді деп ойлайды. Бізді әлекке салмақ амалы бұл. Талғаттың айтқаны дұрыс. Ол бұл жерде емес.

Нәсір Алматымен сөйлескенде генерал мұндай жо-

рамалды қисынды санады. Әйткенмен оперативтік қызметкерлердің бір тобының Фрунзеде қалып, іздестіру жұмыстарымен айналысуын қажет деп тапты. Әсіресе Фрунзе — Жамбыл асатын жолдардың бойын қадағалау керек екені айтылды.

Нәсір сол күні Талғат екеуі Алматыға қайта оралды. Талғат ұзақ күндер Петрушкиннің ізіне түсіп, бақылауға алғанда оның біреудің үйіне аялдағанын, я түнегенін көрген емес. Бірақ Тастақтағы «Голубой Дунай» деп аталатын шайхана Петрушкиннің рахаттана дем алатын орны секілді еді. Қаланы шарлап шыққаннан кейін ол осы жаққа бұрылып, шайханаға соғып тамақтанатын. Ұзақ отырып сыра ішетін. Буфетші әйелмен әзілдесетін. Буфетші жесір әйел. Петрушкин астына қабын төсеп отыра бастағанда ол қасына жетіп келіп, столдың үстін реттеп, Петрушкиннің мұнда келгенін теріс көрмейтінін сездіретін. Петрушкинді қаланың қай тұсынан іздеу керек дегенде Талғат осы буфетші әйелді есіне алған еді.

Әншейінде кеудесін көтеріп, тайтаңдап жүретін менмен әйел жасқаншақ, қорғаншақ боп қалған. Баяғыдай емес, келім-кетім кісілерге күдіктене, сескене қарайды. Мұның бәрі бекер емес екенін Талғат бірден аңғарды. Петрушкин буфетшінің үйіне жасырынғанын сезді. Буфетші үйінен бір қадам шықса есігін кілттеп, жан-жағына көз салып абайлап қарайды. Әр жолы терезені тақылдатып белгі береді. Оперативтік топ бірнеше күн буфетшінің үйін бақылауға алды. Бірақ ішке кіре алмады. Көршілеріне де есігін ашпайды. Не істеу керек? Буфетші жеке меншік үйде тұрады. Қоражайы бөлек. Жалған өрт шығаруға ұйғарысты. Сырыққа мақта орап, керосин құйып, от қояды. Терезе тұстан әрі-бері бұлғайды. Лаулаған жалын көтерілгенде «өрт!» деген айқау-шу шығуға тиіс. Үйде жатқандар аңдамай, атып шығатыны айқын. Қылмыскерді осындай қапылыста ұстамақ болды. Талғатқа мұндай тәсіл қызық әрі баланың ойыны сияқты көрінді. Қараңғы түнде лапылдаған от-кәдімгідей өртке ұқсаған еді. Буфетші әйел бажылдап, есіктен тұра қашқанда, Петрушкин терезені бұзып, қиратып шыққан еді. Сол сәт ол өрттің жалған екенін ұққан секілді. Көзіне қара көрінсе талғамай атып, бақ ішіне жасырынғысы келді. Талғат үлкендердің ісін тамашалап, көрші үйден жүгіріп шыққан баланы денесімен қор-

ғаштап, нақ түптен атылған оққа кеудесін тоса берді. Құлап бара жатып өзі де атып қалды. Петрушкиннің жаңғыз қолынан пистолеттің сусып, түсіп бара жатқанын көзі шалды. Одан арғысы есінде жоқ. Білмейді...

Талғат әлсіз саусақтарымен Сәуленің қолын қысып:

— Мен осылай көп жаттым ба? — деді.

Сәуле Талғаттың ыстық қолын кеудесіне басты.

— Жоқ, сіз жәй ұйықтап жаттыңыз.

Палатаға дәрігер кірді. Талғаттың тамырын ұстады. Маңдайына алақанын салып:

— Енді қауіп жоқ, — деді. Кузьменко қасына Нәсірді ертіп Талғатқа кірді.

— Петрушкин өзінің әйелін өлтіргенін мойындады ма? — деп сұрады Талғат амандықтан кейін.

Кузьменко есік жаққа жалтақтап қарап:

— Талғат, саған сөйлеуге жарамайды. Өйтсең дәрігер мені қуып жібереді. Бәрін өзім айтам, сен тыңда. Петрушкин біреуден жұмбақ хат алғаннан кейін қуаныштан мас болып отырып, байқамай фашистердің жазалаушы отрядында қызмет еткенін Матрена Онуфриевнаға сыр етіп шертеді. Зәресі кеткен Петрушкин бұл сырды Масловаға айтып қойды ма деп қорқады. Оның үйінен келген бетте дәрі иіскетіп есеңгіретіп, басын балтамен шауып тастайды. Өлікті кілеттің табанындағы цементтің астына көмеді. Алғашқыда ол кемпірдің сүйегін өртеп тастағысы келеді. Дәрінің қоспасында қателік болған ба, от алмайды. Амалсыз кілетке апарып көмеді. Ашқанда байқадық: Өлік иістеніп, былжырап аға бастаған екен. Куәгерге Глафираны шақырған едік. Көрден шығарып жатқанда Глафира шыдай алмай бетін басып: «Осындай да жауыздық болады екен!» деп жылаған қалпы үйіне тұра жүгірді. Ал чемодан ұрлатқан қонағымыздың кім екені анықталыпты. Міне, бар оқиға осы. Дәрігердің маған берген уақыты бітті. Әзірге қош боп тұр. Қазір Покровкаға бара жатырмын. Бандиттер әлі қолға түскен жоқ. Қалғанын келген соң сөйлесерміз.

Кузьменко жайлап басып шығып кетті. Талғат Сәулеге қарап еді. Иығына басын салып ұйықтап отыр екен.

Талғат оятнады, ақырын құшақтап бауырына тартты.

САРҒАБАНДА БОЛҒАН ОҚИҒА

БІРІНШІ ТАРАУ

— Е, жаратқан. Жалғызымның жанын сақтай гөр! Дүние қызығын көрмей өткен сорлы пенденді аясаңшы. Жиырма жыл бойы мәпелеп өсірген бақытым, үмітім емес пе еді. Менің көрген азабым аз ба? Жақсылығыңды менен аясаң, бар жамандығыңды мен бейбақтың басына үйе бер. Тек жалғызымның жанын қалдыр! — Зембілдің жақтауын саусағымен демеп келе жатқан Сәндібала бөртпе шәлісінің ұшымен көзінің жасын сүртіп, зарлап келеді.

— Апа, жыламаңыз. Міне, ауруханаға да жеттік. Енді қауіп жоқ. Рахымыңыз әлі айығып кетер, — деп сестра Аида Глухова Сәндібаланы жұбатады.

— Құдай тілеуіңді берсін. Сөзің періштенің құлағына шалынсын. — Сәндібала күрсініп, тіршілік белгісін бермей сұлық жатқан баласына қарайды. Дірілдеген саусақтарымен Рахымның тамырын ұстап қояды. Бар үміті әлсіз соғып жатқан көк тамырда.

Сәндібаланың ауылы биыл күзде Сарғабанның сазында отырған. Ол қаладан қырық шақырым жер. Рахымды сол жерден жедел жәрдем машинасымен алып келе жатқан. Аурухананың қабылдау бөлмесіне өкеп жатқызғанда жаны бір сәтке жай тапты ма, Рахым көзін ашты. Аузын орамалымен басып, егіліп отырған шешесіне:

— Ма-а-м-а, жыламашы... Мен қайда жатырмын. Өкпемді жел қарып барады. Күнім қайда? Үстіме жапшы, — деп ақырын күбірледі.

— Жаным, күнің мынау. Жаурасаң жабайын, — деп Сәндібала камзолын шешіп, баласының үстіне жапты.

Рахым көзін қайта жұмды. Ыңырсыған дауысы естіле бастады. Сестра Аида бұл кезде бас хирургті іздеп кеткен еді. Аз уақыттан кейін Цой келді. Қаланың бас хирургы, бұл өңірге белгілі адам. Ол ес-түссіз жатқан Рахымды негімен нұсқап көрсетіп:

— Бұған не болған? Қашаннан бері бұлай ес-түссіз жатыр? — деді.

Рахымды алып келген жеңіл машинамен бірге Сәндібаланың күйеуінің жан жолдасы болған Жабағы бірге ере келген еді. Бас дәрігердің сұрағына жауапты сол берді:

— Не болғанын өзіміз де жөнді білмейміз. Түсте қойын қайтаруға өріске кетіп еді. Кешке таман қой өрістен оралды. Ерттеп мінген аты да келді. Ал қойшымыз жоқ. Бүкіл ауыл боп шапқылап іздедік. Ел орынға отыра ши түбінде қансырап жатқан жерінен зорға таптық. Біреулер нышақтап кетіпті.

— Олардың кім екенін таптыңдар ма?

— Кім екенін тапсам, сотсыз-ақ мына қолыммен лақша бауыздар едім. Ондай иттер, ізін білдіруші ме еді!

— Оған медициналық жәрдем көрсетілді ме?

— Қаладан жедел жәрдем машинасы келгенше, өзіміздің колхоздың докторы қарап отырды ғой.

— Есін жиып, тілге келді ме?

— Мен есім шығып, кіріп-шығып жүрдім. Сонда шешесіне бірдеме демесе, өзім айтқан сөзін ести қоймадым.

Енгігіп Аида жүгіріп келді.

— Бұл бітпейтін неғылған мәслихат? Ауруға дереу операция жасау керек емес пе? — деп, бас дәрігерге қарады. — Борис Вениаминович, операция бөлмесіне апарайын ба?

Рахым көзін ашты. Шешесіне, сонан соң өзін қоршап тұрған адамдарға қарады. Цойға көзі түскенде қан кеткен ақ сұр жүзі одан әрмен сұрланып, көзі шарасына сыймай барады. Басын сәл көтеріп, тістеніп, қайта сұлық түсті.

Цой жан-жағына сәл көз тоқтатып, Аидаға әмір берді:

— Дереу операция бөлмесіне апарыңдар!

Рахым бар қайратын шақырып, кең тыныс алды да шешесіне ымдағандай болды.

— Қарағым-ай, әбден қиналдың-ау. Не айтайын

деп едің! Ерінің кезеріп кетіпті. Су әкеп берейінші,— деп, Сәндібала орнынан түрегеп еді.

— Ма-а-ма, бұған сенбеңіз....

— Қалқам, не дедің?

— Мені жәбірлеген осы...— Рахым талып кетті.

— Ей, мынау кімді айтып тұр? Жаңағы доктор-сымақ ит қайда? Шақыршы өзін!— деп Жабағы орнынан атып тұрды.

Сәндібаланың баласын біреу пышақтап кетіпті, әл үстінде жатыр дегенді естіп, қаладағы нағашы әпкесі Қаракемпір де келген еді. Ол Жабағының етегінен тартып:

— Әй, мына сорлы қайтеді? Ауру қозғанда кісінің көзіне әрнеме елестеп, сандырақтайтын әдеті емес пе? Басқа біреумен шатастырып жатқан шығар. Тәйт, өкімет адамына едіреңдемей жайыңа отыр, шәйт боп кетерсің, бишара!— деп, өзінің қалада тұратын көзі ашық адам екенін сездірді.

Рахым тілге келген соң, оның тірлігінен күдер үзіп, өзара күңкілдесіп тұрған ағайындары төңірегіне шүпірлей түсті.

Сәндібала баласының басын көтеріп:

— Не дедің, жаным? Кімді айтасың? Сені жәбірлеген кім? Қайта айтшы. Мына Рысбек пе? Ол ағаң ғой. Тойда өкпелеп кетсе де сенің халіңді естіп келді. Қарашы, өзің,— деді.

Рыспек ағаш аяғын шолтаң еткізіп шошып кетті:

— Ей, мына тентек не дейді?

— Бәсе, қанішер сен екенсің ғой!— Қаракемпір Рыспекке дүрсе қоя берді.— Тойыңды ойран етемін! Өкінесің, жас қыршын!— деген сөзіңді естіп едім. Ақыры Рахымның түбіне жетіп тынған екенсің ғой! Ой, көктей солғыр, жалмауыз!

Жан қиналғанда кісінің бойындағы ең ауыр нәрсе кірпігі бола ма, қалай, Рахым кірпігін көтере алмай, ұзақ қимылдатып жатты. Әлден уақытта жылтыраған көзі көрінді. Өзіне үңіле, төніп тұрған адамдарға сүзіле қарады. Анасына көз тоқтатты. Ақырын күлімдеді. Гүлсара деп сыбырлағандай болды... Ел-жұртын, анасын, жас жарын қимай кетіп барады... Мойыны былқ етіп, басы бір жағына қисайып, жаны үзіліп кетті.

Рахымның жас жары Гүлсара кешеден бері дауыс шығармай, күйеуінің аяғын құшақтап, үнсіз, ұзақ

жылау үстінде еді. Бетіне басып отырған Рахымның аяғы әп-сәтте мұздай қалғанынан шошып:

— Апа-ау, жалғызыңнан, Рахымыңнан айрылды ғой! Мен бейбақ сендерге қуаныш әкелмей, сұм ажал әкешпін ғой. Қос жетімнің не жазығы бар еді?.. Осы жолға мені құрбан етсең қайтетін еді...— деп, дауыс салды. Жас жардың зарына қасіретті ананың жоқтауы қосылды.

Колхоздан келген жедел жәрдем машинасымен қабаттаса өз алдына бір топ болып, Рахымның жолдастары, тілектес ағайындары ере келген еді. Олар аурухананың ауласында екі-үшеу боп топталып, әңгімелесіп, іштен хабар күтіп тұрған. Қабылдау бөлменің ішінен шыққан зарды естіп, бір сұмдықтың болғанын сезіп, «Бауырым-ай!», «Асыл тектім-ай!», «Арманда кеткен құлыным-ай!» деп үйге жылап кіріп жатты. Аурухананың іші азан-қазан. Жұрттың бәрі жылаулы. Сорлы ана мен жас жардың жоқтау зарын естігенде кісінің сай сүйегі сырқырайды.

Бұл кезде Аида Глухова қабылдау бөлмесінде еді. Ол да көзінің жасын тия алмай егіліп тұрған. Қаралы топқа Цой жетіп келді. Ол Аидаға қысық көзін алартып:

— Өлді ме? Жасық жаспен өлікті тірілте алмаймыз. Өлімге жасар медицинаның қайласы жоқ. Тірінің қамын ойлайық. Дереву палатаға барыңыз!— деп бұйырды.

Аида жылаған қалпы коридордың бойымен жүгіре жөнелді.

Осы оқиғадан соң бір апта өткеннен кейін Алматы облыстық Ішкі істер басқармасына Бестөбе қаласынан хат түскен. Хатты қалалық милиция бөлімінің бастығы Ділдәбеков жазыпты. Ресми қағазға қоса, Рахымның сөзін естідім деген куәлардың көрсетпелері тіркелген. Полковник өзінің атына жеке келген хатты қайтара оқып шықты да, трубканы көтеріп, әлде біреуге телефон соқты.

— Ғалия Нұғманова ма? Сәлеметсіз бе? Бұл облыстық Ішкі істер басқармасынан.

Ия, қаліңіз қалай? Ие. Ғалия Нұғманова, сіздің аздап көмегіңіз керек боп тұр. Сіздерде, Бестөбе қаласында Цой деген қызмет істей ме? Ия, солай ма? Бас дәрігер ғой. Жо-о-оқ, ондай жаманат пікірден аулақпыз. Жақсы, рахмет.— Дайыров оның сөзін бөлмей

тындады да трубкуны іліп қойды. Столдың жиегіне қолын жүгіртіп, кнопканы басып, қоңырау берді.

Сәуле кірді.

— Маған капитан Майлыбаевты шақырып жіберіңізші. Телефонын ала алмай отырмын.

— Қазір шақырайын, — деп Сәуле шапшаң шығып кетті.

Екі минут өтпей Талғат Майлыбаев полковниктің кабинетінің есігін ашып, кіруге рұқсат сұрады. Мұқан Дайырович орнынан тұрып, қол беріп амандасты.

— Денсаулығыңыз қалай? Біржола айығып кеттіңіз бе? — деп халін сұрады. Петрушкинді ұстау кезінде ауыр жараланғаннан кейін Талғатты осымен екінші рет көріп отырғаны еді. Ауруханада жатқан кезінде барды да, онан соң сөйлесе алмаған. — Дәрігерлер қала шегінен шығуға рұқсат ете ме?

— Неге етпесін. Денім сау. Қандай тапсырманы болса да орындауға дайынмын, жолдас полковник.

— Онда жақсы, қуаныштымын. — Полковник қасындағы орындықты ұсынды. — Жақынырақ отырыңыз. — Талғат жайғасқаннан кейін: — Талғат Майлыбаевич, сіз Бестөбенің қалалық бөлімінің бастығын білесіз бе? Айтқандай, оны көрген жоқ екенсіз ғой. Ол менің бұрынғы шәкіртім. Кейде сонысын ұмытпай ма, қалай, хабарласып кеңес сұрап тұрады. Кеше одан хат алдым. Бұдан бір жеті бұрын далада мал бағып жүрген қойшыны біреулер пышақтап, қатты жарақаттап кетеді. Ауыл адамдары жаппай іздеп жүріп, әл үстінде жатқан жерінде оны тауып алады. Қалалық ауруханаға алып келген жерінде ол есін жинап, өзін өлтірген адамды таниды.

— Кім екен? — Талғат шыдамсыздана полковниктің сөзін бөлді. — Сірә, оны ұстап қамаған шығар?

— Білсеңіз, қылмыскер әлі қамалған жоқ.

— Неге?

— Рахым көзін ашқан кезде бір топ ауыл адамдары оны қоршап тұрған. Шешесіне айтқан сөзді ондағылардың бәрі естіген. Бірақ, ол кімді айтқысы келді? Ешкім білмейді. Сәндібаланың қасында әпкесі Қаракемпір отырса керек. Ол Рыспекті көрсетеді. Өз құлағыммен естідім деп ант етеді. Менің сөзім түсінікті болу үшін алдымен мына хатпен танысыңыз. Осының ішінде бәрі айтылған. Содан кейін пікір алысайық.

Талғат хатты асықпай, екі мәртебе оқыды. Жәба-

ғының, Қаракемпірдің көрсетпелеріне көз тоқтатып, тағы жазған сөздері жоқ па дегендей қағазды әрі-бері төңкеріп қарады. Ойланып қалды. Рахым сол тұрған адамдардың ішінен кімді көрсеткісі келді? Рысбек Рахымға жақын ағайын. Маскүнем, бұрын сотталған. Бұл үйдің түтіні өшсе, мал-мүлікке ие болам деп ойлады ма ол? Шыдамы жетпей тойда бүлік салғаны да сол шығар. Сол адамдардың арасында Ақжолтай да тұрған. Ол Рыспектің серігі. Аузына арақ тисе кісімен шатаспай тынбайды. Екеуі өріске барып, Рахымға тиісіп, бәле шығарды ма? Рахымды қоршаған топтың ішінде тағы кім болды? Кісілердің тасасында, шеттеу Цой тұрған жоқ па еді. Бәлкім?..

Полковник Дайыров Талғаттың осы ойын сезгендей жымысып күлді.

— Әлгінде мен облыстық денсаулық сақтау бөлімінің бастығымен сөйлестім. Цой сол өңірге белгілі адам көрінеді. Институтты бітіргеннен кейін аз уақыт совхоз орталығында істейді. Сонан соң қабілетті маман ретінде қалаға ауыстырады. Бір сөзбен айтқанда, ол жақсы маман, дәрігер, ауданда беделі өтімді кісі. Майор Ділдәбеков тәжірибесі бар, іс жөнін білетін қызметкер. Әйткенмен ол жергілікті жердің ықпалынан аса алмауы мүмкін.

— Мұқан Дайырович, сіз Цойды кіналы, Рахымның өліміне қатысы бар кісі санайсыз ба?

— Оны айыпты санасақ, дереу қамауға алуға прокурордан санкция сұраған болар едік. Рахымды кім өлтіргенін білмейміз. Куәлардың көрсетуімен Рыспекті қамауға алып, тергеу ісін жүргізіп жатқан көрінеді. Бәлкім, қойшы өліміне оның да қатысы бар шығар, бірақ біз негізгі қылмыскерді табуымыз керек. Майор Ділдәбеков көмек сұрайды. Сіз бұл ұсынысқа қалай қарайсыз?

— Мен дайын, жолдас полковник.

— Қашан жүріп кете аласыз?

— Рұқсат етсеңіз, қазір жүріп кетуге дайынмын.

— Онда рұқсат алдым деп есептеңіз. Барған соң қайда тоқтамақшысыз?

— Жеке меншік біреудің үйіне аялдасам деймін. Көзге түсе беріп қайтем.

— Оныңыз дұрыс,— деді полковник Талғаттың пікірін мақұлдап.— Қала шағын. Келім-кетім кісілер жұрт назарынан тыс қалмайды. Сізден бір өтініш, істі

айқайсыз, дабырасыз жүргізіңіз. Адам арына нұқсан келмесін.

— Қолдан келгеннің бәрін жасаймыз, Мұқан Да-йырович.

— Жолыңыз болсын.

— Рахмет.

Сол күні түс кезінде Талғат Бестөбеге ұшып келді. Бір жарым сағаттан кейін аэропортта оны Ділдәбеков қарсы алды. Машинаға отырған кезде Талғат:

— Жеке меншік машина ма? Кімдікі?— деді.

— Бұл «Победаны» жақында алған едік. Автоинспекциямен келісіп, осындай номер тақтық. Былайша айтқанда сіздің жеке меншік машинаңыз болып табылады. Қалаған кезіңізде жүріп тұрасыз.

— Онда рульге отыруға рұқсат етіңіз. Осы бастан дағдылана берейін.— Талғат машинаны өзі жүргізді. Қала орталығына қарай бет алғанда қасындағы Ділдәбековке бұрылып:— Не жаңалықтарыңыз бар, Әлихан Ділдәбекович. Қылмыстылардың ізіне түсерліктей саңылау табылды ма?— деді.

— Полковникке жазған хатпен танысқан шығарсыз. Біз бұл оқиғаны естісімен Сарғабанға оперативтік тонты жібердік. Ешқандай белгі таба алмадық. Ауыл адамдары Рахымды іздеп жүргенде бүкіл өрісті қымқиғаш таптап тастаған. Оның үстіне өріске қой жайып жіберіпті.

— Рахымның соңғы сөзі жайында не айта аласыз?

— Шара қолданып жатырмыз. Сол күні ол Ақжолтай Сартбаевпен екеуі өріске барғанда, Ақжолтай қайтып кеткен. Мұны Рысбектің өзі бекер демейді. Жұрттың көзінше кешірім сұрауға ұялып, оңашада татулық сұрай барып едім дейді.

— Бұған сіз қалай қарайсыз?

— Әй, маскүнем адамда ұят болушы ма еді,— деп Ділдәбеков қолын сермеді.— Өзінше сылтау іздеп ақталмақ сиқы шығар.

— Рахым қайраты бар денелі жігіт көрінеді. Шиңкілтек Рысбекке бой бере қояр ма екен?

— Қаруды кім бұрын жұмсаса, күш сонда. Рысбек байқаусызда пышақ салып, қайратын қайтарып, сонан соң азаптауға кіріскен шығар.

— Ал оның өзі не айтады?

— Рысбектің түрмеге түскені жалғыз бұл емес. Кісі өлтіргеннің өлім жазасына кесілетінін біледі. Әрине қасарысып бағады.

— Істің жағдайы қиын екен,— деді Талғат сәл ойланyp.— Рысбек себепсіз өзінің жақын адамына қол көтеруі қалай?— деген сұрақ көкейінен кетпейді.

— Мас кісі жақын-алысына қарай ма? Адам ақылынан адасқан кезде қылмыс жасағанын аңғармайды.

— Бұл жайында кейін әңгімелесейік. Ақылдасуға уақыт жетер.— Қазір кеңсеге барасыз ба? Апарын тағстайын сізді.

— Алдымен қонағымызды орналастырып алайық,— деді Ділдәбеков тоқта дегендей белгі беріп. Көшенің шетіндегі үйді нұсқады.— Қалың ағаш арасындағы анау шошақ қызыл шатырды көрдіңіз бе? Сонау үйдің иесімен барып сөйлесіп көріңіз. Пәтерің жалға беретінін білгеннен кейін сіз келгенше дайындап қояйық деп едік. Мұқан Дайырович мұнымызды мақұлдамады. Үй иесімен өзіңіздің жолыққаныңызды мақұл көрді.

— Өздері қандай жаңдар?

— Осы жердің қазаққа сіңіп кеткен орысы. Үш бөлмелі үйде кемпір мен шал ғана тұрады. Баладан екеу: үлкен қызы тұрмыста. Кішісі Алматының ауыл шаруашылық институтында оқиды. Екі қарттың ермегі сол үлкен қызының балалары. Немерелері жаздай қолдарында тұрады. Оқу басталған соң қызы ұлдарын алып кетсе керек. Соған шал қатты наразы боп қалыпты. «Осында да оқу бар. Мен бала бағып көрмеймін бе? Қолымда жүрсе қайтеді?» деп, бұлан-талан болды. Күйеу баласы қазақ. Ол атасының көңілін қимай үлкен ұлын қалдырғысы келген екен, қызы: «Бала жас, жазатайым бірдемеге ұшырап қалып жүрер» деп көнбепті.

— Мұндай адамдармен жүздесудің өзі жүрекке жылы әсер қалдырады. Шалдың аты кім дедіңіз? Захар Антонович пе?

— Ия, шалдың көңілінен шықсаңыз, ол сізге мұның шағады.

Талғат бес минуттан кейін үй иесімен аула ішінде кездесті. Захар Антонович судай жаңа машинаға мінген жігіттің пәтер іздеп жүргеніне күдіктенді ме:

— Өзің қайдан келген баласың? Мына машина өзіңдікі ме?— деді сенімсіздеу түрмен.

— Алматыда қызмет істейтін едім. Демалыс алып елге келе жатырмын. Ашаршылықта балалар үйіне кетіп едім. Ағайындарымды іздеп келемін.

— Елің қай жақта?

— Мына Бестөбенің маңайы.

— Оның қай жеріненсің?

— Көлпеденмін.

— Е, өзіміздің ауылдың баласы екен ғой.— Иығына орамалын салып, кесесін сүртіп тұрған кемпір бұлардың сөзін естіп, қастарына тақау келді.— Далада неге тұрсыңдар? Үйге кірсеңдерші.

Захар Антонович есікті нұсқады:

— Міне үй, кіріңіз.

Талғат үй ішін шолып шықты. Бөлмелердің әрқайсысының есігі бөлек салынған. Ал мына үлкен бөлменің қора жағынан тағы қосымша есік жасапты. Захар Антонович осы бөлмеге дастархан жайдырды.

— Кемпір, бірдемең бар ма? Алып кел. Жас қонақ дәм татсын. Алматы бірталай жер. Жол жүріп қарыны ашқан шығар.— Кемпір ыстық борщ пен жартылық әкеп қойғанда:— Мынау менің кәрі серігім Акулина Захаровна деген. Бірге тіршілік кешкенімізге қырық жылдай боп қалды. Бала дейтіннен екі қыз бар еді. Біреуі тұрмыста, екіншісі оқып жатыр. Осы бөлмеде тұрмыстағы қызым тұрған. Жастардың ыбыр-жыбырын естімейік деп есігін бөлек жасатқам. Кемпір-шалды мазаламайын десең осында тұр. Өзіңнің қалауың білсін. Үй жетеді. Ал өзің мұнда қанша болмақсың?

— Бір ай демалысты осында өткізсем деген ойым бар.

— Балпылдап сөйлеп, кісіге тамақ, ішкізбедің ғой,— деп, кемпір күңк ете қалды.

— Кемпірдің осынысы дұрыс екен-ау. Кел, тамақ алдында мынаны алып жіберейік.— Захар Антонович белдеулете арақ құйылған стаканын көтерді.

— Рахмет, мен ішпейтін едім. Дәрігерлер қоспайды. Жақында ауруханадан шығып едім.

— Ішпейтін адамға өкпем жоқ,— деді Захар Антонович стаканын столға қойып.— Мен де бұған әдеттенбеген жанмын. Осындай кісі келгенде ырымын жасаймын. Ал біздің кейбір шалдарымыз ішімдікті сән көре ме, таң атпай ауыз-басы сасып, беті көлкілдеп,

дүкен алдында жүреді. Қасына кісі жолауға жиренеді.

— Ауру қалса да әдет қалмайды. Құнығып алған соң тастау қиын шығар.

— Бала, сен бір жаққа баруға асығып отырсың ба? Жұмысың болса, бөгемейін,— деді.

— Осындағы медицина училищесінде жақын ағайынның қызы оқиды деп естіген едім. Соған барып жолығып қайтсам деймін.

— Олай болса, жолыңнан қалма.

Талғат үйден шығысымен дереу қалалық милиция бөліміне барды. Майор Ділдәбеков күтіп отыр екен. Ол Талғатты жылы шыраймен қарсы алып:

— Захар Антонович қандай адам екен? Таныса алдыңыздар ма?— деді.

— Танысқанда қандай, жалпы ақкөңіл жақсы кісі.— Талғат өзіне дайындап қойған стол үстіндегі папканы ашып, ақтарып қарай бастады. Онда Жабағы Қыдырбаевтың арызы, Рахымды қалай өлтіргені жөнінде медицина сарапшыларының қорытындысы, куәлардың сөздері, мінездемелері тіркелген. Талғат асықпай оқып шықты. Қағаздарды әрі-бері парақтап:— Сәндібаланың түсінігін көре алмай отырмын. Гүлсараның да көрсету қағазы жоқ,— деді.

— Сәндібала баласын лақатқа салып жатқан кезде талып қалған еді. Содан бері есін жимады. Қазір ауруханада жатыр. Гүлсара қатты қайғы үстінде отырып, Рахымның сөзін жөнді ести алмаған. «Сенбеңіз» деген әңгімесін құлағым шалып қалды, дейді.— Ділдәбеков қағаздан бас алмай үңілген Талғатқа:— Сіз Рахымның соңғы сөзіне мән бересіз бе?— деп тағы сұрады.

— Әлихан Ділдәбекович, мен фактіге сенемін. Сондай сөз айтылған екен. Оны іске тіркеуіміз керек. Рас-өтірігін анықтау біздің міндетіміз.— Талғат папканы сырғытып қойды да:— Қазір Сарғабанның сазына, Рахымдардың қоныстап отырған жеріне жүріп кетсем деймін. Серік тауып берсеңіз қайтер еді? Іс күрделі, жаңғыз қиын ғой,— деді.

— Қарсы болмасаңыз, мен барайын.

— Айдалада қой бағып жүрген қойшыны тапа-тал түсте өлтіру үшін пышақтап азаптағанымен қоймай атуы қалай?— деген сұрақ көкейімнен кетпейді. Мұнда үлкен сыр бар секілді. Қылмыстылардың бұл сы-

рың Рахым білген. Сол үшін ол қыршын өмірін құрбан етті. Рахымды өлтірушілер қазір қылмысты іздеушілердің басқан қадамын бағып отыр. Істі қалай жүргізіп жатқанымызды аңдиды. Біздің міндетіміз оларды қайткенменде жаңылыстыру керек. Сондықтан менің қасыма ерген кісіні қаланың тұрғыны білмегені жақсы. Және сіз бұл жерге де керексіз. Біздің жұмысымызды басқарып, облыспен байланыстырып, үйлестіріп отыратын бір адам болуға тиіс.

— Бұл айтқаныңыздың қисыны бар екен. Жақында бізге милиция мектебін бітірген жігіт келіп еді. Ол өзі қылмыстыларды іздеу жұмысын қалап алған. Қазір шақырайын,— деді де Ділдәбеков трубканы көтеріп, біреуге телефон соқты. Бір минут өтпей кабинетке жас жігіт кірді. Қиықша мұрты бар қара торы жігіт.

— Сізді тыңдап тұрмын, жолдас майор.

— Мынау әлгі айтқан жігіт. Лейтенант Нұржан Мақатаев,— деді Ділдәбеков Нұржанды таныстырып.— Ал мына отырған капитан Талғат Майлыбаев, Алматыдан келді. Қазірден бастап осы кісінің қарауында боласың.

— Құп болады, жолдас майор.

Талғат Нұржанға жолығатын жерді белгілеп, шапшаң жүріп кетуге дайындалу керек екенін айтқанда Ділдәбеков:

— Үйге ас әзірлетіп қойып едік. Тамақ ішіп, бір-жолата шыққандарыңыз дұрыс болар,— деп, сыпайы етініш жасады.

— Бекер өуре болған екенсіз.

— Қарағым, қонақ сыйлау халқымыздың ежелгі салты. Сол дәстүрімізден айнығымыз келмейді. Екеуіңіз де жүріңіздер. Үйде жеңгеніз күтіп отыр.

Талғаттар ақшам алдында Сарғабанның сазына қарай, Рахымның ауылына жүріп кетті.

ЕКІНШІ ТАРАУ

Талғат пен Нұржан ел орынға отыра Сарғабанның сазына жетіп, Қыдырбаевтың үйіне тоқтады. Жабағы ақырға шөп салып, атын байлап жатыр екен. Ауланы қоршаған шарбаққа тұмсығын тіреп тоқтай қалған машинаның өз үйіне келгенін байқап, ішінде отыр-

ғандардың аты-жөнін сұрамастан қақпаны ашты. Машинадан шыққан екі жігітті көріп:

— Жолдарың болсын, танымадық,— деді.

Талғат жауап қатты.

— Қонақпыз, ағасы.

— Қонақ болсаңыздар үйге кіріңіздер,— деп жалмажан есікті ашты.— Жоғары шығыңыздар.

Талғат пен Нұржан бір бөлмеден екінші бөлмеге өткенде, қабаттасып келе жатқан Жабағы бүйірдегі үшінші бөлменің есігін ашып:

— Мында кіріңіздер,— деді. Қонаққа арнап салған ба, бөлме тым үлкен. Еденде сырмақ төсеп тастапты. Талғат мұндай өсем өрнекті көрген емес еді. Ақ киізге қызыл барқытты мүйіздеп ойып, сары жібек жіппен әдіптеген. Шам жарығымен жайнап көздің жауын алады. Үстіне жата қалып аунағың келеді. Төр жақтағы қабырға тұсқа тұтасымен түкті кілем ілінген. Сол тұста пианино тұр. Оған қарама-қарсы қызыл гүлі бар ақсары плюшпен қаптаған диван-керуует қойыпты. Орта жастағы әйел екі баласымен үшеуі телевизордан Бибігүл Төлегенованың әнін тыңдап отыр екен. Жабағы бейтаныс кісілерді көріп, орнынан тұрып амандасқан әйелге:

— Бөйбіше, үйге қонақ келді. Отын-суыңды әзірле,— деді де: телевизор көріп отырған ересек балаға:— Ей, Асқарбек, Мейманқұлдың үйіне барып, ағаң мен жеңгенді шақырып кел. Үйге қонақ келді дегейсің. Апаңа көмектессін. Мен шаруа қамын жасайын,— деп қара сапты пышақты алып, үйден шығуға айналды. Талғат пен Нұржан жолын кес-кестеп, өре тұрды:

— Ағасы, малға әуре болмаңыз. Біз жаңа ғана тамақ ішіп шықтық. Ықласыңызға ризамыз,— деп жалынып еді.

Жабағының әйелі состия қарады:

— Мұнысы несі? Қой, жаман ырымды бастамаңдар. Қазақ кәдесін білмейтін қандай жансыңдар!

Жабағы күлді.

— Мына кемпірден тағы сөз естігілерің келмесе, енді тыныш отырыңыздар.

Жарты сағаттан кейін Жабағы жуынып, шайынып үйге қайта кірді. Ала сырмақтың үстіне шәйі көрпені қалыңдап төсеп, қос жастықты шынтағының астына

басып, жамбастай жатты. Диванда отырған Талғат пен Нұржанға:

— Балалар, жерге жатқанымды сөкет көрмеңдер. Осылай қол-аяғымды жазып жатпасам, демалған ғұрлы болмаймын. Кісі күні бойы қақайып отырғанда қалай іші кеуіп кетпейді екен деп ойлаймын,— деп күлді де:— Ал жөңдеріңді айта отырыңыздар. Жүз кісінің жүзін білгенше, бір кісінің атын біл дейді. Тағына отырайық.

Талғат осында келер алдында Жабағымен қалай танысу керектігі жайында Ділдәбековпен ақылдасқан еді. Сол аңызын айтты.

— Ағасы, мен Алматының мәл дәрігерлік зоотехникалық институтында сабақ беруші едім. Рахым менің қарамағымда оқып еді. Біреуіміз оқытушы, екіншіміз студент болғанмен ағайын кісідей жақын боп кетіп едік. Соның қайғылы хабарын естіп келе жатқан бетім. Оның өз үйіне түсейік деп едік. Екі кештің арасында қара жамылып, қайғырып отырған жас жесірді мазаламайық дедік. Сол үйдің жанашыр, жақын адамы өзіңіз деп естіген соң, көлік басын осы үйге бұрдық. Қасымдағы жігіттің аты Нұржан. Осы елдің жігіті.

— Бәрекелде, келгендеріңіз тіпті жақсы.— Жабағы орнынан шапшаң тұрып, жастықты тізесінің астына қымтай түсіп, оңтайлана отырды да:— Несін айтасың, Рахым жігіттің сұлтаны еді-ау. Қыршын кетті ғой, есіл жас. Өзі де әкесінің аузынан түскендей аумаған еді. Қыр мұрын, кең маңдай ақ құба жігіт болатын. Тағдыр шіркін сол бір үйге қаталдығын аямады. Бір үйдің түтіні өпші деген осы емес пе?— деп, Жабағы күрсінді де, әңгімесін жалғады.— Біз Жұматай марқұммен үй жайымыз бөлек болғанмен енші бөліспеген ағайынды адам секілді едік. Оның себебі бар. Жұматай екеуіміз жасымызда бірге өсіп, балалар үйінде бірге тәрбиелендік. Оның менен бір-екі жас үлкендігі бар еді. Соғыс басталатын жылдың алдында Сәндібалаға үйленді. Армияға шақырылып, майданға жүргелі тұрғанда осы Рахым туды. Елге жау тигенде тойдың қай сәні бар дейсің. Әйткенмен жас нәрестенің дүниеге келгені қуаныш ғой. Шілдехана ырымын жасадық. Жұматай бұл сапары барса келмес екенін сезді ме, вагонға мінгелі тұрғанда:

— Сәндібала, мен бұл дүниеде жалғыз жалқы жан

едім. Өзіңмен отасып, екеу болдым. Тірегім, қуанышым бір өзің едің. Енді міне, от басымыз көбейіп, үшеу болдық. Өрісім кеңейген секілді. Егер мен алай-бұлай боп кетсем, Рақымымды жетім ете көрме. Сенен тілегім осы, — деп, баласы мен әйелін бауырына ұзақ қысып тұрды.

— Жұмаш, жаман сөз айтпашы. Жас нәресте біздің бақытымызға туған шығар. Аты Рахым ғой. Тәңірісі бір рақымын тигізер. Аман-сау ораларсың. Мұнаймашы, — деп Сәндібала жылап тұр.

Жұматай Сәндібаламен осылай қоштасып қалған еді. 1943 жылдың ноябрінде Сәндібала қара қағаз алды. Жұматай Киевті азат ету кезінде Днепр өзенінің үстінде оққа ұшып өліпті. Сәндібала ұзақ жылдар күндерін жұлаумен өткізді. Оған жаралы Жұматай суға тұншығып өлгендей көрінетін. Оны есіне алғанда: «Жаным-ай, саған ешкім қол ұшын бере алмады-ау, жаның қиналды-ау» деп егіліп кететін. Кейін Рахымның тілі шығып, сөйлеген кезде Сәндібала қайғыдан арыла бастады. Өзі де он жетіге толмай жас босанған еді. Баласы өзімен қатар өсті. Мектебіне де бірге барып жүретін. Сол Рахым биыл күзде институттың соңғы курсына көшіп, ауылға келді. Байқұс бала шешесі жалғызсырайды деді ме, ауылдан кетпей, қойын бағып жүрді.

Рахымның қарауында бір отар саулық қой бар болатын. Биыл қозыны да келістіріп алды. Алдағы жазда қойларын өткізіп, мамандығына сәйкес жұмысқа көшемін деп жүрген. Қазір колхоз малы жайлаудан қайтып, Сарғабанның сазын жайлап жатыр ғой. Қар жауғанша қыстауға көшпей сонда қоныс тебеді. Түс мезгілінде Рахым қойын өзен жағасына иіріп, үйінен шай ішіп кетеді. Кетерінде келіншегіне: «Аржақ қабақтың шөбі тың екен. Қойды сонда бір өргізіп қайтайын» деп айтып кетіпті. Бесін кезінде Көкмойнақ төбет жетіп келген. Бір көзі қызыл ала қан. Оның ағып түскенін ешкім білмейді. Қасқыр талады деп ұқса керек. Артқы екі аяғымен топырақ шашып, ұлып маза бермеген соң, балалар ауылдан қуып жөбіріпті. Ол қыңсылап үріп, өріске қарай зымрапты. Кешке таман қой өрістен оралды. Қой соңында Рахымның қара жорғасы көрінді. Ері бос. Рахым да, Көкмойнақ та жоқ. Бір сұмдықтың болға-

нын сездік. Аттылы, жаяулы өріске қарай шұбадық. Бұл кезде қараңғы түсіп, ымырт жабылып қалған еді. Айнала от жағып, шам ұстап жүріп, ши түбінде жатқан Рахымды тауып алдық. Әйтеуір кеудесінде жаны бар. Біздің мұндағы дәрігерлер жеңіл-желпі жарайы жазғанымен ауыр операцияға шамалары келмейді. Жеңіл жәрдем машинасын шақырып, осыдан көлік тапқанымызша, марқұм жолда үзіліп кетті,— деп, Жабағы жіпсіген көзін орамалмен сүртті.

Талғат абайлап сұрады.

— Ауруханада қайтыс болды деп естіп едім. Сіз жолда өлді дедіңіз бе, қалай?

— Е, шырақ, адам өлген соң, ол қайтып тіріліп келмейді. Ауруханада өлді не, жолда өлді не, жанын алып қалмаған соң бәрі бір емес пе?

Әңгіме үзілді де жас жанға жасалған қиянат, зұлымдыққа күйінгендей үйдің ішінде отырғандар үнсіз тұнжырап қалды. Жабағының әйелі Қатыш пен үй шаруасына көмектесіп жүрген жас келіншек үйлеп жылау үстінде еді. Әңгіменің тамамдалғанын байқады ма, қимыл-тұрысын білдірмей, орындарынан тұрып, тысқа шығып кетті. Жабағы әйелдер шыққан есікке шегір көзін қадап:

— Төрт аяқты хайуанаттың ішіндегі адамға жақыны ит екен. Ол сорлы иесін қарақшылар пышақтап жатқанда басына оқ тигеніне қарамай, көмек тілеп, ауылға келген екен ғой. Өңшең әмбі адамбыз, иттің тілін қайдан ұғайық. Сол сәтінде барғанымызда, жауыздардың тырнағынан Рахымды арашалап алып қалар ма едік, қайтер едік?— деді.

Ұзақ әңгімені үнсіз тыңдап отырған Нұржан:

— Көкмойнақ итті таптыңдар ма? Сол келгеннен қайта көрінбепті, ұрыларды өзенге дейін қуып тығыпты деп естіп едім,— деді.

— Шырағым-ай, адам кеткен соң, итті кім іздеді дейсің. Ертеңіне милиция келіп, Сарғабанның сазын түгел шарлап, оқиға болған жерлерді суретке түсіріпті, Көкмойнақтың өлігін өзеннің жағасынан тауыпты деп естідік. Одан кейінгісін білмеймін,— деді де, Жабағы енді бұл жайында әңгіме қозғағысы келмейтінін білдірді.

Талғат қылмыстылардың Көкмойнақтың басынан және кеудесінен екі рет пистолетпен атқанын, соңғы оқ жүрегіне тиіп өлгенін сарапшылардың қорытын-

дысынан білген. Қазір өздері отырған «Шұғыла» колхозының орталығына келместен бұрын Рахым жайындағы материалдармен танысқанда шешуі табылмайтын бас-аяғы белгісіз тұңғық оқиғаға кездескендей болып еді. Қаншама ойланғанмен қылмыстылардың ісіне түсерліктей саңылау таба алмаған. Майор Ділдәбеков үйінде отырғанда:

— Сарғабанда болған оқиғаны мұқият зерттеп, бәрін қағаз бетіне түсірдік. Сол жаққа жүрем деп отырсың. Әрине, қылмыс жасалған жерді өз көзіңмен көргенің дұрыс. Әйткенмен біз сипаттағаннан артық жаңалықты таба қояр ма екенсіз?— деп күманданған еді.

— Өмірінің ақырғы минутында Рахым өзін пышақтаған, атқан адамды көрген екен. Оның сөзін елес, галлюцинация деп есепке алмайсыз. Ал сіз бен бізге қылмыскерді табу міндеттелген.

— Қылмыстылар мені ұста деп Сарғабанның сазында ләйліп жүр дейсіз бе? Біз шарлаған жалпақ сазды көріп қайтарсыз.

Жолда келе жатқанда Талғат: «Майор Ділдәбековтың айтқаны дұрыс-ау. Екі кештің арасында пысықсынып нем бар? Тосыннан келіп, айдаладан не табамын» деп, көңілі бір сәт жабырқап қалған. Жабағымен әңгіме үстінде, осы сәтте жарқ еткен сәуледей, оған мынадай ой сап ете қалды. Рахымға жабылып (Рахымға тиіскен кемі екі адам болуға тиіс. Жалғызға ол бойбермес еді), пышақтап жатқанда, Көкмойнақ арсылдап жетіп келіп, азу тісін салып, жұлқына иесін арашалауға кіріскен. Иттің талағаны жанына батқаны сонша, қылмыскер мылтық дауысы естіліп қалады деген сақтықты ұмытып, жанын сақтау үшін дереу пистолетін суырып алып атады. Оқ Көкмойнақтың көзіне тиеді. Қорыққанда ит те өзіне пана іздейтіні белгілі. Ол ауылға қарай қашады. Жұрт оны сол кезде көрген. Ит қауып жарақаттанған адам қайткенменде дәрігерге көрінуге тиіс емес пе? Құтырудан сақтану үшін укол жасатады.

Талғат кісінің уысынан көрінбейтін қызыл мұқабмен қапталған қойын дәптерін суырып алып «бір» деген белгі қойды да, мынадай жазу жазды:

1). Ит талаған, дәрігерге көрініп жүрген адамды тексеру керек;

2). Көкмойнақ жайындағы сарапшылардың қорытындысы қайта қаралсын;

3). Жабағы Рахымды жолда өлді деп, өз арызынан бас тарта бастауы қалай? Оған мұны кім үйретіп жүр? Аты-жөні анықталсын;

4). Бұған Гүлсара не айтады?

5). Сарғабанның сазы мен сай қуыстары түгел тексерілсін;

6). ...

Талғат алақандай дәптерінен басын көтергенде, Жабағы:

— Қарағым, не жазып жатырсың? Менің сөзімнен тәлім аларлық бірдеңе таптың ба? — деп, мысқыл күлкімен тесірөйе қарады.

— Ия, ағасы, Рахым қазасы маған ауыр батты. Оның өлімі жұмбақ көрініп еді. Сіздің мына әңгімеңіз көп ой салды.

— Оқуға жетік адам емеспіз. Дәлдір сөзіміз қала адамына қызық көрінуі мүмкін-ау!

Қатыш тамақтың піскенін білдіріп, Жабағыға ымдап белгі берді. Жабағы орнынан атып тұрып:

— Кәне, балалар, қол жуыңыздар. Құрғақ сөз ас болмас, — деді де, ауыз бөлмеге шығып, қол жуатын орынды көрсетті.

Түн ортасы ауғанда етті алып келді. Жарым түнде ет жеп дағдыланбаған Талғат ұялғаннан ауыз тиіп, дастархан шетінде отырды да қойды. Бұған қарағанда Нұржан жемпаз екен. Жабағыдан қалыспай, ұрты тыным таппай, бұлтылдап, үйме табақты үңгіп, алдын ойсыратып барады. Талғат Нұржанның жегеніне қызығып, бір-екі мәрте асап еді. Жүрегі айнып, қарай алмады. Алдындағы етті Нұржанға сырғытып, сорпа ұрттап отырды.

— Мына бала дым жемеді-ау, — деп, Қатыш қиналып «ет алғызсаңшы» дегендей күйеуіне қарай берді. Жабағы соны сезгендей сәл сырыла қозғалып:

— Алдына ас қойдық, екі қолын бос қойдық. Жемесе, қайтеміз. Асатайын десем, қала адамы ар көреді. Енді не істеймін бұ бәтірге? — деді.

— Рахмет, ағасы, жедім, тойдым.

Жабағы күлді:

— Жемей тойғанды сенен көрдім.

Таңертеңгісін Талғаттар ерте тұрып, колхоздың малы жатқан Сарғабанның сазына жүріп кетті. Ра-

хымның үйі сонда екен. Қайғылы оқиғадан кейін келіншегі үйін жықпай, енесін күтіп, орталыққа көшпей отырған көрінеді. Талғат пен Нұржан машинамен көлбеңдеп жұрт көзіне түспеу үшін салт атпен шыққан еді. Күн шыға Рахымның отауына кеп тоқтады. Түнде Жабағы тамақтан кейін Мейманқұлды осы үйге жіберіп: «дауыс салып жыламай-ақ қойсын, өзі мұғалім екен, қасындағы жолдасынан ыңғайсыз боп жүрер» деп хабарлаған екен. Гүлсара тұтас қара киім киіп, басына да қара орамал жамылыпты. Талғаттар үйге кіргенде шәлісімен бетін көлегейлеп, теріс бұрыла отырып, ұзақ жылады. Жылаудан тыйылмай:

— Рахым: «қуанышым, бақытым» деп мені еркелетіп көп айтушы еді. Мен бұл үйге бақыт әкелмей сор әкелгендеймін. Ең болмаса, апам аман шықса екен,— деп, енесінің тілеуін тілейді.

Талғат төмен қарап, тұнжыраған қалпы біраз уақыт бойы үндемеді. «Милициядан едім» деп ашық келсе, Гүлсара бұлай жыламас па еді, қайтер еді деген ой келді де, қаралы үйге қандай адам келсе де, жылаумен қарсы алады. Оның үстіне қайғырып, күйреп отырған үйге мен милициядан едім деп жетіп келудің өзі қисынсыз. «Милициядан болсаң қайтейін. Қаралы үйді торымай, қан ішерлерді таппайсың ба?» десе, не айтады? Істің мүддесі үшін осы бет алысым дұрыс деген қорытынды жасады. Гүлсараны жұбатып көңіл айтты:

— Рахым аяулы жан еді, елдің асыл азаматы еді. Жас кеткеніне, арманда кеткеніне бәріміз күйінеміз. Өмірін өшірген бұзақыларға ләғнет айтамыз. Гүлсара, мен сол сұрқияларды тауып, жазасын тартқызуға Рахым атынан ант етейін. Жыламаңыз. Жылап, өзіңізді жасытқанмен өлген оралмайды. Өзіңізге берік болыңыз!

— Сен бүйтіп жылай берсең, апаң мүлде күйреп кетпей ме? Осы үйдің естияры енді өзіңсің,— деп, Нұржан да шын пейіл, жастық тілеуін айтып жатты. Екі жастың достық тілек-пейілі Гүлсараның көңілін көтеріп, қатайтты ма, тілге келді. Есіктен кірген дудар бас жас қызға:

— Еркежан, самаурын қойып жіберші, мына кісілер шәй ішсін,— деді.

— Әуре болмаңыз, тіпті рахмет. Біз жаңа ғана шәй ішіп шықтық,— деп, Нұржан жас емес пе, өзімсі-

ніп сөйледі.— Апаңның халі қалай? Одан да соны айтсаңшы. Оңалып тәуір боп келе ме?

— Апамның түрінен қорқам. Сол баяғы қалпы. Кісі танымайды. Есін жиған жоқ. Тірі аруақ секілді. Дәрігерлер жазылады деп үміт айтады.

— Рахымды ауруханаға апарғанда бір сәт тілге келіпті, жөбір көрсеткен кісіні таныпты деп естіп едім. Сол не сөз? Ағына жетіп тексерген адам бар ма екен?— Талғат бұған Гүлсараның қалай қарайтынын білгісі келді.— Біреулер саңдырақ, елес дегенді шығарыпты. Осының дәлі қайсы?

Гүлсара Талғатқа белгілі әңгімені қысқа айтты да, сөзінің соңында:

— Кісі қайғысын қасірет тартқан ұғады. Бір үйді күйреткен күйік аз ба? Енді бұл қасіретті тағы біреуге жамап, бала-шағасының обалына қалғым келмейді. Есім ауып отырғанда «сенбеңіз» деген сөз құлағымша шалынғандай болды. Бірақ, оны кім жөнінде айтқанын білмеймін. Әлде «Сенбеңіз өлмеймін» деп айтқысы келді ме, тіпті білмеймін. Рахымның аузынан шыққан ақ сөзін адал жанға қарғыс етіп байлаудан аулақпын,— деді.

Талғат бұдан әрі беймаза сұрақпен әңгімені жалғастыруды қисынсыз көрді. Нұржан екеуі көп аялдамай Сарғабанның сазын аралап жүріп кетті. Бұл маң Қарашеңгелдің басқа жеріне қарағанда өзгешелеу екен. Қара жолдың еңіске құлаған тұсында қалың қайың басталады. Арасында тал, жидектері де бар. Жалпақ көк сазды жиектеп ағып жатқан өзенге жеткенде сиреп, азая түседі. Өзеннің оңтүстік-батыс жағы мидай көк жазық. Талғат пен Нұржан күн бойы Сарғабанның ой-шұқырын, қылтиған бұтасын үңіле, тінте қарап, Рахымның жатқан маңайына біраз кідірді. Бұл жақты Нұржан жақсы білетін көрінеді. Майор Ділдебеков екеуі сарапшылармен бірге келіп араласа керек. Талғат пен Нұржан аттан түсіп, жаяу, қатар әңгімелесіп келе жатқан. Жердің беті айқұш-ұйқыш шым-шытырық. Малдың, адамның жыпырлаған ізі бірінің үстіне бірі түскен. Талғат кілт тоқтап, жүресінен отыра қалды. Таяқ батқан шұқырды шимен сызып:

— Жоқ, бұл емес,— деді.

Талғаттың не жайында айтқанын Нұржан ұқпады.

Төңірекке қарап, әрбір шұқыр — ізге үңілген Талғатқа:

— Күні бойғы жүрісіміз бекер әурешілік пе деймін, жолдас капитан. Күн кешкіріп қалды. Қайтайық. Бәрібір мылқау дала қылмыстыларды анықтап бермейді. Осы жерді майор екеуміз кезгеніміз бар. Дәнеме таппадық,— деді.

Талғат жас шәкіртінің күдер үзген, дәрменсіз үміт-қылығын шенемеді. Орнынан тұрып, атын жетелеп, жаяу жүрді. Өзі төмен қарап, жер сүзіп келеді:

— Қылмыстыларды тұтатындай көмек таппасақ біз несіне жүрміз, Нұржан? Соны айтшы?— деді.

— Осы қара жер көмектеседі дегенге сенбеймін, тіпті миыма кірмейді.

Талғат кілт тоқтап, қолын көтеріп, Нұржанның кеудесіне алақанын тақап:

— Тапжылма, осылай тұр,— деді де, өзі отыра қалып, кішкене шұқырларды шимен сызып, белгілер жасай бастады.— Гипс қайда? Шапшаң, бері әкел.— Талғат әлгі шұқырлардың бірнешеуін гипске таңбалап алды. Көңілденіп орнынан тұрды.— Нұржан, сен мылқау даланың қандай көмегі бар деп, күманданған едің. Көрдің бе, қылмыскердің қандай адам екенін дәл анықтап берді.

Нұржан ешнәрсенің жайын түсінбеген еді. Талғаттың өлгі сөзіне:

— Жолдас капитан, мені күлкі етейін дедіңіз бе?— деп, ренжіп қалды.

— Сен мына таяқ батқан шұқырды анықтап қарап алшы,— деді Талғат Нұржанның иығынан құшақтап.— Саған дамыл бермеген себебім, мен күні бойы осы шұқырларды іздеп жүрдім. Енді Рахымды өлтірген қылмыскердің біреуі бізге белгілі. Оның бір аяғы жоқ, күпшекттей ағаш аяқпен жүреді. Ағаш күпшектің темір өкшесінің жерге батқан таңбасына қарағанда кесек, ірі дөвелі адам. Салмағы 85—90 килограмм. Сірә, алпыстың айналасындағы жасы келген кісі секілді.

Талғаттың сөзін тыңдап тұрған Нұржан:

— Жерге батқан ағаш күпшектің таңбасынан оның салмағын білдіңіз делік. Мұндай ілімнен хабарымыз бар. Ал оның жасын қалай анықтай қойдыңыз?— деді.

— Бұл жай, логикалық ойдан шыққан түйін. Өзіңе белгілі, кембағал жас адамдар көбіне арнайы жасалған жеңіл протез киеді. Ал мұндай қолдан жасалған ағаш күпшекті салақ, үнемқор, пайдакүнем, ескі өдет бойынан кетпеген қарт адам тағады.

Бұлар атқа қонып, «Шұғыла» қолхозының орталығына қарай келе жатқан. Нұржан көмейіне тығылған бір сауалын сұрағысы келіп, атын бір тебініп шау-жайлап жіберіп, Талғатқа қатарласты.

— Талғат Майлыбаевич, Сарғабан оқиғасына байланысты іспен мен де танысқан едім. Онда қылмыскердің кім екені, қайдан келгені жайында бір ауыз сөз айтылмайды. Көрдік-білдік деген адамды кездестірмедім. Сіз қылмыскердің кембағал екенін, күпшектей ағаш аяқпен жүретінін қайдан біле қойдыңыз? Әлде біреулер сізге айтты ма? Құпия санамасаңыз, айтыңызшы,— деді өтініп.

— Маған ешкім де қылмыскердің ағаш аяқпен жүретінін айтқан емес,— деді Талғат таңғалып қалған жас шәкіртіне қарап.— Байқасаңыз, адам ойынан жүйрік, ұшқыр нәрсені көре алмадым, Нұржан. Мұнда пәлендей сиқырлық сыр жоқ. Өзің оқыған, көрген фактілерді жинақтап, содан қорытынды жасадым. Есінде ме, сарапшылар Көкмойнақтың қызыл иегіне ағаштың кішкентай жаңқасы кіргенін айтқан. Мен өдет бойынша «Қандай жаңқа? Жас ағаштікі ме?»— деп сұрай салдым. Сол сәтте ол сұраққа өзім де мән бермедім. Жабағымен әңгімелесіп отырғанда «Келі сияқты ескі ағаштың жаңқасы» деген сарапшы Мәруа Ибрагимованың сөзі есіме түсті. Көкмойнақ иесін арашалауға ұмтылып, қылмыскердің біреуін қапқан кезде тісі ағаш аяққа тиген. Қызыл иектегі жаңқа содан қалған деген тоқтамға келдім. Өзімнің осы долбарымның дұрыс-бұрыстығын анықтау үшін мен күні бойы ағаш аяқтың өкшесі батқан шұқырды іздеген едім. Оның қалай табылғанын өзің көрдің.

— Қылмыскердің біреуі жайында көзбен көргендей ұғымды тілмен дәл айттыңыз. Сіздің ойыңызша, қылмыскер бірнешеу секілді.

— Бірнешеу емес. Не бары екі-ақ адам.

— Екі адам дейсіз бе? Сонда екіншісі кім?

— Бұл жөнінде тиянақты пікірге келгенім жоқ, Нұржан. Ой айқындалғанда бәрін айтып беремін.

— Мен де естіген, көргендерімнен қорытынды жасап, сізге айтып берсем қайтеді?

— Шын ықылас пейілмен тыңдайтын болам. Сол күні кеште олар қалаға жүріп кетті.

ҮШІНШІ ТАРАУ

Бас дәрігердің кабинетіндегі телефон ұзақ шылдырлады. Есік ашық еді. Медсестра жүгіріп барып трубканы көтерді.

— Сізді тыңдап тұрмын.

Жауап естілмеді. Ентіккен демі сезіледі. Жүрегінің талмасы бар аурулар, жазатайым оқиғаға ұшыраған адамдар әдетте ауруханаға тура телефон соғады. Сондай кісілердің бірі ме деп Аида қайталап сұрады.

— Бұл аудандық аурухана, сізге кім керек?

Трубкадан біреудің қырылдаған үні естілді.

— Кешіріңіз, маған бас дәрігердің өзі керек еді. Шақырып жібермейсіз бе?

Аида бас дәрігердің атын атады.

— Сізге Цой керек пе?— Сестра мақұлдаған дауысты естіп: Борис Вениаминович палаталарды аралап, обход жасап жүр. Кейінірек хабарласыңыз,— деп еді, бейтаныс адам:

— Айналайын сестра, мен жолаушы адам едім. Вокзалдан сөйлеп тұрмын. Бес минуттан кейін поезд жүреді. Егер сіз қазір барып шақырмасаңыз, мен ескі досыммен тілдесе алмай қаламын. Екеумізге обал жасайсыз. Сізден өтінем: бұл үшін бас дәрігер сізді сөкпейді,— деп, қиылып сұрап тұрып алды.

Цой бұл өңірге аты белгілі дәрігер, хирург. Қала халқы оны жақсы таниды. Дертті қатты кісілерге өзі барып, ем жасап тұрады. «Цойдың қолы жеңіл. Емі тез қонады, оның пышағынан шетінеген жан кемдекем»— деген лақап ел арасына тарап кеткен. Жүрісі жеңіл, мінезі сыпайы. Оның бір әдеті кісінің бетіне тура қарап сөйлемейді. Тұнжырап, төмен қарап тұрады. Аурухана қызметкерлері Цойдың біреуге зекіп, ұрысқанын көрген емес. Әйткенмен одан қатты сескенетін. Цой өзіне жақпай қалған кісіге қисық көзін қадап, күлген тәрізді тісін ақситады. Танауы жыбырлайды. Әппақ тісін пықырлатып шапшаң бұрылып кетеді. Цойдың мұндай «күлкісіне» іліккен адам ауруханада ұзақ тұрмайды. «Өз еркімен» жұмыстан дереу

босанып кетеді. Арызданып, әділет іздегендер өздері шатылып, сотты боп, бәлеге ұшырап жатады. Әйтеуір оның бүкіл ауданға беделі өтімді. Цойдың осы мінезін білетіндер оның шеніне жоламайтын. Медсестра Аида Глухова да сондай еді. Ол бас дәрігермен кездесуге қорқатын. Жұмыс бабымен тілдесе қалғанда, қызарып, қысылып, ерең тыңдайтын. Тезірек кетуге асығатын. Енді ойда жоқта, тамам аурудың көзінше Цойды жұмысынан бөліп, телефонға шақыруы керек. Егер ол жақтырмай, қисық көзін қадап, тісін ақситып күлсе қайтеді?

Аида телефон трубкасын көтергеніне екінді. Соншама ебелектеп, Цойдың кабинетінде не жұмысы бар десеңші! Ал телефонға шақырмай қойса қайтеді? Өйтсе, тағы бәлеге ұшырауы мүмкін. Бөгде адам жанын қоятын емес. Цойдың өзін білетін кісідей сөйлейді.

Аида жүрегі лүпілдеп, қорқып, палатаға зорға кірді. Цой аурулардың сырқатын баяндаған емдеуші дәрігерге қысқа нұсқау беріп жатыр екен. Төсекте жатқан аурулар жым-жырт. Жанына батқан дерттен Цой арашалап алып қалатындай жалынышты көздерімен жалтақтай қарайды. Егер біреу осы сәт бас дәрігерге қарсы дау айта қалса, өзінікі дұрыс болса да мына аурулардың арасында күнакар саналар еді.

Ауруханада Цоймен бірге Айша Сейітқұлова дейтін дәрігер істейтін. Қалалық ауруханада жұмыс істегеніне жиырма жылдай болып қалған. Ол Алматыдағы медицина училищесін, сонан соң медицина институтын бітіріп, Бестөбеге келсе керек. Содан бері үздіксіз жұмыс істеп келеді. Аида қазақ арасында өсіп, қазақша білетіндіктен оны «Айша апай» деп атайтын. Цой кісінің үрейін ұшырататын суық күлкісімен Айша апайға талай ыржия қарағанды. Бірақ Цойдың залым күлкісі Айша апайға дарымай-ақ қойды. Айша Сейітқұлова бас дәрігердің кеңесін мұқият тыңдайды да, бірақ оның айтқанының бәрін қолданбайтынын Аида жақсы білетін. Қазір Айша апай бас дәрігердің кеңесін ықылассыз тыңдап тұрғанын байқады. «Осы кісі Цойдан несіне қорқады екен? Жоғары білімі бар. Кез келген жерде жұмыс істей алады. Цойдың катесін бетіне басып неге айтпайды екен?» деп ойлайтын. Бірақ бұл ойын оған айтуға өзі батпайтын.

Айша апайға айтқан сөзін Цой естіп қоятындай көрі-
нетін.

Айда бас дәрігерге жай басып, қасына тақағанда
екі-үш қазақтың өзара күңкіл сөзін естіді:

— Пай-пай, шіркін білгіш-ау! Қарашы, емдеуші
дәрігердің қатесін тауып көрсетіп жатыр.

— Осы кісінің қолынан пышақтан кеткен адам
кемде-кем дейді ғой.

— Әй болса болар.

— Осының тәуіптігі бар деп жұрт айтып жүр. Анау
Жұрымбаев деген райфоның әйелінің пұшпағы қана-
маған екен. Осыған қаралып жүрген көрінеді.

— Бесе, сондайы да болар, түрі сондай.

— Ей, сендер қызық екенсіңдер,— деді үшінші қа-
зақ сөзге килігіп.— Бекер кісіге ауданның аурухана-
сын билете ме? Бұл көріс білімділігінен алып жүр
ғой. Өзінің түрін қарашы, айбатынан кісі сескенген-
дей сұсты, қасындағы дәрігердің аузын аштырмай-
ды.— Қазақтар аңқау кісіше сөйлеген болып, Цойдың
өзіне естірте мақтап жатыр. Цой құлағың түріп тұр-
ған секілді. Бұлардың қасынан кетпей тұр. Дәл осы
кезде Айда бас дәрігердің қасына келіп, ақырын үн
қатты:

— Сізді телефонға сұрайды.

Цой қабағы түйіліп жалт қарады:

— Сіз қолымның бос емес екенін көріп тұрсыз.
Неге айтпадыңыз?

— Білемін... Ол кісі жолаушы көрінеді. Сізді ша-
қырып бер деп қатты өтінді. Шақырмаудың қисынын
таба алмадым.

— Ол қайдан телефон соқты?

— Вокзалдан.

Цойдың еңі бұзылып, сұрланып кетті. Өзінен өзі
жұлқынып есікке барды да, тұтқаны ұстап тұрып,
артына бұрылды:

— Айша Сейітқұловна, өзіңіз обход жасай бері-
ңіз. Сірә, менің қолым босамайтын шығар.— Әлгінде
өзін мақтаған қазақтарды ымдап көрсетіп:— Жаңа
дәріні қосып укол жасап көріңіз. Бәлкім, жарасы тез
тартылар,— деді де, кабинетіне қарай асыға басып
кетті.

Айша Сейітқұлова палатаның ортасында состып
тұрып қалған Айданың қасына келіп, қолтықтап,
палатадан ертіп шықты.

— Бас дәрігердің тосын киліккен кісіні жақтырмайтынын білесің. Әсіресе өзін мақтап жатқан сәтте біреудің араласқанын мүлде ұнатпайды. Осыны ескермеген екенсің, қызым.

— Бас дәрігер аурулардың сөзін қайдан ұғады? Олар қазақша сөйлеп жатты ғой.

— Ол қазақша түсіне ме, жоқ па? Онысын білмеймін. Бірақ Цой қазақша сөйлегенде құлағын түретіні хақ.

— Мен мұны байқамаған едім. Онда Цой науқас кісілердің сөзін түсінбедім деп маған аудартатыны қалай?

— Бастықтардың бұқарасы ұға бермейтін бүкпе сыры болады. Бұл жолы оңай құтылсаң жарар еді, қызым. Цой тым қатты құбылып кетті ғой.

— Жолаушы адам екен. Жолымнан қалып барам деген соң, бетін қайтара алмадым.

— Цойдың мінезін білесің. Жалпы, көзге түсе бермегенің жақсы.

— Жұмысымды адал атқарып жүрсем, ол маған не істей алады дейсіз?

— Жұмысты адал атқарсам дейсің-ау, қызым. Адалдықпен қоса билік те барын ұмытпа! Ал билік ниеті бұзық адамның қолына тисе, ол істің адал-қарасына қарамайды. Билікті өз қалауынша қолданады.

— Біздің Борис Вениаминовичті ниеті бұзық кісі демексіз бе?

— Мен олай деп айтқаным жоқ. Бірақ ол тұйық, жұмбақ жан. Абай бол, қызым,— деп Айша Сейітқұлова Аиданың маңдайынан сипады.

Бұл кезде Цой мен «вокзалдан» телефон соққан адамның арасында мынадай әңгіме болып жатқан еді.

Цой трубкуны көтеріп:

— Ие, мен сізді тыңдап тұрмын,— деді.

— Цой жолдас па?

— Ия!

— Мен көп жылдан бері демікпе ауруына шалдығып жапа шегіп жүрген жан едім. Сіз соны емдеудің әдісін тапты деп естіп, әдейі жолаушылап келем. Ауруым күн санап асқынып барады. Қабылдай аласыз ба?

— Демікпе ескі ауру. Бұл дерттің емін таппай, әуреге түскен ғұламалар аз емес. Біз дала дәрігеріміз. Қолымызда қазіргі заманның аспаптары жоқ, өйтеуір

бірдемені долбарлап жасаған боламыз. Сірә, менің жасаған емім сізге қонар ма екен?

— Оны сіздің ықыласыңыз біледі.

Цой үстіндегі ақ халатын шапшаң шешіп, киім ілгішке ілді де, күздік пальтосын қолына ұстап, кабинеттен асыға шықты. Есіне әлде нәрсе түсті ме, сәлден соң қайта оралды. Трубканы көтеріп таксиге телефон соқты.

— Такси ме? Маған шұғыл машина керек еді.

Бұл кезде Талғат пен майор Ділдәбеков тура сым арқылы Алматымен, полковник Дайыровпен сөйлесіп жатқан. Талғат «Шұғыла» колхозына барған сапары, өрісте қалған ағаш аяқтың ізі, қылмыстылардың біреуі кембағал екені жайында өзінің ойын, долбарын баяндап шықты. Рахымның өліміне Тілеуовтың қатысы жоқтығына көп сенімді дәлелдер келтірді. Рысбектің Рахымға жолыққан уақыты мен Рахымды жаралаған мезгіл арасында алшақтық барын айтты.

Осы тұста полковник Талғаттың сөзін бөлді.

— Бұл жайында ойыңыз қалай?

— Рахым қылмыстылармен кездейсоқ кездескен. Және медицина сарапшылары көрсеткендей, үстіне түскен жара таңбаларға қарағанда Рахымды тілгілеп, қатты қинаған. Соған қарағанда ол қылмыстылардың құпиясын білетін болуы керек.

— Қандай сыр болуы мүмкін?

— Бұл жұмбақты шешуге тырысамыз, жолдас полковник.

— Трубканы майор Ділдәбековке беріңізші.

Майор трубканы жалма-жан алды.

— Сізді тыңдап тұрмын, жолдас полковник.

— Сәлеметсіз бе? Жағдай қалай?

— Жұмыста аздап ағаттық жасап алған сияқтымыз, жолдас полковник. Ол мінімізді капитан Майлыбаев түзетіп жіберді.

— Алдағы жоспарыңыз қалай?

— Осы «Ойынға» Рысбекті тартсақ па деген ойымыз бар.

— Ең алдымен Рысбек Тілеуовті тергеуден дереу босатыңыз. Кешірім сұраңыз. Екіншіден, бұл іске оны қосу ойыңыз болса, оның жеке келісімін алыңыз. Түсінікті ме?

— Құп болады.— Майор трубканы ілді де, Талғатқа қарап:— Сарғабанға барғанда ізіне белгісі қалма-

ған қылмыскер қайдан табылсын деп үміт үзген едік. Сонан соң Рысбекке жармастық. Бұл ісіміздің бұрыстығын өзің аштың. Сіз Тілеуовпен сөйлесуді қалаған едіңіз ғой. Қазір шақырайын,— деді де, кнопканы басып, Тілеуовты алып келуге бұйырды.— Оны ақтап шығарған өзіңіз ғой. Ол да ақтаушысын көрсін. Мен аудандық прокурормен сөйлесіп қайтайын.

Аз уақыттан кейін күзетші еңкіштеу келген, иықты, орта жастағы кісіні алып келді. Ұстарамен алған шашы тікенектеніп өсіп, басын үрпитіп тұр. Қою сақалы ұйпалақтанып қалған. Талғат күзетшіге:

— Сіз бара беріңіз. Қажет болса шақырармын,— деді де, босағада состиып тұрған Рысбекке алдында тұрған орындықты нұсқады.— Отырыңыз. Танысып қояйық. Аты-жөніңіз кім?

— Анау, сары шапақ тергеуші айтпады ма? Өзі ұмытып қала ма, көрген сайын менің әкемнің атын сұрайды. Білгіңіз келсе айтайын. Атым — Рысбек, әкем аты Төлеу.

— Өте жақсы, менің атым Талғат, фамилиям Майлыбаев. Біз таныстық ғой деймін. Ал енді Рахымды пышақтаған күні өріске баруыңыздың мәнісін айтыңызшы.

— Азамат тергеуші дейін бе, қалай атайын сізді?— деді Рысбек басын сипап.— Мен алғаш не үшін ұсталып қамалғанымды білмедім. Осында, сіздің алдыңызда жауап алған тергеушінің сөз ыңғайына қарағанда Рахымның өліміне қатысы бар, қылмыскер ғып көрсетіп, жауаптағысы келеді. Адалдығымды айтып, ақтала бастасам, өткендегі міндерімді алдыма көлденең тартып қояды. Шыныңды айт, жазаң жеңіл болады дейді. Шынымды айтсам, ақырып, онымды өтірікке шығарады. Бұрын кінам болған. Мойындаймын. Төбелесіп, түрмеде жатқаным рас. Бірақ мен кісі өлтіруден аманмын.

Осы кезде кабинетке майор Ділдәбеков кірген еді. Орнынан тұрып, ілтифат көрсеткен Талғатқа:

— Әңгімеңізді жалғастыра беріңіз,— деп, өзі оның қасына отырды.

Майор Ділдәбеков келгенде Рысбек бөгеліп қалған еді. Талғат оған:

— Сіз менің сұрағыма жауап бермедіңіз,— деді.

— Ие, сөйтіп тергеуші менің кісі өлтіруге қатысым барын қалап, солай ыңғайлай түседі. Тойда Рахымға

ренжігенімді бетіме салық етеді. Ағайын арасында болатын ұсақ кіргілжіңнен үлкен бөле шығарғысы келеді. Сол күні неге өріске бардың дейсіз ғой? Айттайын. Мен сол баланың әкесімен дәмдес, көңіліміз қақын болған адам едік. Ақылдығын құдай тез көреді ғой. Ол соғыстан қайтпады. Мен бір аяғымды беріп оралдым. Сол бала үйленеді деп естігенде қуанышым қойныма сыймады. Неге қуанбассың, бір үйдің түтінін түтетіп отырған жалғыз көз ғой. Қатынмен ақылдасып, тұмса туған қызыл қашардан торпақ бар еді соны ал, тойыңа жарат деп лепілдеп бармайын ба. Шешесі екеуі төрде шай ішіп, әңгімелесіп отыр екен. Менің аузым арақтан босайтын күні бар ма, тәйірі. Таңертеңгісін қызып шараптан жұтып алғанмын. Көңілділеу отырып, тойға деген ағайыншылық ықыласымды білдірдім. Сонда марқұм: «Өздеріңде бала-шағаларың баршылық. Алда қыс келе жатыр. Соғымға жаратып, талшық етіндер, біз малдағы адамбыз. Мал жетеді» деді. Арақ ішкен адамның қай бір түзу сөзі бар деді ме екен?— деп ішімнен ренжіп қалдым. Кемсіткендей көрінді. Арақ ішіп алған соң, әлгі өкпем өрши түссө керек. Тойға қарамай өкпелеп кетіп қалдым. Жұрт қай бір түзу ойыңды ұға береді дейсің. Рахымның тойын көре алмағандай көрініппін. Кейін есімді жиган соң, ісімнің теріс екенін ұғып, баладан кешірім сұрағым келді. Менің өріске бара жатқанымды Сартбайдың баласы Ақжолтай көрген. Ол арақ дөметіп, қикалақтап, біраз жүрді де, түк шықпаған соң, орта жолда қалып қойды. Міне, менің өріске барған себепім осы.

— Сіздің барғаныңызды Рахым қалай көрді?

— Ол бітімі бөлек бала еді ғой. «Ей, Рахым, мен сорақы іс жасаппын. Қызығыңды көре алмағандай болыппын. Бұл өкпем түзу ниетімнен шыққан еді. Оны өзің білесің. Әйткенмен мен айыптымын. Әкеңмен құрдас едім. Шашымның ағы бар. Алдыңа келдім, өкем. Кешір мені»,— дегенімде, атын шаужайлап жіберіп, қатарласып келіп, иығымнан құшақтады. «Ой, Рыке-ай, қайдағыны айтады екенсіз. Дырдусыз тойдың қызығы бола ма?»— деп, менің теріс сөзімді түзу қып қойды. Қатын екеумізді кешке қонаққа шақырды.

— Рахымның қонаққа шақырғанын жұбайыңызға айттыңыз ба?

— Кейде арақ есіртіп, бой бермей кеткенде болмаса, әсте қатынның айтқанынан шықпаймын. Оған Рахыммен татуласқанымды айтқанымда қуанып қалды. «Елдің бетіне қарай алмай жүр едік. Адамшылық жасапсың» деп, жартылықты өз қолымен алдыма әкеп қойды. «Осы итте әкемнің құны кеткен жоқ. Жүдә, абыройдан жүрдай етті. Қойдым, қатын! Ішпеймін»,— деп стаканды лақтырып жібердім. «Ой, бишара, адам боларсың» деп қатыным жымың-жымың етті.

— Бұл айтқаныңыз мына протоколдың ішінде неге жоқ?— деді Ділдәбеков қағаздарды аударыстырып.— Әлде жаныңыздан жаңа қосқан аңызыңыз ба?

— Айтпайын деген мен бе екен? Жөн сөзімді жалғай бастасам, анау тергеушің: «Сен маған ертегі айтуды қой. Одан да Рахым сені иығыңнан құшақтап тұрғанда оған қалай пышақ салып алғанды айт» деп, бәлесін үйіп сөйлеткізбей қояды.

— Сонан соң?— деді Талғат орнынан тұрып.— Әңгімеңізді жалғай беріңіз.

— Не деп едім?— Рысбек шекесін ұстады.— Ие, әлгіден соң қатынның дегбірі қалмады. Мен араққа салынып, лағып кетсем бала-шаға тозбасын деп жинап жүрген ақшасы бар екен. Соны сандықтың түбінен алып, магазинге жүгірді. Келін аяғының астына төсесін деп 120 сомның түкті кілемін әкелді.

— Біз оны білеміз. Жұбайыңыз Патшайым сатушыға ол кілемді кімге арнап алғанын да айтқан.

— Сіз біздің ауылға барып па едіңіз?

Талғат естімегендей сұрақ қойды:

— Тағы не айтасыз?

— Ей, шырақ, тірі жан өлмей тұрмайды. Өлімнен қорқатын мен емес. Менің бес балам бар. Әкесі қанішер еді, туысын өлтіріп, сотты боп кетті деген даттан қорқамын. Әуметімнің бетіне шіркей келе ме деп қорқамын. Мені ұрпақтан ұрпаққа тарайтын осы лағнат қарғыстан құтқар. Тілегім осы. Сонан соң дарға ассаң да мейлің. Сол жазаңа риза екеніме тіл хат берейін.

— Біз кісі жазаламаймыз. Қылмысты іздеушіміз. Ал осы іске, Рысбек аға, сіздің көмегіңіз керек,— деді Талғат.

— Қарағым, не дедің? Қайта айтшы.

— Сіздің көмегіңізді тілейміз,— деді майор Ділдәбеков.

Рысбек төмен қарап көзінің жасын сығып алды.

— Шын айтасыздар ма? Рысбек әділет жолында жанын құрбан етуге әзір.

— Сізді Рахымның өліміне байланысты қамағанымызды білесіз. Мынау алдыңызда отырған жас жігіт Сарғабанда болып, оқиганы зерттеп, мұның теріс екенін дәлелдеді. Біз ағаттық жасаппыз. Бұл үшін кешірім сұраймыз,— деді майор Ділдәбеков Талғаттан көз алмай қарап қалған Рысбекке.— Ал, осы інің көмек сұрайды.

— Рахымды өлтірген қанішерлерді тапсаңыздар мен осы жерде қанша отыр десеңіз де жалықпаймын. Жарқыным, сол залымдарды мына ел-жұрттың алдына алып келіп, көрсетіндерші! Мені қалай жұмсаймын десеңіз де еріктеріңіз білсін. Мен әзірмін!

Аздан соң күзетші қамаудағы кісі секілді Рысбекті алып кетті:

Быжы өзенінен өте берісте жерден қазған құмды қиыршық тастардан ажыратып, елеп жатқан карьер бар. Құмы ма, тасы ма, қайсысы пайдалы екенін кім білсін? Екеуі де тау-тау болып үйіліп жатыр. Осы төбелердің қалқасында, жарқабақтың астында жалғыз жер там бар. Төбесіне ермен өсіп, айналасын құрай басып қалған. Қаңырап қалған ескі мола тәрізді. Цой машинаның ұзап кетуін күтіп тұрды да, әлден соң жер тамға қарай бет алды. Жер там кезінде екі бөлмелі етіп жасалған екен. Ауызғы үйдің бір жақ бұрышы құлап, топырағы үйіліп жатыр. Цой одан әрең өтіп, түпкі жақтағы есікті ашты. Балшық сәкінің үстінде балтыры мен санындағы ырсиған жараларын таңып отырған дүрдей толық кісіге:

— Борис Натанович, қолға түскің келді ме?— деді сыздана сөйлеп.— Шаңқай түсте телефон соққаның қалай? Саған жұрттың көзіне көрінуге болмайды деп айтқаным қайда? Милиция қарап отыр екен деп ойлама! Жалғыз аяқпен шойнадап жүргенде тыпыр еткізбей ұстап алады. Осыны да ұқпайсың ба?

— Менің аяғымда жұмысың қайсы. Білсең, сенің мәртебенді көтеріп, ұшпаққа жеткізіп жүрген осы сыңар аяқ. Құдайынды ұмытпа!— Ол жалғыз балдаққа сүйеніп орнынан тұрды. Бүгіліп тұрса да бойы тамның төбесіне жетеді. Қозғалғанда салалы саусақтары жаңа балдақтың тұтқасын сықырлатып жібереді. Ол қалың қабағы астынан алара қарап:— Үңгір-үңгір

деп жүріп бар алтынды жоғалттық. Сол бәлені қалай ойлап тапқаныңды білмеймін. Өзін тірідей алып кетейік, кейін тілін шығарамыз деп құдайдың зарын қылдым. Қазір әкеп берсең, ол шешесінен тірі туғанына өкінер еді. Сенің ақылыңды тыңдаймын деп алты килограмм алтыннан айрылды. Бұл қанша екенін білесің бе? Жүз жиырма мың сом таза ақша!— деді де, дірілдеп отыра кетті.

— Алтынды алғаны, жасырғаны үшін ол өмірімен қоштасты.

— Маған оның өмірінің бір тиынға керегі жоқ. Мен сол алтын үшін алты қойшыны құрбан етсем де өкінбес едім. Маған ақша керек. Түсіндің бе? Ақша!

— Борис Натанович, жоғалған нәрсе қайтып келмейді. Қазір бас амандығын ойлайық. Сенің не үшін телефон соққаныңды білгім келеді. Бұлай ету екеуімізге де қауіпті,— деді Цой сабырлы үнмен. Самсонов оған діні жуас, момын адам көрінген. Алтыннан айрылғалы аяқ астынан еліріп, есі кетіп, ашу шығаратын болды. Бұрқырап сөйлеп, ақыры ақылға келеді. Ол Самсоновтың жуасығанын байқап:— Сіз, Борис Натанович, ренжімеңіз. Біздің сөзімізді тыңдауы ықтимал. Бұдан былай телефонға жоламайық.

— Уәде бойынша сені мазаламайын деп едім. Бүгін таңертеңгісін осында екі адам келіп кетті. Сөздерін шала естідім. Карьердің жұмысшыларына ұқсайды. Осы үйді жөндеп, қажеттеріне жаратқысы келе ме, қалай? Әңгіме әлпеті солай көрінді. Карьер қайта жұмысқа қосылса, мұнда бір минут қалуға болмайтынын білесің.

— Шапшаң жиналыңыз. Мен әрі кетсе, жарым сараттан кейін ораламын.

— Қайда барамыз?

— Біздің үйде тұрасыз.

— Қатын-балаңды қайтесің?

— Кеше кешкі поезбен Қызылордаға жібердім. Туыстарына кетті. Әзірге қайтпайды.

Цой айтқан мезгілінде келіп, Самсоновты алып кетті. Ол қаланың шетінде, бау-бақшалы үйде тұратын. Аула төңірегі биік тақтаймен қоршалған. Оның үстіне жебе темір жүргізілген. Цой машинаны қораның ішіне кіргізіп, қақпаны жапты да, Самсоновқа үйге кіруге белгі берді.

— Самсонов диванға жайласып отырғаннан кейін, теріс қарап, серванттан коньяк алып жатқан Цойға көз қиығын тастап:

— Құдай үшін ағаш күпшегімді әкеп берші. Мына шибүт балдағыңмен жүре алатын емеспін. Қолтығымды әбден қажап бітті.

— Мен оны отқа тастадым.

— Әзілің бе, бұл? Ағаш аяқпен ойнама, ол менің кәрі серігім.

— Сондықтан да оны мен отқа жақтым.

— Сен шын айтып тұрсың ба?

— Оған өкінбе, Борис Натанович. Милицияның жұмысымен аздап таныстығым бар. Олардың екі күн бойы Сарғабанның сазын аралап, қойшы жатқан жерлердің айналасын суретке түсіріп алғанын білемін. Сау аяқтың ізі тапталғанмен ағаш аяқтың темір өкшесінің жерге батқан шұқыры сақталып қалуы мүмкін. Салмағыңыз да әжептәуір. Ағаш аяқ өртенді екен деп өкінбеңіз, ол Борис Натановичке өз қызметін жасап кетті.

— Сол жалпақ даладан алақандай шұқырды таба қояды деп ойлайсың ба? Және қойшыны өлтірген ақсақ адам екенін, оның бір аяғы жоқтығын олар қайдан біледі.

— Құдайдың өзі де сақтанғанды сақтаймын деген.— Цой коньяқты құйып көтергенде, Самсонов:

— Кәне, не үшін көтереміз?— деді.

— Бұл жолы да қырағы милиционерлерді біздің қарапайым Борис Натановичтің оңай алдап кеткені үшін көтерейік.

— Қалай? Түсінбедім.— Самсонов рюмкасын жерге қойды.— Мынауың жүрегімді жыбырлатып, ішімді жылытып барады. Жұмбақтамай дұрыстап айтшы.

— Милиция Сарғабанда қойшыны өлтірген қылмыскерді тауып, міне бүгін үшінші күн тергеу жұмысын жүргізіп жатыр. Кісі өлтіруші Рысбек Тілеуов, бұзақылығы үшін бұрын түрмеде отырған маскүнем. Былайша айтқанда сенімсіз адам. Бұл хабарым ұнай ма, саған?

— Сен шын айтып тұрсың ба?

— Мұндай іспен кісі әзілдемейді.

Самсонов рюмканы қағып салды да, аузын жеңімен сүртіп, аяғының күлтесін шошаң еткізіп, диванға шалқалақтап құлай кетті. Қарқылдап күледі.

— Милиция соңыма түскен қызыл көзім бе десем, менің қорғаным екен ғой. Қылмыскерлерді дәл тапқанын қарамайсың ба? Бұзақы. Бұрын түрмеде отырған. Милицияның барлық статьясына сай келеді. Қане, мықты болса арашалап көрсінші оны! Аты-жөні қалай? Тілеуов дедің бе? Сен мұсылманша білесің ғой. Ол не деген сөз?

— Сұрау деген мағананы білдіреді.

— Онда құдай тілеуін берген екен. Түрмеде шіриді десеңші. Ха-ха!

Арада бір күн өткен. Цой есіне әлде нәрсе түсіп, шошып кетті. Рахымды қабылдау бөлмесіне әкелгенде ол өзін азаптаған адамды көрсеткен жоқ па еді? Сонда қасында Глухова тұр еді ғой. Осы уақытқа дейін мұны қалай аңғармаған? Цой шапшаң киініп, ауруханаға беттеді. «Мен қандай ақымақпын. Қас дұшпаным көз алдымда тұрғанда жайбарақат мәз-мәйрам боп жүрмін» деп, жолшыбай өзін-өзі сөгіп келеді. Осы бойда ауруханаға жеткенін де сезбей қалды. Кабинеті ашық екен. Айданың үй сыпырушы Қаракөмпірге айтқан сөзін естіді:

— Апай, осы жерден өтсем, Вишневскийдің майы мүңк етіп, мұрнына иісі келеді. Сіз иісін сезесіз бе? Оны кабинетке кім әкеліп жүр?

— Қайдан білейін, шырағым. Үйді жинап жүрмін, бір жерге тығып қоймаса, төгіліп жатқанын көргемін жоқ. Лөктірдің өзінен сұрасаңшы.

Цой қалтырап, сұрланып кетті. Самсоновтың жарасын таңуға Вишневскийдің майын алып, кеше ол телефон соққан кезде есі шығып жүріп, ұмытып кабинетте қалдырғаны есіне жаңа түсті. Ол состиып тұрған Аидаға:

— Глухова жолдас, мен сізді ылғи кабинет тұсында бос жүргеніңізді көрем. Медсестраның орыны аурудың қасы емес пе? Әлде менің орныма отырайын деп пе едіңіз? — деп, тісін ақситты. — Егер жұмыс істегіңіз келмесе, қолыңызға сыпырғы берейік. Бізге аула тазалайтын қара жұмысшы керек.

Жарты сағаттан кейін коридордың ішіндегі қара тақтаға бас дәрігердің бұйрығы ілінді. Медсестра Аида Глуховаға соңғы рет ескертіліп, қатаң сөгіс жарияланған. Тағылған айып: жұмысына салақ қарайды. Дәрекі... Аурулардан шағым жиі түседі. Бұрын оған ескертілсе де, ол қорытынды шығармаған, тағы сон-

дайлар. Бұйрық аурухана қызметкерлерінің арасында күңкіл әңгіме туғызды. Жас қызға обал, қиянат жасады десті. Бірақ ешқайсысы бас дәрігерге батып, сөз айта алмады. Қайта оның көзінше: «Осы күнгінің жасы қиын. Өстіп тыйып қоймаса, бетімен кетеді», — деп, қостап мақұлдағансып қойды.

Айша Сейітқұлова кәсіпшілер одағының аудандық конференциясына қатысып, жұмысқа түстен кейін келген еді. Ол Айданы әдепті, сыпайы, іскер қызметкер санайтын. Келер жылы институтқа оқуға түсуге кеңес беріп жүрген. Бас дәрігердің қаһарлы бұйрығының мәнісін түсіне алмады. Осының себебін білгісі келіп, сағат алтыға тақағанда бас дәрігердің кабинетіне кірді. Цой Айшаның қандай жұмыспен келгенін сезіп отыр. Жақтырмағанын білдірмеді. Жұмсақ, сыпайы үнмен:

— Айша Сейітқұловна, жақсы келдіңіз. Мен сізді таба алмай отыр едім. Ө, айтқандай конференцияда жүрген екенсіз ғой. Біз міне, жұмыс-жұмыс деп ең болмаса, сондай жиынға да қатыса алмаймыз. Кісі аз да болса тынығар еді, — деп Айшаның қоғамдық жұмыспен жүргеніне мән бермегенсіді.

— Сіз аудандық конференцияны еріккеннің ермегі санайсыз ба?

— Тұу, сіз үлкен саясаттан бастадыңыз ғой. Жұмыс аяғы бітті, кісі шаршады деп ойламайсыз. Қалай десеңіз де жиналыс жұмыс емес. Оның нормасын орындамасаңыз, сізді ешкім сөкпейді. Құр дапқырттан гөрі өзіміздің ісімізге тікелей көшейік? Бүгін облыстан телефон соқты. Жуырда бізге комиссия келетін көрінеді. Аудандағы денсаулық жұмысының жайын тексеретін секілді. Әрине, біздің аурухананың жұмысымен де танысады. Жақсы есепте жүргенмен өзімізге өзіміз сын көзбен қарағанымыз жөн. Әсіресе, тәртіп жағына назар аударсақ деймін.

— Жақсы тәртіпті қатал бұйрықпен орнатқыңыз келді ме, қалай?

Цой күлген тәрізді тісін ақситты:

— Сіздің сөзіңізді ұқпадым.

— Медсестра Аида Глуховаға берген бұйрығыңыздың мәнісін ұға алмадым. Соның себебін білейін деп келіп едім.

— Сіз аудан активтері қатысқан жиналысты тыңдадыңыз. Сондағы жаңалықты айта ма десем, үй ара-

сында жоқтаушы боп жүрсіз ғой. Бұл үлкен басыңызға лайық емес.

— Аида жас адам және жақсы қызметкер саналады. Бұйрықта үлкен айып тағылған.

— Глухованы жақсы қызметкер санатына кімнің қосып жүргенін білмеймін. Әкімшілік шара — кісіні айыптамайды, тәрбиелейді. Түзелсін, жұмысты жақсы істесін деп, ескертіп жатырмыз. Бұл басқаларға да сабақ. Сізге жеке адамнан гөрі бүкіл коллективтің жұмысы қымбат болса керек еді. Бұл пікір теріс десеңіз бұйрықты бұзайын. Мұндай уақ іспен уақытты алмайық. Оны ешкім жұмыстан қуып жатқан жоқ. Бүгін сөгіс алса, ертең оны алып тастаймыз. — Цой сәл ойланғандай шекесін ұстады. — Ие, айтқандай комиссия туралы айтқан екемін ғой. Жақында ауруханаға жаңа төсек-орын береді. Барлық заттарды ауыстыру керек. Бұл үлкен жұмыс. Осыны өз қолыңызға алсаңыз қайтеді? Біздегі қызметкерлердің жайы белгілі. Мұны ұқсастыра алмауы мүмкін. Оның үстіне жаңа дүниені кім көрінгенге тапсыра алмаймыз.

— Бізде шаруашылықпен айналысатын сестра бар емес пе?

— Мен сестраның жұмысын істе демеймін. Бірақ оған да көз керек. Қалай, келістік пе? Онда жақсы.

— Борис Вениаминович, медсестра Глухованың айыбын білгім келіп еді. Бұйрығыңыздан әділет таппадым.

Цой қалтасынан сағатын алып Айшаға көрсетті:

— Айша Сейітқұловна, жұмыс уақыты бітті. Менің көңілшектігімді пайдаланбаңыз. Және мені клиент күтіп отыр. Оны қабылдауым керек. Ел кетеді, Цой жұмыс жасайды. Міне, әділеттік деген осы!

Есіктен әйелдің сыңғырлаған әсем үні естілді:

— Борис Вениаминович, мен кешігіп қалғаным жоқ па? Кетейін деп тұрғанда бастығымыз шұғыл жұмыс тапсырып, шыға алмадым. Сізден көшірім сұраймын.

Цой басын иіп:

— Уақасы жоқ, дәрігер уақытпен санаспайды. Сіз процедура бөлмесіне бара беріңіз. Мен қазір келем, — деді.

Бұл келіншекті Айша білетін. Райфонның бастығы Ахат Жұрымбаевтың келіншегі. Қатыны өліп, осы Аймангүлге үйленген. Аудандық прокуратурада істей-

ді. Хатшы. Бұл екеуінен бала жоқ. Аймангүл Ахатқа ермек тауып берем деп, Цойға қаралып жүрген.

Цой Рысбек Тілеуовті танымайтын. Оның есебі бойынша егер милиция Тілеуовты қылмысты санап, тергеу ісін онан әрі жүргізетін болса, прокурордың рұқсатын алуға тиіс. Мұны кімнен білуге болады? Сол кезде есіне Аймангүл түскен. Оған күндіз: «Сирек кездесетін аса бағалы дәрі алдық. Жұмыс аяғында соғарсыз» деп, телефон соққан.

Айша кеткеннен кейін Цой процедура бөлмесіне кірді. Қолын сабындап ұзақ жуды. Аймангүлдің көңіл-күйін сұраған болып:

— Бастықтардың бәрі бірдей қарамағындағы адамдармен санаса бермейді. Кейде бір жаққа баруға асығып тұрғаныңызда, қасақана жұмыс тапсыра қоятын әдегі бар. Қайтесің, амалсыз орындауға тура келеді, — деп күлді.

— Ұсақ жұмыс болса, қарамай кетіп қалар едім. Мынау аса күрделі іс, — деді Аймангүл мәселені өзі шешетін кісідей сөйлеп. — Жуырда Сарғабанда бір қойшыны өлтіріп кетті дегенді естігеніңіз бар ма? Міне, сол қойшыны өлтірген қылмыскерді қамап ұстаған болатын. Біздің прокурорды білесіз. Әр істің әрпін санап шықпай, қағазға қол қоймайды. Алдында майор Ділдәбеков телефон соққанда, оған әжептәуір кіна тағып қамауға рұқсат бермей қойған. Бізде телефон линиясы біреу-ақ қой. Біреумен керіскенде сондай қызықты сөздерін тыңдай қоямын. Майор Ділдәбеков бір кезде өзі келді. Әйтеуір біздің бастыққа дәлелдеп жеткізді білем, тиісті қағазын алып кетті.

Цой шприцке новокаин қосқан пенициллинді толтырды. Аймангүлге қолданатын жаңа дәрісі сол. Аймангүлдің жалаңаш құйрығына укол салған кезде Цойға ғажап ой түсе кетті. Қуанғаннан инені батыра түсті. Ие, солай, Рахымның алтынды жасырғаны айқын. Ақсақ Самсонов кетісімен қоян аулаған болып, алтынды іздейді. Оны тауып алса, Цойдың арманы не? Ен байлыққа кенелмей ме? Аймангүлдің күн тұтқан жалаңаш құйрығы Цойға табақтай алтын сияқты көрінді.

Аймангүл киінді. Цойға көзін төңкеріп:

— Темір инеңізді аямай саласыз. Шипасы тиетін бұдан басқа қатты бірдеменіз жоқ па? — деді.

Цой күлімдеп, кәдімгідей дәмеленіп қалды.

Рысбектің ұқыпты жары «қыс тақап қалды. Ісі созылып кетіп, жаурап қала ма?» деп, күйеуінің қыстық киімдерімен қоса, үйде кимеген таза киімдерін де ала келген еді. Рысбек судай жаңа костюмін киіп, Ділдәбеков пен Талғаттың ортасында отыр. Үшеуінің қазіргі әңгімесі бөлек. Рысбек қылмыстыларды ұстауда милицияның айласын анық білмесе де, үлкен іспен шұғылданып жатқанын байқайды. Осыған көмегім тисе екен деп іштей тілейді. Бірақ майор Ділдәбековтың мына сұрағына ойланып қалды.

— Рыке, сіз бүгін сабырлық жасап, өзіңізге келген келім-кетім кісілерге сыр бермедіңіз. Сөйтіп, сізбен ісіміз өте сәтті басталды. Мына Талғат екеуіміз сізге тағы қолқа салғымыз келеді. Айталық, бір айға, әрі кеткенде бір жарым айға басқа жаққа кете алар ма едіңіз? — деді.

— Бір айға дейсіз бе? — Рысбек тақыр басын сипалады. — Алдымызда қыс келеді. Отын-су керек дегендей. Соғым қамын жасамадық. Балалар қызылсырап қала ма, қалай?

— Патшайым жеңгей осы күнге дейін үй тіршілігін өзі жасап, сізге көп салмақ салып көрген емес сияқты еді. Сізді бір-екі айға жоқтата қоймас деп ойлаймыз. Ал балаларыңыздың тоңбайтынына біз кепілдік берейік.

— Менің осы жерден кетуім сондай қажет пе?

— Қажет болмаса, сұрамас едік.

— Ойпырай-ә, үйдегі қатынға айтып кеткенім жөн-ақ еді. Байқұс, уайымдап бітеді ғой.

— Кезі келгенде Патшайым жеңгейге өзіміз айтамыз, — деді Талғат Рысбектің қобалжығанын байқап. — Ал қазір сыр шашуға болмайды. Өзіңізбен бірге сәтті бастаған істі бүлдіріп алуымыз ықтимал.

— Жарайды, айтқандарыңыз болсын.

— Қайда кеткіңіз келеді?

— Алматыда біздің Күшіктің қызын алған күйеу бала бар еді. Соның үйінде ылдалай тұрармын.

— Егер жұмыс істесеңіз қайтеді? — деді Ділдәбеков.

— Ойбай-ау, біреудің үйінде жасырынбақ ойнағандай тығылып жатқанша, жарқылдап еңбектенге-

нім жақсы емес пе? Лайықты жұмыс табыла қойса, оған не жетсін!

— Сіз бір кезде есепші қызметін атқарыпсыз.

— Иә,— деді Рысбек басын изеп.— Бәрін арақ жадылыстырып жіберді ғой. «Шұғылада» менен озған есепші жоқ дейтін.

— Сіз есеп-қисапты ұмытқан жоқ шығарсыз деп ойлаймын. Жуырда аудан ағаш дайындау үшін Омск жаққа кісілер жібереді. Оларға да есеп ісін білетін адам керек. Бұған қалай қарайсыз?

— Омск маған таныс қала. Соғыстан кейін онда госпитальда жатқан едім. Дәмін татқан жердің жұмысын да жасап көрелік.

Талғат бұдан кейін Рысбекке жүріс-тұрыста құпиялықты сақтай білудің қажеттігін түсіндірді. Бұдан соң майор Ділдәбеков екеуі Алматыға телефон соғып, Мұқан Дайыровичпен сөйлесті. Полковник қылмыстыларды іздеуде бұлардың айла-тәсілдерін мақұлдағанымен, қылмысты ашудың баяулығын айтып, іске тәнті емес екенін білдірді. Рахымды өлтірген адамның біреуі кембағал, ағаш аяқпен жүреді. Жас шамасы да белгілі. Іздеу ісін осы бағытқа құрған дұрыс деп тағы да кеңес берді. Майор Ділдәбековтан кейін трубканы алған Талғатқа:

— Жолдас капитан, үш күннен кейін сізден жаңа мәлімет күтемін. Қылмыстылар өріске мал ұрлауға бармағаны мәлім. Сонда өз бетімен жүрген қойшыны қинағаны қалай? Бұл жайындағы пікіріңізді жазып жіберіңіз,— деп қорытты ойын.

Талғаттың алғаш айтқан болжамы дұрыс болған күнде, қылмыстылардың бірі құтырғаннан сақтану үшін қайткенмен де дәрігерге қаралу керек еді. Мұндай оқиға емханада дереу тіркеліп, есепке алынады. Полковниктің сөзіне қарағанда соңғы екі жетінің ішінде облыста мұндай жәймен бірде-бір адам емханаға келмеген. Олай болса, Талғат о баста істі шалағай тексеріп, теріс қорытынды жасағаны ма? Бәлкім ол сыңар аяқты адам емес шығар...

Талғат пәтеріне кеш оралды. Үй иелері жатып қалса мазаламайын деген оймен қора жақтан кіріп, жатқан бөлмесінің сыртқы есігін ашпақшы еді. Үй иесінің дауысы естілді:

— Ей, бұл кім? Қайсыларың болса да бері кел.

Талғат көше жақтағы қақпаға бұрылды. Захар

Антонович есік алдында, табалдырықтың үстінде темекі тартып отыр екен. Талғатты көріп:

— Ә, бала, аманбысың? Соңғы кезде сирек көрінесің. Осындай демалыс бола ма? Балық аулауға құмармын деп едің. Түнде балық қармаққа оңай түсе ме, қалай? — деп күлді. — Әлде біздің Жетісудың қыздары басыңды айналдырып қойды ма?

— Шынын айтсам, Захар Антонович, басым айналып жүргені рас. Өңшең жұмбақтың ортасында қалып, шешуін таба алмай, қиналып жүрмін.

— Қайратың, жігерің барда басыңнан кешкен қиындығың кейін жас ұлғайғанда естен кетпес қызығың болар. Соны есіңе алып, көңілің тояттап қалады. Кәдімгідей бойыңа қауқар бітеді. Өмірге әлі де үміттене қарайсың. Қазір сенің жігіт ағасы боп, толықсыған шағың. Осы күнде жүнің жығылып, жүдеп түңілсең, ертеңгі қызығың қайсы? Соны айтшы. — Захар Антонович орнынан тұрып Талғатқа жол берді.

Акулина күйеуінің дауысын естіп:

— Әй, Захар, кіммен сөйлесіп тұрсың? — деді. Өзі ас үйдің есігін жартылай ашып, сығалады.

— Жазым боп қалмаса жарар еді, деп жоқтап жүрген пәтерші балаң келді. Шайыңды қой, күн салқын, жылынсын.

Акулина амандасты да:

— Балам, қайдан жүрсің? Түнде жүргенде қорықпайсың ба? Осы күні түн түгіл шаңқай түстің өзі мазасыз көрінеді. «Шұғылада» мынаның Ахмет деген құрдасы тұрады. Кәлпенің кәдімгідей молдасы. Сол ауылдың бір жігітін шаңқай түсте пышақтап өлтіріп кетіпті. Бишара бала, жаңа үйленген екен. Тіпті обал. Шешесі күйікке шыдай алмай, есінен адасып, ауруханада жатса керек, — деп Сарғабандағы оқиғаны көзбен көргендей түгел айтып берді. Бірақ Рысбек жайында ләм демеді. Талғат білмегенсіп:

— Кісі өлтірушілерді ұстап па екен? — деп сұрап көріп еді. Акулина сәл ойланып тұрып жауап қатты:

— Милиция сол ауылдың бір адамын ұстап, тергеуге алып жатқан көрінеді. Аздап жұтатыны айып демесе, ақ көңіл момын адам секілді еді. Өзіміз соның қиянатын көрген жоқпыз.

— Ей, кімді айтып тұрсың? — деп түпкі үйден күл салғыш іздеп жүрген Захар Антонович әңгімеге араласты.

— Анау, Рысбекті айтам да.

— Оны сөз ғып қайтесің? Өкімет ақ-қарасын өзі ажыратып алады. Кісі жатар алдында қайдағы үрейлі әңгімені айтады екенсің. Зәрені алмай шайыңды әкелші,— деп Захар Антонович күлді.

Акулина етін мол турал, баклажан қосқан бір табақ лағманды әкеп қойды. Талғат табақты сырғытып, әлгінде тамақ ішкенін айтып еді, Захар Антонович:

— Атаң қазақ алдынан ас қайтарып көрген жоқ. Түнде тойып жатпаса, өзегі талып, таң атқанша жаман түс көріп шығады. Сен бізді ренжіткің келмесе, мына тамақты ішпей жатпайсың,— деді. Өзі де бір табақ лағманды алдырып, жеуге кірісті.

Түн ортасында ішкен тамақ ұйқыны ашып жіберді ме, Талғат көпке дейін көз іліндірмеді. Әлгінде қалжырап, ұйқы басып, манаурап шаршаған дене шиыршық атып, тыңайып қалған секілді. Ойы да сергек, бұлдырсыз ашық қалпында әр саққа алып қашады. Қылмыскерлердің айдалада өз бетімен жүрген қойшыға соқтығуы қалай?— деген сұрауына жауап іздейді. Соның шешімін тапқысы келеді. Қылмыстың сипатын анықтамай, қылмыскерді табу қиын.

Полковник айтқандай, бұлар қой ұрлауға келген ұрылар емес. Солай болған күннің өзінде олар мұндай зұлымдыққа бармас еді. Сонда олар кімдер?

Әлде өзеннен балық аулауға келген балықшылар ма? Өзеннен, көлден тормен балық аулауға қатаң тыйым салынғанын бұл жақтың тұрғындары көп біле бермейді. Өйткені балық аулауды кәсіп етпейді. Үйінің іргесіндегі ағып жатқан өзендегі балықты ауламай, бір жегенге жеңсік тамақ деп, қаланың базарынан барып сатып алады. Олай болса, Рахымға кезіккен балықшы да, аңшы да емес. Сонда олар кім?

Талғат орындықтың арқалығында ілулі тұрған пенжагіне қолын созып, қалтасынан блокнотын алып, шапшаң парақтай бастады. Жабағының үйінде отырған кезде және одан кейін істі зерттеу барысында тізген көп сауалдарына көз жүгіртті де керексізін қатарынан ешіре бастады. Солардың арасында әлгіндей сауалдар да бар еді. Ол екі алақанын желкесіне төсеп, кеудесін кетере кең тыныс алып, көзін жұмды. Тағы бір сәт өз ойына ерік берді.

Талғат өзінің жұмыс жасаған шағында талай

жандармен кездесіп, көптеген қылмыстардың бетін ашты. Бірақ, Рахымға көрсетілген азап, бұрын-соңды жасалған зұлымдықтардың ешқайсысына тең келмейді. Кісінің жанын қинайтын ауыршаң жерлерді таба білген. Өкпесіне шеге жүгірткен, бас бармақтарының тырнағын жұлған. Сондай азапқа салатындай қандай кіна жасады? Бәлкім, сол тұста қазына ұрлаушылардың жасырын қоймасына кезіккен де, соны алып жатқанда үстінен түскен шығар. Өйткен күнде қылмыстылар оны азаптамай-ақ бірден неге өлтіре салмады? Сөйтіп, куәдан оңай құтылуына болатын еді ғой. Олардың бұлай жасамауында бір сыр бар. Бәлкім, ол құпияны қылмыстылар емес, Рахым білген шығар?

— Тап солай!— деп, Талғат орнынан атып тұрды. Шамамен былай долбарлауға болады. Сол тұста қылмыстылардың бағалы заттарды сақтайтын көмбесі болған. Қылмыскерлердің бір тобы ұрлаған мүлкін осында әкеп тастайды да, екінші тобы ол мүлікті алып, оның орнына ақша қалдырады. Әрине ол көмбе кісінің көзіне түспейтін, қағаберіс жерде. Сірә, Рахым қылмыстылардың бірінші тобының заттарды көмбеге тығып жатқанын көрген де, олар кеткеннен кейін, оны алып басқа жаққа жасырған. Және күн сайын өріске шыққанда көмбеге кімдердің келетінін сырттай бақылап жүрген. Қылмыстылардың кім екенін бір-ақ анықтап, ұстап беру ниеті болған. Бірақ қылмыстылардың екінші тобы тыққан затты алу үшін алдымен сол маңды торып байқаған. Жалғыз қойшыдан басқа жанды көрмейді. Өзенге қармақ салған болып, не басқа амалмен қойшының көзінен жасырып, көмбені қарайды. Сол кезде Рахым өзіне төнетін қатерді аңғармай, ұрылардың қасына тасырлатып шауып келеді. Қылмыстылар өздерінің алданғанын біледі. Рахымды ұстап алып, жасырған көмбені шапшаң тауып бер деп қинайды. Егер жасырған мүлік пәлендей құны жоқ арзан, татымсыз болса, қылмыстылар қойшыға тиіспей өз жөндеріне кетер еді. Олай болса, көмбеге тығылған зат асыл, қымбат тастар, немесе алтын. Сонымен асыл тастарды немесе алтынды алуға келген адамдардың бірі кембағал, сыңар аяқ. Бұған талас жоқ.

Сонда ағаш аяқты қылмыскердің сыңары кім? Талғат бір сәт тағы ойға кетті. Ит талаған адам қайт-

кенменде дәрігерге көрінуге тиіс еді. Облыс көлемінде соңғы жетінің ішінде ондай оқиға тіркелмегенін полковник хабарлады. Сонда қасқыр алып жүрген аялалы Көкмойнақ қылмыскерге тісін дарыта алмағаны ма? Олай болуы мүмкін емес. Қылмыскердің осы уақытқа дейін дәрігерге көрінбей жүруінің мәнісі олардың арасында медицинадан хабары бар, аса тәжірибелі кісі болғаны.

Соңымен Рахымды өлтірген екінші адам дәрігер. Бұл екеуінен басқа үшінші қылмыскер бар ма? Әдетте асыл тастармен немесе алтынмен сауда жасайтындар қымбат дүниені ұсақтап, бөліске салғысы келмейді. Сөйтіп, Рахымды жәбірлеп өлтірген екі адам.

Талғат өз ойынан тағы мынадай қорытынды жасады. Көмбеге жасырған асыл тастарды немесе алтынды таба алмаған соң ол жайында оны әкелушілерге дереу хабарлауы керек емес пе? Талғат блокнотын алды да: «Соңғы апталарда жіберілген шұғыл телеграммаларды қарау керек» деп, жазу жазды.

Талғат бықсық ұяны қалай табудың жолдарын ойлап жатып, таң алдында ғана маужырап ұйқыға кеткен еді. Біреу иығынан қозғап оятқан сияқты болды. Көзін ашса, Нұржан екен. Оның бұл үйге бұрын да келгені бар. «Машинамен жалғыз жүргенде қатты зерігеді екенсің. Серік таптым. Жерлесім» деп Талғат үй иесіне таныстырған еді. Захар Антонович пәтершісінің мұнысын мақұлдады да қойды. Нұржанның кім екенін, қайдан келгенін сұрамады. Талғатқа келіп жүрген бала деп қарады.

Нұржан ақырын сыбырлады:

— Жолдас капитан...

Талғат саусағын ерніне тигізді.

— Тсс...

— Сағат он болып қалды. Жүреміз бе? — Нұржан қолындағы сағатын көрсетті.

Өткен жолы «Шұғыла» колхозында болып, Сарғабан сазын аралап қайтқаннан кейін Талғат Нұржанға аудандық әлеуметтік қамсыздандыру бөлімінен пенсия алатындардың тізімін қарауды тапсырған еді. Содан бері оны көрмеген. Ол жас шәкіртінің иығынан құшақтап, сілкіп қысты:

— Халің қалай?

— Бәрі жақсы.

— Мә, мына кілтті ал. Мен жуынып-шәйініп ал-

ғанша, машинаға от алдыра бер. Сонан кейін әңгімелесерміз.

Машинамен қорадан шығып, былай ұзап барғаннан кейін Талғат:

— Біз қазір Сарғабанға жүре алмаймыз. Мұнда жасайтын шұғыл жұмыстар бар. Бүгін күн сенбі ме? Орталық телеграф жұмыс істейтін шығар?— деді.

— Бүгін сағат оннан бастап ашық.

— Онда біз дәл уақытында келе жатыр екенбіз,— деді де, Нұржанға:— Тізбені түгел қарай алдың ба? Табысың қалай?— деді.

Нұржан қысқа баяндады:

— Ауданда 1330 адам пенсия алады екен. Оның 419-ы қалада тұрады. Пенсия алатындардың 216-сы Отан соғысының мүгедегі. Соның ішінде Рысбек те бар. Одан басқа бұл ауданда жалғыз аяғынан айырылған мүгедек жоқ. Бұрын өздері алтау екен. Біреуі Жаркент жаққа кеткен де, қалғаны дүние салған.

— Жылдар өткен сайын кешегі майданға қатысушылардың қатары сирей береді десеңші,— деп Талғат күрсіне кең тыныс алды.— Телеграф үйіне келгенде ғана іске кіріселік, Нұржан,— деді.

Нұржан телеграф үйіне Талғаттың қандай себеппен келе жатқанын білмеді. Өткен жолғы уәде бойынша олар Сарғабан жаққа барып қайтпақшы еді. Сәнді-бала айықса, Талғат онымен сөйлеспек ойы бартын. Қандай телеграммаға назар аудару керектігін айтқанда ғана Нұржан аңғарайын деді. Әйткенмен дәл ұға алмады. Бұлар бір сағаттан астам уақыт жіберілген телеграммалардың текстін қараумен болды. Бір кезде Талғат:

— Нұржан, бері кел. Таптым,— деп, орнынан ұшып тұрды. Нұржан телеграммаға көз жүгіртіп еді. Онда былай дап жазылған екен:

Алматы, Главпочтамт Новиковқа

«Берімізге ортақ атамыздың мезгілсіз қайтыс болғанын қайғырып хабарлаймыз. Жақын күндерде сіздерге ағайдың өзі барады»

Телеграмма Рахым өлген күннің ертеңіне салынған. Былайша айтқанда көмбені таба алмаған соң жіберілген.

— Телеграмманы жіберген кім?— Телеграмма қабылдап отырған қыздардың ешқайсысы айта алмады. Содан бері жарты айдан аса уақыт өтті. Зейін қойып

әдейі қарамаған соң есте сақтау қиын еді. Әрине қол таңбаға қарап ажыратуға болар еді. Бұл уақыт алады. Оның үстіне оқушы қолымен жазылған. Ең бастысы, телеграмманың табылуының өзі Талғаттың болжамының дұрыс екенін айқындай түсті. Біріншіден, Рахымды өлтірген қылмыскерлер осы қалада тұрады. Екіншіден, Рахым көмбені қайда жасырғанын айтпай, бұл сырды өзімен бірге ала кеткен. Олай болса, қылмыстылар қымбат дүниені далада қалдыра алмайды. Іздейді.

Талғат өзінің осы ойларын айтқанда, майор Ділдөбеков:

— Васса деген кім?— деді телеграмманы әрі-бері қарап.— Мұнда әйелдің аты жазылған. Сонда қылмыстылардың біреуі әйел болғаны ма? Бәлкім, дәрігер әйел шығар.

— Әлихан Ділдөбекович, қылмыскерлер бізге шын сырын айтады деп ойлайсыз ба? Бұл — жалған, бүркеншек ат,— деді Талғат өз ойын жалғастырып.— Рахымның қылмыстылардан қызғыштай қорыған қазынасын біз де іздеуіміз керек. Мен алғаш осы іске жасырын араласуымның сырын жөнді ұға қойған жоқ едім. Мұқан Дайыровичтың көрегендігін енді аңғарғандаймын. Біздің машинамызда Алматыда тұратынды көрсететін «АТЖ» номері бар. Қылмыскерлермен бетпе-бет кездесе қалған күннің өзінде бізді ізіне түсіп жүрген адам деп ойламайды. Бұл қылмыстыларды іздеп табудың оңай жолы,— деді.

— Біз мұның қиын жолынан да қашпауға тиістіміз. Телеграмманың тексті кімнің жазғанын анықтағанымыз жөн,— деді Ділдөбеков.— Бұл аса күрделі жұмыс. Дегенмен оны білуіміз керек.

Келесі күні жексенбі болатын. Талғат пен Нұржан оқ дәрі алып, құс аулайтын кісілер кейінде Сарғабанның сазына қарай жүріп кетті.

Бір сағаттан кейін өзен жағасына жетті. Алыстан жолдан жырақтау жарқабақ тасасына қойылған машинаны байқады бұлар. «Москвич» секілді. Артқы есіктері ашық. Сәлден соң бір әйел шықты. Желге қарап, бетін тосып, алысқа көз тігеді. Сол мезетте машинадан еркек көрінді де, сайға түсіп өзен жағалап кетті. Әйел қалып қойды.

Нұржан машинаны жүргізіп келе жатқан Талғатқа бұрыла отырып:

— Не істейміз? — деді.

— Біз құс аулап жүрген адамдармыз. Серік іздеген кісілер секілді тақауырақ барып тоқталық. Және кімдер екенін білуіміз керек, — деді.

Бұл кезде әйел «Мосвичтен» ұзап шығып, оңашалау тұр еді. Талғат машинасын солай қарай бұрды.

Жақындай түскенде Нұржан күңк ете қалды.

— Өй, мынау Жұрымбаевтың әйелі ғой. Аймангүл ғой. Мұнда неғып жүр? — деді.

— Ол сені тани ма?

— Білмеймін.

— Сен сыр берме, бейтаныс кісідей селқос, жаттау ұста өзінді, — деп Талғат сыбырлады.

Аймангүл артқы орындықтан құс ататын қосауыз мылтықтары мен иыққа салатын дорбаларын шығарып жатқан екі жігіттің қасына ақырын, баяу басып келеді. Екеуіне кезек көз жүгіртіп күлімдей қарайды.

— Қалада жігіт таппайсың. Бұлар қайда десең, далада аңмен бірге жайылып жүре ме, қалай? — деп нәзік саусағымен бетінің шұқырын басып, сыңғырлай күлді. Басында желкесіне қарай түйген ақ жібек ормал, құлағында айшықты алтын сырға, саусақтары тасты, тассыз алтын жүзіктерден майысады. Дене тұлғасы тіп-тік, әдемі. Қара көздерінен қызғылттау ұшқын көрініп, жігіттерге бейіл-ынтасымен қарайды.

Талғат ойы ұшқыр, байқампаз, сергек жігіт болғанымен ауыл арасының өткір өзіліне жоқ-ты. Мұндайда қалай жауап қайтаратынын білмей, жас серігіне қарай берді. Нұржан епті екен.

— Біз де жақсыны көрмекке зар едік. Сөйтсек, асыл періште алыста, далада ел кезеді екен ғой. Мың бір түннің хикаясындай алдымыздан күндей жарқырап шыға келдіңіз, — деп, құшағын жайып көзін жұмды. Талғат Нұржанның сөз тапқанына риза болғанымен, «Осы тым әсерлеп жіберді, жалғандығын байқап, әйелден сөз естіп қала ма?» деп, қыпылдап тұр. Осы бір сәттегі күдікті ойды Аймангүлдің ашық дауысты әсем күлкісі серпіп тастады.

— Кішкентай қайным-ау, өзің артиссің бе? Әлде артист боп ойнап тұрсың ба?

— Бүйдесең, жеңеше, тура өзіңе өкпелеймін, — деп Нұржан кәдімгідей бұртиды.

— Қойшы, мен не жаздым? — деді Аймангүл күлкісін тыя алмай, Нұржанның иығынан ұстап, өзіне

қарай бұрды.— Кінам не? Алдыңнан шығып, қарсы алғаным ба?

— Мені кішкентай деп кемсітуіңіз қалай? Бұл қорлыққа шыдай алмаймын.

— Байқамай айтып қалыппын. Кешір. Кел, татуласайық,— деп аппақ алақанын жая ұсынды.

— Айдаладағы ақ отауда ай мен күндей періштеге кезіктім бе деп қуанып қалып едім. Байқамаппын, қасында оның өңкіген дию перісі бар екен ғой. Көкке алып ұшып, мойныма қыл бұрау салса қайтем,— деп жарқабақтың астынан көтеріліп өздеріне қарай келе жатқан еркекті иегімен нұсқап көрсетті.

Аймангүл артына бұрылып қарады.

— Мені азаптан құтқарушы ием болсаң, қайратың қайда? Арашалап алмайсың ба? Шалдан үріккенің не?— Аймангүл тағы күлді.

Нұржан әлгі кісіге қадала қарап қалған еді. Байқамаған боп, мылтықтың дүмбесімен Талғатты түртіп қалды. Бұл келе жатқан Цой еді. Талғат та, Нұржан да оны айнымай таныды. Ол мұнда неғып жүр? Әлде Рахым тыққан қазынаны іздеп жүр ме? Қисынсыз секілді. Ол осы өңірге белгілі дәрігер. Бұзақы ісі байқалмаған. Аймангүлдің күйеуі Алматыға демалысқа кеткен еді. Соны пайдаланып, жас келіншекті таза ауаға, сөйілдеп қайтуға алып шыққан шығар? Осы бір сәтте Талғатқа талай ой келді. Әйткенмен ол Цойды жаманатқа қиғысы келмеді. Сондықтан ол қасына келген дәрігермен жылы, ашық көңілмен амандасты.

— Рұқсатсыз қоныс тепкен жеріңізге келіп қалдық. Құс ауласақ бірге болайық, уақыт көңілді өтер деп едік. Қасыңызда кісі бар екен. Өзіміз ыңғайсыз жағдайда қалдық.

Цой бірден жауап қатпады. Түсі бұзылып, сұрланып, сыздана қарады. Машинаның номерін көріп, көңілі орнына түсті ме, қалтасынан темекі алып, Талғатқа, сонан соң Нұржанға ұсынды:

— Қайдан келесіздер?

— Мен Алматыданмын. Сондағы Зоовет институтта қоғамдық пәннен сабақ беремін. Мынау менің студентім. Демалыс алған едім. Нұржан үйіне шақырып қоймаған соң,— деді Талғат Нұржанды көрсетіп,— қонаққа келдім. Бүгін демалыс, құс, қоян аулауға шықтық.

— Олжалы болып қайтыңдар,— Цой Аймангүлге қарады.— Бүгін сенбі екен ғой. Менің тарс есімнен шығып кетіпті. Ауруды операцияға дайындауды айтпаппын. Бізге шапшаң қайтуға тура келеді.— Цой қастарында тұрған Талғат пен Нұржанға қоштасқан түрмен үнсіз басын иді де, Аймангүлді қасына отырғызып қалаға қарай жүріп кетті.

Талғат пен Нұржан да күн бата қалаға оралды.

БЕСІНШІ ТАРАУ

Майор Ділдәбеков Сарғабаннан Талғат пен Нұржанның қайтуын күтіп отыр еді. Талғат телефон соққанда ол:

— Қалай барып қайттыңыздар? Қандай жаңалықтарыңыз бар?— деді.

— Жаңалық мол, Әлихан Ділдәбекович.

— Мен өзімде отырмын. Келіңіздер, сөйлесейік.

Талғат пен Нұржан есіктен кіргенде майор орнынан тұрып, күле қарсы алды:

— Сол жаңалықтарыңызды естігенше тынышым кетіп, дегбірім қалмай отыр. Бірдеме таптыңыздар ма? Кәне, айтыңыздаршы,— деді.

Талғат өздерінің Цоймен және Аймангүлмен Сарғабанның сазында, Рахым жатқан жердің тұсында кездескендерін айтқанда Ділдәбеков ойланып қалды. Столдың үстінде жатқан темекісін алып, Талғаттың қарсысындағы орындыққа отырды.

— Шынын айтсам, сенгің келмейді. Көңілге қонбайтын секілді. Бәрімізге құрметті Цой Сарғабанға барады деп кім ойлаған. Және қасында жас келіншегі бар,— Ділдәбеков мырс етіп, басын шайқады.— Қылмысты іздеуде кісі әртүрлі оқиғаға кездесуі мүмкін. Бірақ мұндай жаңалықты күткен жоқ едім.

— Байқауымша, сіз біздің Цоймен кездескенімізге шүбәланасыз ба?

— Неге сенбейін. Мен, жәй, өзімнің таңғалғанымды айтып отырмын.

— Цой Сарғабанға бекер барып жүр ме? Қалай ойлайсыз?

— Рахымның жасырып кеткен қазынасын іздеп жүр деп айтпақшысыз ба?

— Мен олай дегенім жоқ. Бірақ оның қаладан соншама ұзап кетуіне таңым бар.

— Аймангүлді қаланың бәрі біледі. Жас келіншектің бетіне шіркей келтірмейін дегені шығар.

— Әлихан Ділдәбекович, Қаратал мен Көксу өзендерінің бойында жасырынбақ ойнаса адасатын, түйе кірсе көрінбейтін тасалары көп. Қаладан жырақ, айдалаға, маңайында қалқаны жоқ Сарғабанның сазына баруы қалай?

Осы кезде фотолаборант кірді. Газетке суы кеппеген суреттерді жайып тастап, майордың алдына жылжытып әкеп қойды да өзі шығып кетті. Ділдәбеков суреттерге үңіліп қарай бастады. Нұржан алыста «Москвич» машинасының тұрғанын, одан бір еркек пен бір әйелдің шығып бара жатқанын, ақжарқын Аймангүлдің өздерімен сөйлескен кезін, Цойдың жарқабақтан көтеріліп, машинаның қасына келгенін, номеріне үңіліп қарағанын, былайша айтқанда Сарғабан сазындағы барлық кездесулерді суретке түсіріп алған еді. Майор суреттерден көзін тайдырып, жотасын орындықтың арқалығына тіреп, шегініп отырды.

— Ия, соның өзі.— Талғатқа тура қарап:— Сіз оның Сарғабанға баруын қалай жорисыз?— деді.

— Мен Цойды танымаймын. Бірінші рет көрдім. Бірақ оның Сарғабанға баруы күдік қалдырады.

— Демалыс күні жұрт қыдырып, жадырап қалады. Әлгінде сіз осы маңда кісі көзінен тасаланатын жерлердің бар екенін айттыңыз. Мен оған таласпаймын. Бірақ мынаны да есіңізге алыңызшы: Алматыдай әсем жер кемде-кем кездеседі. Айналасының бәрі бау-бақша, көк шалғын. Медеу маңы қалың арша мен қарағай, кісіні жадырататын курорт орны есепті. Он бес тиын төлесеңіз автобус рахат орнына апарады да тастайды.

Адам табиғаты қызық қой. Соған қарамай, жексенбі күндері Іле бойына қарай машинамен, мотоциклмен шұбап бара жатқан жұртты көресің. Іленің айналасы кісі аялдауға жайсыз, кеш мезгілінде маса тыным бермейді. Соған қарамай қонып, түнеп жатады.

— Цойдың жүрісін сондай қыдырыстардың бірі деп санаймыз ғой, сірә?

— Жаманатқа жоруға менің дәлелім жоқ, Талғат Майлыбаевич. Сіз менің жағдайымды түсініңіз.

— Демалыс күн жұрттың сөйіл жасап, көңіл көтеруі үшін беріледі. Бас дәрігер кіммен қыдырып жүрсе де өз еркі. Оны милиция тіркемейді. Бірақ, Цойдың Рахымның дәл жатқан жеріне, қазынаны жасырған тұсқа баруы қалай? Мұны кездейсоқ деп қарайсыз ба?

— Талғат Майлыбаевич, менің осы қалада жұмыс істегеніме он бес жылдай болып қалды. Цой менен бұрын келген. Осы жылдардың ішінде оның қызметі, мінез-құлқы жөйінде суық сөз естіп көрген емеспін. Қалада, активтер арасында болсын тек жақсы жағымен ғана танылады. Оны арамдықтан аулақ, кіршіксіз таза кісі санайды. Сенсеңіз, қазір сіздерге не айтарымды білмей отырмын.— Ділдәбеков темекісінің күлін бұжыр дөңгелек шыныға шертіп түсірді де:— Цой қалада ғана емес, бүкіл аудан көлемінде белгілі, сыйлы дәрігер. Оны бәрі құрметтейді. Теріс қылығын айтқан күннің өзінде: «Демалыс күні сөйіл құрған шығар. Ол да адамның баласы ғой» деп, әуелі онысын қуаттап, құттықтайтындар да табылады. Цойға қарсы материал қозғасаң, көп адамдардың қырына, теріс көз қарасына ілігесің. Міне, Цой дегеніміз сондай адам,— деді.

— Әлеке, менің өз басым бас дәрігердің беделінің мұқалмауын, осы бір жағымсыз оқиғадан аулақ болуын тілеймін. Қиянат жасауға хақым жоқ. Бірақ, біз фактіден алыс кетпеуіміз керек. Бүгін оның Сарғабанға барғаны хақ.

Осы кезде полковник телефон соқты. Майордың дауысын танып:

— Үйге телефон соқсам жұмыста дейді. Байқасам — үшеуің де кеңседе көрінесіздер. Демалысты осылай өткізіп жатыр екенсіздер ғой,— деді де, телефон соғу мәнісіне көшті.— Көмбені іздеуді қолға алдыңыздар ма? Нәтижесі қалай?

Майор Ділдәбеков Талғат пен Нұржанның Сарғабанға барып, іздеуге кіріскенін, онда Цойға кездескенін түсінікті тілмен қысқа баяндап берді. Бас дәрігер жөнінде өзінің пікірін айта бастап еді, полковник оның сөзін бөлді:

— Хаттарыңызды алдым. Қылмыстыларды табу үшін алдымен олардың кім екенін, қандай кәсіппен шұғылданатынын шамамен болса да біліп алған жөн, сонда оларды іздеу оңайға түседі. Бұл жайындағы ой-

жоспарларыңыз маған ұнады. Шынында, қылмыстылардың Рахымды қинап, жәбірлеуіне қарағанда олар аса қымбат дүниені жасырған. Екінші қылмыскердің дәрігер екеніне дау жоқ. Бұл жөніндегі қорытындыларыңыз дұрыс. Бірақ қылмыстылар еркіндікте жүр. Олардың жолын кесу керек. Қайткенмен де жасырған қазынаны табу керек. Сонда ойлаған мақсатқа тезірек жетеміз. Мұны бір деп біліңіз. Екіншіден, біздің қаланың бас дәрігерінде жұмысымыз жоқ. Оны сыйлаймыз. Бірақ Сарғабандағы Рахымның жатқан жеріне барған адамдар қатаң бақылауға алынуға тиіс. Ал «Вассаның» телеграммасына келсек, телеграмма алған адамды іздестіріп жатырмыз. Сірә табылады дегенге күмәнім бар. Почтамтқа келген телеграммаларды күәлікпен де бере береді. Ол күәліктің жалған болуы да ықтимал. Қылмыскер бүркеншек атпен жүрген секілді. Телеграмманың текстімен арнаулы адам шұғылданып жатыр. Жазған адам табыла қалса, өздеріңізге дереу хабарлаймыз. Сіздерден өтініш, қазынаны тапқан күнде оны жан адам білмейтін болсын. Қылмыскер оны іздеп, дәмелі боп жүре берсін. Мен енді сендерге телефон соғып мазаламаймын. Жаңалық болса, өздерің хабарласыңыздар, — деді.

Талғат қалалық милиция бөлімінен шықты да орталық көшеге түсіп, пәтеріне қарай бет алды. Алыстан машинаның жарығы көрінді. Бар екпінімен зымырап келеді. Жақындағанда бүкіл көшені жарқыратып жіберді. Талғат жолдың шетіне шықты. Қасынан өте бергенде таныды. Цойдың машинасы. Шаң-тозаң басқан секілді. Күндізгідей ашық көк емес, түнгі жарықпен бозғылттау көрінеді.

«Екі кештің арасында неменеге асығып жүр? Қайда барып қайтты?» Талғатқа осындай ой келді. Бүгін күн демалыс. Ол мұнда көптен бері қызмет істейді. Таныстары көп. Қыдырып жүрген шығар, деді де, ойына тағы да күдік келе қалды. Машина өзінікі. Оны аямай, мұнша айдағаны қалай? Бірдемеге соқтығып қалса қайтеді? Неден шошынды ол?

Цойдың үрейі кетіп, шошынғаны рас еді. Сарғабанның сазында Талғат пен Нұржанның кездесуі оны қатты мазасыздандырған. Қазір қым-қиғаш науқан кезі. Студенттердің бәрі жұмыста. Осындай жанталас кезінде соқталдай екі жігіттің серуендеп жүргенін жақсылыққа жорыған жоқ-ты. Ол үйіне келісімен бөлмені

қараңғылап алып ұйықтап жатқан Самсоновты оятуға кірісті.

— Борис Натанович, шапшаң тұрыңыз. Болды, осы демалғаныңыз жетеді.

Цойдың өңінің қуарып кеткенін көріп:

— Не боп қалды? Айтсаңшы жөніңді!— деді де, орнынан атып тұрып, жалғыз аяғымен секеңдеп, сервантқа барды. Коньяқтың жанында стакан тұрған. Соны кернеулете құйды да, кеңірдегіне қағып салып, бірақ жұтты.

— Қазір қала сыртынан қайттым,— деді Цой тесіле қарап қалған Самсоновқа.— Мені біреулер аңдитын сияқты. Үйді торып жүр ме деп те қорқамын.

Самсонов ойына күдік алды:

— Қала сыртына неменеге бардың? Жоғалтқаныңды іздеп жүрсің бе? Сен маған олай деген жоқ едің ғой.

— Не туралы айтып тұрғаныңызды ұқсам бұйырмасын, Борис Натанович. Жан алқымға тақалғанда қайдағыны айтады екенсіз,— деп Цой өзінің Сарғабанға барғанын, алтынды іздемек әрекетін жасырды,— Өзіңіз көрген өнеукүнгі келіншек бар емес пе еді. Сонымен Қаратал жағасына барып қалың талдың арасында отырғанбыз. Алдымызға тамақты қойғанымыз сол еді. Жер астынан шыққандай, сопаң етіп, еңгезердей екі жігіт шыға келді. Зәрем кетсе де, білдірмеуге тырыстым. Аймангүлде сана жоқ қой. Еркек көрсе жайнаңдап кетеді. Соның күлкісін ықтап, танысқан боп жөн сұрасам, қайдағы жоқты мыжыды. Балық аулап жүрміз деп сылтауратады. Бір сөзбен айтқанда, айтқандарының бәрі өтірік. Қазір жұрт қызылшамен әуре боп жатқанда балық аулаушы ма еді.

— Сен қалай абайламағансың? Ұлы адамдар да қатынның қырсығынан өлген. Ұлыны да, ұрыны да құртатын қатын ғой. Оқығанмын дейсің, соны білмейсің! Енді маған мұнда қалуға жарамайды. Не істейміз? Амалын тап.

— Дәл бүгін қоштасамын деп ойламап едім. Өзім де қиналып отырмын,— деп Цой қатты қайғыратын кісінің түрін көрсетті. Өзі Самсоновтың кеткеніне қуанып отыр. Самсонов кетсе, оған ешкім бәле таға алмайды. Ұсақ күдікті басып тастауға беделі жетеді, шеніне жолдай алмайды. Сөйтіп Аймангүлді қасына алып, қыдыр-

ған болып, сенбі және жексенбі күндері алтынды іздейді. Оны тауып алса, Цой арманына жетпей ме?

Цой Самсоновты Айнабұлақ станциясына шығарып салып, қайтып келе жатқан беті еді. Талғат оны осы кезде көрген.

Талғат ұзап бара жатқан машинаға бір сәт қарап тұрды да пәтеріне қарай аяңдады. Алагеуімнен тұрып, Нұржан екеуі «Шұғыла» колхозына жүріп кетті. Мұндағы ойы жұрт ұйқыдан тұрғанша машинаны Жабағының үйіне қойып, таңертеңмен Сарғабанның сазына қарай жүріп кету еді. Колхозға келгенде, көшеде қыбыр еткен жанды көрмеді. Жабағының үйіне қарай беттеді. Ол ақырын тазалап, қорасын сыпырып жүр екен. Көшеден бұрылған машинаны таныды. Таныс екі жігітті көріп қуанып қалды. Қысқа амандықтан соң жүгіріп барып есікті ашып әйеліне дауыстады:

— Қатын, тұр! Қайда жүр екен? Ауылдарына кетті ме екен? — деп сұрап жүр едің. Әне, әйбет қайындарың келді, — деп кісі жатпаған оңаша бөлмеге екі жігітті кіргізіп жіберді.

Сәлден соң Қатыш кірді.

— Балалар, амансыңдар ма? Дені-қарларың сау ма? — деп, екі жігіттің келгеніне қуанышын білдіріп, шай қоюға кірісті.

Ертеңгі шайдан соң Талғат:

— Жәке, демалыста жүрген соң аң аулап, таза ауада жүріп, сейіл жасап қайтсақ деп едік, — деді Жабағыға қарап. — Нұржан екеуміз бір жолы машинамен шығып көріп едік.

Шоқақтап жүре алмайды. Көліктің ыңғайы келсе, бізге ат тауып берсеңіз қайтер еді?

— Менің шабдар биенмен басқа көліктің ыңғайы келмейтін сияқты. Таң атпай жұрттан көлік сұрап жүргеніміз қалай болар екен? Мейманқұлдың торысын алсақ па екен? Ол қалаға барам, жұмысым бар деп жүр еді, — деп, Жабағы ойланып қалды.

Қатыш күйеуін түртіп.

— Ей, отағасы, анау көк байталды ерттеп бермейсің бе? Өзіңнің атың тұрып, жұрттан көлік сұрағаның қай сасқаның? — деді.

— Ой, байқұс, мен көк байталды аяп отыр дейсің бе? Бұлар тақымы қатпаған қаланың баласы, бас білмейтін асау немеге мінем деп, бір жерге құлап, жазым боп жүрсе қайтесің?

— Қазақтың баласы ғой. Атқа отыра алмай не бопты. Жазыққа шыққаннан кейін шауып, ақ көбік ғып алса, асаулығы басылады. Енесі жуас мал, мөңкіп қайтеді дейсің.

— Жеңгем дұрыс айтады. Сол асауға мен-ақ міне-йін,— деп Нұржан бұрын асау үйреткенін білдірді.

— Ондай жүген тимеген асау емес. Анда-санда отағасының өзі мінеді. Әлі жуасып, ырыққа көнбейді дегені болмаса, былай жүріске жарайды,— деп Қатыш көк байталдың сырын Нұржанға айтып жатты.

Көк байтал үстіне ер салдырғанымен, кісі мінгізбей, үркіп біраз әлек салды. Нұржан атқа мықты екен. Ерге жабысып, айрылмады. Көк байтал құлағын қайшылап, аяғын тік-тік басып, бір бүйірлей жұлқынып алып қашып тұрды.

Талғат шабдар биеге мінген. Аздаған жорғасы бар екен. Жүгенін қағып отырса, байпаңдап жорғасына салады. Еліріп, ауыздықпен алысып тұрған көк байтал енесін көрген соң соған қарай ұмтылып, сүйкенісе қатарласып жүрді. Сарғабанның жазығына шыққаннан кейін Нұржан атының басын ірікпеді. Бетін батысқа түзеп, шаба жөнелді. Жиырма минуттай шапқаннан кейін көк байталдың екпіні бәсеңдей бастады. Әлгіндей емес, шабысы баяу, кібіртіктеп қалған. Екі танауынан бу атып, дір-дір қағып енесіне ықтап, соқтығыса келіп тоқтады. Аздан соң басын шұлғып пысқыра түсіп, аяндап жүріп отырды. Кең далада құстың пыр етіп ұшқаны, бұта түбінен қоянның тұра қашқаны секілді оқыс дыбыс естілгенде басын шапшаң көтеріп, құлағын қайшылап, еліре қарап, жұлқына түседі де, сонан соң үйреншікті аяғына қайта басады. Талғат Нұржанға бұрылып, бір аяғын үзеңгіден шығарып, ерге жамбастай отырды да:

— Бүгін күн дүйсенбі ме? Біз жұмаға дейін бүкіл өрісті кезсек те Рахымның қылмыстылардан жасырған қазынасын қайткенмен де табуымыз керек. Сәтсіздікке ұшырасақ, онда шапшаң кетуге тура келеді.

— Ұға алмадым, жолдас капитан. Қалайша кетеміз?

— Қазынаны іздеуге бізден басқа адамдар да келеді. Біз олардың ниетіне кедергі жасамауға тиіспіз.

— Кім олар?

— Өз көзіңмен көргенше айту қиын,— деді Талғат ердің үстіне оңтайланып отырып.

Рахым қайтыс болғаннан кейін өрісте жатқан жерлерінің жобасы сызылып, шамамен қағаз бетіне түсірілген еді. Талғат сол картаның көшірмесін алған болатын. Жотасын желге беріп, ық жасап картаны жайды. Қасына келіп тұрған Нұржанға:

— Мынау қалың ши Рахым жатқан жер. Ал мына белгі,— деді алыстағы шошайған қурайды көрсетіп,— Көкмойнақ жұлып алған шалбардың балағы жатқан жерді көрсетеді. Сол қурай өскен төмпешіктен бастап мына сайдың қуысын ала өзенге дейінгі аймақ бір шаршы километрге жақындап қалады. Рахым бұл жерден алысқа жасыра алмаса керек. Осы тұсты бір шолып шықсақ қайтеді? Қалай, кірісеміз бе?

Екеуі аттан шапшаң түсті де шабдар биені тұсаулап, көк байталдың шылбырын Талғаттың үзеңгісіне байлап, қоя берді. Екеуінің қолында екі істік темір. Шұқырларды шұқылап, бұтаның арасын ашып, бір сүйем қалдырмай қарап, күманданған жерін қопарып қазып келеді. Алғаш жедел кірісіп, біраз өндіріп тастаған секілді еді. Аздан соң қол ауырып, бел тала бастады. Шаршағандарын білдіргісі келмей, жұмыстарын жалғай берді. Түс ауған шамасында Нұржан шыдай алмай түрегеліп, белін жазды, шидің түбіндегі бос топырақты кішкене күрекпен қопарып жатқан Талғатқа:

— Қарынға құйып айран ала шықпаған екенбіз. Таңдайым кеуіп барады,— деді.

— Аңшылар азық алып шықпайтын болар. Өйтсек біздің бұл жүргенімізді теріс жориды ғой...

Жабағы күн қайтқаннан бері қайта-қайта тысқа шығып, Сарғабан жаққа көз тігіп, Талғаттардың келуін асыға күтіп жүрген. Бұрын аң-құс аулап көрмеген екі жас аттарды бекер қинай ма деп іштей күдіктеніп, шыдамсыздана күткен. Алыстан екі аттыны көргенде Талғаттар екенін байқады. Қақпаны ашып, көбіктеніп ақ тер басқан шабдар бие мен көк байталды суытпақшы болды. Қораға кіргенде екі аттың тың екенін байқады, бірақ екі жігіт қалжыраған. Түрлері кісі көргісіз. Күні бойы топырақ пен балшыққа аунаған секілді. Жабағы мұны аттан құлап, әбігерге түскен деп ойласа, Қатыш басқаша жорыды. Түлкінің ініне кезігіп, соның бос қуыс екенін аңғармай, бекер қазып, төжірибесіздік жасаған ғой деп ойлады.

Талғат пен Нұржан жуынып-шөйініп алған соң бір-

екі кесе шай ішті де кешкі асты ішуге мұршасы келмей, төсекке құлай кетті. Ұйқысы қанып тұра қалса, тамағын жылытып берейін деп, Қатыш түннің біраз мезгіліне дейін ұйықтамай жатты. Екі жігіт оянбады. Ертеңіне олар тағы таң сәріде Сарғабанның сазына қарай аттанды. Жабағы күндегі әдетінше шабдар бие мен көк байтал зорығып қалды ма деп ойлайды. Бірақ күн сайын шаршап, болдырып қайтқан екі жігітті көреді.

Осылай төрт күн өткен. Бұл күн бейсенбі еді. Екі жігіт әдеттегіден мүлде кеш оралды. Қатыш жас қонақтарының күнде тамақты күтпей, қалжырап, төсекке құлайтынын көрген соң, бүгін пельменді шаймен әкелді. Шай ішіп болғаннан соң, өздері қалған оңаша отырыста Нұржан:

— Бізден бұрын біреулер өзен жағасын шарлап, қазынаны іздеген бе деймін. Әлгі шұқыр ін емес, қолмен қазылған. Айналасында қым-қиғаш іздер жатыр,— деп, өзінің қаупін білдірді. Мұның орны бар еді: бүгін өзен жағасында оқшау өскен шоқ талдың түбінен кісі қолымен қазылған үлкен шұңқыр табылған. Топырағы ескі емес, жаңа, дымқылы кешпеген. «Енді қайттік? Қазынадан тал түсте айрылғанымыз ба? Осы тұсқа жасырғанын аңғармай, құр даланы неменесіне кезгенбіз» деп, отыра кетті. Талғат та көңілі жадау тартып, не айтарын білмей аңырып тұрып қалған. Әдетте, біреулер оқыс жайды айтқан кезде, соның сөзіне ілесе қалу жай адамның басында да бар. Алғаш Талғат та Нұржанның сөзіне ерді. Алтынды өздерінен бұрын біреулер алып кеткен ғой деп ойлады. Қазылған шұқырды зерттеген кезде бұл пікірінің қателігін байқады. Өйткені шұқырдың түбі мен аршылған топырақтың түсі бір тектес, айырмасы білінбейді. Шұқыр қазылғанымен қайта жабылмаған. Тегі Рахым қолындағы затты алғаш осы жерге жасырғысы келген де, кейін бұл ойынан шапшаң айныған және қазған шұқырын қайта жаппаған.

Талғат өзінің бұл ойын Нұржанға айтқанда ол мақұлдағандай үнсіз тыңдағанмен, бұл оның көңіліне қона қоймаған еді. Қазірде өзінің осы қаупін айтып жатыр.

Талғат денесі сал-сал бсп, шаршап, көзіне ұйқы тығылып жатқан. Ол Нұржанның сөзін селқостау тың-

дады. Бірнеше күн бойы бүкшендеп, жер қазып, қиналған соң айтып жатқаны ғой деп ойлады.

— Ертең соңғы күн. Қазынаны таба алмасақ, дүйсенбіге дейін келмейміз. Екі күн демаламыз, Нұржан. Ал шұқыр жайында бекер басыңды қатырма, бұрын қазылған шұқыр екені айқын. Жаңа қазылған секілді топырақтың дымқыл боп тұрған себебі таңертеңгі қалың шықтың суы. Үйіндінің астына қол жүгіртсең топырағы құрғақ. Ертең өзің тағы байқап көрші,— деді.

Таңертең ертемен тұрып, Сарғабанның сазына тағы аттанғалы жатқанда Жабағы қатарына келіп, екеуінің жүзіне кезек қарап тұрды да:

— Ей, балалар, сендер күн сайын қолдарың ойылып, топыраққа аунап қайтасыңдар. Осы сендер, құс құмай, ін қазып жүргеннен саумысыңдар?— деп көптен бері көкейінде жүрген сауалын берді.

— Ағасы, өзеннің шағылға тірелген сағасында қия қабақ бар екен. Сол тұлкінің іні деген соң мына Талғат екеуміз әлек болып қазғанымыз рас,— деп Нұржан айта салды.

— Қарағым, қой көктемде қоздамай ма? Барлық хайуанат көктемде балаламай ма? Қара інді қазғанда не тапшақсыңдар?— деп, Жабағы шегір көзін қадап, жымыды.

— Қап, солай екен-ау!— деп Нұржан санын бір соқты.

Жабағы бұл екі жігіттің күні бойы тынымсыз жұмыс жасап, шаршап-шалдығып қайтатынын, жүрістерінің тегін еместігін білетін. Бірақ Нұржанның әлгі сөзі өзін алдау екенін білсе де, ренжімеді.

— Баяғыда сол жиекте қарақұрт бар деп қой жаятын едік. Қазір ол жұрт есіз қалды ғой. Байқаңдар,— деп Жабағы сақтандырып жатты.

Бүгін екі жігіт көңілді еді. Ауылдан шыққаннан кейін, аттың басын қоя беріп, жарысып көрді. Көк байтал ұшқыр, денесі қызған сайын төрт аяғы тең түседі. Нұржан оқ бойы озып барып тоқтады. Өзенге дейін бүлкіл аяңға басты.

Нұржан ауыздығымен алысып келе жатқан көк байталдың басын ірке беріп, бұрылып бірдеме айтқысы келе жатқандай ыңғай білдірді.

— Неге бөгелдің, Нұржан? Ойыңды бүкпе, айт,— деді Талғат.

— Менің мұным тіпті қисынсыз көрінуі мүмкін, жолдас капитан. Жәй, өзіңізге еліктеген ниет шығар, — деп Нұржан сәл бөгеліп қалды.

— Менің де айтқаным әрдайым дәл келе береді дейсің бе? Кейде қисық ойдан теріс қорытынды жасап қаласың. Ақылдасып пішкен тон келте болмайды дейді ғой. Ақылдасқанның айыбы жоқ.

Нұржан аз бөгеліп сөйлеп кетті.

— Кешегі қазылған шұқыр жайындағы сіздің дәлеліңіз маған көп ой салды. Соның дұрыстығын енді аңғарып келе жатқан сияқтымын. Сіз Рахымның қылмыстылардан жасырғаны алтын, немесе гауһар тас, өйтеуір қымбат дүние дедіңіз. Егер мен сондай көз қимайтын асыл затты тауып алсам және оны жасырғым келсе, жерге көмбес ем. Адамның психологиясы қызық қой. Алтын жерден қазылып алынғанымен, оны көмсе былғанып қалатын сияқты көрінеді. Сондықтан ондай асыл дүниені тауып алған адам оны жоғары, биік жерге сақтағысы келеді. Ағаш бұтағының арасына жасырды дейтін мұнда қалың орман жоқ. Сонда ол қайда тығуы мүмкін? Әрине, өзінің бойы жететін бір жерге жасырады. Тауып алған адам ат үстінде жүрсе, сөз жоқ ол оны жарқабақтың қуысына, құстың ұясына, не інге жасырап еді. Анау-мынау жаяудың қолына түспес үшін суды кешіп барып, ат үстінде тұрып, бүркеп тығуы мүмкін. Жарды жағалап, ұяларды, үңгір-қуыстарды көрсек қайтеді? — деді.

— Жарайсың, Нұржан! — Талғат Нұржанның иығынан құшақтап сілкіледі. — Бұл менің ойыма келмеген жай еді. Өйткені мен атпен көп дағдыланған емеспін ғой. Сен менің осы олқылығымды таптың. Кеттік, бауырым! — деп шаба жөнелді.

Талғат пен Нұржан тізгіндерін бос тастап тіркесе жүріп, өзенді жағалап су кешіп, қол жетер жердегі қуыстарды істік темірлерімен сүңгіте қарап, түгендеп келе жатқан. Нұржан жарқабақты қиялап салған түлкінің ескі ініне темірін жүгірткенде әрі қарай батпай қатты нәрсеге тірелді. «Немене бұл?» деп бойын созып қарап еді. Қуыста жатқан әйелдердің сумкасын көрді.

Нұржан қуанғанынан дауыстап жіберді:

— Жолдас капитан, мұнда келіңіз. Таптым!

Талғат Нұржанның қасына жетіп келіп аттың үстінен мойнын созып, үңгірге көз жүгіртті. Іннің аузы майда топырақ екен. Соның үстіне былғары емес, ши-

ден тоқылған тәркеш топатай сумка тұр. Бер жағын құраған шыбықпен қалқалай салыпты. Талғат сумканың қалай жатқанын, өзеннің осы жарқабақ бетін түгел кино лентасына түсіріп алды. Нұржанның топатай сумканы алып жатқанын бөлек, ірі көрініспен бейнеледі. Былай құрғаққа алып шығып қарағанда шүберекке ораған екі бөлек алтын шықты. Кішілеу бөлегінің ішінде тілдей қатырғы қағазға жазылған мынадай жазу бар: «Студенттің жеке өзіне! Г.» Талғат осылардың бәрін қол таңбасын тигізбей, орап, иық қапқа салды.

— Кеттік, Нұржан! — Талғат шабдар биенің қатты жорғасына салды. Жануар үйреншікті қорасына келе жатқанын сезді ме, қамшы салдырмай, басы қайқаңдап, жорғасын барған сайын үдете түседі.

Екі жігіт күн сайын үсті-басы топырақ-топырақ болып, шаршап-шалдығып, әрең жететін. Бүгін олардың ерте келгеніне Жабағы қуанып қалды. Олардың құрқол келгенін елемеді. Аттарды қора сыртындағы сырыққа байлап, жүргелі жатқан екі жігіттің қасына келді:

— Е, балалар, мұнша неге асықтыңдар? Үйде жеңгелерің қойдың етін жемей жүр, шықты білем деп, қаз сойып жатыр еді. Оның бейнетін еш етпендер. Эне, оның өзі де келді, — деп, үйден шыққан Қатышты көрсетті. — Қатын, балалар тамаққа қарамаймыз дейді. Кәне, не айтасың?

— Тамаққа қарамаймын дегені несі? Қой, күн ерте, қайда барсаңдар да уақыт жетеді. — Қатыш осымен сөз бітті дегендей үйге кіріп кетті. Талғаттар селтиіп тұрып қалды. Ләм деп аузын аша алмады. Оның сөзі бұйрық есепті көрінді.

Түскі астан кейін екі жігіт Жабағының үйімен қоштасты да Бестөбеге қарай жүріп кетті.

Дәл сол күні Талғат Алматыға ұшты.

АЛТЫНШЫ ТАРАУ

Қалалық аурухананың ішінде бүгін дәрігерлерден басқа ақ халат киген адамдар да көп. Бұлар қалалық қылмысты іздеу бөлімі мен ғылыми-техникалық бөлімнің адамдары. Араларында арнайы шақырылған прокуратураның қызметкерлері де бар. Бұдан екі күн

бұрын төсек-орындарды жаңалау үшін ауруханаға жаңа заттар берілген. Сол заттарды біреулер қойманың терезесін ашып, алып кеткен. Із тапқыш мамандар терезенің жақтауларын, әйнектің әрбір көзін үлкейткіш шынымен қарап, төңіректі суретке түсіріп алып жүр. Бұл өңірде қойма тонау, үйге ұры түсу дегенді білмейтін. Мынау бұрын-соңды болмаған оқиға еді. Осы жайды естігеннен кейін қылмысты іздеу бөлімінің қызметкерлерімен бірге майор Ділдәбековтың өзі де келген. Ол терезенің табалдырығына тақау тұста қабырғаға сызықтанып түскен ізге үңіле қарап, суретке түсіріп алып жатқан лейтенанттың қасына келіп:

— Мәруә Ибрагимовна, мынау әйелдің туфлінің таңбасы ғой. Қойманы тонаған әйел ме, қалай? — деп, таңданып қалды.

— Иә, бұл әйелдің аяқ киімінің ізі. 36-шы размер. Басқа дәнеңе айта алмаймын. Қылмыскер қойманы тонауға өте мұқият әзірленген. Терезенің әйнегінде, жаппа темірлерінде саусақтардың таңбасы білінбейді. Ұры резина қолғап киген. Лабораторияда тағы анализ жасап көрерміз. Байқайсыз ба, майор жолдас, ұры ауа райын да сәтті пайдалана білген. Жауын жауған соң қара суық жүрді. Жер тоң болып қатып жатты. Одан кейін міне, қар жауды. Ұрлық осы екі арада жасалған.

— Дұрыс айтасыз, Мәруә Ибрагимовна. — Майор басын изеді. — Ұры аса әккі адам екені байқалады.

Соңғы кезде менің бір аңғарғаным, қылмысты ашу, қылмыскердің кім екенін бұлжытпай табу үшін үлкен талант иесі болу керек пе деп қалдым. Жігіттер жоғалған заттардың тізімін алып жатыр. Біраздан кейін сіз қабырғаға түскен туфлидің таңбасын әкелесіз. Осымен бар әрекетіміз тәмам. Ит із алмайды. Қар жауған. Маған жан-жақтан телефон соғып, салмақты дауыспен қылмыскерді шапшаң табыңдар деп әмір етеді. Олардың кім екенін мен қайдан білейін, міне, осындайда алғыр ой, ұшқыр қиял, күшті логика керек екен. Қылмыс жолына түскендер әшкереленбеу үшін әрқилы айла-әрекет жасайды.

Оларды ұстау үшін мынадай жалаң факті жеткіліксіз. Оған ақыл, ой керек. Мен қазіргі жұмыс тәсілімізді осылай жаңа бағытпен құрғанды қалар едім. Ал осыған өзіміз ілесе аламыз ба? Әй, білмеймін.

Мәруә Ибрагимовна майордың кім туралы айтып келе жатқанын сезді. Рахымды пышақтап, өлтірген қылмыскерлер туралы іс алғаш: «Қылмыс жасаушылар белгісіз. Ізіне түсуге мүмкіндік болмады» деп, баянсыз қалдырылған еді. Капитан Майлыбаев Көкмойнақтың қызыл иегіне кірген тікенек жаңғаға қарап қылмыскердің біреуі ағаш аяқпен жүрген деген қорытынды жасап, соның таңбасын өрістен іздеп табады. Оның сыбайласының кәсібі жөніндегі болжамы дұрыс. Ақыры олардың алтынмен сауда жасайтынын да тапты. Осының бәрін ол нақты фактімен емес, логиканың күшімен дәлелдеді. Мәруә майордың Алматыға кеткен Талғатты өгейсіп, жоқтап келе жатқанын сезді. Қоймаға түскен ұры жайында майор Ділдәбековтың пікірін сұрағысы келді де, кейін бұл пікірі Талғаттың дәлеліне қайшы келіп жүрсе, сынағандай болармын деп, ол ойынан тыйыла қалды. Келесі күні Мәруә қоймаға байланысты сарапшылардың қорытындысын әкелгенде, майор Мәруәның ойындағы сұраққа жауап қатқандай болды. Ол алдында жатқан суреттерді әрі-бәрі қарап:

— Мынау әйелдің туфлиінің таңбасы екені анық қой? Әлгінде жоғалған дүниенің тізімін қарап шықтым. Жиырма одеял, алты метр түкті кілем төсеніш ұрланған. Онда көп дүние емес. Тегі осыны ұрлаған өккі қылмыстылар емес, маскүнемдер ме деймін. Осында Құрымбайдың Сәния деген қатыны базарды жағалап, шұлығы бұралып, арақ ішіп жүруші еді. Мынау соның ісі ме деп білем. Базарда одеял сатып жүрген жерінен ұсталды. Этикеткасын салыстырғанда ауруханаға әкелген одеялдармен бірдей боп шықты. Сәния өзінің ұрлығын мойындамайды, көшеден тауып алдым дейді. Оның тауып алғанын ешкім көрмеген. Тағы сөйлесіп көрейік,— деді де, Сәния Байболованы алып келуге әмір етті. Мәруә кетуге ыңғайланып еді, Ділдәбеков оны тоқтатты.— Мен Сәнияны, оның күйеуін Құрымбайды жақсы білетін едім. Мен милицияға келгенде Құрымбай аудандық партия комитетінде қызмет істеп жүрген. Құрымбай кісі жатырқамайтын, кіші пейіл, адамның асылы еді. Үй болып араласып тұрдық. Сәния осы өңірге белгілі паң мінезді, онысы өзіне ұнаған кербез келіншек еді. Күйеуі түрмеден қашқан қаныпезердің қолынан қаза тапты. Сәния күйеуінің күйігіне шыдай алмай, араққа салынып, ақыры азып-

тозып кетті. Сіз отырғаннан кейін, бәлкім сұраққа дұрыс жауап берер, — деді.

Сәлден кейін күзетші егде жастағы әйелді алып келді. Үстінде түймесі жұлынған, оқамен зерленген ескі камзол, жамау-жамау ескі көйлек. Бір аяғына туфли киген де, екінші аяғындағы өкшесі қақыраған бөтінке. Мастығынан айықпаған секілді. Бұлғақтап кірді. Кезекші иығынан басып, орындыққа отырғызды. Сәния күзетшіге:

— Қайным, темекің бар ма? — деп еді, майор орнынан тұрып темекі ұсынды. Сәния темекінің түтінін үсті-үстіне жұтып, құмары тараған соң жан-жағына қарады. — Ей, сен Әлиханбысың? Мына сарбаздарың алды-артыма қаратпай, сүйрей жөнелді. Пальтомды кююге мұршамды келтірмеді. Не жазығым барын білмеймін. Әлде, сен күйреген үйге күшіңді көрсетейін деп пе едің? Бұл қай қорлығың?

— Сіз кешіріңіз, Байболова, келіп кетсін деп сұрап едік. Өз жөніңізбен келмедіңіз. Ұрланған одеялды сатып жүргеннен кейін әрі жөніңізді айтпаған соң шара қолдануға тура келді.

— Әлихан, сен айтатыныңды мәймөңкелемей дұрыстап айтшы. Ұрлаған деген бәлені қайдан таптың. Анау сар шапағың да: «Қоймаға қашан түстіңіз. Қасыңда кімдер болды?» деп құдайдың қайдағы жоғын сұрайды. Шындықты білгің келсе айтайын: оны таң ертемен дүкенге кетіп бара жатқанда аурухананың дәретханасының жанынан тауып алдым. Судай жаңа дүние маңдайыма жазған ба? Қалтамда көк тиын жоқ болған соң, базарға апарып сатып, талшық етейін дедім.

— Азаматша Байболова, сіз шыныңызды айтқыңыз келмейтін сияқты. Қалған одеялдар мен төсеніш кілемді қайда жасырдыңыз? Кінаңызды мойындасаңыз жаза жеңілдейді. Дүние түгел табылса, босату кепілдігін өзім алайын.

— Кепілдігіңізге рахмет. Ал дүние ұрланса оны өздеріңіз тауып алыңыз. Мені шатпаңыз.

— Сіз, алдыңғы күні түнде қайда болдыңыз? Сәния бажырая қарады:

— Өзіңіз майырсыз ба? Майыр болмай, маубассың ба? Менің үй қыдырарлық қай бетім бар, байдан қалғаным қай заман. Өзің не былжырап отырсың?

Мәруә төмен қарап қызарып кетті. Соны сезді ме, Сәния:

— Қызым, кешір. Құдай менен жамандығын аямаған жанмын. Мынау отырған сырмінез, көз көрген жан еді. Менің сорым аздай, бұл да жаласын жапқан соң не дейін енді!

Ділдәбеков түсін суытып:

— Ұрлағаныңызды мойындамайсыз ғой? Кейін өкінесіз.

— Құрымбай марқұм ұры-қарының қолынан өліп еді. Енді сен де мені ұры етіп құртайын деген екенсің. Тірлігімді көпсінсең, мәртебең көтерілсе, айтқаның болсын. Азаматсың ғой, дәм татысқан, бетінді қақпайын. Жолыңа қырсық жасамайын. Мен бейбақ жоқтаусыз жанмын. Өз ыңғайыңа келтіріп, протоколыңды жаза бер, жарқыным. Мен бәріне қол қоямын. Мен ұрымын. Қойманы тонаған мен. Құдай разы қылсын, енді мені қинамаңыз. — Сәния көзінен жас моншақтап ағып бара жатты.

Майор Ділдәбеков төмен қараған бойы үнсіз отырып қалды. Ол Сәнияның кеткенін де байқамады.

Бұл кезде ауруханада да қойманың ұрланғаны көп сөз болып, әкімшілік жолымен қалай жазалаудың түрлерін сұрап, Цой таныс кісілерінен татымды кеңес алып жатқан. Оның жүгінетін адамы Жұрымбаев. Ауданның бүкіл финансын қолына ұстап отырған ірі тұлға. Онымен жұрттың бәрі санасады, сөзін тыңдайды. Аймангүл аурухананың қоймасы тоналғаны жайында хабарды естігенде Цойға қырсығы тие ме деп қатты абыржыған. Ұрлық сестра Глухованың кінәсынан болды дегенде жүрегі лүпілдеп қуанып кетті. Ауруханадағы әрлі әйелдердің бірі осы Аида болатын. Өзі жас, сауатты, әрі екі тілге бірдей жүйрік. Іштей күндеп Цойдан қызғанатын. Ол сотты боп жатса Аймангүл тілегіне жетпей ме? Цой Жұрымбаевқа телефон соққанда Аймангүл күйеуінің қасында тұрған. Ахаттың жауабына қанағаттанбай, «Ұрлыққа себепшіні заң қатаң жазалайды, кәсіподағы дегенді қайдан шығардың? Ісін тура сотқа берсін демейсің бе?» деп, күңкілдеп ұрсып жүрді. Жұрымбаев әйелінің қамшылауымен Цойға ақылын бір-ақ айтты.

— Глухова бұрын жаза алып па еді? Онда жұмыстан шығарып жіберіңіз. Әрине, алдымен жергілікті комитетті дей ме, сонысымен келіскен болсайшы.

— Оның бәрін білем, Ахат Жұрымбаевич, әлбетте олардың келісімі керек. Ал кейін сот орны қолдамай жүрсе қайтем? Олардың жұмысқа қайта ал дейтін заңы бар ғой.

— Мен тұрғанда қорықпа, бауырым. Олармен өзiм сөйлесемiн.

— Менің сенетін кісім өзіңіз, Ахат Жұрымбаевич. Осы істі ақырына дейін жеткізіп берсеңіз қарыздар қалмаймын. Жақсы, ал Аймангүл Жұрымбаеваның халі қалай? Бәрі кісінің көңіл күйіне байланысты. Иә, солай. Біз жаңа препарат күтіп отырмыз. Аймангүл абыржымасын, қолдан келгенін аямаймыз.

Жұрымбаевтың күжілдеген дауысы естілді:

— Айманжан сізге сәлем айтып жатыр.

— О, сәлемат болсын. Өзіңіз де сау болыңыз. Бір кілтипан туа қалса, өзіңізді мазаласам айыпқа бұйырмассыз.— Ар жағынан Жұрымбаевтың мақұлдаған дауысы естілді ме, Цой көңілденіп, трубканы іліп қойды. Қоңырау беріп, секретарь қыз арқылы Сейітқұлованы шақырды. Айша келгенде Цой жұмыс үшін ашынып, күйінген жан секілді, кабинеттің ішінде әрі-бері тыным таппай жүр еді. Кіре беріп, босаға жақта состиып тұрып қалған Айшаның қасына келіп, үңіле қарап:

— Тәжірибеңіз бар адамсыз. Кәне, ақылыңызды айтыңызшы, не істейміз? Сіздің сенген Глухованың бәрімізді жалаңаштап тұрып мұзға отырғызып кетті. Содан аулақ жүр дедім. Көнбедіңіз. Бәлкім, тағы қорғаныш болмақ ойыңыз бар шығар,— деді.

Аурухананың шаруашылық жөніндегі сестрасы бұдан бір жеті бұрын демалысқа кеткен еді. Оның орнына Айшаның сұрауы бойынша Аида Глухова тағайындалған. Бас дәрігер бүкіл коллективтің көзінше Глуховаға сенім көрсетпейтінін сездірген. Бірақ Айша аурухананың төсек-орнын жөндеп, тәртіпке келтіру өзіне тапсырылып отырғандықтан бұл іске Глухованың көмегін ғана қалаған. Астанада комиссия келгенде бүкіл палаталар жарқырап тұрса, оған сестра Глухованың еңбегі сіңгенін білсе, бас дәрігердің берген сөгісін алып тастауға көмегі, себебі тиер ме деп ойлаған еді. Цой енді Глухованы ғана емес, Айшаны да қиналайтын сияқты. Осы бәледен аулақ болу үшін Глухованы қызғыштай қорғаудан аулақ жүр дегендей ыңғай білдіреді.

— Менің сөзім сізге түсінікті болса керек еді. Глуховамен бірге жауап беремін десеңіз, өзіңіз біліңіз.— Цой шаршаған түрмен орнына барып отырды.

— Бәлкім Глухованың салақтығы бар шығар. Бірақ, дүние-мүліктің ұрлануына оның қатысы жоқ. Милиция орындары қылмыстыларды іздеп жатқан көрінеді. Базардан одеял сатып жүрген бір әйелді ұстаса керек. Кіналы адамдарды табар өздері,— деді Айша.

— Сіз айтып отырған әйелді милиция әлде қашан босатып жіберген. Бұл — қылмыс жасаушы басқа адам деген сөз. Милицияны тағы ауруханаға қаптатып жібере алмаймын. Маған мекеменің беделі қымбат. Глухова қазіргі сағаттан бастап жұмыс істемейді. Бұйрыққа қол қойылған. Жергілікті комитеттің председателі ретінде бұйрықпен танысқаныңыз үшін қол қойыңыз,— деп, Цой бір жапырақ қағазды алдына қойды.

Айша көз жүгіртіп оқып шықты. Бұйрыққа Глухованың бұрыннан-ақ өз жұмысына салақ қарап келгені, қанша айтылса да одан тиісті қорытынды шығармағаны, әкімшілік түзеле ме деп соңғы рет сөгіс бергені тізбектеліп жазылған. Қойманың ұрлануы Глухованың салақтығы деп тапқан. Еңбек заңының жұмыста сенім көрсетуге жарамайды деген қатал тармағымен шығарыпты.

— Бұйрықта әділдікті байқамай отырмын. Біріншіден, Айданың ондай кінәсі болған емес. Екіншіден, қойманы ұрлауға оның қатысы барын білмейміз. Анығына жетпей тұрып, жазықсыз адамға қатал бұйрық жазу келіспейтін шығар.

— Айша Сейітқұловна, мен заңның адамы емеспін. Бірақ оның кінәсі бары анық. Бұйрыққа мен жауап беремін. Ал сіз бұйрықпен танысқаныңызға қол қойсаңыз болды. Басқа нәрсені талап етпеймін.— Цой қалам беріп, Айшаның қолын қойдырып алды да, дереу сейфке салды. Бұйрықтың көшірмесін тақтаға ілуге хатшыға берді. Цой осымен әңгіме бітті дегендей орнынан тұрды. Өзіне өзі көңілі толып, тәнті болған түрмен терезенің алдына барды.

Аурухананың солтүстік жағы тақтаймен қоршалмаған. Тақтай қағуға қадалған қадалар қисайып-қисайып тұр. Ауруханаға келгендер бұл жақты жол ғып тастаған еді. Цой сол тұста біреулердің жүргенін байқады. Пердені кеңірек ашты. Бет-пішін тұлғалары

таныс секілді. Бұларды қайдан көріп еді? Ә, енді есіне түсті. Сарғабанның сазында ұшырасқан аңшылар. Мұнда олар не істеп жүр? «Жұмысы жоқ кісі еріккен соң қаңғып жүре береді екен-ау» деп ойлады Цой.

Цой жаңылысқан жоқ еді. Расында бұл кетіп бара жатқан Талғат пен Нұржан болатын. Талғат әлгінде ғана самолеттен түскен. Нұржан аэропорттан қарсы алды. Жолшыбай аурухананың қоймасы тоналғаны жайында оқиғаны айтқанда, Талғат:

— Жолдан соға кетейік. Маған туфлидің ізі түскен жерді көрсетерсің,— деген. Екеуі ұры түскен терезенің маңын көріп бара жатқан беті еді. Талғат ғылыми-техникалық бөлімге кіріп, Мәруәға жолықты. Сарапшылардың қорытындыларымен танысты. Мәруә ұры жайында Талғаттың пікірін білуге құмар еді. Орнынан тұрып, кетейін деп тұрған Талғатқа:

— Жолдас капитан, сізден сұрауға рұхсат етіңіз. Қойманы тонаған ұры кім деп ойлайсыз?— деді.

— Дәл айту қиын. Бірақ қолдағы материалға қарағанда бұл нағыз ұрының ісі емес, біреу қаскөйлікпен әдейі жасаған секілді.

— Кешіріңіз, жолдас капитан, мен жөнді ұға алмадым. Ең алдымен ұры әйел ме, әлде еркек пе?

— Қоймаға түскен әйел емес, еркек. Бірақ ол білместіктен өрескел қателер жіберген.

— Ал біз оны әйел деп жорамалдадық.

— Бұл айтып тұрғаным жәй долбар, Мәруә. Менің де қателесуім ықтимал. Жаңсақ пікірден аулақ болсын десеңіз, маған терезенің астыңғы табаны мен туфлидің ізі түскен аралықты дәлме-дәл анықтап бәріңізші. Бұған өте мұқият қарауыңызды өтінемін. Мұнда бір сантиметрдің өзі адам тағдырын шешуі мүмкін.

— Біз мұның бәрін тексергенбіз. Әйткенмен, тағы бір қарап шығайын. Материал дайын болған кезде қайда әкелейік?

— Мен майор Ділдәбековте отырамын. Сонда әкелерсіз.

— Құп болады, жолдас капитан.

Майор Ділдәбеков Талғатты асыға күтіп отыр еді. Есіктен кірген сәтте, қысқа амандықтан соң тура іске көшті.

— Қойманың қалай ұрланғанын естіп жатқан шығарсыз. Мұның өзі біраз жұмбақ қалдырды. Жоғалған одеялдың біреуін сатып жүрген жерінен Байболова

дегенді ұстадық. Дуниені тонаған сол ғой деп отырғанда, қалған мүлік медсестра Глухованың кілетінен табылды. Мұның бәрі маған оңай тиіп жатқан жоқ, ұрыларды қасақана ұстамай отырған сияқтымын. Жан-жақтан ұрыларды неге ұстамайсың, неге тергеуге алмайсың деп, мазамды алып барады. Осының өзі бізді негізгі қолға алған істен алаңдататын түрі бар. Сіз кеткелі бері әңгімеміз осы қойманың жайы.

— Әлихан Ділдәбекович, аурухананың қоймасының тоналуы меніңше қылмысты бұркеудің өрескел түрі секілді.

— Талғат Майлыбаевич, қойманы ұрлап тұрып, оны қылмысты жасырудың өрескел түрі дейсіз. Ұрлықтың өзі қылмыс емес пе? Байқауымша, мұны алтынмен астыртын сауда жасаушылардың ісі деп соларға телитін секілдісіз. Кешіріңіз, ұқпадым.

— Мен лейтенант Ибрагимованың қорытындысын күтіп отырмын. Әкелгеннен кейін сіздің сұрағыңызға жауап берейін.— Есіктен кірген Мәруэны көріп:— Міне, лейтенанттың өзі де келді. Қазір төрт көзіміз түгел отырғанда ақылға салып көрелік. Өздеріңіз қараңыздар, терезенің астыңғы табаны мен жерге дейін бір жарым метр екен. Ал туфлидің таңбасы терезенің астыңғы табанына мүлде жақын түскен. Арасы не бары бес-ақ сантиметр. Айталық мен терезенің крест түрінде салынған темірінің біреуінен ұстап, аяғымды қабырғаға тіреп көтерілдім дейін. Сонда мен жерде тұрып, аяғымды бір жарым метр соза аламын ба? Бұл мүмкін емес. Мейлі менің аяғым табалдырыққа дейін жетсін делік. Онда мен ішке кіре алмас едім. Тізем кеудеме тіреліп, кедергі келтірер еді.

— Сонда қабырғадағы туфлидің таңбасы қайдан келген?— деді Нұржан Талғаттың сөзін бөліп.

— Мен де соны айтайын деп едім. Қойманы тонаушы ұрыны әйел етіп көрсету үшін туфлиді қолына кигізіп, бар күшімен қабырғаға басқан. Таңбаға қарағанда мұны жасап жүрген адам мол күштің иесі емес, алжуаз әлсіз жан, бойы да биік болмаса керек.

— Қалай?— деді майор сенімсіз түрмен.— Мына сөзіңізге қарағанда қылмыскердің қойманы тонауға ниеті болмаған секілді. Сіздің бұл долбарыңызды теріске шығаратын айғақ дәлелдер бар.

— Әлихан Ділдәбекович, фактіден ешкім бұлтара алмайды. Байқасаңыз, мен де құр қиялға берілмей

дәлел айтып отырған сияқтымын. Қойманы тонаған күні қар жауғаны белгілі. Одан бұрын бет қаратпайтын қара суық жүрді. Жер қара қатқақ боп жатты. Сондай кезде мынадай жаздық туфлиді қалай киеді? Сарапшылардың қорытындысына қарағанда қабырғадан қырып алған әкте күйе бары анықталған. Қылмыскер қоймаға түсуші әйел етіп көрсету үшін туфлидің табанына күйе жаққан. Олай етпесе таңба түспеген болар еді. Сөйтіп, қойманы тонаған ұры әйел емес, еркек.

— Талғат Майлыбаевич, сіздің қылмыстыларды әшкерелеу мәнеріңізге тәнтімін. Қылмысты ашу үшін үлкен ой иесі, ақыл иесі болу керек екенің ұққандаймын. Бірақ біз үшін факті үлкен құдіретті күш. Одан аса алмаймыз. Біз жақында аурухананың қоймасынан ұрланған заттарды базарда сатып жүрген жерінен Байболова дегенді ұстадық. Ол мұны көшеден тауып алдым деген сылтау айтты. Бірақ, біз оған қалған одеял мен кілем төсеніш табылса, жазаны жеңілдетіп, босатамыз деген шарт қойдық. Байболова қойманы кімнің ұрлағанын айтып берді. Он тоғыз одеял Глухованың үйінің клетінен табылды. Ал сіз қылмыскер әйел емес, еркек дейсіз. Және кілеттің аузында Глухова салған балғадай шойын қара құлпы бар.

Талғат бүгіліп, басын төмен салып, бір сәт үнсіз отырды. Саусағын шошаң етіп көтеріп.

— Әлихан Ділдәбекович, қылмыскерді онша ақымақ деп ойлау қиын. Сестра Глухованың ұрлыққа бейім емес екенін біледі. Ұрлаған заттарын соның кілетіне жасыра тұрып, кейін алайын деген шығар. Солай жасауы мүмкін бе? Глухованың үйіне заттарды жасыруын осылай ойлауға болады ғой. Немесе Глухованы ұры етіп көрсетіп, қаралап, одан құтылғысы келген. Ие, әлгінде сіз қойманы тонаудың өзі қылмыс емес пе? Сөйтіп тұрып, ол қылмысты жапқысы келгені несі? — дедіңіз. Қылмыс пен қылмыстың арасында үлкен айырма бар. Дәлелденбеген ойды күнілгері жария ету жарамайды. Сөйтседе, қойманы тонаушы өзінің үлкен сұмдығын жасыру үшін арзан, пасық іске барған.

— Байқасаңыз, Талғат, мен жұрт көзіне қылмыстыларды әшкерелеуші емес, қорғаушы секілді көрініп барам. Рысбек Тілеуовтың жөні бөлек дедік. Біз бұл жайында келіскенбіз. Мен Байболованы да босатуға

мәжбүр болдым. Ол куә ретінде қалды. Глухованы сіз кінәсіз дейсіз. Сонда мен не істеуім керек? Қандай ақыл бересіз?

— Глухованың тергеуде жатқанын Цой біле ме?

— Оны айта алмаймын.

— Цойды куә ретінде шақырып көрелік. Оның айтқандарын тыңдайық. Бір мекеменің басшысы. Өзінің қарамағындағы қызметкер жөнінде пікірін білгеніміз жөн.

— Мен бұған қарсы емеспін.— Майор трубканы көтеріп: — Шақырғанымызға келе қойса жақсы,— деді де ауруханаға телефон соқты.— Бұл Цой жолдас па? Сәлеметсіз бе? Сізді мазалап тұрған майор Ділдәбеков. Сөйлесетін әңгімеміз бар еді. Қалай жолықсақ екен? Сіз бөлімшеге келе алмайсыз ба? Ие, бүгін. Қолыңыз тисе, қазір келіп кетіңіз.

Цойдың жұмсақ, майда үні естілді:

— Ертең бізде операция жасайтын күн. Біраз дайындық жұмыстарын жүргізетініміз бар. Аурулардың өздерін пышаққа жатуға әзірлеу керек деген сияқты. Тек түстен кейін ғана шығуға мұршам келеді. Әңгімеміздің тақырыбын білуге бола ма? Құпия демесеңіз, айтыңыз.

— Қойманы тонағандардың ізіне түстік. Әйткенмен кейбір жайлар көмескі. Өзіңіздің көмегіңіз керек боп тұр.

— Мен дайын. Сағат үште келемін.

— Цой бұл уақытты бекер белгілеп отырған жоқ, Талғат Майлыбаевич,— деді майор трубканы қойып жатып.— Сағат төртке дейін ол сөзі өтетін салмақты адамдарға телефон соғып, жұмысының көптігін, қиын екендігін айтады. Алматыдан комиссия келейін деп жатқанын білдіреді. Қойма тоналып, соған дайындала алмай жатырмыз деп мұңын шағады. Милиция не бітіріп жатыр деген сұраққа: «Милиция қылмысты табудың орнына өзімді шақыртып, әлекке салып жатыр» дейді.

— Сіз өз құлағыңызбен естігендей айтып тұрсыз ғой, жолдас майор,— деп Талғат күлді.— Оның олай дейтінін қайдан білесіз?

— Осы қалада он бес жыл онымен бірге қызмет істеп келемін. Ара-кідік кездесіп тұрамыз. Бас хирургтің сөзі милицияға қарағанда өтімді екенін өзіңіз де байқарсыз.

Бестөбе ауданға бағынатын қала ғой. Бір сағат өтпей майор Ділдөбековты аудандық атқару комитетіне шақырып әкетті.

ЖЕТІНШІ ТАРАУ

Талғат Бестөбе қаласына жүрер алдында полковник оны өзіне шақырып алып, лабораторияның қорытындысын хабарлаған еді. Үңгірден табылған алтынды таразыға салғанда үлкен кесегі төрт килограмм, студентке жіберген кішілеу бөлегі екі килограмм тартқан. Бұл кесек алтындар С. қаласының маңынан өндірілетін алтынмен тектес екені анықталды. Сонымен Бестөбе қаласында алтынмен астыртын сауда жасайтын қылмыстылар бар да, олар көзге түспеудің тәсілін қарастырып, елсіз жердегі өзеннің қалтарыс жағалауынан өздеріне көмбе жасап алған.

— Сірә, олар осындай құпия жолмен көп уақыттар бойы алыс-беріс сауда жасап келген,— деді полковник сөзінің соңында.— Бұл жайында сіздің долбарыңыз дәл келді. Әйткенмен, қылмыстылар әлі бостандықта жүр. Алтынмен сауда жасаушылар мемлекетке көп зиян жасайтынын білесіз.

Кісі өлтірген қылмыскерді қайткенмен де табуға тиіспіз. Бұл оқиға Бестөбе қаласының маңында болып отыр. Сондықтан ондағы әрбір уақ істің өзіне назар аударуды ұмытпаңыз,— деп кеңес берген еді.

Талғат алғаш аурухана қоймасының тоналғанын естігенде алғашқы сәтте қалалық милиция бөліміндегілер ұрыны өздері шұғылданып, тауып алар деп, мән бергісі келмеп еді. Қабырғаға түскен туфлидің таңбасын көргеннен кейін дереу ден қоя бастады. Әккі бұзақылар мұндай ұсақ қателерді жібермейді. Бұл біреуге қастандық ойлаған, ұрлықтан аулақ кісінің шалағайлығы. Талғат өзінің осы ойын майор Ділдөбековке айтқанда, ол қазіргі тұста фактіге көбірек сенетінін сездірді. Ұрланған нәрселер Глухованың үйінің кілетінен табылды. Арашалау қиын. Әйткенмен Талғат Глуховамен әңгімелесуді мақұл көрді. Мұның алдында ол Алматыға телефон соғып, полковник Дайыровтың келісімін алды.

Талғат тергеушінің бөлмесіне келгенде аға лейтенант Быстров Глуховадан қайтадан жауап алып жатыр екен. Бөлмеде артық орындық жоқ. Ол шапшаң тұ-

рып, өз орнын капитан Майлыбаевқа ұсынды. талғат отыра бер дегендей қолымен белгі берді де, өзі тергеушінің қасында түрегеп тұрды. Быстров сұрағын жалғастырды.

— Ұрлықтың не екенін білмеймін дейсіз. Айтқаныңызға сенейік. Ал сонда қоймадан ұрланған одеялдардың бумасымен сіздің үйдің клетінде тығулы жатқаны қалай? Оны басқа біреу апарып құлыптап қоймаған шығар. Өйткен күннің өзінде сізден құлыпты ашу үшін кілтті сұрап алар еді. Солай ма?

Глухова жауап қатпады.

— Жауапкершіліктен үндемей құтылғыңыз келе ме? Қасарысқанмен жаза жеңілдемейді, қайта ауырлай түседі.

— Ұрлық жасау, біреуге қиянат ойлау секілді жат істен аулақпын. Сондықтан сізге беретін жауабым жоқ.

Глухованың бұл жауабы бұрын да айтылған ба, Быстров шыдамай, өрттей күйіп орнынан атып тұрды:

— Сіздіңше, ұрланған мүлікті кілетке мен апарып қойдым ба? Неге тұзу сөзге көшпейсіз. Өзіңіз алмасаны, мүлікті жасырған сыбайластарыңызды айтыңыз. Ерте ме, кеш пе, бәрібір мойындайсыз. Шындықты бүге алмайсыз!

Талғат тергеушінің сөзін бөлді:

— Жолдас аға лейтенант, бір-екі сұрау беруге рұқсат етіңіз,— деді де, Глуховаға жылы шыраймен:— Осында келместен бұрын аудандық комсомол комитетімен сөйлескен едім. Ондағы жолдастар сіз жайында жақсы пікірлер айтты. Қойманы тонаумен, ұрлықпен байланысты іспен шұғылданғаныңызға қайран қалды. Алдағы жазда институтқа жолдама бермекші едік, мұнысы несі деп өкінеді. Менің өз басым аудандық комсомол комитетінің айтқанына сенемін. Бірақ, кісіге сену бар да, және кісінің бетіне шіркей келтіретін жағымсыз факті де бар емес пе? Сол жағымсыз фактінің бірі қоймадан ұрланған мүліктің сіздің үйдің кілетінен табылғаны болып отыр. Осыны қалай түсіндіресіз?

— Білмеймін, тергеуші азамат...

— Кешіріңіз, мен өзімді таныстырмаған екенмін ғой. Капитан Майлыбаев Талғат, облыстық милиция бөлімінің қызметкері. Ал мен сізді білемін. Аида Глухова, аурухананың медсестрасы. Солай ма? Ал енді

ашық әңгімелесейік. Кілетке біреулер одеялды апарып тығып қойсын делік. Дәл қойманы тонаған күні терезенің тиегін салмай, ашық қалдыруыңыздың мәнісі қалай? Бұрын әйнектерді тұтас жауып тұратын тақтай бар екен. Оны да алып тастапсыз. Бір сөзбен айтқанда терезені өзіңіз әдейі ашық қалдырғансыз. Әлбетте, осының бәрі сізге күдік туғызады.

— Бұл жайында өзім де көп ойландым. Терезенің тиегі салынбай қалғанына өзім де таң қаламын. Қойманы жаппастан бұрын алдымен терезені қарайтынмын. Ұры түскен күні де жабық болатын. Сырттан әйнекті сындырмай, қалай ашқанын білмеймін. Ал сол күні кешінде кенеттен жарық сөніп қалды да, мені дереу операция бөлмесіне шақырып әкетті. Жас қыз соқыр ішекпен түскен еді. Соған операция жасап жатқан. Жан-жақтан май шам ұстап тұрдық. Операция ұзаққа созылды да, шаршап шыққаннан кейін үйге қайттым. Терезенің тақтайын жауып кетуді ұмытып кетіппін.

— Қойма есігінің қанша кілті бар?

— Сестра хозяйка маған бір кілт беріп кеткен. Басқасын білмеймін.

— Қойманы құлыптағанда сүргіш салына ма?

— Есік коридордың ішінде, оған сүргіш салғанын көрген емеспін.

— Кілеттің кілтін қайда қоясыздар?

— Күндіз үйде өшкім болмайды. Және үйге ұры түскенін естіген емеспіз. Үйдің, кілеттің кілттерін сырттағы табалдырықтың астына тастай саламыз. Інім мектепте оқиды ғой. Мен жұмыста жүргенде есікті өзі ашады.

— Кілетті жиі ашып тұрасыздар ма?

— Кілеттің ішінде ор бар. Соған күзде картоп толтырып тастағанбыз. Одан кейін ашқанмыз жоқ.

— Менің сұрағым бітті. Сізге рахмет.

Талғаттың жылы сөзі дәмелендірді ме, Глухова өтініш айтты:

— Мамам әжеміз науқастанып, Жаркентке кеткен еді. Інім үйде жалғыз. Шайын жөндеп іше алмай жүр. Мамам келгенше мені босата тұрсаңыз қайтеді? Бұл іс тынбай, бәрібір қаладан кетпеймін.

— Облыстан келгенімді сізге айттым ғой деймін. Тергеуде үлкен айып тағылып отырған кісіні босатуға хақым жоқ. Оны осындағы милиция басшыларының

өзі шешеді. Кейде қоғамдық ұйымдардың сұрауы бойынша, іс анықталғанға дейін, уақытша шығара тұратын сәттер болады. Аудандық комсомол комитетімен бірге сізге кепілдікке жүруге уәде берейін. Бізді ұятқа қалдырмассыз деп ойлаймын.

— Рахмет. Сеніңіз маған.

Өздері оңаша қалған кезде Талғат аға лейтенант Быстровқа аудандық комсомол комитетінің өтініш талабымен Глуховаға сенетіні жөніндегі кепілдігін көрсетті. Аға лейтенант шегіншектеп бажырая қарады:

— Жолдас капитан, сіз шынымен араға түспексіз бе? Бұл көпе-көрнеу қылмысты бүркеу ғой.

— Жолдас аға лейтенант, сіз бұған таңқалмаңыз. Қылмысты кім жасағанын біз әлі ашқанымыз жоқ, білмейміз.

— Фактілер Глухованың қылмысқа қатысы барын мойындатып отыр. Оны көрмегенсіп, жаба салудың реті қалай келетінін білмеймін. Майордың рұқсатынсыз дөнеңе жасай алмаймын.— Осы кезде кабинетке майор Ділдәбеков кірді.

— Ол майдалап жүріп, барлық жерге шағынады деп айтып едім ғой, Талғат Майлыбаевич. Дәл солай жасаған. Бірінші секретарьға дейін баруға тура келді.

— Хатшы не айтты?

— Тиісті кісілерге қатты ескертіп қойды. Енді бізге ешкім бөгет жасай алмайды.— Ділдәбеков тергеушінің қолындағы Талғаттың кепілдемесін, аудандық комсомол комитетінің өтініш талабын көріп:— Сіз өз логикаңызға қатты сенесіз білем. Ал Глухованың қылмысқа қатысы барын дәлелдейтін фактіні қалай жоққа шығарасыз?

— Мұның бәрі жалаң фактілер. Қылмыстың беті әлі ашылған жоқ.

Майор Ділдәбеков Талғаттың түпкі ойын түсінді. Иегін сипалап, ойланып отырды да:

— Осының бәрі Сарғабандағы оқиғаға қатысы бар деп қарайсыз ба?— деді.

— Оны дәлелдеуіміз керек, Әлихан Ділдәбекович.

— Бұл жолы да сіздің долбарыңызды байқайық. Шынында, Аида Глухованың қамаудан босанып, еркіндікте жүруі кейбіреуді қатты абыржытуы ықтимал. Бәлкім, батылырақ әрекет жасап, өзінің бетін ашар.

— Тек осындай жолмен ғана күдікті анықтай аламыз.

— Жақсы, менің қарсылығым жоқ.

— Қолдағаныңызға рақмет айтамын.

— Сіз асықпаңыз, әлі біз алғысымызды өзіңізге жаудырамыз. Ие, айтқандай, бірінші секретарь сізге сәлем айтты. Тегі біздің полковникпен жақсы таныс кісілер секілді. Қолыңыз тигенде келіп-кетуіңізді сұрады.

— Неге шақыратынын білмедіңіз бе?

— Әңгімелескісі келетін ойы бар.

— Шұғыл баруым керек пе?

— Секретарьдің сіз жайында пікірі бөлек. Құр қол жарамайтын шығар, осы оқиға тамамдалған соң барсаңыз да болады.

Талғат бұл күні де жұмыстан кеш қайтты. Ол пәтеріне бармастан бұрын аурухананың ауласын, Глухованың үйінің кілетін көрін, еол жақты кезіп көп жүрді. Шым-шытырық ой көмәскі қалпымен сам қияға жетелейді. Әлгінде өзіне айқын көрінген іс әп-сәтте қисынсыз саналып, жаңа, соны дәлел іздейді. Алғаш Глухованың үйінің кілетінен ұрланған одеял табылған кезде, бұл қылмысқа Айданың қатысы бар ма деп қалып еді. Кейін бұл ойынан шапшаң айныды. Көп мүлік пен алты метр кілем төсенішті жалғыз, жаяу адам көтеріп жүре алмас еді. Көтерген күнде де жұрттың көзіне түсіп қалам деп сескенер еді. Ұрланған заттарды тез алып кету үшін қайткенмен де көлік керек. Арбамен келу қисынсыз. Оған тиіп жатқанын жұрт бәрібір көреді. Мұндайда ең қолайлы көлік — машина. Қызметтегі машиналардың шофері көпе-көрнеу ұрлыққа бармайды. Сонда қойманы жеке меншік машинасы бар адам тонаған. Бұл бір жағынан Глухованың кінәсіз екенін дәлелдей түседі. Екіншіден, ол мүлікті ұрлаған күннің өзінде кілетке апарып жарқыратып қоймас еді. Қойманы тонаушының мақсаты біреу: қайткенде де Глухованы қаралап, одан құтылуды көздеген. Момын жас қыздан сонша сескенуі қалай?

Аиданы қылмыстан арашалайтын тағы бір жай бар: ұры түскен терезенің крест түрінде айқастырып, жақтауға қаға салған темірі бар. Темірдің бір жақ басын шығарса, кісі еркін сияды. Сол темірлерде Айданың саусақтарының таңбасы табылмады. Бұған қарағанда қойманың екінші кілті болған. Жұмыс уақыты

бітіп, жұрт тараған көзде қылмыскер қойманы ашып, темірдің бір жақ шегесін суырып, босатқан, әрі терезенің тиегін ағытып кәткен. Былайша айтқанда, ұрлыққа күнілгері өзірленген. Осыны жасап жүрген кім?

Осындай ой үстінде Талғат пөтеріне жеткенін де байқамай қалған еді. «Түнделетіп жүргеніңді қоймадың-ау!» деген сөзден сәлк ете қалды. Бұрылып қарап еді, Захар Антонович екен. Талғаттың машинасы қораның ішінде тұрған. Қар жауғалы жүрген жоқ, Захар Антонович машинаның қарын тазалап, үстін брезентпен жауып жатыр екен.

— Машинаны күтіп ұстасаң, ұзақ жолда алаңдамай еркін жүресің, қиналмайсың,— деді де, Талғаттың бас-аяғына қарады.— Киімің жұқа ғой, балам. Жаураған шығарсың, үйге кіре бер. Мен өзім-ақ бәрін жайғаймын.

Талғат ертеңіне жұмысқа келгенде, Ділдәбековпен сөйлесіп отырған полковник Дайыровты көрді.

— Сәлеметсіз бе, жолдас полковник?

— Сәлем, жолдас капитан,— деп Дайыров қолын ұсынды.— Хал қалай?

— Жаман емес!— Талғат қасына отырғанда Дайыров:

— Сарғабандағы оқиғаға байланысты облыстық милиция басқармасына шұғыл міндет жүктеліп отыр. Біз майор Ділдәбековпен әлгінде осы жайында әңгімелесіп отыр едік. Алтынды Бестөбеге әкеліп, арада делдал болып жүргені қайсы? Дәрігер ме, әлде ақсақ па? Кісі өлтіру үлкен қылмыс. Мұны олар да біледі. Рахымды өлтіргеннен кейін қылмыстылар бұл қалаға мүлде жоламай кетуі мүмкін емес пе?— деген күдік келеді.

— Қылмыстылардың қайсысының астыртын тәсілмен алтын тасып жүргенін кесіп айту қиын. Дегенмен, оның біреуі дәрігер десек, қайткенмен де ол жұмыс орны бар адам, еркін кезіп, қыдырып жүре алмайды. Сірә, осы топты байланыстырушы күпшек аяқты кісі ме деп ойлаймын. Ал олар Рахымның өлімінен соң бұл қалаға келе ме деген мәселеге келсек, олар оралуға тиіс. Өйткені оларды үркітіп алмау үшін бұл іске Рысбек Тілеуовтың көмегін сұрадық. Ол да күпшектәй ағаш аяқпен жүретін адам. Меніңше қылмыстылар осы торға түссе керек.

— Тілеуов аузына берік адам ба?

— Отан соғысының мүгедегі, өмірдің ащы-тұщысын көрген кісі.

— Онда белгісіз ақсақ кісі мен дәрігерді осы қаладан күтетік болдық ғой.— Полковник Сарғабан оқиғасы жайындағы үлкен папканы ақтарып отырып:— Цойдың жауабында ол бар кінаны Глуховаға аударғысы келетіні байқалады. Терезені әдейі ашық қалдырған да, ұрлық жасаушы сол Глухованың өзі дейді.

— Глухованы тергеуден босатқаннан кейін бұған оның қалай қарайтынын анықтаған жоқпыз.

— Цой бұдан жиырма минут бұрын өз машинасына отырып, Сарғабанға жүріп кетті. Қасына бір жігітті қосып, Нұржан Мақатаевты отырғызып жібердік. Олар Сарғабанның тұсында Цойға жолығуға тиіс.

— Цой Нұржанды таниды. Бұрын кездескен. Сонысы бөгет болмай ма?

— Майор Ділдәбеков ол жайын да айтты. Нұржандар дәрігермен бетпе-бет кездеспейді. Оның қажеті де жоқ. Тек Цойдың қай тұста тоқтағанын анықтап қайтады. Сол жерге вертолет жібереміз.

Бір сағат өтпей стол үстінде тұрған арнаулы аппаратан Нұржанның дауысы естілді. Цой резинка етік киіп, ашпалы басқыш алып, өзенді жағалап кеткен. Ол Рахым жатқан шидің түбіне барып, нақ сол тұстан өзенге беттеген.

Майор Ділдәбеков қысқа жауап қатты:

— Сізді жақсы түсіндім. Көзге түспей, шапшаң қайтыңыздар!

— Құп болады, жолдас майор!

Арнаулы аппараттың дыңылдаған үні естілді...

СЕГІЗІНШІ ТАРАУ

Олег Майснер тоғызға он бес минут қалғанда үйінен шығатын. Емхана алыс емес, он минуттық жол. Ол көшенің бір жақ бетімен жүріп, жұмыстан қайтқанда да сол жүрген жолымен қайта оралады. Сұңғақ бойлы, арықша келген жас жігіт. Киімі де, жүріс-тұрысы да бір қалыпты, өзгермейді. Үстінде сәнмен тіккен, жалпақ қалталы қысқа пальто, алтын түйме қадалған ақ көйлектің жағасы пальто омырауынан көрініп, өңін ашып, тұла бойын жинақылап жарасты

көрсетеді. Оның айнымайтын серігі — сары портфель, өзін ересек кісі танытқысы келе ме, қолынан тастамайды.

Олег бүгін де портфелін ұстап, үйреншікті жолына түсіп алып, жұмысына бара жатқан. Қазықша етіп қадаған көк шарбақтың тұсынан өте бергенде Дарьяның дауысын естіді:

— Жігітім, халиң қалай? Түрің боп-боз, нәр татпаған түрің бар. Үйге кір, сары май салып, ыстық сүт берейін. Базардың көк суы емес, өзіміздің ала сиырдың сүті. Өзің дәмін көрші, кейін мен шақырмай-ақ, жүгіріп келіп тұрасың.

— Рахмет, Дарья апай, жұмысқа асығып бара жатырмын.

— Онда қайтар жолыңда соқ, алтыдан кейін сені ешкім мазаламайды ғой.

— Кешіріңіз қолым тимейді.

— Ех, Олег, шақырғанға келмесең, кейін өкінесің. Ол өкініштің ғұмыры көкейіңнен кетпейтін болады.

— Сіз қорқыта да білесіз-ау деймін, Дарья апай.

— Сен сияқты білімдар емеспін, оқымағанмын. Бірақ өмірдің сабағын білемін. Соны саған үйретейін деп едім.

— Өзің көзбен көріп, бастан кешпеген соң біреудің үйреткен тәлімінде қанша қасиет бар дейсіз.— Олег қай мезгілде өтсе де, Дарьяның шарбаққа асылып, жолын тосып тұрғанын көреді. Олег мұны алғаш елемегенімен кейін оны әбден мезі етті. Бұл көшенің бойымен жүрмеуге қанша рет ант етсе де, онысын ұмытып, қалай жүріп кеткенін білмей қалады. Ол Дарьяның барылдақ дауысын естігенде ғана үйреншікті көшеге түскенін бір-ақ сезеді.

Олег емханада тіс салушы техник болып істейтін. Жылдан астам уақыт құрылысшылардың жатақханасында тұрды. Бестөбеде тіс салатын техник жоқ еді де, қала мұндай мамандыққа зарығып отырған. Олегке келген бетте жатақханадан жеке бөлме берді. Көршілерінің бәрі қыздар болатын. Өткен май мейрамында қыздар кеш өткізіп, оған Олегті де шақырды. Өңшең әйелдердің ішінде ол жалғыз болды. Еркек жалғыз болған соң, қыздардың бәрімен кезектесіп билеуге тура келді. Сол кеште Дарья да болған. Қыздар оның ыдыс-аяғын алыпты да, шақырмай қоюды ыңғайсыз

көріпті. Әрі жалғыз бас, әрі зарыққан жесір әйел көңілін көтерсін деп ойлап Олег оны да биге шақырды. Дарья өтіріктен-өтірік мас болғансып, басқа қыздардың кезегін бермей, Олегті бас салып, биге сүйреп жүрді. Қыздар Дарьяның көргенсіздігін елемегенсіді. Кешке өздері шақырғаннан кейін қызықты отырыстың шырқын бұзбайын деді. Дарья қолы мен балтыры келсаптай жуан, быртиған семіз әйел еді.

— Менің дөнемнің толықтығы демесеңдер, сендерден жасым онша үлкен емес,— деп томпаңдап билеп жүрді. Бөксесін қозғай алмағанымен, кеудесін көтеріп қояды.

— Біздің Дарья апай жарайды. Табаны-табанына жұқпай билеуін қарашы, нағыз биші секілді,— деп қыздар мазақтап күлісті. Оны Дарья мақтау есепті санады. Би кезінде Дарья:

— Жігітім, мынадай шошаңдаған қыздар саған қатын боп жарытпайды. Біз сияқты есік көргенді құш. Өзіме көлсең өкінбейсің. Жұмақ төріне шыққандай отырғызып қоямын, тәтті боласың,— деп сыбырлағанда Олег ішек-сілесі қатып күлгені бар. Қыздардың алдында оның сөзін қайталап, жесір әйелді ұялтпайын деді. Дарья жас жігіттің әдеп сақтағанын көңілі бар деп ұқса керек, ол жұмысқа барарда және қайтқанда жолын тосатынды шығарды. Ынтық, ғашық екенін білдіріп бір сөйлеп қалады. Олег үндемей басын шайқап жүре береді. Дарьяның шыдамы таусылды. Бүгін ол әңгіменің басын біржола ашып алғысы келді. Олегтің иікпейтінін көрген соң ұяң жігіт жасық па деп ойлап, қорқытып алмақ еді. Олег қатты ашуланып кетті:

— Қырықтан асып қырғылжың тартсаңыз да, балаңыздай адаммен солай сөйлесуге ұялмайсыз ба? Ар қайда? Ұят қайда? Бұдан былай жолымды тоспай, аулақ жүріңіз!— деді.

— Айтпады деме, жігітім, кейін өкінесің. Өзіме келмесең, басқаға да бұйыртпаймын. Басыңа бөле үйіп, айдатып жіберем!— деп Дарья жұдырығын түйіп қалды.

Көрші кемпір Дарьяның айқайлаған дауысын естіп, қасына келді:

— Байқұс-ау, таң атпай кімге кіжініп тұрсың?

— Мынау сүмелекті көрдің бе? Сол неме мазамды алып қоймайды. Жалаңаш етіңнен сипат, қойныңа ал

деп қиқалақ салады. Жесірдің қорғанышы жоқ дей ме екен. Соған жыным келіп тұрғаны.

Вероника қызыл иегімен тамақ іше алмай көп жылдан бері қиналып жүретін. Қалаға тіс салатын техник келгенде, оған бірінші болып жазылып, эппақ маржандай тіс салдырып алған еді. Ол Олегті таныды.

— Бұл жігіт тіс технигі емес пе? Жас балаға жаман сөз айтуға қалай ұялмайсың? Мас кезінде қасыңа жиіркенбей жата салатын сасық Егор деп пе едің. Құдайдан қорықсаң қайтеді!

— Алжыған албасты неме, сенен ешкім ақыл сұрап тұрған жоқ. Өзің әукең қышымаған соң, еркектің қайбір қасиетін ұғатын едің. Басымды қатырмай аулақ кет.

— Түрің құрысын, сайқал неме, сен біреудің басын жұтарсың! — Вероника жерге түкіріп жөніне кетті.

Олег Дарьяның сөзін естімеу үшін бұрылыстау болса да, жұмысқа барғанда және қайтқанда басқа көшемен жүріп жүрді. Алғаш Дарья адасып қалды. Командировкада деп ойлады. Мүлде көрінбей кеткен соң «осы қайда жүр?» деп, емжананың алдын тосып аңдыды, қай көшемен жүретінін біліп алды. Бір күні көшенің тасалау бұрылысында қарсы жолықты.

— Менен қашып құтыла алмайсың. Жер астына кірсең де қоймаймын. Жаныма жоламай жалтарсаң, зорлаған есепті ұстатып берем. Абройыңнан айрылмай тұрғанда қасыма өзің келіп жат. Төсегім дайын. Қалай аунатсаң да еркіңе көніп берем.

— Бұл сөзіңізді қоймасаңыз, тиісті орынға хабарлаймын.

— Айтқаныма көнбейсің ғой? Онда мен қалай хабарлайтынын көрсетейін! — Дарья пальтосын шешіп, лақтырып тастады да, көйлегінің омырауын пәре пәресін шығарып, қардың үстіне айқайлап жата қалды: — Ойбай, құтқарыңдар! Адамдар, қайдасыңдар, мына ит мені шаңқай түсте зорлап кетті. Жұртқа енді не бетімді айтам. Бүйтіп қор болғанша өлгенім жақсы! — Әпсәтте, қараңғы кешті басына көтеріп, аттан салып жылай бастады. Жұрттың жұмыстан қайтқан мезгілі ғой. Әпсәтте жиналып қалды.

Олег Дарьяның бажылдаған айқайынан шошып, жедел басып жүгіріп бара жатыр еді. Милиционер Өкісбай ысқырығын шалып, қуып жетіп желкеден бір түйді.

— Шәлтиіп алып, бұл иттің айғырлығын қарай көр. Ысқырық шалғанда неге тоқтамайсың? Әйелге жәбір көрсеткеніңді көрейін, алапес сұм!— деп қолын артына қайырып, сүйрей жөнелді. Аздап кейін Олег Майснер мен Дарья Пименованы милиция бөлімшесіне алып келді. Акт жасады. «Қалай, қай кезде болды?» деген сұраққа Пименова жылап отырып жауап қатты:

— Бұл сұмыраймен өткен майда қыздардың бөлмесінде танысқан едім. Жесір қатынның сұрауы жоқ, оңай көне салады деп ойлады ма, қойныңа алсаңшы деп қиғылық салып жүрді. Шешендей адаммын, сөз айтуға ұялсаңшы, деп дарытпай жүр едім. Жаңа жұмыстан қайтып бара жатқанда қараңғыда көрмейді деді ме, бас салып, көйлегімнің дода-додасын шығарды.

— Мұның бәрі жалған, сұмдық!— деп, Олег шыдай алмай айқайлап жіберді.

— Азамат Майснер, сіз айқайламаңыз, — деді Быстров қағаздан басын көтеріп. — Адал адам айқайламайды.

— Кешіріңіз, жолдас аға лейтенант. Сіз бұл әйелдің айтқанына сенбеңіз. Айтып тұрғаны шылғи өтірік. Өзі айтқан май айының кешінен бері менің қыр соңымнан қалмай, жолымды торып, өзімен бірге тұруға қыстағысы келді. Көнбеген соң осындай айла жасап отыр.

— Жас басыңмен жалған айтуға ұялсаңшы. Мен шешендей адаммын. Саған сөз айтуға қалай аузым барады. Сендей сұмырайларға өкімет білім бергенде, жалған айтсын деп үйретіп не еді?— деп, Дарья бет қарататын емес.

Быстров жалған айтқаны үшін заңмен жауапқа тартылатынын айтқанда, Пименова:

— Бір құдай төбемде, төк шындықты айтамын. Сөзімнің жалғаны жоқ.

Бұл кезде полковник Дайыров пен Талғат, Әлихан үшеуі Цойдың Саржабанға барған сапары жайындағы пленканы көріп отыр еді. Цой ашпалы басқышты жарқабаққа тіреп қойып, істік темірмен үңгір қуыстарды шапшаң қарап жүр. Қимылына көз ілеспейді. Пленка вертолеттен түсірілген ғой. Сірә, үстіңнен ұшып бара жатқанда төбесіне бажырая қараған ба, Цойдың бетпішіні тым айқын, қатпарына дейін көрінген. Ал мына көрініс тым қызық. Талғат пен Нұржайның алтын тапқан үңгіріне жеткенде мойнын созып, үңіле түседі. Ис-

тік темірін оңтайлап алып, үңгірге тыға бергенде тісін ақсита айбат көрсетіп, тұра қашқан қасқырдың күшігінен сескеніп, шалқалақтап, өзін ұстай алмай, суға былш етіп құлаған. Үйелеп көтеріле алмай, тыпырлап жатыр. Әлден соң үсті-басы малмандай су қалпымен машинаға әзер отырады. Соңғы көріністерді тағы бір көріп шыққаннан кейін полковник Дайыров Ділдәбеков пен Талғаттың пікірін білгісі келді ме, екеуіне кезек қарап:

— Цой өзінің бұл сапарын қалай ақтар екен? Қандай желеу айтады деп ойлайсыз?— деді.

— Ол Сарғабанға бармастан бұрын айтатын сылтауының жауабын ойлап қойса керек-ті. Оны ертең еститін шығармыз,— деді Талғат.

— Өзін әшкерелеп аламын деп қорықпай ма?

— Ол несіне сескенеді? Қуыс ұялар мен індерді қарадым десе де, біздің оған тағар айыбымыз қайсы? Қасында куәға тартар Аймангүлі бар. Ол Цойды қызғыштай қоритынын білесіз.

— Аймангүл машинадан шықпады. Цойдың ін-қуыстарды тіміскілеп жүргенімен әуестенбеді. Аймангүлдің мінезі ондай сабырлы емес сияқты еді,— деп Ділдәбеков таңғалғандығын білдірді.

— Дұрыс айтасыз,— деді Талғат майорды қосап.— Аймангүл Цойдың қасынан бір елі қалмауы керек еді. Тегі Аймангүлге алдап, ұйықтататын дәрі ішкізген секілді.

Кабинетке аға лейтенант Быстров кірді.

— Жолдас майор, баяндауға рұқсат етіңіз,— деді Ділдәбековке қарап.— Олег Майснер әйелді зорламақ болған жерінде ұсталды.

— Майснер дейсің бе?— Ділдәбеков сабырсызданып орнынан ұшып тұрды.— Зорлағаны қалай?

— Жәбір көрген Пименова осында отыр. Сарапшыларды шақырдым. Майснердің қаншалықты кінәлі екенін анықтау керек шығар.

— Майснердің бұл іспен шатылғаны керек емес еді,— деп, Ділдәбеков өкініш білдіргендей желкесін сипалады. Оның себебі бар еді. Бұдан бір жеті бұрын Майснердің астыртын алтын тіс салумен шұғылданатынын, қарақан басы тұрып, бес мың сомға бау-бақшасымен үлкен үй сатып алғанын көрсеткен домалақ арыз түскен. Аға лейтенант бұл жайындағы әңгімені білетін. Ол майордың өкінішін ұқты. Сол арыздан соң,

алтынды ұрлаушылар тіс салушы техникпен байланысы жоқ па екен дегендей күдік туған. Мұндай күдік расталса, олар Майснердің қамалғанын білгеннен кейін ізін білдірмей кететіні айқын. Не істеу керек? Майор Ділдәбеков полковник пен Талғатқа қарады.

— Майснерге тағылып отырған айып үлкен. Дәл қазір оны босатып жібере алмаймыз. Сарапшылардың қорытындысын көрейік. Олардың не айтатынын байқайық,— деді полковник.

— Солай істегеніміз дұрыс болар,— деп, Талғат та оны қостап басын изеді.

Бұдан кейін бірнеше күндер өткен. Қала тіршілігі өзінше жүріп жатты. Талғаттар тыным көрмей, күдік қалдырған жәйдің бәрін қайта-қайта тексеріп, алтынмен сауда жасаушылардың қалаға келуін күтті. Бұлардың ойынша қылмыскерлер Цойға немесе Майснерге жолығуы тиіс деп білді. Қолдағы материалдарды сұрыптағанда осы екеуінде ғана күдік қалған еді. Ал Олег Майснер енді Дарьядан сескенбей-ақ өзінің үйреншікті көшесімен жүріп жатты. Сарапшылар Пименоваға сырттан зорлық жасалмағанын, оның байбаламы жалған екенін дәлелдеген. Оның үстіне жатақхананың қыздары мен Вероника шешей Дарьяның сұмдық айласын мойнына қойып дәлелдеп берген. Бұл кезде қалаға дабыраған тіс салушы техниктің әңгімесі басылып, жұрт оны ұмыта бастап еді. Бірақ Майснерді милиция орны ұмытқан жоқ. Оның үйді қандай табыспен тапқан ақшаға сатып алғанын тексеріп жатқан.

Цой мен Майснердің жексенбі күнгі кәсіптері бір-біріне ұқсамайтын. Майснер ертеден кешке дейін үлкен бағын аралап, ағаштарының түбіне қар үйеді, көң шапашады, арықтарын тазалайды. Күні бойы күйбеңдеп, қолынан күрек түспейді. Ал Цой таңертемен міндетті түрде ауруханаға соғады. Бұдан кейін машинасына отырып алып, келесі темір жол станциясына барып қайтады. Соңғы кезде Аймангүлді қасына алмай жалғыз кетіп жүрді. Алтынды таба алмайтынына көзі жетті ме, Сарғабанға баруды қойды. Ол өзінің суға құлаған кездегі сапарын жасырған жоқ. Соңғы кезде журналдарда құстың жасаған ұясына тамақ пісірсе, ем екені жазылып жүр. Аймангүлге шипасы тие ме деп, көк қарғаның ұясын қарадым дей салды.

Күндер кезегімен өтіп жатты. Бүгін жексенбі еді. Майснер сатып алған қасқыр итіне тақтайдан үйшік

жасап, әбігерленіп жүр. Цой бұл кезде ауруханаға кірген. Талғат қалтасынан сағатын алып Нұржанға көрсетті:

— Қазір сағат 10. Сағат 11-ден он минут өткенде ол ауруханадан шығып, машинасына отырып, келесі темір жол станциясына қарай кетеді.— Талғат сәл ойланып:— Бәлкім, ол тура вокзалға баруы мүмкін,— деді.

— Вокзалға дейсіз бе?— деді Нұржан таңданып.— Онда барғанда не істейді. Кімге жолығады?

— Цой демалыс күндері ауруханаға келгенімен палаталарды аралап, обход жасамай, ылғи кабинетінде отырады. Әуелі басқа жұртты рұқсатсыз кіргізбейді. Дәл осы уақытта Новосибирск жақтан Ташкенттің поезы өтеді. Поезд станциядан өткеннен кейін ғана кабинетінен шығады. Соған қарағанда сол уақыттың ішінде әлде біреудің телефон соққанын күтетін секілді. Менің байқауымша Цой өзіне телефон соққан кісімен кездеседі.

— Бәлкім, өзіңіз айтқан күпшек аяқты кісі шығар?

— Оның кім екенін қазір айту қиын, Нұржан.

Дәл осы кезде Цой біреумен сөйлесіп жатқан еді. Трубканы көтергенде бейтаныс әйелдің дауысы естілді.

— Бұл Цой жолдас па?

— Ия.

— Мен көп жылдан бері демікпе ауруына шалдығып, жапа шегіп жүрген жан едім. Сіз соны емдеудің әдісін тапты деп естіп, әдейі жолаушылап келемін. Ауруым күн санап асқындап барады. Қабылдай аласыз ба?

— Демікпе ескі ауру. Бұл дерттің емін таппай әуреге түскен ғұламалар көп. Біз дала дәрігеріміз. Қолымызда қазіргі заманның аспаптары жоқ. Әйтеуір бірдемені долбарлап жасаймыз. Сірә, менің жасаған емім сізге қонар ма екен?

— Оны сіздің ықласыңыз біледі.

— Сіз қазір қайда тұрсыз?

— Қазір вокзалдың алдындағы көшемен баққа қарай шығамын. Келесі көшенің түйіскен жерінде сізді күтемін. Менің қолымда өзіңізге таныс қара чемодан бар. Үстімдегі жалғыз түймесі бар көк пальто, қара жаға салған. Адаспассыз.

— Жақсы, қазір келем.

Цой вокзалға бірден бармай, соңында аңдушының бар-жоғын білгісі келді ме, көшелерді кезіп көп жүрді. Қасынан бір-екі такси, жүк машинасы өтті. Онда майор Ділдәбеков бастаған оперативтік топ отырған еді. Цойға бұл қала арасына қатынайтын такси сияқты көрінді. Ізіне түскен көлікті байқай қоймаған соң, бақты жағалап, екінші көшеге шығып, аялдамаға қарай беттеді. Әйел қолын көтеріп, жаңғыз саусағын шошайтып көрсетті.

Цой өтіп барып тоқтады. Терезеден басын сұғып:

— Қайда барасыз? — деді.

— Жартыбелге апарып тастаңызшы.

— Отырыңыз.

Жартыбел Бестөбе қаласынан жиырма бес шақырымдай жер. Осы тұста үлкен аялдама бар. Қысы-жазы ыстық шашлык, шай үзілмейді. Жақындағы қолхоздың адамдары қымыз, құрттарын өкеп сатады. Жол қысқа болғанымен қаладан шыққан машиналар Жартыбелге тоқтамай өтпейтін. Цой Жартыбелге жеткеннен соң әйелді түсіріп тастады да, өзі Тентекке қарай кетті. Әйелдің қолындағы чемодан әлгіндей емес, одан сәл кішіректеу еді. Нұржан Жартыбелден бүйірлей қосылып, Цойдың машинасын көз керім жерге өткізіп жіберген. Ол рациямен майор Ділдәбековпен дереу байланыс жасады:

— «14» Тентекке қарай кетті. Жолаушы жолда түсіп қалды. Қалай бұйырасыз? Жолаушыны ұстаймыз ба, жоқ па? Әйелдің қолындағы басқа чемодан, машина ішінде ауыстырып алды.

— Өзір тимеңдер, осында келген соң ақылдасамыз. «14»-ті Тентекке дейін өткізіп салыңыз да, шапшаң кейін қайтыңыз. Онда оны басқа адамдар қарсы алады.

— Құп болады! — Нұржан қабылдағышты іліп қояды.

Бір сағаттан кейін Нұржан бастаған оперативтік топ Цойдың қалаға оралғанын хабарлады. Цой жолда ешқандай бұрылмаған. Бестөбеге келісімен үйіне келіп, машинаны ауласының ішіне қойды. Қаракемпір ауруханада үй тазалаушы болып істеумен қатар, жетісіне бір рет Цойдың үйінің қызметін жасайтын. Едендерін жуып, шаң-тозаңын сыпырады, пешінің күлін тазалайды. Цой үйіне келгенде Қаракемпір қорасының қарын

күреп жүрген. Цой келгесін Қаракемпір көп бөгелмеді. Шелек, сыпырғыштарын алып, үйіне кетті.

Бұл кезде полковник Дайыров пен майор Дідебеков оперативтік топпен кеңес өткізіп жатқан. Полковник поездан түскен жолаушы әйелді дереу тұтқынға алу керек пе, деген сұрақтарға жауап бере келіп:

— Бестөбеде алтынмен сауда жасайтын қылмыстылар тобының барына енді күмән жоқ, — деді де, Талғатқа қарап: — Сіз Рахымды өлтірген қылмыскердің біреуі дәрігер деп едіңіз. Енді оның кім екенін білеміз. Бірақ екінші қылмыскердің қайда жүргені белгісіз. Егер жолаушы әйелді ұстасақ, оны үркітіп алуымыз ықтимал, алтынмен сауда жасап, ақша жинаған адам ізін білдірмей, оңай құтылып кетуі мүмкін. Бұл іздеу жұмысын біраз қиындатады. Оның үстіне Цой әкелген алтынды кім арқылы өткізетінін білмейміз. Мұнша көп алтынды қылмыстыларға беріп жүрген кім? Кәсібі не, қайда істейді? Бұл да бізге жұмбақ. Осы топты түгел әшкерелемейінше, әзірге тұра тұрайық, — деді.

Полковниктің сөзін отырғандардың бәрі жөн көрді. Қарсы пікір айтушылар болмады. Оперативтік топ тараған кезде майор Дідебеков Талғаттың қасына келіп:

— Сіз осы қалаға келген сәтте Цойға үлкен күдік келтіріп, соны бақылауға алуға ыңғай көрсеттіңіз. Менің өз басым бұған іштей наразылық көрсетіп жүрдім. Қанша айтқанмен мен онымен осы қалада он бес жылдан артық жұмыс істеп келемін. Оның бүгі-шігесін білемін деп есептейтінмін. Адамды тану үшін дабыраған атағына сырттай сену жеткіліксіз екен. Сіз соны қалай бірден біле алдыңыз, — деді.

— Рахымның өлер алдындағы сөзі есіңізде ме? Ол өзін қинаған, жәбір көрсеткен адамды көрсетіп берді. Сіз бен бізге сол істі аяқтау, анықтау ғана қалды.

— Оның бұл сөзіне сол сәтте мән беру қисынсыз емес пе еді? Біріншіден, Цой белгілі дәрігер, қалаға беделі күшті. Жұрттың бәрі онымен санасады, оның өзін өлімнен арашалаушы деп қарайды. Екіншіден, Рахымды өрісте жаралап кеткен күні Цой күні бойы ауруханада операция жасаған. Қаладан ешқайда шықпаған. Үшіншіден, Рахым жараланғаннан кейін далада көп жатып қалды. Қансыраған, әлі кеткен адам шатасуы мүмкін емес пе? Осындай көпе-көрнеу ақиқатқа

қарсы келіп, осындай шындықты ашқаныңызға та-
ным бар.

— Мұнда пәлендей сиқырлық жоқ, Әлихан Ділдә-
бекович. Мен осында келгеннен кейін Нұржан екеуміз
аурухананың журналын алып, бірнеше күндер бойы
қарап шыққанымызды білесіз. Ауруханадағы барлық
күрделі операцияларды Айша Сейітқұлова және басқа
дәрігерлер жасаған. Цой соңғы бір жылдың ішінде төр-
тінші кластың оқушысына операция жасап, оның өзі
сәтсіз біткен. Соқыр ішегін таба алмаған. Оның беделін
жасаған аурухананың коллективі, Цой соны шебер
пайдалана білген. Екінші сұрағыңызға келетін болсақ,
сіз оны күні бойы ауруханада операция жасаумен
жүрді дейсіз. Шынында олай емес, ол ауруханада са-
ғат күндізгі төртке дейін ғана болған. Ал сарапшылар
Рахымның жаралануы сағат бес пен алтының арасы
демеп пе еді. Бір сағаттың ішінде Сарғабанға еркін ба-
рып қайтуға болады. Және Цой ол жақтан келгеннен
соң, журналды алып, «Сағат бес жарымға» дейін опе-
рация жасалды деп, цифрды өзгерткен. Есіңізде ме,
сіз мұны Цойдан сұрағаныңызда, ол: «Маған адам өмі-
рі қымбат. Сан жазумен шұғылданбаймын» деп, сөй-
леспей трубканы іліп қойғаны. Сол жерде мен ағаттық
жасаған едім. Рахымның өліміне Цойдың қатысы жоқ
шығар деген ниетпен, оның көмегін тілеген едік қой.
Мұндай абайсыз сұрақтың істің бетін ашуға себебі ти-
ді ме деп те ойлаймын. Бұдан соң және тергеуден Аида
Глухованы босатқаннан кейін Цой Рахымның тыққан
алтынын тауып алуға жанталасты. Сірә, ол ізін білдір-
мей, жасырынып қашып кетуді мақсат еткен секілді.
Біз мазаламағаннан соң көңілі жай тапты ма, тыныш-
тала бастады. Ал үшінші сұрағыңызға жауап берейін.
Қансыраған, әл кеткен адам еліріп, шатасуы ықтимал
дедіңіз. Соғыста өз басымнан кешкен тәжірибем бар:
жаралы адам бір сәт есін жиғанда ол сандырақтамай-
ды, есі түзу болады. Алғаш Рахымның сөзіне ден қой-
ғаным содан еді. Тек ұзақ ауырған, қызуы жоғары
адам ғана есін білмей сандырақтайды.

— Милицияның жұмысы үнемі ойлану, толғануды
керек ететінін тағы бір аңғарғандаймын,— деді Ділдә-
беков үлкен папканы сейфке салып жатып.— Цой әл-
тынды кім арқылы өткізеді деген сұрақ көкейімнен
кетпейді. Тіс салушы техниктің бұл іске қатысы
бар ма?

Талғат күлді.

— Жолдас майор, кейде сіз маған сондай қиын сұрақтар беріп қинайсыз. Қалай жауап қайтарарымды білмей қаламын. Оның қатысы бар ма, жоқ па, ертең өз көзіңізбен көресіз.

Шынында екі күннен кейін майор Ділдәбеков қызықты көріністің куәсі болды. Таңертеңгі обходты жасай салысымен Цойдың Көксу станциясына қарай кеткені хабарланған еді. Майор Ділдәбековтің кабинетінде шұғыл оперативтік кеңес өтті. Әр жолы таксимен не жүк машинасымен ілесіп, қуып жүру күдік туғызады. Оның үстіне Көксу станциясы қалаға қатынайтын орталық жолдан шеттеу жатыр. Ол жаққа такси өте сирек жүреді. Не істеу керек? Дереу майор Ділдәбековтің өз машинасын әзірлеуді мақұл көрді. Олар бұрын жол үстінде де, жиналыста да кездесіп жүрген адамдар. Жолығыса қалғанда күдік туғыза қоймас деген қорытындыға келді. Цой жолаушы әйел әкелген алтынды өзінде ұзақ уақыт сақтай алмайды. Оны біреулер арқылы өткізуге тырысады. Мұндайда майор Ділдәбеков секілді тәжірибелі қызметкердің барғанын мақұл санады, әрі ол қаланың тұрғындарының көбін таниды. Көксу станциясының түбінде үлкен көпір бар. Машиналар судан сол теміржол көпірінің астындағы өткелден өтеді. Сол тұсқа жеткенде Ділдәбеков Цойдың қарасын таныды. Машинасының дөңгелегін алып, ауыстырып жатқаны байқалды. Қасында Шерәли Мирзоев деген чечен жігіті жүр. Екеуінің де машинасының артқы жүк салғышы ашық. Цойдың машинасының қасында екі дөңгелек жатқан. Мирзоев сол дөңгелектің біреуін өз машинасының жүк тиегішіне салды да, одан бір дөңгелекті алып, Цойдың машинасына қоя салды. Сырт қараған адамға дөңгелекті ауыстырып, бір-біріне көмектесіп жатқан адамдар сияқты. Цой машинасын жөндеп алғаннан кейін көп аялдамай қалаға қарай бет алды.

Майор Ділдәбеков бір сағаттан соң Бестөбеге оралды. Кабинетіне кіргенде телефонның дамылсыз шырылдап жатқанын көрді. Шешінбестен трубкуны көтерді.

— Майор Ділдәбеков тыңдап тұр.

— Жолдас майор, бұл мен, Майснер,— Олегтің сыбырлаған үні естілді.

— Сізді тыңдап тұрмын, Олег.

— Жолдас майор, шапшаң жолыгуым керек. Айтатын үлкен құпия әңгіме бар.

— Мен өзімде отырмын. Бөлімшеге келіңіз.

— Бара алмаймын. Түсінесіз бе?.. Солай, мені аңдып жүр. Мен емханадан телефон соғып тұрмын. Жоо-о-о-қ, сізге келуге болмайды. Олар дереу біліп қояды. Жұрт танымайтын біреуді жіберіңіз.

— Жақсы, он минуттан кейін сізге капитан Майлыбаев келеді. Жасырмай, бүкпей оған бәрін айтыңыз. Мақұл ма?

— Жарайды.

Он минуттан кейін Талғат тіс салушы техниктің кабинетіне кірді. Олег өзімен Мирзоевтың арасында болған әңгімені айтып берді. Бүгін таңертеңгісін жұмысқа келе жатқанда оған Мирзоев жолығады. Егер Олег алтыннан тіс салып, пайда тапқысы келсе, Мирзоев арзан бағамен алтын сататын адамды тауып береді. Майснер алтынды алсын, мейлі алмасын ол бұл әңгімені тісінен шығармауға тиіс. Егер оны сезсе, Мирзоев Олегті тірі қалдырмайды, көріп қой дегендей тон ішінен қанжарын көрсеткен.

— Қанша алтын сататынын айтқан жоқ па?

— Мен оны сұрамадым. Жәй, килограммын қанша сомнан сатасың деп едім, ол: алтынның аты алтын, құны өлмейді. Сен таныс адамсың, пайдаң тиер. Шын алғың келсе, килограммын 18 мыңнан беремін. Сен одан тіс жасасаң, кемі төрт-бес мың сом пайда табасың. Ол аз ақша емес. Келістік пе? Әкел қолыңды,— деді, мен қолымды тартып алғанда, «немене, қорқасың ба?» деп қадала түсті. Мен оған ақшамның жоғын айттым.

— Егер ол тағы да жолығып, алтын аласың ба деп сұраса, сіз одан бас тартпаңыз,— деді Талғат сәл ойла-нып.— Тек өзі ұсыныс жасаса ғана айтыңыз.

— Менің ондай ақшам жоқ, әкел тиыныңды десе, не айтам оған?

— Тыңдап алыңыз, Олег, бізге оның қолында қанша алтын бар екенін білу қажет. Егер ол алтын жайында сөз қозғайтын болса, «қанша алтын болса да сатып аламын. Жақында шешем көшіп келеді. Оның жинаған ақшасы бар» деңіз. Сіз жақында үлкен үй сатып алдыңыз. Шешеніңіздің ақшасы жоқ деп ешкім ойламайды. Біз сол алтынның сатылуын қайткен күнде де кідірте тұруымыз керек. Егер келіспейтіндей түр көр-

сетсе, бағасын асырыңыз. Мәселен, 18-дің орнына 19 не 20 мың ұсыныңыз.

— Жақсы, жолдас...

— Тсс.— Талғат саусағымен ернін басты.— Ақырын, қабырға сыбыр жеткізетінін ұмытпаңыз.

Талғат есіктен шығып бара жатқанда ауызғы бөлмеде отырған Мирзоевты көрді.

ТОҒЫЗИНШЫ ТАРАУ

Олар поезд үстінде танысты. Екеуі де сыңар аяқ, екеуі де Отан соғысының мүгедегі. Оның бірі Рысбек Тілеуов те, екіншісі Борис Натанович Самсонов. Рысбек болса біреудің атымен жүрсем жаңылысып қаламын, оданда жастайымнан бірге өскен сұйық көже мен жартылықты бөліп ішкен Ақжолтайымның атымен жүрейін деп, Омск жаққа ағаш дайындауға аттанғанда Ақжолтай Сартаев болып куәлік алып кеткен. Биылғы қыстың ызғары қатты болып, Рысбек мұндай суыққа үйренбегендіктен бе, аяғының жарасы ашылып, біраз азап шеккен еді. Бестөбеге «күпшек аяқ» кісінің орнына байланысшы ретінде Архипова келіп, Рахымды өлтірген кісілер айқындалып, қылмыстың беті ашыла бастаған соң, Рысбекке ауылға қайтуға рұқсат етілген. Ауыл аймағын, бала-шағасын көрмегеніне екі айдың жүзі болып қалған. Елге қайтқанын қуаныш көріп, жарасының ашылғанын елемей, көңілі толқып, қасындағы адамдарды алаламай дос санап келе жатқан. Сондай шалағай шаттық үстінде жотасын қабырғаға тіреп, көзін жұмып, мүлгіген Самсоновқа:

— Ей, Борис, қандай ойға кеттің? Фашистің оғынан аман қалып, тіршілік кешкенімізге талай жылдар өтіпті. Құдайдың мұнысына да шүкіршілік дейік. Ендігі түңілгеніміздің қисыны жоқ,— деп күс басқан саусақтарын Самсоновтың иығына салды.— Міне вагонның іші ысып, кісіні жалықтырып жіберді. Жол қысқарсын, әңгіме айт.

Самсонов жол үстінде Рысбектің өздері алтыннан айырылған Сарғабан жерінен, «Шұғыла» колхозынан екенін сұрап білген. Рахымды өлтірген ақсаққа сот болып жатыр деп, Цойдан баяғыда естіген еді. Сол жайында сұрағысы келіп, қаншама оқталды. Қисынын таба алмады. «Ақжолтайдың» өзі де бұл жайында ләм демейді. Самсонов осы жайында қалай әңгіме қозғау-

ды ойлап, тынышы кеткен. Оған «Ақжолтайдың» әлгі өтініші саңылау ашты. Ол Рысбекке бұрылып, шолақ аяғының күлтесін сау тізесіне салып, оңтайланып отырды:

— Ақжолтай, сен ақ көңілмен әңгіме айт деп қоймайсың. Менің күйімді, қайғымды ұқсаң, олай демес едің. Жалғызымнан айрылып, ол басқан, жүрген жерді көрсем өксігім басылмас деп, өскен жұртымнан безіп, — бетім ауған жаққа лағып келе жатқан жанмын. Соғыстың қиын-қыстау кезінде ащы-тұщыны бірге татқан, тілектес, мұңдас, өзім секілді сыңар аяқ сені көрген соң көңілім алаң болып, сол қайғыны бір сәт ұмытқандай едім. Жаралы жүректі ашайын дедің бе, бұл қай қажағаның? — деп, көзінің жасын сұртті. Самсонов өз өмірінде көзінен жас шығып көрген пенде емес. Соғыстың ауыр кезінде арақ ішіп, қардың астында қалып, суыққа шалдыққаны бар еді. Содан бері оң көзі жыламсырап, жасаурап тұратын. Рысбекке көрсеткені сол жылауық көзі. Рысбек оны шын жылап отыр екен деп ойлап қалды. Жаны ашыды.

— Бала неден қайтты? Өз ажалымен кетті ме? — деді, аяушылық көрсетіп.

— Құдай алса арман жоқ қой, өзі берген жанын өзі алады. Мынау құдайдың ажалынан емес, қаскөй адамның қолынан қаза тапты. Байқұс баланың қандай жазығы барын білмеймін, түнде кинодан қайтып келе жатқанда бұзақылар пышақтап өлтіріп кетті.

— Ойпырай-ә, не деген сұмдық жауыздық еді, — деп, қабағын түйіп, сұрланып, тықыршып кетті. Сарғабанда қылмыскерлердің Рахымды аяусыз пышақтап, өлтіріп кеткенін есіне алды. Аяғының жарасы ашылып, азап шегіп жүргені сол алапес бұзақыларды әшкерелеуге себебім тие ме дегені еді. Ол оқиғаның немен тынғанын білмейді, бейхабар. Қайтуға рұқсат еткенде: «Сақ болсын», деп бір-ақ ауыз сөз айтыпты. Рахымды ойлап, Рысбек көзіне шын жас алды.

— Бұл бұзақылардың жүрмейтін жері жоқ. Менің інімді де пышақтап өлтіріп кеткен, — деп күрсінді.

— Не дедің, байқұс-ау, өлтіріп кетті деймісің? Құдай екеуміздің маңдайымызға сор жазған екен. Соғыста көрген азап аздай, мұнысын тағы аямапты. Біз бишараның күні осы ғой. — Самсонов қайғыға ортақтасқан кісі секілді басын төмен салып, тұнжырап отырып қалды. Әлден уақытта күрсініп: — Кісі өлтіруші-

лер сазайын тартты ма? Ондай сұмдарды еркіне жіберсе, тағы біреулердің көз жасына қалады ғой, — деді де, өзі жауап күткендей құлағын түріп ентелей түсті. Оңаша қолына түссе, кеңірдегін езіп, қан ытқығанша шынын айтқызбай қоймас еді. Амалы құрып сыпайылық жасап отыр. Оның үстіне қарсы жақ полкада, төбесінде жас жігіт жатыр. Ұйқылы-ояу екені белгісіз. Көзін бірде ашып, бірде жұмып, бұлардың сөзіне құлақ түретін секілді. Бұл — Нұржан еді. Цойға делдалдыққа келген әйелдің кім екенін анықтау үшін әдейі С. қаласына барып, қайтып келе жатқан беті болатын. Варвара Архипова өзен жағасындағы ресторанда буфетші, жақын ағасы мезгілсіз қаза тапты деген телеграмма алады да, дереу ақысыз демалыс сұрап, аялдамай Алматыға жүріп кетеді. Бірге қызмет істеп жүргендер оған жаны ашып, орталарынан ақша жинап берген. Олардың ешқайсысы Варвараның Бестөбеге барып қайтқанын білмейді. Нұржан С. қаласындағы милиция бөлімшесіндегі қызметкерлердің көмегімен Архипованың кімдермен байланыс жасайтынын түгел анықтап байқады. Бірақ олардың арасында күпшек аяқпен жүретін адамды кездестіре алмады. Алтынды қандай жолмен ұрлайтыны да ашылмай қалды. Тегі алтынмен айналысатын негізгі топ, Архиповаға сырын айтпай, тек бір-ақ рет ақысын беріп, дәнекерші ретінде Бестөбеге жібергенге ұқсайды. Бәлкім Цойдың жағдайын білу үшін жіберуі мүмкін. С. қаласындағы қылмысты іздеу бөлімі қызметкерлерінің бұл жорамалы Талғаттың о баста айтқан күдігін қуаттай түседі. Кім болса да, негізгі қылмыскер күпшек аяқпен жүретін адам. Алтынды кімнен, қайдан алатынын тек сол ғана біледі.

Нұржан Рысбекті сырттай, Талғаттың айтуымен білетін. Оның қасында отырған еңгезердей, жалғыз аяқты кісіні көргенде, Талғатпен екеуінің Сарғабанға барған кездегі күпшек аяқтың темір өкпесі батқан шұқырды іздеген әурешілігі есіне түсіп, ойына күдік алды. Нұржан қазір Рысбек шынын айтып қоя ма деп, тынышы кетіп, қипақтап жатыр. Рысбек дәл қазір шындық әңгімені қозғап, өзінің сыртта жүргені милицияның жасап жүрген құр тәсілі екенін айтса, онда қылмыстыларды ұстау жөніндегі айла амалдың құлталқаны шығатындай көрінді. Мұндай кезде қандай

қайла жасау керек? Рысбектің бір сәт ойланғаны Нұржанға жылдай көрінді.

Рысбек өзі секілді мүгедек, мұндас адамды алдағысы келмей, бар шындықты айтуға оқталып отырды да, Талғаттың «Өзімізден хабар келмей, бүркеншек атпен жүргеніңнің себебін жан адамға айтушы болма, өйтпесе бәрі бүлінеді. Еңбегіміз зая кетеді» деп, қайта-қайта нығыздап айтқан сөзін есіне алды. Бұл сорлы менің өтірік айтқанымға екпелемес, қайта білсе осыны жөн көріп, майдандас жолдасының бір өтірігін кешіретер, бәрі қылмысты табудың қамы ғой, деп күрсіне отырып, Талғатпен келіскен аңызын айтты:

— Өкіметтің құрығы ұзын, қылмысты таппай қоя ма, тәйірі. Сол кезде-ақ ұстаған. Аузына арақ тисе көрінгенмен байланысатын мен секілді сыңар аяқ Рысбек дейтін болған. Өрістегі қанды сойқан соның зұлымдығы деп тапты.

Нұржан үстінен ауыр жүк түскендей жатқан полкасының түкпіріне қарай аунай түсті. Рысбек бұдан соң сөйлесуді қаламай, теріс қарап бұрылып есік жаққа жотасын беріп, бүк түсті. Тістеніп, Рахымның өліміне қайғырып, іші жылап жатыр. Жас қыршынның арманда кеткеніне егіліп, күйініп кетеді. Жолаушы поезы Бестөбе станциясына жеткенде вагондағылардың дабыры көбейді. Рысбек басын көтерді. Көзінің ұшында бір тамшы жас бар еді. Ол орнынан тұрып, кеудесін керіп жан-жағына қарады. Жүктерін жинастырып жатқан Самсоновқа:

— Бетің біздің ауыл екен. Бір күнгі танысқа қырық күндік сәлем деген. Үйге жүр, қонақ болып кет,— деді.

— Ауылың осы қаладан алыс емес пе?

— Құдай-ау, мына тұрған жер. Автобус күніне екі рет қатынайды. Рыс... Ақжолтайдың үйі қайсы десең бәрі айтады.

— Жаңа сен не дедің? Рысың не?

— Рыс дегенді ұқпадың ба? Байлық ол. Қонағым бол, рысым бол деймін.

— Ә-ә,— деп Самсоновтың көңілі жай тапты.

— Қойыңды дайындай бер. Өзіміз кең отырып, сыр шертелік. Сөзсіз келемін.

Нұржан поездан түскен бойда майор Ділдәбековке телефон соқты. Ешкім жауап қатпады. Әлден уақытта алдында отыратын хатшы қыз трубканы көтерді.

— Қалалық ішкі істер бөлімі тыңдап тұр.

— Алла, бұ мен, лейтенант Мақатаев. Маған майор керек еді. Қайтсеңде, шапшаң тап.

— Олардың бәрі кетіп қалды. Осында бір әйел асылып өліпті. Аты-жөнін білмедім. Прокуратураның адамдары бар, бәрі сол жаққа кетті.

— Кезекшілерден кім бар? Вокзалға шапшаң жетсін, мен бақтың сыртында күтемін. Бір минут қымбат. Түсіндің бе?

Алла Нұржанның айтқанынан дәнеңе ұқпаса да, істің маңызды екенін білді. Кезекші старшина мотоциклін от алдырып жатқанда, екі жұдырығын түйіп, оны асықтыра түсті.

— Мақатаев бақтап шыға берісте күтеді. Оны дереу майорға жеткіз. Олар өрт шыққан үйдің тұсында, солай қарай кеткен.

Старшина жайдарлана күлді.

— Қатшы қыз, айтқаныңыз орындалады!— деп мотоциклмен зымырап жөнелді.

Ділдәбеков бір топ адамның қоршауында әлдекімдермен әңгімелесіп тұр екен. Нұржан қасына тақау келіп:

— Жолдас майор, ден қоярлық маңызды хабар бар,— деді.

Майор Ділдәбеков қолын көтеріп оны бөгеді де, Мәруаға қарап:

— Хаттың фотокошірмесін алып, Майснерге беріңіз. Хат соған арналған. Өзі оқысын. Егер қандай бір жаңалық болса, телефон соғарсыз. Мен өзімде отырамын,— деді. Машинаның ішіне отырғаннан кейін Талғат екеуі Нұржанды ортаға алып, екі жақтап сұрай бастады.

— Рысбектің інімді қылмыстылар өлтіріп кетті деген сөзіне қалай қарады? Өңі құбылмады ма? Рысбек өзін ұстай білді ме? Сен өзің жөндеп, асықпай айтшы,— деді Талғат.

Нұржан жолда өз көргендерін баяндады:

— Ол өзін купедегілерге Самсонов, Борис Натанович деп таныстырды. Қызыл күрең сақалы бар, еңгезердей толық кісі. Бірақ епетеісіз семіз деп айтуға келмейді. Денесі шымыр, тұтас, сом тұлға секілді. Мен оған тіпті назар аудармас едім. Ондай адамдар кездесіп жүр ғой. Ал мынау протез аяқпен ері балдақпен жүруге мүлде дағдыланбаған. Рысбектей шапшаң

емес, жүріс-тұрысы тым сылбырлау көрінеді. Соғыстың біткеніне талай жылдар өтті. Мүгедектердің протезге үйренгені сонша, кейде аяғы жоқтығын аңғармай қаласың. Әуелде ол қолдан жасалған күшпек ағаш аяқпен жүрген бе деп ойладым.

Майор Ділдәбеков Талғатқа жымып қарады:

— Жолдас капитан, Нұржанға сіздің тәсілдеріңіз жұққан ба, қалай?—деп, тәттілік белгісін білдірді.— Айта бер, құлағымыз сізде.

Нұржан сөзін жалғастырды.

— Тағы бір байқағаным, Рысбектің «Шұғыла» колхозынан екенін білгеннен кейін Самсонов бұзақылар жайында сөз қозғап, өзінің баласын біреулердің өлтіріп кеткенін айтты. Рысбек те: «Менің інімді де пышақтап, өлтіріп кеткен» дегенде, ол: «кісі өлтірушілерді ұстап па екен?» деп, құлағын түріп ентелей түсті. Өз қайғысын ұмытып кетті. Рысбекті бас салып, түйгіштеп алатындай оқталып дайын тұр. «Өкіметтің құрығы ұзын, қылмыстыны таппай қоя ма, тәйірі» дегенде барып, шалқалақтай түсіп, көңілі жай тапқандай жымың ете қалды.

— Ол поездан түсті ме?— деді Талғат сағатына қарап.— Екі минуттан кейін жолаушы поезы жүреді. Бұл адамның кім екенін анықтап білу теріс болмас.

Нұржан өзінің пікіріне капитанның қосылғанына қуанып кетті. Көтеріңкі үнмен:

— Бестөбеге түсемін деп жүктерін жинап жатқан, жолдас капитан. Мен сіздерге хабарлайын деп, ерте түсіп кеттім. Вокзалдан ұзап кете қоймаған шығар,— деді.

Майор Ділдәбеков бөлімге келгеннен кейін барлық бақылау постарына хабар берді. Ондай адам Бестөбенің маңайында тоқтамаған болып шықты. Ешкім көрмеген. Самсонов Бестөбеге тоқтамай өтіп кеткен.

— Не істейміз, жолдас капитан?— деді Ділдәбеков Талғатқа қарап.— Ол әлдекімнен сескеніп үріккен тәрізді. Бас амандығында ізін білдірмей, құтылудың қамын жасаған. Қалай, Көксу станциясынан тосамыз ба?

Нұржан өзіне майордың мін тағып отырғанын сезді. Ол осы бір минутта жол үстіндегі барлық оқиғаларды есіне алды. Ол күпедегілерге Новосибирск университетінде оқимын, каникулға шығып келе жатырмын деп таныстырған. Бұдан кейін одан жөн сұрамады. Кү-

дік тұғызатын оқыс іс жасаған жоқ сияқты. Талғат жас шәкіртін қорғаштады ма, әлде өзінің ойы солай ма, Самсоновтың тоқтамай өтіп кеткеніне абыржи қоймады.

— Бізге кім де болса, Цоймен байланысы бар адам керек. Нұржан күдік алған Самсонов сондай кісі делік. Бәрібір ол Цойға жолықпай кете алмайды. Өйткені Цой баяғы қалпында, сол беделімен жұмыс істеп жатыр. Әуелі Глухованы жұмысқа қайта алу жөнінде шығарған соттың билігін орындамай жүр. Ол өзін заңнан биік санайды. Самсонов біз ойлағандай адам болған күнде, ол Цойдың қандай қабілеті барын білмейді дейсіз бе? Оның әр қадамын жақсы біледі. Алтын қаншама бағалы болғанымен ол тас, оны әжетке жарату үшін пұлдап өткізу керек. Самсонов оны арқалап, ұзақ уақыт жүре алмайды. Қайткенмен ол Бестөбеге соғады.

— Оның жиналып тұрып, Бестөбеге соқпай кеткеніне таң қаламын. Әрине, мен сіздің пікіріңізге қарсы емеспін. Әйткенмен, полковникпен ақылдасқан жөн.

— Дұрыс айтасыз, біздің бұдан былайғы іс-әрекетіміз жөнінде Мұқан Дайыровичпен әрбір пунктіне дейін келісіп алалық. Ал, Самсонов Бестөбеге түсейін деп тұрып, неге тоқтамай өтті дегенге келсек, мұның астарлы жағы бар ма деймін. Ол мұнда даланы қанға бояп, жазықсыз адамды өлтірді. Сондай жерге қайта келген соң, ол сескенбей тұрмайды. Бәлкім, аңдушының бар-жоғын білу үшін әдейі өтіп кетуі де ықтимал. Жолдас майор, менің сөзіме сеніңіз, егер Самсонов Цойға келген кісі болса, оған сөзсіз жолығады.

— Сонда Самсоновты Бестөбеден тос дейсіз ғой?

— Енді Цойдың әр қадамы тыс қалмауы тиіс. Бір минут та көзден таса етпеуіміз керек. Мұнда істің түйінін минут емес, секундтар шешуі мүмкін.

Жарты сағаттан кейін майор Ділдәбеков пен капитан Майлыбаев өздерінің жоспарлары жөнінде полковникке баяндап, онымен келісіп алды.

Келесі күні екінші постағы оперативтік топтың адамдары «Қызылжар» колхозына сондай бір адамның келгенін хабарлады. Бет-пішіні, жүріс-тұрысы іздеген адамға ұқсайды. Поселкенің шетінде, көлге жақын қабақтың тасасында Данил дегеннің үйі болған екен. Баласы егін жинау кезінде Ақмолаға кетіп, сон-

да үйленіп, қалып қойыпты. Данил үйін қойшыға са-
тып өзі баласының артынан кетіпті. Іздеп жүрген адам
Ермек дейтін қойшының үйіне тоқтаған. Үй иесі мал-
да, үйінде кемпір шешесі ғана болуы мүмкін. Бұл
хабарды естігенде, майор Ділдәбеков:

— Мен оны қаладан күтсем, қайдан келіп шыққа-
нын қарамайсыз ба?— деп, басын шайқады.— Мен
Ермектің семьясын білемін. Ол өзінің сондай жақын
адамы барын айтқан жоқ. Қайран қаламын.

— Үйдің бұрынғы иесін Цой білетін бе еді?

— Сол колхозда аяғын шалғы кескен біреуді қа-
лаға әкеп, ауруханаға жатқызғаны есімде бар. Жедел
жәрдемнің көлігі бос болмай қалып, ол адамды біздің
машинамен жолшыбай әкеп тастаған еді. Қазір біле-
йік.— Ділдәбеков трубканы көтеріп, әлдекімге теле-
фон соқты.— Иә, фамилиясы Прохоров болуға тиіс.
Қай мезгілде деденіз? Жақсы, рахмет.— Ол Талғатқа
қарап:— Данил Прохоров Ақмолаға кетпестен бұрын
қалалық ауруханада жатып емделген. Үйдің адресін
Самсоновқа Цой берген болды. Самсонов бұрынғы үй
иесінің көшіп кеткенін біле ме екен?

— Самсонов жүрген жерін аңдамайтын алаңғасар
емес. Бұл үйге келместен бұрын әбден сұрап алған
шығар.

Шынында Ермектің үйінде шешесінен басқа жан
жоқ еді. Баласы мен келіні малда екенін Самсонов
көршілерінен сұрап алған. Әйткенмен, үйге кіруге
бата алмай, есік алдында томардың үстінде отырып
темекі тартты. Бір кезде қолында құманы бар Сақбала
шешей шықты. Есік алдында шоқшиған бөгде кісіні
көріп, қасына тақау келіп, үңіле қарады.

— Ей, сен кімсің? Қайдан жүрген адамсың?

— Жеңгесі, мен құдайы қонақпын. Осында жақын
туыстарымды іздеп келіп едім. Адресі осы үй болатын.
Әрі-бері қараймын. Бірақ таныс адамды ұшырата ал-
май отырмын.

— Сен әлгі Данилдың туысы екенсің ғой. Алда
құдай-ай, олар жақында ғана көшіп кетіп еді. Сәл ер-
терек келмеген екенсің. Онда табысатын едің.

— Осы күні өкіметтің жұмысынан қол босай ма?
Демалыс алып, шыққан бетім осы. Тіпті хат жазып,
хабарласа алмап та едік.

— Бұл жерде де ел-жұрт бар. Далаға келгендей

болма. Үйге кір. Құдайы қонақтың жөні бөлек. Барымызға риза боласың.

— Кембағал адамға жол жүру қиын екен. Машинамен жүрсем де болдырып қалған тәріздімін.

Сақбала Самсоновтың аяғы жоғы енді байқады. **Жаны ашып:**

— Бұлай далада отыруың келіспейді. Үйге кіріп дем ал. Мен тездетіп шай қойып жіберейін,— деді.

Самсонов қарсылық көрсетпеді.

Жарты сағаттан кейін жас қойдың қуырдағы мен қазақтың қызыл күрең шайы дайын болды. Самсонов кешеден бері жөнді тамақ іше алмаған. Шай тұла бойын жадыратып жағып барады. Асықпай баптап ішті. Сақбала шешей өзіндей шайшыл кісінің табылып, серік болғанына қуанды. Сары майға пісірілген быртыған бауырсақтарды Самсоновтың алдына сырғытып:

— Көктемгі күземге дейін үйді сатып алмай қоя тұрайық деп едім. Қолда ақша бар, мұндай ағаш үй кездесе бермейді деп келінім болмады. Сәл қоя тұрғанда туысыңмен табысатын едің,— деп Сақбала Самсоновтың «туысымен» кездесе алмай қалғанына өзі кіналы адамдай қынжылды.— Жақсының жаттығы жоқ деген. Данил туысың болса, бұл үйді де өз үйіңдей көр. Қанша жатып, қонамын десең де еркің. Біз кісі жатырқамаймыз.

— Жеңгесі, ниетіңізге рахмет.— Самсонов терін сүртіп, орнынан тұрды.— Жеңгесі, қалада таныс кісілер бар секілді еді. Соларға телефон соқсам деп едім. Қалай байланысар екенмін?

— Мынау жерде, Советтің кеңсесінің алдында автотомат бар. Жұрт соқыр тесігіне тиын салып сөйлесіп жатады.

Самсонов он бес минуттан кейін Цоймен сөйлесіп жатты.

— Бұл Цой жолдас па?

— Ия!

— Мен көп жылдан бері демікпе ауруына шалдығып, жапа шегіп жүрген жан едім. Сіз соны емдеудің әдісін тапты деп естіп, әдейі жолаушылап келемін. Ауруым күн сайын асқынып барады. Қабылдай аласыз ба?

— Демікпе ескі ауру. Бұл дерттің емін таппай әуреге түскен ғұламалар көп. Біз дала дәрігеріміз. Қо-

лымызда қазіргі заманның аспаптары жоқ. Әйтеуір бірдеңені долбарлап жасаған боламыз. Сірә, менің жасаған емім сізге қонар ма екен?

— Оны сіздің ықыласыңыз біледі.

Жолығысудың шартты белгілерімен жауаптасқан соң, Цой:

— Қазір қараңғы түсіп кетті. Уақыт тым кеш. Қабылдай алмаймын. Ертең хабарласыңыз,— деп трубканы іліп қойды.

Бес минуттан кейін бұл екеуінің магнитофонға жазылған сөздерін майор Ділдәбеков пен капитан Майлыбаев екеуі тыңдады. Оларға Самсоновтың кім екені енді мәлім болды. Рахымды өлтірген, күшпектей ағаш аяғы бар, Цойдың серігі. Капитан Майлыбаев қылмыскердің кім екенін анықтау үшін талай күндер мен түндерді мазасыздықпен өткізген еді. Енді міне сол алапес бұзақы «Қызылжарда» қол жетер жерде отыр. Талғат жұмсақ орындыққа жотасын тіреп, кең тыныс алып шалқалай отырды. Осы бір сәт бүкіл тұла бойы ауыр жүктен арылғандай, жеңілденіп, босаған секілді көрінді. Ділдәбеков осы күйін ұқты ма:

— Капитан, сізді құттықтауға болатын шығар,— деді.

— Қылмыскер әлі ұсталған жоқ, бостандықта жүр, құттықтауыңыз әлі ерте, жолдас майор. Біз оны залал жасатпай, дабыра қылмай қолға түсіруіміз керек. Цой ертең хабарлас деп трубканы іліп қойды, әрі қарай сөйлеспеді. Бұған қарағанда ол Самсоновтың қайда тоқтағанын білетін сияқты. Бірақ қай кезде, қай жерде кездесетіндерін айтпады. Олар Бестөбеде ме, өлде қаланың сыртында жолығыса ма? Мұны қайткенде де білуіміз керек. Соған қарап ұстаудың шарасын ойластырайық.

— Сіз осы істі басынан бастап алып келесіз. Маған сіздің пікіріңіз ауадай қажет,— деді Ділдәбеков.

— Жолдас майор, танымайтын адамдар да бір-бірімен ұшыраса береді. Бұл екеуінің ондай кездесуінен пайда таппаймыз. Бізге алтынмен сауда жасайтынын әшкерелейтін сәтін күтіп, тап сол мезетте ұстауымыз керек. Бұлтармайтын болсын. Олар қулық-сұмдығы мол әккі адамдар. Әйтпесе, кейін мойындамай, танып кетеді.

— Қандай ұсыныс айтасыз?

— Бұл екеуі қашан жолығады екен деп күтіп оты-

рамыз ба? Олардың кездесуін неге шапшаңдатпаймыз?

— Қалай? — деді Ділдәбеков таңданып. — Сіз оларға өз ұсынысыңызды ұсынасыз ба?

— Мұны жай ғана жасауға болады, — деді Талғат майорға қарап. — Жақында облыстық денсаулық сақтау бөлімі осы ауданның жұмысын тексеріп кеткені мәлім. Комиссияның қорытындысы бүрсігүні коллегияның мәжілісінде қаралады десін. Аудан жұртшылығының денсаулығын көтеруге аурухананың да қатысы бар. Сол мәжіліске Цой да шақырылсын. Әрине, Цой Алматыдан оралғанша Самсонов мұнда қала алмайды. Олар кездесуге асығады. Кісі асыққанда, әдетте ағаттық жібереді. Біз сол сәтін пайдалануымыз керек.

— Мынау тамаша идея екен, — деп, майор Ділдәбеков шын ризалық пейілін білдірді.

Осы ұсыныс қабылданды.

Бестөбеден Алматыға баратын жол біреу. Алматыға баратын машиналардың бәрі Айнабұлақтың жотасын басып, Арқарлының асуы арқылы өтеді. Бұл тұста басқа жол жоқ. Келесі күні Самсонов автомат арқылы телефон соққанда, Цой: «Үлкен жолда кездесеміз» деп, жауапты қысқа қайырды. Бұлардың Алматыға баратын жолда жолығатыны айқын. Қай тұстан тосу керек дегенде алғаш Арқарлының асуы белгіленді. Жол қос таудың құысынан өтеді, бұрылыс-қалтарысы көп, байқатпай ұстауға ыңғайлы. Бірақ бұл жоспардан шапшаң айнуға тура келді. Өйткені Арқарлы асуына жеткенше Айнабұлақ, Сарыөзек секілді ірі темір жол станциялары бар. Самсонов осының біреуінде қалып қоюы мүмкін. Қылмыскерлерді ұстаудың ыңғайлы жолы Айнабұлақтың қырат, жоталары десті. Айналаның бәрі тықыр, жайдақ, жүрген жүрістің бәрі алақанға салғандай айқын көрінеді. Темір жол станциясына тақаған жердегі еңіске түсе берісте асфальт жол қақ айрылады. Бестөбеден келе жатқан машина жотаның дәл түбінен өтеді де, Алматыдан шыққан машина етекте ала құлама жарды қиялап жүреді. Екеуінің ортасында шошайған кішкентай төбе бар. Қатар өткен машиналар төбенің тасасынан бір-бірін көрмейді. Дәл осы тұста Самсоновтарды ұстау жөн саналды. Майор Ділдәбеков бастаған топ төбенің тасасында күтіп тұрған. Оған Цойдың Бестөбеден шығуға қамда-

нып жатқан кезінен бастап, бүкіл жүрген жолын әр бес минут сайын хабарлап отырды. Алғашқы хабарды майор сағат 10-ға бес минут қалғанда естіді.

— Сөйлеп тұрған «Қыран». «Доктор» ауруханадан әлі шыққан жоқ, сірә жедел жәрдем машинасымен жүретін түрі бар. «Волга» машинасы есіктің алдында тұр. Қазір аурухананың алдына Жұрымбаев әйелімен келді. Цой сыртқа шықты, үшеуі сөйлесіп тұр. «Докторды» шығарып салуға жиналғандар бұларға қосылмай, бөлек әңгімелесіп, машинаның жанына келді.

Екінші жақтан майор Ділдәбековтің даусы естілді.

— Жақсы ұқтым, сізді. Ізін бағып ілесіп отырғызыңдар.

Цой кеше кешкісін оңашада Аймангүлге телефон соғып, өзінің Алматыға шұғыл жүретінін, егер Аймангүл күйеуін көндіре алса, бірге өкеткісі келетінін білдірген. Аймангүл түні бойы бұртындап ұрысып, күйеуіне маза бермеді. Ең болмаса Алматының үлкен дәрігеріне шамасы келмейтін ынжық, сорлы екенін де айтып қалды. Бұлай бедеу боп өткенше, өлген артық деп жылап та алды. Ақат әйелінің бұл қылығын шенемеді. «Әйел болған соң бала сүйгісі келетін шығар. Енді қайтсін, байқұс. Маған тием деп бағы байланды ма, қалай?» — деп жаны ашты. Цойдың Алматыға жүретінін естігенде қуанып кетті. Аймангүлдің айласын ұқпай, Цойға келіп өзімен бірге ала кетуді өтінгенде, ол:

— Жол ұзақ, иесіз далада иемденіп кетеді деп қорықпайсың ба, Ахат Жұрымбаевич, — деп шын көңілін әзілмен айтып білдірді.

Жұрымбаев Цойдың әзіліне кәдімгідей көтеріліп қалды. Ауданның беделді адамымен, бас дәрігермен көңілі жақын адамдар екенін көрсін дегендей, машинаның қасында топталып тұрған жұртқа естірте, даңғырлап сөйледі:

— Өй, сығырайған көзіңе болайын, қолыңнан келсе, баяғыдан бері қайда жүрсің? Шамаң келсе, аяма, қызғанышым жоқ. Бірақ сен шәлтіктен не шығушы еді, — деп қарқылдап күлді. Аймангүл қызарып кетті. Ол өзінің күнасын күйеуі білді-ау деп қысылмады, оның дәлдірлек алаңғасарлығынан ұялды.

Дәл сағат 10-да Цой Аймангүлді қасына отырғы-

зып алып Бестөбеден жүріп кетті. Талғат қаладан шыға берісте бүйірден қосылды. Жеке меншік «Волгасымен» келе жатыр. Араға бес-алты жүз метр салып, жүрісін үдетпей, жәйімен ілесіп келеді. Айнала төңірек ақша қар. Қарайған бұта көрінбейді. Теп-тегіс қар басып жатыр. Айнабұлақтың жотасына көтеріле бергенде алыста қарайған бірдеме көрінді. Қардың үстіне баттитып қадап қойған қара томар секілді. Бұл Цойды күтіп тұрған Самсонов еді. Цой қолын көтеріп, жолға қарай ентелей түскен адамды көргенде қасында отырған Аймангүлге қарап:

— Қарсы болмасаң алып кетейік. Машина бос келе жатыр, — деді.

Аймангүл өзінен ақыл сұрағанына дардай болып қалды. Көңілі тасыды. Өзін Цойға билік жүргізетіндей көрінді. «Қайдағы біреуді желкемізден қызыл көз ғып қадап қайтеміз. Өзіміздің осылай оңаша отырғанымыз жақсы» деп көнбей еркелеп, қиғылық салғысы келді. Нәзік саусақтарын Цойдың кіндік тұсына қарай жүгірте беріп еді. Ол Аймангүлдің қолын қағып жіберді де, машинаны жаяудың қасына әкеп тоқтатты. Жүк салғышты ашып, жалма-жан оның жүктерін салды. Сол кезде Самсонов күңк етті:

— Мына бөлені қайдан сүйреп жүрсің?

— Маскировка, дымың шықпасын.

Цой жүріп кеткенде Ділдөбеков жаңа хабар алды.

— Сөйлеп тұрған «Қыран». «Доктор» жолда. «Шалға» кездесіп, оны өзімен бірге ала кетті. Қасында әйел бар.

Майор «доктордың» қасындағы Аймангүл екенін білді.

— Осы қатынның-ақ желігі басылмады-ау! — деп, қолын бір сілдікті. Қасында әйел отырған соң оның қауіпсіздігін сақтау үшін дереу басқа шешім қабылдауға тура келеді. Әрине, бұл оперативтік қызметкердің өміріне қауіп төндіреді. Бірақ басқа амал жоқ...

Цой бар екпінімен келе жатқан. Бөктерді айналып еңіске түсе бергенде жапырлаған машинаны көрді.

— Бұл не бәле? Неғылған машина? — Самсонов еңсесін алға беріп, қойнындағы нағанға қол жүгіртті. Аймангүл алдыңғы жаққа мойнын созып:

— Авария болған сияқты, — деді. Оның бұл сөзі Самсоновтың қырағылығын сәл бәсеңдеткен секілді.

Жедел жәрдем машинасының тоқтағанын көргенде жас жігіт төбенің астынан далбақтап жүгірді.

— Жолдас доктор, көмектесе көріңіз. Адам өлейін деп жатыр.

Цой машинадан шыққан сәтте жедел жәрдем машинасының артқы есіктері айқара ашылды да, еңгезердей екі жігіт тыпыр еткізбей Самсоновтың қолына кісен салды. Сол жігіттермен машинаға қабаттаса кірген Нұржан жедел машинасын шапшаң кері бұрып, қара жолға салды. Аймангүл жан-жағында не боп жатқанына көз ілестіре алмады. Жолды бөгей, жыпырлап тұрған машиналар ілезде бытырап бет-бетімен кетті. Жол ашылды да қалды. Рульде отырған жігітке қарады. Жүзі таныс секілді. Ия, солай, Сарғабанның сазына барғанда өзен жағасында тұрып, тәтті өзіл айтқан жігіт. Олар өздерін аңшымыз деп таныстырған еді. Мұның қасында тағы бір жігіт бар емес пе? Ол қайда? Аймангүл қапталдаса өткен машинаға қарады. Рульді ұстап отырған жігіт Сарғабанда көрген ұялшақ, момын жігіт. Машинаның артқы жағында тағы бір таныс адам отыр. Еріксіз мойнын созды. Ия, сол, өзінің сүйіктісі. Цойдың өзі. Өр кеуде, паң мінез, сылқым кісі секілді еді. Қазір бір уыс боп, бишара қалыпқа түскен. Еңкілдеп жылап барады.

Аймангүл ұялғанынан бетін басты. Қып-қызыл жалын бетін қарып бара жатқан сияқты.

ОНЫНШЫ ТАРАУ

... Күзетші Самсоновты алып келгенде кабинетте майор Ділдәбеков пен капитан Майлыбаев отыр еді. Майор алдында жатқан қалың папкадан басын көтеріп, оны сырғытып қойды да:

— Мына екі чемоданның қайсы сіздікі? — деді.

— Білмеймін.

— Әйткенменде.

— Бәлкім, мынау шығар.— Самсонов шетте тұрған қара чемоданды саусағымен нұқыды.

— Дәлірек айтқанда.

— Осы чемодан.

— Ашыңыз.

Самсонов чемоданды ашқанда кесек алтындар тот басқан мыс секілді бұрыш-бұрыштары жылт-жылт

етеді. Алтынның екінші кішкене бөлігі оралған. Онда «Студентке» деген жазу бар.

Самсонов ақтала бастады.

— Азамат начальник, бұл біреудің аманаты еді. Бере сал деген соң алып келе жатыр едім.

— Бұл чемоданды кімге бермекші едіңіз?

— Беретін кісім қолхоздан көшіп кетіп қалыпты. Қайда кеткенін білмеймін.

— Сөйтп, чемодандағы заттар өзіңіздікі екенін мойындамайсыз ғой. Біз бәрібір шындық түбіне жетеміз. Өтірік айтсаңыз, кейін өзіңізге қиын тиеді.

Самсонов сәл ойланып отырды да:

— Айтқаныңыз болсын, шынымды айтайын. Осымды протоколға жазып қойыңыз.

Бұл чемодан менікі. Алтынмен сауда жасап табыс тапқаным рас. Бұл үшін мені дарға аспас. Күнәмді мойныма алып, қол қоюға әзірмін.

— Бұл алтынды кімге бермекші едіңіз?

— «Студентке».

— Оныңыз кім?

— Оны өзіңіз білесіз. Аурухананың бас дәрігері Цой Борис Вениаминович. Екінші чемодандағы ақша сонікі. Мен алтынды алып келгенде ол ақшасын дайындап қояды. Осылай алыс-беріс жасап жүрміз.— Самсонов ойланып, бөгеліп қалды.

— Азамат Самсонов, айта беріңіз.

— Менің басқа айтарым жоқ.

— Сіз асықпаңыз. Алдымен істі бастамастан бұрын танысып алайық. Менің фамилиям Ділдәбеков. Атым Әлихан, милиция майоры. Мына жігіт милиция капитаны Майлыбаев Талғат. Ал енді өзіңіздің аты-жөніңізді айтыңыз.

— Мені қамамастан бұрын білген шығарсыздар. Өз аузымнан естігілеріңіз келсе, айтайын. Самсонов Борис Натанович. 1910 жылы туғанмын.

Майор оның сөзін бөлді:

— Сіз өзіңіздің шын фамилияңызды айтыңыз. Ал, Самсоновтың кім екені бізге онсыз да мәлім.

— Азамат начальник, сіздің не айтып тұрғаныңызды ұқпадым. Самсонов деген мына мен боламын. Барлық документтерім алдыңызда жатыр. Суретім ұқсайды. Басқа не керек?

Талғат папканың ішінен екі жасар баланы құшақтап түскен ересек кісінің суретін көрсетті.

— Мынаны танысыз ба?

Самсонов жақын келіп үңіле қарады.

— Жоқ, білмеймін.— Кейін шегініп орнына отырды.— Ондай адамды танымаймын.

— Мен оған таңданбаймын,— деді Талғат суретті папкаға қайта салып жатып.— Сіз суретке 1941 жылы соғысқа жүрер алдында түстіңіз. 1942 жылы майданға жіберді. Жолда әскери эшелон жау самолеттерінің бомбасына ұшыраған кезде сіз өзіңіздің әскери билетіңізді қаза тапқан Самсоновтың қалтасына салып, оның документтерін өзіңіз алдыңыз. Мұның алдында ғана Самсонов бір жетіге демалыс алуға рұқсат алған еді. Сіз бұл документпен де алысқа бара алмайтын едіңіз. Орманға тығылып, қашып жүрген кезіңізде үсікке ұшырап, ес-түссіз жатқан жеріңізден колхозшылар ауруханаға әкеп салады. Көгеріп үсіген аяқты кескеннен кейін есіңізді жидыңыз. Кембағал Самсоновпен ешкімнің жұмысы болмады. Қиын жылдардың көлеңкесінде қала бердіңіз. Міне содан бері жиырма екі жыл өтіпті. Солай ма, азамат Майснер Борис Адольфович?

— Мен Майснер дегенді білмеймін. Аздан кейін өздеріңіз таба алмай жүрген әлде біреуді әкеп таңарсыз. Самсонов деген мына мен. Басқаны білмеймін.

— Азамат Майснер, сіздің жеке басыңызды анықтау үшін біз куәларды шақыруға мәжбүр боламыз. Әлгі суреттегі кішкене бала өзіңіздің ұлыңыз Олег. Ол осы қалада тіс салушы техник болып жұмыс істейді. Жоғары білімі бар, дәрігер. Сіздің жұбайыңыз Маргарита, ұлыңыз Олег екеуі де сізді майданда қаза тапқан деп есептейді. Қадір тұтып жүрген адамының кейпін көрсін олар.

Майснер басын төмен салып, саусақтарын мыжғылап, ақырын міңгірледі.

— Эвакуация кезінде жолда бомба астында қалды деп еді бұл қалай? Шынымен олар тірі ме? Өліктерін өз көзімен көрдім деген әке сөзі қайда. Жоқ, сенбеймін.— Майснер басын көтеріп Талғатқа сығырая қарады.— Сіздер мені алдап қармаққа түсіргілеріңіз келеді. Ондай айла іске аспайды. Сіздердің қулықтарыңыз мәлім маған.

Талғат майорға қарап еді, Ділдәбеков трубканы көтерді.

— Сенбейтін болсаңыз қазір Олегті шақырайық,— деді де, тиісті номерлерді терді.— Бұл Майснер жол-

дас па? Олег Борисович, бұл мен, майор Ділдәбеков. Сіздің көмегіңізге рахмет. Ие, біз Мирзоевті қамадық. Қазір уақытыңыз болса, бірер минутқа келіп кетсеңіз қайтеді.

— Қазір келем, жолдас майор.— Олетің нәзік, ашық үні осында отырғандардың бәріне естіліп тұрды.

— Олег алтынмен сауда жасаушыларды әшкерелеуге көмектесті,— деді майор.— Ал сіздің сыбайластарыңыз оны бауыздап өлтірмекші болды.

— Мүмкін емес, жоқ бұлай жасай алмайды!

— Оған несіне таңданаңыз? Сіздер Рахымды өрісте сондай тәсілмен қинап өлтірген жоқсыздар ма? Өз адамдарыңыздың сыры сізге мәлім болса керек-ті. Оны Олетің өз аузынан естисіз. Әкесінің кісі өлтіруші екенін көрсін.

Майснер тізерлеп, жерге шөгіп отыра кетті:

— Азамат начальник, құдай үшін Олегке мені әкесі екенімді айта көрмеңіз. Ол әке қылмысын, әке тағдырын білмей-ақ өтсін. Мен сізге бәрін айтып берейін. Тек Олегке айта көрмеңіз. Менің Майснер екенім рас.

— Азамат Майснер, шапшаң тұрыңыз. Орныңызға отырыңыз!

— Азамат начальник, сізден өтінемін...

Осы кезде таза, әдемі киінген Олег Майснер кірді. Ол қолы-басы дірілдеп, көзі жасаурап, күзет астында отырған кісіге жирене көз қиығын тастады да:

— Мен сізді тыңдап тұрмын, жолдас майор,— деді. Олег өзі тыжырылған адам әкесі екенін танымады.

Майор Ділдәбеков Пименованың хатын берді.

— Мынау, Дарьяның өлер алдындағы сізге арнап жазған хаты еді. Алтынмен айналысқан бандыларды ұстаймыз деп, әуре боп жүргенде, тіпті тапсыруға қол тимеді. Кешіктіргеніміз үшін кешірім сұраймын.

Олег дәптерді әрі-бері аударыстырып қарады. Әр бетіне кідіргіп көз тоқтатты. Майор оған:

— Хаттың тексті көп емес, дауыстап оқуыңызға болады,— деді. Олег қалай болар екен дегендей, Майснерге қарап еді, Ділдәбеков:— Ол енді бізге кедергі келтіре алмайды, Олег Борисович, оқи беріңіз.

Олег хаттың әр жолын тебірене оқыды.

— Мен хатты оқымай тұрып-ақ, бишараның сондай қасіреті барын байқаған едім. Жерлеген кезде басы-қасында болдым. Жас қыздың өмірін қор еткен

сондай сұмдар қалай жазаланбай қала береді? Соларды тауып, жазалауға милицияның құдіреті жетпей ме, осы? — деп кіжінді.

— Қайда жүрсе де қылмыстыларды таппай қоймаймыз, Олег Борисович. Бізге сеніңіз.

— Дарьяны тірідей өлтірген жауызды маған ұстаған кезде көрсетіңізші. Ол адам ба, жоқ әлде хайуан ба, көрейін.

Олег кеткенде үлкен Майснер көзі жасаурап төмен қараған бойы тістеніп отырып қалды. Майор Ділдәбеков столды тықылдатып:

— Азамат Майснер, әңгімемізді жалғастырайық. Сонымен сіз қаза тапқан жауынгер Самсонов Борис Натановичтің куәлігін алып, майданнан қашқаныңызды мойындайсыз ғой? — деді.

— Бәрі де дұрыс. Солай болған.

— Соғыс кезінде Отанға опасыздық жасап, майданнан қашу үлкен қылмыс. Соғыс заңы бойынша ең ауыр жазаға тартылады. Бұл түсінікті шығар сізге?

Майснер оңай берілгісі келмеді, жауап берген боп өз қылмысын ақтап, қарсы дау айтады.

— Азамат начальник, менің ондай қылмыс жасағаныма жиырма жылдан аса уақыт өткенің өзіңіз еске салдыңыз. Мендей қылмыс жасағандарға Совет өкіметі рақымшылық жасап, әлдеқашан кешірім берген жоқ па еді? Олар сондай қылмыс жасағандарын ұмытып кетті. Ал мен сол қылмысымды жасырамын деп жиырма жылдан астам азап шегіппін. Тән жарасының емес, жан жарасының азабын тарттым. Менің осы азабым бір кісінің басына жетпей ме? Өткендегімді бетіме салық етіп несіне қажайсыз?

— Сіз өте дұрыс айтасыз, — деді майор Ділдәбеков орнынан тұрып. — Совет заңы адамгершілікке негізделген. Өзінің жасаған қылмысын мойындап, адал еңбек еткендерге кезінде кешірім берілді. Бірақ сіз өз қылмысыңызды бүгінге дейін бүгіп келдіңіз. Мұндайды заң жазалайды.

Майснер көзі жыпылықтап, үндемей қалды.

— Пименованың хаты жөнінде не айтасыз?

— Өлген кісімен таласпаймын. Күнәкар санаса, соның айтқаны болсын. Мен айыптымын. Бірақ өзіме күманды жері бар. 1943 жылдың қиын кезінде тойып тамақ ішу үлкен арман секілді еді. Жас нанды көргенде сілекейіміз ағып, ауыз толтырып шайнауға зары-

ғып тұратынбыз. Базардан шыланған қара булка сатып алып, ішін үңгіп, ауызға бұралап тыққанда, қалай таусылғанын білмей қалатынбыз. Жұмырыңа жұқ болмайтын. Осындай қысылшаң шақта Алматының Никольский базарынан пальто іздеген Дарьяға кезіктім. Сауда жасап жүретін адамда арзан бағамен қолға түсірген киім-кешектер жетеді. Мен жалғыз тұрдым. Тамақтың таршылығын тартпадым. Алма, кепкен өрік, мейіз секілді әуес жеміс баршылық еді. Дарья үйге келген соң, осындай молшылықты көріп қайта қойғысы келмеді. Мен де кет демедім. Осы үйдің иесіндей ыдыс, едендерді жуып, білек сыбанып кірісіп кетті. Дәл сол күні Цой біздің үйде болған. Онда оның студент кезі ғой. Мен олардан тамақ, арақ аяғаным жоқ. Мен таңертең базарға кеткенде олар Цой екеуі үйде қалған.

— Сіз Цоймен қалай таныстыңыз?

— Оны мен сол базарда кездестірдім.

— Ие, Пименова жайындағы әңгімеңізді айта беріңіз.

— Менің таңғалатыным, сол қысылшаң кездерде жас қыздар еркек атаулыны таңсық көріп, кәрі-жасына қарамай, күйеуге шығып жатты. Дарья өзінің жоғын жиырма жылдан кейін іздегеніне таңым бар. Өмірінің бақытсыздығын менен көргісі келеді. Оған кінәлі мен емес, соғыс. Соғыс кезінде пұшпақ қанамақ түгіл, бүкіл семья үрім-бұтағымен құрып, жоғалып кетіп жатты. Бәлкім қазіргі жастарды көріп, Дарья кенже тумағанына іші күйетін шығар. Оны менен емес, ата-анасынан көрсін. Кісіге айып таққанда бүгінгінің рахат тұрмысымен мөлшерлемей, кешегі күннің келбетін еске алсын. Менің азғын жолға түсуім сол соғыстың лебі шығар. Әйтпесе, қазір баламның қызығын тамашалап отырмаймын ба?

— Сіздер Сарғабанның сазында өрісте жүрген қойшыны жазықсыз өлтіріп, бір үйдің қызығын өшірдіңіздер. Бұл да соғыстың лебі ме?

Майснер қыбыжықтап қалды

— Біз оны өлтіргеніміз рас.

— Өкпесіне шеге тығып азаптаған қайсың?

— Цой екеуміз қосылып жасадық. Ал тырнақтарын жұлған Цойдың өзі.— Майснер еңсесін көтерді.— Азамат начальник, айыбымды мойныма аламын. Ал-

тынмен айналысатындардың санағын тізіп беремін. Жазамды жеңілдетуге көмектесуіңізді сұраймын.

— Сіздің сыбайластарыңыздың бәрі ұсталды. Әр қайсысы шындықты айтып, өз кінәсін жеңілтуге тырысуда. Байқауымша сіз тым кеш қалған сияқтысыз.

Майор Ділдәбеков Цойды алып келуге бұйырды. Цой кірген бетте оған Майснерді көрсетті.

— Сіз мына азаматты танысыз ба?

Цой түкірігі шашырап, қалшылдап кетті.

— Мұндай сұмдық комедияны тоқтатуыңызды талап етемін. Отпен ойнамаңыз. Бұл үшін әлі жауап бересіз. Менің кім екенімді ұмытпаңыз.

— Сіздің кім екеніңіз енді бізге мәлім. Кісі өлтіруші қылмыскерсіз. Отырыңыз!— Майор бұрыштағы орындықты ұсынды. Майснерге қарап:— Қалай екенін ұқтыңыз ба, азамат Майснер. Алтынды көргенде сізбен ортақтасады. Ал қармаққа түскенде сізді жалғыз тастап, өзі құтылғысы келеді. Осы адалдық па? Сіз бұл кісіні танысыз ба?

— Аты менімен аттас, әкесінің аты Вениаминович, фамилиясы Цой. Мен ұрлаған алтынды ылғи осыған әкелетінмін.

— Бұл жалған. Оның сөзіне сенбеңіз. Мен оны жолда бірінші рет көрдім.

— Жалған айтып, жалтару қылмысты ауырлата түседі. Мынаны тындап көріңіз. Майор магнитофонның кнопкасын басты. Майснердің дауысы естілді: «Бұл Цой жолдас па?

— Ия.

— Мен көп жылдан бері демікпе ауруына шалдығып, жапа шегіп жүрген жан едім. Сіз соны емдеудің әдісін тапты деп естіп, әдейі жолаушылап келемін»— Майор магнитофонды үзіп жіберіп, Цойдың жауабын қосты. «— Демікпе ескі ауру, бұл аурудың емін таппай әуреге түскен ғұламалар көп. Біз дала дәрігеріміз...» майор Цойға қарап, — Сіз өз дауысыңызды танысыз ба?

Цой оңи қуарып, басы салбырап, сылқ түсті де қалды. Әлгі айбаты жоқ. Майснерді алып бара жатқанда ол есік алдында бірер секунд кідіріп:

— Біздің әуеніміз жырланып бітті, Цой. Енді жан сауғалаудың қамын қарастыр,— деді.

Цой мүләйім пішінде үн қатты.

— Азамат начальник, мен небәрі арадағы делдал

адаммын. Әкелген алтынды Мирзоев арқылы өткізіп жүрдім. Басқа жан адамға қиянатым тиген жоқ.

— Машинаның дөңгелегін айырбастаған болып, алтынды Мирзоевқа бергеніңіз бізге мәлім. Сіз Майснермен қалай таныстыңыз. Соны айтыңызшы.

Цой саусақтары дірілдеп, алақанымен бет-аузын сипалай берді.

— Бұл соғыстың аса қиын жылы еді. Тамақ ішуге ақшам болмай, көптен бері киюсіз жатқан бастан костюмді базарға апардым. Саудагерлер саудаласпай ақшасын берді. Манты, самса сатушыларды жағалап жүргенде осы Майснер қасыма тақалып келіп: «Мен де күні бойы нәр татқаным жоқ. Ішім ұлып тұр, жүр бірге тамақтанайық», деп сыбырлағанда, «Сен кімсің?» деп жалт қарадым. «Қорықпа менен. Кембағал адам екенімді көріп тұрсың, үй бұл жерден алыс емес. Мен жалғыз тұрамын. Серіктесіп тамақ ішейік» — деді.

Мен сол күні тамақ іштім бе, жоқ па оны білмеймін. Ертеңіне тұрғанда кір еденнің үстінде жатырмын. Кешегі сән-салтанаттың ұштығы да жоқ. Кір стол баяғы қалпында қаңырайып тұр. Өзегім талып, қарным ашып барады. Майснер үйдің шаруасын жасап, күйбеңдеп жүр. Менің қимылдап, қозғалақтап жатқанымды көріп, қасыма келді.

— Ояндың ба, жігітім? Мен сені салмақты естияр жігіт пе деп едім. Аузыңа арақ тисе, құтырып кететін әдетің бар екен. Осында Советті балағаттап жағың сенбеді. Біреу-міреу естіп қоя ма деп зәрем кетті. Қазір соғыстың уақыты. Кісі байқамаса, бекер күйіп кетуі мүмкін. Дарья байғұс саған жаны ашып, тыныш жатқызам деп жүргенде, оның өзіне қол жүгіртпсің. Мен қақпаны кілттейін деп сыртқа шығып кеткенімде үстібасын көкала қойдай ғып әбден қорлапсың.

Мен Майснерден жалынып, кешірім сұрадым. Майснердің ағаш аяғын құшақтап, жалынғанда ол:

— Мені қайтесің, сенің сөккеніңді көтерем, мас кісі не демейді. Бәрінен қызды зорлағаның қиын болды. Ондай кісілер ату жазасына бұйырылады екен ғой. Оны кім білген. Әлгі қыз сөйдеп жүр. Іні секілді үйреніп қалып еді. Бір жолға кешіре сал. Етегіңді ашса, абыройыңды төгіп, байбалам салып қайтесің. Бәлкім үйлесіп, бірге тұрып кетерсіңдер деп өзіңе ыңғайлап көріп едім. Советке қарсы адаммен тұр деп айтуға қалай аузың барады деп бейбақ неме өзіме тап берді.

Сені қорғайын десем де оның сөзі зәремді алды.

— Совет өкіметіне қарсы листовка таратқанда баспаханың әрпін қайдан алдыңыздар?

— Оны да айтайын, азамат начальник, әлгі оқиғадан соң мен күні бойы Майснердің босағасын аңдитын болдым. Дарьяның жауабын күттім. Екі кештің арасында Майснер келді. Көше жақтағы қақпадан жүрмей, бақша жақтағы есіктен ұрлана кірді. Күпшек аяғымен жерді тық-тық басып, жеткізер емес. Арқалап алған дәу чемоданы бар. Чемоданды маған ұстатып жатып:

— Мынаны қазір жатақханаға апар да тығып қой. Ешкім көрмесін, Дарьяның саған берген тапсырмасы осы,— деді. Жатақханаға келіп чемоданды ашып қарасам, лық толған баспаханың әріптері. Екі күннен кейін Майснердің чемоданын апарып бердім. Аз уақыттан кейін Никольский шіркеуіне келген адамдардың арасына Советке қарсы листовка тарады.

— Тіжісті орынға неге хабарламадыңыз?

— Қорықтым.

Талғат қолын көтеріп, майордан рұқсат сұрап, сауал қойды:

— Сіз төртінші кластың оқушысы Наташаны білесіз бе?

— Қандай Наташаны?

— «Васса» деген атпен телеграмманың текстін жаздырып алғаннан кейін укол жасап әлсіретіп өлтірген қызды айтамын. Сіз текстіні жаздырып жатқанда, Наташа; «Қандай қорқынышты сөздер. Доктор, атамыз өлді деп жазбай-ақ қояйықшы» деп жалынғанда «шапшаң жаз» деп зіркілдегеніңіз есіңізде ме?

Цой Талғатқа қисық көзін қадады. Шырамытты. Ия, Сарғабанның сазына Аймангүлді ертіп барғанда көргені бар. Сол кезде бұлар ізіне түскен екен ғой... Ол Талғаттың әлгі сұрағына:

— Азамат тергеуші, менің қолымнан күніне талай кісі өтеді. Олардың сөздері жадымда қала бермейді. Ал жасалған уколға келсек, дәрі-дәрмекті біз өзіміз шығармаймыз. Ұсынған препаратты қолданамыз.

— Ұсынған препаратты дәл сол ауруға қолданба-саңыз, оның қайшы әсер ететінін ұқсаңыз керек-ті. Уколдан соң Наташа тұншыға бастады, демі тарылды, бір сөзбен айтқанда қинап өлтірдіңіз.

— Мен дәрінің құрамын білмедім.

— Әрбір дәрінің қандай қасиеті бары нұсқауға жазылған.

— Өз басым оны қараған емеспін. Маған оны сестралар оқып беруші еді. Сірә, солар шатастырған ғой деймін.

— Укол дәрігердің тағайындауымен жасалады. оны ұмытпаңыз.

— Дәрігер адам, оның қателесуі ықтимал.

— Рахымның өкпесіне шеге тығып, тырнақтарын жұлып азаптап өлтірдіңіз. Дәрігердің қатесі ме бұл?

— Біз оны өлтірген.

— Медсестра Глухованы қудалауыңыздың мәнісі қалай?

— Жұмыста кемшілік жіберген қызметкерді жазау әкімшіліктің правосына жатады.

— Бұл қылмысыңыздың ізін жасыру үшін жасалған айла-әрекет. Қойманы ұрлаған адамды әйел етіп көрсету үшін өз әйеліңіздің туфлиіне қара күйе жағып, қабырғаға қолмен басып ізін түсірдіңіз. Сіз қайткенмен Глухованы ұры етіп көрсетіп, одан құтылғыңыз келді. Оған өшігіп жүргеніңіздің мәнісі белгілі. Рахым өлер алдында өзін азаптаған адамды таныды. Оның айтқан сөздерін Аида Глухова естіген еді. Сіз үшін медсестра Глухова қауіпті куәгер болатын.

— Олег Майснердің үстінен домалақ арыз жазғанын айтсын, — деді майор.

— Қылмыс іздеушілердің назарын басқаға аудару үшін бұл да керек тәсіл еді. Одан да дәнеме шықпады. Сонымен сіз екі адамды өлтірдіңіз! Солай ма? — Талғат екі саусағын көрсетті.

Цой төмен қарады.

— Рас, мен өзімді айыпты санаймын.

Күзетші Цойды алып кетті.

Майор Ділдәбеков Талғатқа темекі ұсынды.

— Бүгінгі әңгімемізді осымен бітіре тұрайық. Талғат үнсіз бас изеді.

8 октябрь — 9 ноябрь, 1972 жыл.

МАЗМҰНЫ

«Дикарьдың өлімі»	3
Қастандық	80
Сарғабанда болған оқиға	222

Кемель Токаев СЛУЧАЙ В САРГАБАНЕ

Повести

(На казахском языке)

Редактор *Р. Токтаров*
Художник *Г. Сидоров*
Худ. редактор *Б. Табылдиев*
Тех. редактор *Б. Қарибаева*
Корректор *О. Танкишева*

Сдано в набор 27/II-75 г. Подписано к печати 3/IX-75 г.
Бум. № 2. Формат 84×108^{1/32}=10,375 п. л.—17,43 усл. п. л.
(Уч.-изд. л. 17,58). УГ09396. Тираж 50 000 экз.
Цена 64 коп.

Издательство «Жазушы» г. Алма-Ата 480091, проспект
Коммунистический 105.

Заказ № 562. Фабрика книги Главполиграфпрома Гос-
комитета Совета Министров КазССР по делам изда-
тельств, полиграфии и книжной торговли,
г. Алма-Ата, пр. Гагарина, 93.